

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

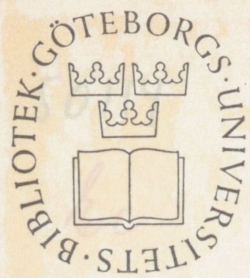
100159 1293

I Allmän del

SKOLOVERSTYRELSEN 1969

ET

Biblioteket i Mölndal

REF
Lärartjänster
Eh. 1

11

Lgr 69 I

Läroplan för grundskolan

Lgr 1

Läroplan för grundskolan

SKOLEVERSTYRELSEN

UTBILDNINGSFÖRLAGET
SVENSKA UTBILDNINGSFÖRLAGET LIBER AB

BIBLIOTEKET
LÄRARHÖGSKOLAN
I MÖLNDAL

Allmän del

BIBLIOTEKET
LÄRARHÖGSKOLAN
I GÖTEBORG

RECEIVED
MAY 10 1961
FBI - NEW YORK

50114

bc

Förord

Föreliggande läroplan för grundskolan utges av SÖ med stöd av Kungl Maj:ts brev till SÖ den 29 maj 1969.

Läroplanens innehåll fördelas vid utgivningen på en allmän del (del I) och en supplementdel (del II).

I **Läroplanens allmänna del** ingår mål och riktlinjer, timplaner samt kursplaner, fastställda i ovan nämnda Kungl Maj:ts brev till SÖ. I denna del ingår vidare allmänna anvisningar för skolans verksamhet i anslutning till nämnda mål och riktlinjer samt anvisningar och kommentarer för undervisningen i förekommande ämnen, ämnesgrupper och verksamhetsformer i anslutning till kursplanerna, utfärdade enligt Kungl Maj:ts förordnande i samma brev.

Läroplanens supplementdel innehåller kompletterande anvisningar, kommentarer och exempel till kursplanerna och till vissa avsnitt i allmänna anvisningar för skolans verksamhet, utfärdade enligt samma förordnande.

Supplementdelen är av praktiska skäl uppdelad på häften, varierande i fråga om både omfång och karaktär. SÖ avser att efter hand revidera och komplettera supplementdelen med hänsyn till erfarenheterna vid läroplanens tillämpning.

Läroplanen skall tillämpas från och med läsåret 1970/71 med början i årskurserna 1, 4 och 7. SÖ kommer att i annat sammanhang med stöd av Kungl Maj:ts bemyndigande besluta om de mindre jämkningar i läroplanerna av år 1962 och 1969 som kan erfordras i samband med övergången till den reviderade läroplanen.

Stockholm den 1 augusti 1969

Kungl Skolöverstyrelsen

- Produktion* ● 1969 Svenska Utbildnings-
förlaget Liber AB
- Redaktion* ● Ulf Åkersten
- Formgivning* ● Paul Hilber
- Producent* ● Rune Jarenfelt
- Tryck* ● Bröderna Lagerström AB
Stockholm 1969

Innehåll

MÅL OCH RIKTLINJER 9

ALLMÄNNA ANVISNINGAR FÖR SKOLANS VERKSAMHET 19

HEM — SKOLA — SAMHÄLLE 20

SKOLANS INRE ARBETE 26

Samverkan 26

Syfte och förutsättningar 26

Samarbetsformer 29

Elevernas fritidsverksamhet 30

Det fria valet 34

Studie- och yrkesorientering 37

Syfte och förutsättningar 37

Arbetsätt 38

Kontakt och samverkan 39

Undervisning 41

Undervisningens innehåll 41

Urval och behandling av lärostoff 41

Lärostoffets gruppering 43

Lärostoff inom flera ämnen 45

Ekonomiska frågor 45

Familjefrågor 47

Internationella frågor 48

Konsumentfrågor 49

Könsrollfrågor 49

Miljövårdsfrågor 51

Sexual- och samlevnadsfrågor 52

Trafikundervisning 53

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak 54

Undervisningsformer och arbetsätt 55

Allmänna synpunkter 55

Kollektiv undervisning, enskild undervisning 56

Grupparbete, individuellt arbete 56

Planmässig kombination av undervisningsformer och arbetsätt 57

Motivation 57

Aktivitet 58

Konkretion 60

Individualisering 62

Samarbete 64

Samarbete mellan elever 64

Gemensamma aktiviteter 67

Friluftsverksamhet 68

Lägerskolverksamhet 68

Studiernas uppläggning och inriktning 69

Utvärdering 71

Undervisning i klasstyp b och B 73

Planering 73

Det dagliga arbetet 75

Specialundervisning 75

Allmänna förutsättningar 75

Samordnad specialundervisning och undervisning i specialklass 76

Bedömning av skolsvårigheter och hänvisning till specialundervisning 78

Läromedel 78

Bedömning och val av läromedel 78

Olika slag av läromedel 80

Registrering, placering, tillsyn och vård 83

Elefvård 85

Syfte och förutsättningar 85

Eleviakttagelser 86

Elefvårdskonferenser 89

Skolsvårigheter 90
Skolhälsovård 96
Skolpsykologisk verksamhet 97
Skolkurativ verksamhet 98
Bedömning av elevernas arbetsresultat 100
Allmänna anvisningar 100
Speciella anvisningar 103
Planering 105

TIMPLANER 109

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER 110
TIMPLAN 1. Lågstadiet klasstyp a 112
TIMPLAN 2. Mellanstadiet klasstyp A 114
TIMPLAN 3. Lågstadiet klasstyp b 116
TIMPLAN 4. Lågstadiet och mellanstadiet
klasstyp B1 och B2 118
TIMPLAN 5. Högstadiet klasstyp A 120
TIMPLAN 6. Högstadiet klasstyp B special-
klass 124

KURSPLANER MED ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER 127

OBLIGATORISKA ÄMNEN 128
Svenska 128
Matematik 137
Engelska 142
Musik 146
Teckning 151
Slöjd 156
Hemkunskap 161

Barnkunskap 164
Gymnastik 166
Orienteringsämnen 170
Riktlinjer 170
Allmänna anvisningar 171
Religionskunskap 175
Hembygdskunskap 178
Samhällskunskap 182
Historia 184
Geografi 186
Naturkunskap 189
Biologi 192
Kemi 195
Fysik 197
Praktisk yrkesorientering 199

TILLVALSÄMNEN 202
Franska 202
Tyska 202
Ekonomi 203
Konst 206
Teknik 211

ÖVRIGA ÄMNEN 215

Finska 215
Maskinskrivning 218

FRITT VALT ARBETE 219

FÖRKORTNINGAR 221

SAKREGISTER 221

Mål och riktlinjer

Den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen av barn och ungdom har till syfte att meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar.

Så lyder skollagens första paragraf. I överensstämmelse härmed blir målet för den nioåriga obligatoriska grundskolan, som det uttalats av Kungl Maj:t och riksdagen, att den i samarbete med hemmen skall främja elevernas allsidiga utveckling samt därvid meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter.

Eleven i centrum

I centrum för skolans verksamhet står den enskilda eleven. De som verkar inom skolan skall visa aktning för elevens människovärde och söka skaffa sig kännedom om hans individuella egenart och förutsättningar samt söka främja hans personliga mognande till en fri, självständig och harmonisk människa.

Den enskilda människan är medlem av skilda gemenskapskretsar. Dessutom är hon samhällsmedlem såväl i den nationella som i den internationella gemenskapen. För att hon skall kunna finna sig tillrätta i tillvaron, måste hon redan under skoltiden få öva sig att leva och verka i gemenskap med andra och förbereda sig för sin roll som aktiv medborgare i morgondagens samhälle, som betydligt mer än det nuvarande kommer att kräva samverkan och solidaritet mellan människorna.

Individens behov och samhällets krav i olika avseenden är bestämmande för innehållet, formerna och organisationen av skolans verksamhet. Skolan skall även ge möjlighet för eleverna att påverka sina arbetsvillkor. Verksamheten måste inriktas på skolans samtliga elever, en heterogen grupp människor, stadda i ständig utveckling och företrädande skilda personlighets- och begåvningsstyper. Den yttre organisationen och det inre arbetet måste därför formas så, att det blir möjligt för varje enskild elev att under uppväxtåren med skolans hjälp tillvarata sina anlag och möjligheter och finna studievägar och arbetssätt, som främjar den personliga utvecklingen. Ett särskilt ansvar har skolan för de elever som av fysiska, psykiska eller andra skäl har svårigheter i skolarbetet.

Inriktning mot framtiden Även samhället befinner sig i snabb omdaning och skolan måste väcka elevernas intresse för att aktivt medverka i samhällets utveckling. Skolan kan inte vara isolerad från samhället i övrigt. Arbetet i skolan måste därför väl anpassas icke blott till den enskilde elevens utan också till samhällets utveckling. Det måste ha en inriktning mot framtiden och ge eleverna god beredskap att kunna möta ändrade förutsättningar och nya krav. I ett föränderligt samhälle är det ej möjligt och ej lämpligt att i detalj precisera och fastlåsa vare sig innehåll eller form för arbetet. Skolans uppgifter måste därför fortlöpande omprövas, så att de ständigt hålls tidsenliga. Samspelet mellan skola och samhälle måste vara sådant, att skolan med sitt arbete inte endast fullgör en funktion, som svarar mot samhällets aktuella behov, utan också på lång sikt blir en positivt skapande kraft i samhällsutvecklingen. Skolan skall vidare ge eleverna perspektiv på samhällets föränderlighet för att de bättre skall förstå förhållanden i vår tid och förvalta det värdefulla från gången tid.

Hem — skola — samhälle Det gemensamma ansvaret och intresset för de ungas utveckling bör förena hem, skola och samhälle i ett fruktbarande samarbete. Den kommunala skolstyrelsen har en betydelsefull uppgift i att göra skolan till en arbetsplats, där all personal samfällt kan verka för elevernas positiva utveckling.

Även under barnets år i skolan har hemmet det primära och huvudsakliga ansvaret för dess fostran och vård. Av största betydelse är då att söka överbrygga de olikheter i normer, som kan finnas mellan hem och skola. För att rätt kunna bidra till varje elevs utveckling med hänsyn till hans läggning behöver skolan god kännedom om elevens situation i dess helhet. Skolan bör därför hålla sig orienterad om elevens hemmiljö och föräldrarna bör få tillfälle att ta del i skolans arbete. Kontakten mellan skola och hem gynnas av att båda parter lär känna varandras verksamhetsområden. Ansvaret för att samverka kommer till stånd måste i sista hand vila på skolan.

Skolan har också en förpliktelse att fortlöpande under elevernas studietid informera hemmen om grundskolans utformning och om vilka möjligheter till fortsatt utbildning eller uppgifter inom arbetslivet som står till buds. Föräldrarnas aktiva intresse i dessa för deras egna barn så viktiga frågor bör initieras och stimuleras genom lämpliga åtgärder från skolans sida.

Skolan utgör en del av samhället. Skall den lyckas främja elevernas utveckling till goda samhällsmedlemmar, måste den ge dem kunskap om samhället och stärka deras samhörighet med det. Genom ömsesidiga kontakter mellan skolan och närsamhället, dess människor och funktioner, bör eleverna få tillfälle att växa in i denna gemenskap samtidigt som skolan blir en levande angelägenhet för medborgarna.

Ett av grundskolans syften är — så långt det över huvud är möjligt — att bereda alla barn och ungdomar, oberoende av bostadsort och andra yttre villkor, reell tillgång till lika utbildningsmöjligheter. Grundskolan skall därvid ge dem en i huvudsak gemensam utbildning och därutöver ge utrymme för elevernas skiftande intressen genom individualisering av undervisningen i obligatoriska ämnen, genom tillvalsämnen och genom fritt valt arbete. Skolan skall underlätta elevernas val genom att lämna studie- och yrkesorientering och andra upplysningar av betydelse i sammanhanget. Principen om det fria valet utgör en hörnsten för grundskolan.

Personlighetsutveckling och undervisning

Skolan har till uppgift att hjälpa och stimulera varje elev att på bästa sätt ta till vara och utveckla sina inneboende förutsättningar både som enskild individ och som medborgare i ett demokratiskt samhälle. Detta innebär, att skolans personlighetsutvecklande roll starkt betonas. I det praktiska skolarbetet utgör emellertid denna uppgift och meddelandet av kunskaper beståndsdelar i en och samma helhet. Till personlighetsutvecklingen medverkar sålunda inte blott själva undervisningen och dess innehåll utan alla de skiftande möjligheter till påverkan på individen, som arbetet och miljön i skolan erbjuder och som skolan bör utnyttja.

Skolan skall ge alla elever en *grundläggande utbildning*, som innefattar sådana färdigheter och kunskaper, vanor, attityder och värderingar som är av betydelse för deras personliga utveckling och för deras möjlighet att påverka och leva i dagens och morgondagens samhälle och att där fungera som yrkesutövare och samhällsmedborgare. Kraven på goda grundläggande kunskaper å ena sidan och på allmän förmåga att använda kunskapskällor, tillämpa sitt vetande och uppfatta sammanhang mellan fakta å andra sidan har nära samband och måste samtidigt upprätthållas.

Växlingar i kultursituationen kan — såsom redan framhållits — medföra, att frågan om den grundläggande utbildningens lämpliga innehåll från tid till annan kan behöva omprövas. Obestridligt synes dock vara, att *den gemensamma referensram*, som grundskolan vill ge alla medborgare, i dagens komplicerade samhälle måste omsluta ett rikare innehåll än förr. Jämte grundläggande språk- och räknefärdigheter skall skolan ge eleverna en vidgad kännedom om naturens och kulturens värld. Den skall genom en objektiv, dvs saklig och allsidig undervisning i religionskunskap och i ämnen av samhälls- och naturorienterande slag föra dem in i den omgivande verkligheten och i det förflutna, söka klargöra sambandet mellan det förflutna och det närvarande samt orientera dem i livsåskådningsfrågor. Den skall vidga elevernas medvetande om världen utanför den nationella gemenskapen. Det är i vår tid angelägnare än förut, att en elementär naturvetenskaplig orientering kommer samtliga elever till del. Estetisk-praktiska ämnen och fysisk fostran utgör väsentliga inslag i skolans utbildning.

För att den gemensamma grundläggande utbildningen skall kunna bli så omfattande som möjligt, måste den meddelas under hela studietiden i grundskolan. Skolan bör emellertid även ge utrymme för eleverna att efter sitt eget intresse välja ämnen och aktiviteter. Huvudsyftet med grundskolans arbete är att åstadkomma en brett lagd allmän utbildning, medan en direkt yrkesinriktad utbildning kommer i fråga först efter skolpliktstiden.

Det *fritt valda arbetet* syftar till att ge eleverna möjlighet att inom skolans ram — vid sidan av undervisningen i obligatoriska ämnen och tillvalsämnen — ytterligare utveckla sina egna intressen och aktiviteter. Det bör utformas så att det engagerar eleverna för skolans verksamhet och vidgar elevernas gemenskap utöver den egna klassen och årskursen. Skolstyrelserna har att — efter samråd med elever och skolans personal — besluta om utformning av det fritt valda arbetet. Därvid skall beaktas att detta får en klar anknytning till elevernas intressen och inte utformas så att synpunkter rörande valets betydelse för framtida studie- och yrkesambitioner får avgörande inflytande.

Individuell utveckling

För elevens individuella utveckling är *allsidighet i skolningen* av väsentlig betydelse. I ett demokratiskt samhälle, där man önskar lägga allt större

ansvar på den enskilda människan, får intellektets skolning stor vikt. De kvaliteter, som särskilt bör hållas i sikte, är tankens klarhet och reda, förmågan att pröva kritiskt och självständigt och motstå tendentiös påverkan, att analysera, jämföra och sammanfatta.

Vid sidan om uppgiften att stimulera och öva elevens tankeförmåga är uppgiften att utveckla hans känslö- och viljeliv väsentlig för personlighetsutvecklingen.

Av största betydelse är den miljö, som skolan skapar för eleverna, och den trygghet och trivsel, som de upplever där.

Ett starkt intresse för den enskilda eleven och individuell anpassning av undervisningen efter hans läggning och förmåga är viktiga förutsättningar för att skolan skall lyckas väcka och vidmakthålla studieintresse och arbetslust. Skolan bör ta vara på alla möjligheter att berika och utveckla elevernas känsloliv. Bland annat måste skolan söka lära dem uppfatta och njuta av konst, litteratur, musik och natur, samt att frigöra deras personliga uttrycksmöjligheter och på olika sätt låta dem få ge utlopp åt fantasi och spontan skaparlust.

Betydelsefulla inslag i skolans strävan att främja *viljelivets utveckling* är att skapa självförtroende hos eleven, främja hans initiativkraft och hans förmåga att med noggrannhet och uthållighet arbeta för att nå uppställda mål samt utveckla hans vilja till gott samarbete med andra. Skolan skall ge honom en god uppfattning om de värderingar och principer som bär upp rättsordningen i vårt demokratiska samhälle. Han måste bli fullt medveten om innebörden av begrepp som rättvisa, ärlighet, hänsyn och tolerans och om konsekvenserna av brott mot lagar och föreskrifter. Skolan bör själv fungera efter principer, som eleverna accepterar, och regler, som de själva är med om att utforma. De skiljaktigheter som föreligger mellan olika grupper och människors värderingar bör skolan ta upp till diskussion och belysning.

En stor del av människans liv ägnas åt arbetet och för eleven är skolan en arbetsplats. Genom att anknyta till de ungas aktivitetsbehov, leda det och utveckla det, måste skolan sträva efter att skapa *arbetsglädje*. Skolan skall lära eleverna att planera sitt arbete på ett ändamålsenligt sätt och att självständigt och metodiskt tillägna sig färdigheter och kunskaper, och den skall i samband därmed hos dem grundlägga goda arbetsvanor och lämpligt studiesätt. Den bör med deras stigande ålder kunna ställa allt högre krav på arbetets kvalitet och lära dem att hysa aktning för varje slag av väl utfört arbete och därmed bidra till att utjämna skillnader i värderingar av olika yrken och av människors olika arbetsinsatser.

Grundskolan har även till uppgift att på lämpligt sätt förbereda eleverna för deras fortsatta utbildning och verksamhet i arbetslivet. Eleverna måste kunna så objektivt som möjligt bedöma sina förutsättningar för olika studiebanor och yrken. Personlig, konkret erfarenhet genom vistelse och verksamhet i olika arbetsmiljöer under skoltiden kan bidra till att ge dem vägledning. Skolan skall, särskilt på högstadiet, genom speciell *studie- och yrkesorientering* av såväl teoretisk som praktisk art underlätta elevernas val av utbildning och framtida yrkesutövning. Yrkesorienteringen skall vidare utgöra ett led i elevernas allmänna samhällsorientering.

I en skola för alla, där största möjliga hänsyn skall tas till den enskilda elevens intresse och förmåga, måste kraven på prestationerna inom en och samma klass variera. Väsentligt är, att alla får en positiv grundinställning till studierna samt att var och en lämnar en aktiv och intresserad medver-

kan i arbetet och gör sitt bästa inom ramen för sin fallenhet och sina förutsättningar. Därmed kan ett *studieintresse* väckas, som varar livet ut och som öppnar vägen från skolsalen till bibliotek och samlingar, kurser och studiecirkel, till tidningar och tidskrifter, film, radio, television osv. De kunskaper och attityder härvidlag, som förvärvas i den obligatoriska skolan bör utgöra en grund för fortsatt bildningssträvan, inriktad på utveckling av personligheten och förkovran i yrket.

Skolan måste se till, att de unga inriktas och utrustas så, att de under den på senare år alltmer ökade fritiden både vill och kan göra aktiva insatser i samhällslivet samt även i övrigt ge fritiden ett utvecklande och värdefullt innehåll. Skolan bör sålunda främja en aktiv kulturmiljö i vårt land. Det räcker inte med att skolan genom sin undervisning väcker intresse för fortsatta bokliga studier. Den måste även mera direkt stimulera till sådana former av fritidsverksamhet som friluftsliv, idrott och gymnastik, sång och musik, teckning och målning, slöjd samt fri hobbyverksamhet av annat värdefullt slag. Särskilt viktigt är att elevernas sinne för de estetiska värdena uppodlas genom både deras egen skapande verksamhet och deras smakfostran. Att väcka de ungas intresse inför de stora och gemensamma grundfrågor, som gäller livsåskådning och samhällsuppfattning, faller också på skolans lott. Genom undervisning och fri debatt i det reguljära skolarbetet samt genom uppmuntran att delta i förenings- och bildningsverksamhet i och utom skolan kan eleverna stimuleras till aktivitet och engagemang i samhälleligt och ideellt arbete.

Omtanke om *elevers mentala och kroppsliga hälsa* skall prägla skolans arbete och arbetsmiljö. Ansvaret för att eleverna bibringas kunskaper och goda vanor i dessa hänseenden faller främst på lärarna, men även skol-läkare och skolsköterska, skolpsykologer och kuratorer skall här göra en insats. Varje lärare bör känna till barns normala utvecklingsgång och de vanligaste orsakerna till beteendestörningar så att han kan bidra till att hindra och häva förekommande anpassningssvårigheter och skapa psykologiskt riktiga förutsättningar för verksamheten inom skolan. Han måste också ha kunskaper om de olika slag av fysiska och psykiska handikapp, som kan försvåra elevernas verksamhet i skolan.

Elevernas sociala utveckling

Familjen är vanligen den första gruppbildning, i vilken barnet ingår. Under hela skoltiden bör frågor som rör hem och familj behandlas i samband med undervisningen i olika ämnen, där dessa frågor har en naturlig anknytning. Skolan bör verka för jämställdhet mellan män och kvinnor — i familjen, på arbetsmarknaden och inom samhällslivet i övrigt. Den bör orientera om könsrollsfrågan, stimulera eleverna till att debattera och ifrågasätta rådande förhållanden. Skolan skall skapa förståelse för de grupper som har särskilda problem i det moderna samhället. Dessa principer skall också prägla synen på andra nationer och folkgrupper. I dessa och andra lämpliga sammanhang bör uppmärksamhet ägnas åt ekonomiska frågor som berör såväl den enskilde som samhället. Självfallet bör eleverna ha ett medansvar i fråga om att vårda och förbättra skolmiljön.

Samlivet i det demokratiska samhället måste utformas av fria och självständiga människor. Men friheten och självständigheten får inte utgöra självändamål. De måste vara grundvalen för samarbete och samverkan. Skolan skall därför grundlägga och vidareutveckla sådana egenskaper

hos eleverna, som kan bära upp och förstärka demokratins principer om tolerans, samverkan och likaberättigande mellan människorna. Att väcka respekt för sanning och rätt, för människans egenvärde, för människolivets okränkbarhet och därmed för rätten till personlig integritet är en huvuduppgift. Betydelsefullt är, att eleverna vänjes till hjälpsamhet mot och samarbete med alla människor.

De ungas känsla av samhörighet, solidaritet och medansvar måste sålunda vidgas utöver gränserna för familj och släkt, kamratkrets och skola till att omsluta allt större samhällsbyggnader. Skall utvecklingen kunna främja och befästa fred och frihet bland folket och skänka allt bättre livsbetingelser åt människorna, måste skolan bland de unga skapa ökad förståelse för människors liv och villkor inom andra, längre bort liggande samhällsbyggnader och lära dem inse betydelsen av goda mellanfolkliga relationer och internationell samverkan. Skolarbetet bör sålunda i det hela inriktas på att främja elevernas utveckling till självständiga samhällsmedlemmar med ett intresse för omvärlden som leder till ett personligt engagemang och en känsla av internationellt medansvar.

Läroplanens roll Genom sina tim- och kursplaner och genom anvisningar och kommentarer av mera allmänt eller speciellt slag skall läroplanen vara ett hjälpmedel för att göra de för skolan uppställda målen till realiteter i skolan. Den anger ramen för grundskolans verksamhet och utbildningens innehåll.

Kursplanerna anger i huvudmoment de områden, det stoff och de färdigheter, som skall vara det väsentliga i undervisningen. På samma gång som läroplanen därigenom ger viss stadga och enhetlighet åt lärogången, lämnar den inom huvudmomentens ram goda möjligheter att på olika sätt variera studiernas uppläggning och bedrivande. Undervisningen och lärostoffet kan därför jämförelsevis lätt anpassas till den enskilda elevens förutsättningar och studieinriktning, till lärarens läggning och intressen samt till de nya krav, som förändringar i samhällsstrukturer kan ställa. En sådan förnyelse av lärostoffet måste ständigt pågå.

Undervisningsformer och arbetssätt Till sin yttre form kan elevernas verksamhet i skolan organiseras i klass, i grupp eller individuellt. En grupp kan omfatta del av klass eller delar av klasser eller mera än en klass. Verksamheten kan ledas av lärare och handledare utanför skolan; sådan ledning kan också förmedlas enbart med hjälp av väl utvecklade läromedel. Eleverna kan utföra sitt arbete gemensamt eller enskilt.

Ingen av de nämnda verksamhetsformerna kan användas ensidigt. En planmässig kombination av undervisningsformer ger variation i elevernas arbetssätt och åstadkommer de allsidigaste och bästa resultaten. Valet av undervisningsform och arbetssätt måste ske med hänsyn till elevernas förutsättningar och önskemål, lärostoffet och de inlärningsresultat man söker uppnå. Det förutsätter sålunda god individuell kännedom om eleverna i klassen.

Det är av utomordentlig betydelse, att läraren ständigt är i takt med utvecklingen såväl på den allmänna undervisningsmetodikens som på ämnesmetodikens område och att han med ledning av egna erfarenheter

också söker sig fram till personligt tillägnade metoder. Film, radio och television bör planmässigt utnyttjas alltmera i utbildningen. Värdefulla pedagogiska uppslag bör också kunna hämtas från det frivilliga folkbildningsarbetet.

Vilka undervisningsformer eller arbetssätt som bör användas i utbildningen kan vanligen inte generellt anges, och det är varken önskvärt eller möjligt att ge anvisningar för varje uppkommande situation. Läraren bör i samverkan med skolledning, andra lärare och eleverna utforma sin undervisning så, att den med det arbetssätt, som är bäst för honom själv och eleverna, leder till åsyftade resultat. Lärarens frihet i arbetet medför sålunda också ett stort ansvar att ständigt verka för en förbättrad undervisning.

Följande undervisningsprinciper skall prägla det praktiska skolarbetet.

Elevens aktiva deltagande i arbetet skall på alla stadier eftersträvas och främjas, och denna elevaktivitet skall vara så självständig och rikt varierad som möjligt.

En viktig förutsättning för att eleverna skall engagera sig i skolarbetet och verkligen ta del i det är, att god motivation föreligger eller skapas. Väsentligt är då, att innehållet i undervisningen svarar mot elevernas mognadsnivå, att det finns anknytning mellan stoffet och deras egna erfarenheter eller aktuella tilldragelser och att överhuvud taget studierna framstår som meningsfulla för eleverna. Det senare blir lättare fallet, om lärostoffets fakta och delmoment inte får stå isolerade från varandra utan sammanföres till lämpliga enheter och inordnas i vidare sammanhang. Därför bör också en samverkan mellan undervisningen i olika ämnen tillämpas.

Aktivitetens princip bör givetvis tillämpas såväl vid undervisning av enskilda elever och av mindre grupper som i klassundervisningen. Studie- och arbetsmaterial av olika slag skall användas för att främja elevernas självverksamhet; deras förmåga att göra egna iakttagelser och dra egna slutsatser skall tränas. Som ett led i skolans strävan att förmedla en mera allsidig arbetsteknik är det viktigt att eleverna får övning och handledning i studieteknik. Den bör gälla såväl allmänna synpunkter som de mera speciella råd och anvisningar, som betingas av olika ämnens natur, elevernas ålder och förutsättningar m m. Den nödvändiga handledningen ges bäst i samband med undervisningen i skolan, där eleverna under lektionerna också bör få utföra huvuddelen av sitt arbete. De bör därvid få tillfälle att befästa sina kunskaper och öva sina färdigheter samt vänja sig att på egen hand och på eget ansvar lösa bestämda uppgifter och genomföra ett ålagt eller självvalt arbete.

Undervisningen i skolans alla ämnen måste präglas av *konkretion och åskådlighet*. Visserligen skall den under lärogången fortskrida från det konkreta och speciella till det abstrakta och allmängiltiga, men den skall därvid så mycket som möjligt anknyta till verkligheten och till elevernas erfarenheter och iakttagelser. Åskådlig och livfull framställning i tal och skrift och ändamålsenlig gruppering av stoffet i sådana helheter, som eleverna kan överblicka, är ägnade att intressera och aktivera dem och ge mera varaktiga inlärningsresultat. Men först direktkontakt med den verklighet man vill lära känna, antingen man söker upp denna utanför skolan eller för in den i klassrummet, levandegör i bästa mening undervisningen och arbetet. Olika läromedel och verksamhetsformer kan härvid komma till användning och stödja och komplettera varandra vid undervisningen. För

att kraven på konkretion och verklighetskontakt i undervisningen skall kunna tillgodoses, skall skolan äga ett välförsett förråd av lämpliga läromedel.

Elevernas studief framgång beror endast till en del av arten och graden av deras intellektuella utrustning. Många andra faktorer, deras psykiska och fysiska egenskaper, intressen, hemförhållanden m m spelar stor roll. Läraren måste därför så långt möjligt söka bilda sig en uppfattning om varje elev och *individualisera* undervisningen. Detta tillhör de mest angelägna läraruppgifterna, om skolan verkligen skall kunna ge varje elev den hjälp till utveckling, som bäst svarar mot hans anlag och möjligheter. Genom en rad anordningar av olika slag söker grundskolan ge de yttre förutsättningarna för en individualisering av undervisningen. Yttre anordningar är dock ej tillfyllest. Framför allt måste läraren göra allvarliga ansträngningar att med utnyttjande av den metodik och de läromedel han finner lämpliga individualisera undervisningen inom klassens eller gruppens ram. Detta kan ske på olika sätt, vilken undervisningsform och vilket arbetsätt som än tillämpas. Särskild omsorg bör därvid ägnas åt elever som av olika skäl har svårigheter i skolans arbete.

I en demokratisk skola måste *gemenskapskänsla*, *samarbete*, *medansvar* och *självdisciplin* vara riktpunkter för arbetet, eftersom detta bl a syftar till att främja elevernas sociala utveckling. Den inövning av sociala vanor och attityder, som betyder så mycket för elevens framtida anpassning i samhället, sker bäst i klasser, som erbjuder en mångsidig social miljö, i vilken ett gott gemenskapsförhållande råder. Skolstyrelsen bör därför verka för att klasserna anordnas så, att en så allsidig social sammansättning som möjligt erhålls. Men skolan måste också verka för att gemenskapskretsen vidgas utöver den enskilda klassen. Skall det lyckas, måste eleverna känna sig hemma i sin skola, mötas med förtroende och uppskattning samt få bära sin del av ansvaret för klassens och hela skolans gemensamma angelägenheter. Verksamhet i skolans självstyrelseorgan och i föreningar och klubbar är värdefulla medel för skolungdomens sociala utveckling. Kravet på att skolan hos eleverna skall utveckla vilja och förmåga att samarbeta med varandra, att osjälviskt och efter bästa förmåga lämna sitt bidrag till arbetet för ett gemensamt mål medför, att verksamhetsformer, som innebär samarbete eleverna emellan och kräver god laganda och arbetsgemenskap, bör få betydande utrymme. Ett viktigt inslag i verksamheten i skolan och ett värdefullt komplement till övriga arbetsformer utgör därför grupparbetet som erbjuder särskilt rika möjligheter till sociala kontakter mellan eleverna. Dessa bör i samband med det dagliga arbetet få uppleva, hur samspelet i en gemenskap fungerar.

Samverkan för elevens bästa

En god omvårdnad om eleverna utgör underlaget för all skolans verksamhet. Varje elev skall kunna känna sig tillhöra skolans gemenskap, kunna påräkna dess stöd och vara föremål för dess omvårdnad. För att uppnå dessa mål krävs inte endast speciella elevvårdande åtgärder av skilda slag. De uppställda målen måste sätta sin prägel på skolans hela verksamhet och leda till att särskilda ansträngningar görs för att stödja de elever som har det svårast i skolarbetet. Skolans elevvårdande uppgifter kan endast fullgöras genom samverkan med eleverna och mellan alla dem, som har erfarenhet av och ansvar för eleverna. Ett huvudansvar måste dock vila på klassföreståndare, skolledning och skolstyrelse.

Över huvud gäller, att goda resultat av en skolas verksamhet väsentligen utgör en frukt av god planering och gott samarbete. Förverkligandet av grundskolans målsättning och en fortskridande förnyelse av det inre arbetet fordrar i hög grad samverkan såväl utåt med föräldrar, myndigheter och enskilda i det omgivande samhället som inåt mellan de många, som i olika befattningar har att leda, utföra och vidareutveckla arbetet i skolan. Viktiga uppgifter faller i dessa avseenden på skolstyrelse och skollledning.

Allmänna anvisningar
för
skolans verksamhet

Det är hemmet som bär huvudansvaret för barnets fostran och vård. Redan under de första levnadsåren utformas de grundläggande karaktärsdragen, och innan ännu barnet kommit till skolan, har det i mångt och mycket utvecklats bestämda personliga attityder och vanor. Även under skolåren har hemmet det avgörande inflytandet på barnets utveckling.

Det är lärarens uppgift att bidra till de växandes vidare utveckling. Lärarnas personliga möjligheter att därvid få närmare kännedom om varje elevs enskilda förhållanden kan variera med hänsyn till allmän fallenhet för personligt kontaktarbete. Ju mer läraren vet om barnens förutsättningar och individualitet, om deras uppväxt- och studiemiljö samt levnadsförhållanden, desto större möjligheter har han emellertid att lösa sin uppgift. Det är därför viktigt, att läraren på ett tidigt stadium träder i kontakt med hemmet.

De unga utvecklas även under påverkan av förhållandena i det omgivande samhället. Inte minst präglas de av det livsmönster, som utformas i kamratkretsen.

En samverkan mellan hem och skola i syfte att skapa gynnsamma förutsättningar för de ungas personlighetsutveckling framstår alltmer som nödvändig. I betydande utsträckning kan de unga själva aktivt delta i att forma sin egen totala uppväxtmiljö.

Ansvar för att den första kontakten mellan hem och skola kommer till stånd vilar på skolan.

Den lärare, som i egenskap av klassföreståndare tar mot en klass, har all anledning att söka lära känna elevernas hemsituation. I åtskilliga fall kan samtal med den avlämnande läraren, skolsköterskan och förskolläraren bli till hjälp. Viktigast är dock vad läraren själv kan erfara vid *direktkontakten* med de enskilda föräldrarna och att han och de får tillfälle att lära känna varandra genom personliga samtal.

En grundläggande förutsättning för en god och resultatrik samverkan är, att föräldrarna vid denna kontakt upplever, att läraren har barnets bästa för ögonen och att han ser som sin uppgift att stödja och hjälpa. Det faller sig då naturligt, att han för att kunna behandla och bemöta eleven på rätt sätt behöver upplysningar från hemmet och om hemmet. Skall föräldrarna meddela sina barns lärare något om de rent personliga förhållanden, under vilka barnet lever, krävs det emellertid, att de kan helt och fullt lita på att de meddelanden av denna art, som de lämnar, inte utan medgivande förs vidare av läraren. Genom en sådan diskretion bidrar denne till att skapa och vidmakthålla det förtroende, som måste finnas mellan hem och skola. Detta underbyggs också genom att kontakten med hemmen sker på ett taktfullt och omdömesgillt sätt från skolans sida.

För samtal med föräldrar skall läraren ha mottagningstid. Den som inte kan besöka läraren på den bestämda tiden skall ha möjlighet att efter överenskommelse få tala med honom vid annat tillfälle. I varje skolanläggning bör finnas samtalsrum, där föräldrar och lärare kan tala ostört med varandra. Eftersom många upplysningar och meddelanden med fördel kan lämnas per telefon, bör skolans samtalsrum vara utrustat med sådan.

Varje lärare kommer någon gång i den situationen, att han måste tala med föräldrar, som är upprörda över förmenta eller verkliga oförrätter. Han bör därvid söka behålla sitt lugn och låta den klagande tala till slut, även om det tar lång tid. Om vederbörande uttalar sig oförsynt och kränkande, kan det vara lämpligt att avbryta samtalet och fortsätta det i närvaro av en tredje person, t ex rektor, lärare eller annan vuxen. Läraren bör aldrig föra samtal om elev med föräldrar inför klassen.

Om läraren trots sina försök inte lyckas nå kontakt med föräldrarna, bör han samråda med rektor. Vilken väg han skall beträda för att övervinna kontaktsvårigheterna får bedömas från fall till fall. Det kan ibland visa sig lämpligt, att skolsköterskan eller annan person med uppgifter inom skolans speciella elevvård, t ex skolpsykolog, yrkesvalslärare eller kurator, gör besök i hemmet. I synnerhet skolsköterskan betraktas mer som en neutral hjälpare.

Det är av stor vikt, att hemmen så mycket som möjligt hålls underrättade om barnens beteende och arbete i skolan. Meddelandena från läraren bör emellertid inte endast gälla misslyckanden av olika slag, svaga arbetsresultat och anmärkningar. Föräldrarna bör även få reda på när en elev börjat övervinna sina svagheter och nått goda studieresultat.

Meddelanden skall inte enbart gå i riktning från skolan till hemmet. De måste ofta också gå i andra riktningen: läraren behöver en mångfald upplysningar från hemmen, bl a vid elevers frånvaro från skolan. Det är exempelvis lämpligt, att föräldrarna omedelbart underrättar skolan, om ett barn är sjukt. En telefonpåringning till klassföreståndaren räcker oftast. Om någon är frånvarande flera dagar i sträck, är det lärarens skyldighet att ta reda på orsaken till denna frånvaro och vid behov vidta erforderliga åtgärder i samråd med den personal inom skolan, som har speciella uppgifter i fråga om elevvård.

För den direkta personliga kontakten mellan läraren och föräldrarna till barnen i hans klass spelar sk *klassmöten* en mycket stor roll. Initiativet till ett sådant möte kan föräldrarna ta. Gör de det inte, bör klassföreståndaren göra det. De yttre arrangemangen bör dock om möjligt föräldrarna svara för själva. Som ämnen att diskutera vid dessa möten kan nämnas aktuella allmänna frågor (t ex frågor om fickpengar, rökning, tid för elevernas utevistelse och sömn), frågor om tillval av ämnen, kurser och fritt valt arbete, formerna för elevernas studier och användningen av olika läro-medel, anordnandet av åhörardagar i klassen, arrangemangen för en lägerskolvistelse eller en julfest för klassen. Det är också av stort värde — och ägnat att i hög grad främja kontakten mellan lärare och föräldrar — om klassföreståndaren och i den mån så är möjligt andra lärare vid början av läsåret informerar föräldrarna om årets kurs, hur man planerat undervisningen, om arbetssätt och studieteknik etc. Frågor som rör enskilda elever får inte bringas på tal under den allmänna, gemensamma delen av dessa möten. Det skall ske vid privata samtal mellan föräldrar och lärare.

En viss information om det vardagliga arbetet kan skolan ge målsmännen genom sk *åhörardagar*, som samtidigt kan bli ett medel att uppnå ökad

kontakt mellan skola och hem. Om det är svårt att ta mot alla besökare samtidigt, vilket kan vara fallet i synnerhet på de lägre skolstadierna, kan klassföreståndaren inbjuda föräldrarna i mindre grupper och till bestämda dagar. Det blir då lättare att utforma undervisningen på vanligt sätt. Undantagsvis kan speciella arrangemang vara motiverade vid åhörardagar, t ex att låta barnen uppföra ett dramatiskt stycke eller att ordna ett program med musik och uppläsning eller en utställning av teckningar och slöjdarbeten.

Ett av medlen att uppehålla fortlöpande kontakter och överenskomma om fördelning av ansvar och arbete mellan skolan och hemmet är *allmänna föräldramöten*, arrangerade av skolan, föräldraföreningen eller av båda gemensamt. Vid dessa möten kan förekomma föredrag och diskussioner om allmänna pedagogiska problem (t ex om skolans mål och ungdomsfrågor) eller om mera speciella problem, som berör förhållandena på orten eller vid skolan (bioprogram, fickpengar, sovtider, trafiksäkerhet, fritidsverksamhet, samarbetet med närsamhället), och information om skolans organisation och arbetsliv. Mötet kan också gälla endast visst stadium och de frågor, som där aktualiseras, t ex övergången från klass- till ämneslärarsystem, yrkesorientering och ungdomsproblem. Personfrågor eller klagomål med udd mot någon bland skolans personal hör inte hemma i dessa sammanhang. Den som vill ta upp sådana frågor, bör få en hänvisning att vid annat tillfälle vända sig direkt till rektor och, om den klagande inte vill åtnöjas med dennes åtgärder, till högre instans.

Det är av stort värde, om någon av lärarna vid ett dylikt möte ger sin syn på arbetet i skolan och på sin egen undervisning. Föräldrarna får därigenom ökad kännedom om vad som händer i skolan, vilket kan göra det möjligt för dem att förstå, vilka svårigheter lärare kan möta och vilka krav arbetet ställer men också vad det är som kan göra arbetet så stimulerande. Som regelbundna inslag i dessa möten passar exempelvis uppträdanden av elever, sång- och instrumentalmusik, gymnastikuppträdanden, tablåer och korta dramatiska föreställningar; en tecknings- eller slöjddutställning kan ordnas i samband med mötet eller lokalerna för hemkunskap demonstreras.

Det är en mångskiftande *allmän information*, som det åligger skolans ledning och lärare att lämna i olika sammanhang. Föräldrarna måste få veta, hur skolan är organiserad, vilka möjligheter till ämnesval och kursval som föreligger och vilka konsekvenser för den fortsatta utbildningen de olika valen har. De behöver få kännedom om principerna för betygsättning och flyttning. Det måste göras klart för dem, vilket ansvar det fria valet och deras eget ställningstagande vid samråd om uppflyttning medför. De bör informeras om skolans inställning till jämställdhet mellan könen och skälen för att man bör motverka ett könsbundet yrkesval. En ingående upplysning om skolmognadsprov och om specialundervisningens ändamål och arbets sätt är också nödvändig. Skolläkare, skolsköterska, skolans yrkesvalslärare, skolpsykolog och skolkurator är medarbetare, vilkas arbetsuppgifter behöver presenteras för dem osv. Hemmen skall underrättas om när läsårets terminer börjar och slutar, om lovdagar och friluftsdagar i den mån de är bestämda, om skolans telefonnummer, om klassföreståndarens och övriga lärares mottagningstid och telefonnummer osv.

Den omfattande och kontinuerliga informationsverksamhet i stort och smått, som sålunda skall bedrivas, utgör ledmotivet i samarbetet skola—hem. Den kan ofta ha formen av sammankomster, till vilka skolstyrelsen

inbjuder, eller av föräldramöten i skolan. Men detta är långt ifrån tillräckligt, eftersom utsikterna är relativt små att på detta sätt nå majoriteten av föräldrarna, och själva informationsverksamheten är en ny och svår uppgift. Tillgängligt informationsmaterial i form av broschyrer m m bör därför delas ut vid föräldramöten av olika slag eller sändas till hemmen genom barnen eller per post, allteftersom innehållet i dem blir aktuellt. Informationen skall röra inte endast organisationen av skolan utan också dess arbetssätt och innehållet i kurserna. Väsentliga förändringar i det inre arbetet behöver ofta bli föremål för överläggningar mellan lärare, föräldrar och elever.

En *föräldraförening* (Hem- och skolaförening) och dess representanter kan göra en betydande insats för att underlätta rektors och lärares arbete vid föräldramöten av olika slag. Den har emellertid stor betydelse även i andra avseenden. Genom den ökas antalet av dem som aktivt arbetar för skolan. Det betyder i allmänhet, att flera känner sig solidariska med denna och hjälper till att skapa sympati och förståelse för den ute i samhället. Rektor och lärare bör kunna känna sig oförhindrade att be föräldraföreningen och dess funktionärer att ta på sig nya uppgifter. Ju fler som engageras i arbetet desto bättre. Det är nämligen just arbetet för skolan, som knyter föräldrarna till denna. Bland dylika uppgifter kan nämnas att utarbeta och till föräldrarna distribuera namnlistor över barnen i klassen, att ordna basar i skolan, skaffa inventarier och materiel, som inte kan bekostas inom ramen för den normala budgeten men som ökar trivseln i skolan, att hjälpa till att organisera elevernas fritids- och hobbyarbete i skollokalerna på kvällstid, att ge resande elever möjligheter till sysselsättning under väntetid, att ge resestipendium åt dem som inte har råd att delta i skolresa eller vistelse vid lägerskola. Många gånger är det lämpligt att rådgöra med föräldraföreningen om utformningen av skolans ordningsregler och om ändringar i dessa.

En aktiv föräldraförening kan alltså betyda en väsentlig ökning av möjligheterna att utforma skollivet på ett rikare sätt. Det är därför av stor vikt, att rektor har ett gott samarbete med föräldraföreningen och att skolans personal på allt sätt stöder denna.

För kontakten mellan *skolan* och *samhället* ges ofta goda utgångspunkter i själva undervisningen, som bör ge aktuella aspekter på samhällsfrågor. Då så kan ske bör läraren efter samråd med rektor ge verklighetsunderlag åt undervisningen genom att bli söka kontakt med representanter för organisationer och folkrörelser samt kommunala och statliga organ för att få deras medverkan i undervisningen med diskussioner och aktuell information. Vidare är studiebesök och intervjuer vid samhällliga institutioner, t ex riksdag, stads- eller kommunalfullmäktige och domstolar, samt vid företag, t ex jordbruk, industrier, spar- och kreditinstitut, väl ägnade att ge en åskådlig föreställning om samhälls- och näringsliv. Genom den praktiska yrkesorienteringen får högstadiets elever ännu en kontaktpunkt med det samhälle, som omger skolan.

Det närmande mellan skola och samhälle, som dessa och andra liknande besök och kontakter medför, bör göra det lättare för eleverna att växa in i det samhällsliv, i vilket de efter slutad skolgång skall göra en insats. Det bör också kunna stimulera deras intresse för närsamhällets förhållanden och utveckling samt öka deras känsla av medborgerligt ansvar. Samtidigt betyder ett sådant närmande, att skolan och dess angelägenheter uppmärksammas av olika företrädare för närsamhället och kan bli föremål

för ökat intresse bland dem. För skolan är det självfallet av utomordentlig betydelse att kunna verka med insiktsfullt och helhjärtat stöd från när-samhällets sida.

Skolan måste samverka med vissa samhällsinstitutioner på orten även i andra sammanhang. Med ungdomsstyrelser och fritidsnämnder måste samarbetet självfallet bli av stor omfattning. I denna verksamhet bör också eleverna engageras på lämpligt sätt. Även med barnavårdsnämnden, andra sociala nämnder och med polisen bör samverkan äga rum. Det åligger de elevvårdande organen inom skolan att uppehålla denna kontakt, och rektor bör övervaka att så sker. Den kan inte vara enbart institutionell utan måste också vara personlig. Där rektor eller någon lärare är ledamot av barnavårdsnämnden eller någon annan social nämnd, kan ett mera vidsträckt samarbete komma till stånd utan att man vidtar särskilda anordningar. I vissa kommuner finns i brottsförebyggande syfte permanenta samsarbetsorgan med representanter för skola, barnavård och polis, vilka uppnått goda resultat. Det är angeläget, att sådana organ kommer till stånd även i andra kommuner. Intill dess så skett, bör i varje fall med några års mellanrum studiedagstid ägnas åt skolans samarbete med barnavårds- och socialvårdsmyndigheterna samt polisen. Vidare kan lärarna besöka polisen och de olika nämnderna och ta del av deras arbete. Tjänstemän från dessa kan komma till skolan för att med föredrag och vid diskussioner berätta om och belysa vad de gör.

Skolans ledning bör söka att av polisen och vederbörande nämnder erhålla information om gången av de ärenden som rör elever, och skolan skall å sin sida vid behov lämna all den information som skolan kan ge. I allt detta arbete skall klart framgå skolans uppgift att vara ett hjälpande organ. Är en elev i fara eller nöd, skall den uppgiften gå före andra, som ankommer på skolan.

Samarbete med polisen förekommer också vid trafikundervisningen och för organiserandet av skolpatruller, om sådana behövs. De uniformerade polismännen bör helst komma till skolan och arbeta bland eleverna. Det är viktigt, att ungdomar får en positiv syn på samhällets ordningsmakt och lär sig att i polismannen se en person som det är naturligt att vända sig till för att få hjälp.

Skolan bör känna ansvar för att dess elever uppträder korrekt och trevligt, tex på bussar, spårvagnar, tåg och allmänna platser. Det är viktigt för en skola, att dess elever får klart för sig, att dess anseende i hög grad beror på deras sätt att uppträda på egen hand utanför skolan. Det är också angeläget, att man i olika sammanhang erinrar om att de vuxnas uppträdande är mönsterbildande för de unga. Lärares personliga föredöme betyder ofta mer än många andra åtgärder tillsammans.

Av stort värde är ett gott förhållande till pressen. Genom intervjuer, reportage och artiklar i dagstidningarna kan information om skolan och dess förhållanden nå fram till en större allmänhet. Det är angeläget, att denna information blir sakligt riktig. Därför är det bättre, att de för skolan ansvariga direkt, gärna spontant lämnar pressen erforderliga upplysningar, än att tidningsmännen nödgas att hålla till godo med ovederhäftiga upplysningar, som lämnas av utomstående eller förmedlas i andra hand. Man bör beakta, att pressen knappast kan fullgöra sina uppgifter som allmänhetens tjänare, om inte samhällets institutioner betraktar den med förtroende.

Av betydelse är, att stads- eller kommunalfullmäktige känner till skolan, dess arbetsförhållanden och behov. Genom att fullmäktige och skolstyrelse

inbjuds att se lokalerna i funktion, närvara vid skolarbetet, se uppvisningar eller utställningar av elevarbeten kan kännedom om skolans arbete spridas till dem som genom sin samhällsfunktion eller på annat sätt har direkt eller indirekt inflytande på livet i skolan.

Skolan inlemmas i närsamhällets liv inte minst då dess lokaler under eftermiddagar och kvällar upplåts även för andra samhällsändamål. Dess specialrum och klassrum bör få användas exempelvis för ungdoms- och folkbildningsarbete samt annat ideellt arbete ävensom för politiska organisationers verksamhet. Sådan upplåtelse av skolans lokaler bör ske också till exempelvis ungdomar från andra kommuner. Den skall äga rum på de ekonomiska villkor, som anges i skolstadgan. Det bör vara lätt för skolans ledning att skaffa sig garantier för en god vård av anläggningen genom att lägga ansvaret för tillsynen på vederbörande gästande sammanslutning — ett sådant förtroende missbrukas sällan. Skolan bör på detta sätt kunna bli ett centrum i samhället, dit de flesta har ärende. En klok inställning från skolans sida i de hänseenden, som nyss berörts, bidrar starkt till att förverkliga en god samverkan mellan hem, skola och samhälle.

Samverkan

Syfte och förutsättningar

All verksamhet i skolan försiggår i en social miljö. I denna miljö bör den samhörighetskänsla kunna växa fram, som spelar en stor roll för utvecklingen av sociala attityder och vanor. Liksom på alla andra arbetsplatser är också i skolan verksamhetens resultat beroende av en ständig samverkan mellan människor. Även om formerna för den varierar, är viljan till samverkan, attityden, alltid en i högsta grad miljöpräglade faktorer. Samverkan i denna mening måste utvecklas till en umgängesform och arbetsmetod, som präglar verksamheten i skolan och relationerna både mellan enskilda individer och mellan grupper. God gemenskap och vilja till gott samarbete är förutsättningar för att skolan skall kunna utföra sin uppgift med framgång.

En allmän strävan bör vara att denna hållning till samverkan får växa fram på så långt möjligt lika villkor för alla. Den enskilda människan skall, oavsett ålder och uppgifter, få uppleva sig själv som medansvarig, som subjekt. Att i ett socialt eller pedagogiskt skeende endast vara föremål för påverkan är inte förenligt med kravet på samverkan på lika villkor. Denna samverkan måste bygga på såväl den vuxna människans insikter och erfarenhet som den unga generationens kanske ännu inte på större erfarenhet och mognad grundade värderingar.

Nödvändig för samverkan är en nära kontakt mellan enskilda och grupper i skolan. Den kan åstadkommas på flera sätt. I arbetet kommer individer och grupper osökt i meningsfull kontakt med varandra. Det gemensamma arbetet ger både lärare och elev rika möjligheter att nå varandra och vinna varandras förtroende. En viktig form för samverkan är dialogen, samtalet. Skolsamhället måste, liksom varje annat samhälle som eftersträvar ökad samverkan, använda denna nära till hands liggande väg. De vuxna i skolan måste alltid ge akt på risken för att samvaron med de unga bara får formen av en monolog, att det aldrig blir tid till ett konstruktivt tankeutbyte. Samtalet mellan lärare och elev skall alltid vara möjligt i det dagliga arbetet, antingen det gäller undervisningen i ämnen, andra verksamheter eller enskilda relationer mellan elever och vuxna.

På detta sätt utformad kontakt och samverkan främjar ömsesidig aktning och respekt, grundad på insikten om sakkunskap och erfarenhet hos den man samverkar med. Samtalets mål är att skapa och bibehålla ömsesidig respekt, även om man hyser oförenliga åsikter och inte anser sig kunna kompromissa. Dialogen skall fördjupa känslan av samhörighet oberoende av ståndpunkter och värderingar.

Samverkan skall sålunda inte hänföras till vissa aktiviteter, personer eller grupper, utan bör gälla över åldersgränser, sysselsättningar eller uppgifter i skolan, dvs i skolans totala, dagliga verksamhet.

En god samverkan i skolan är alltså ett betydelsefullt mål i sig själv. Samtidigt ökar den möjligheterna inte endast till ett väl fungerande och resultatrikt skolarbete utan också till trivsel för alla.

Trivseln bygger alltid i första hand på känslan av gemenskap mellan människor som inte bara känner sig vara föremål för omtanke utan också själva vill ta ansvar för andra. Omsorgen om individen är därför en gemensam angelägenhet för alla som verkar inom skolan. Den åvilar alltså inte enbart vissa speciella personalgrupper.

Skolan skall vara demokratisk. Principiellt gäller det fostran till medinflytande och medansvar. Ett individuellt medinflytande i skolsamhället måste följas av ett motsvarande individuellt medansvar. Detta skall skolan inskräpa. En förutsättning för att elevernas och de vuxnas engagemang och delaktighet i utformningen av skolan som arbetsplats skall förstärkas är att de alla får vara med om att forma sin egen arbetsmiljö. Formerna för elevernas inflytande och medansvar vid val av lärostoff, material, arbets sätt, regelsystem osv måste avvägas efter ålder och förutsättningar hos vederbörande elever. Detta kan innebära svårigheter som dock inte får skymma det obestridligen positiva i att medinflytande och medansvar i ökad utsträckning beaktas och övas i alla lägen där så är möjligt. Det är uppenbart att man varken kan eller bör i detalj ange i vilka aktiviteter och på vilka sätt detta skall ske. Skolan måste i sin strävan att variera och fördjupa de demokratiska samlevnadsformerna verka för att samvaron och samarbetet äger rum i grupper av olika storlek och sammansättning och för att samverkansgrupper bildas också oberoende av klass- och årskurstillhörighet.

Strävan att åstadkomma samhörighet och samarbete får ägnas större uppmärksamhet i de stora skolenheterna än i de mindre. Det gäller att undvika anonymiteten i hopar och köer, alltför många påbud, invecklade ordningsföreskrifter och en av likriktning präglad verksamhet och samvaro. Det är särskilt viktigt att man låter eleverna på lämpligt sätt bära sin del av ansvaret för gruppens eller hela skolans gemensamma angelägenheter. Denna delaktighet — och det gäller oavsett skolenhetens storlek — kan systematiskt tränas genom att eleverna redan under de första skolåren får uppdrag att sköta och får ta ansvar för delar av arbetet i klassen. Den vidareutvecklas i olika samarbetsorgan i skolan och i det fria föreningslivet.

Det är kring eleven i skolans gemenskap som all verksamhet i skolan kretsar. Elevens egna insatser och ansvar för sitt eget och sin omgivnings bästa måste av naturliga skäl gradvis ökas i takt med elevens ökande mognad och ökande erfarenheter. Eleverna bör känna det naturligt att i klassdiskussioner och elevråd ta upp alla de förhållanden och problem som de önskar belysta eller behandlade. De bör också få allt större möjligheter att delta i planeringen av undervisningens innehåll och arbetsformer samt i utvärderingen av dess resultat. Denna successiva träning i att ta ansvar och medverka måste kombineras med ett praktiskt åskådliggörande av reglers och lagars funktion i ett samhälle. Eleverna upplever då, att överenskommelser är nödvändiga för att reglera ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, och att de är naturliga förutsättningar för det gemensamma arbetet. Trivsel, hänsyn och arbetsro i skolan framstår då som något väsentligt, för vilket eleverna själva måste engagera sig.

Eftersom de enskilda individerna är varandra olika, bör eleverna i en skola inte behandlas likartat, och framför allt bör man inte sträva efter att göra dem lika. När de lämnar skolan, bör de göra det med bibehållen individualitet och särprägel samt med en uppövd förmåga att respektera individualiteten hos andra människor. Den påverkan, som eleverna under alla förhållanden måste utsättas för under skoltiden, gör att denna i regel inte förflyter utan spänningar och svårigheter. För elever i den nioåriga obligatoriska skolan fortlöper pubertetsåren samtidigt som skolsituationen ändrar karaktär, klassläraresystemet ersätts med ämnesläraresystem, kunskapsfordringarna ökas och undervisningen får en mer abstrakt karaktär. Elevgruppernas skiftande sammansättning inom årskurserna, skillnaderna i miljö, intressen och anlag framträder under de sista skolåren allt tydligare. Det är också därför skolan måste acceptera eleverna i deras egenskap av särpräglade, varandra olika individer. Endast på detta sätt nås slutmålet, individens utveckling till en självständig personlighet.

För att nå goda resultat i skolarbetet måste läraren väl känna de enskilda eleverna, deras intellektuella förutsättningar, deras läggning och inriktning, deras intressen och personliga förhållanden. Varje lärare bör söka skaffa sig en så mångsidig uppfattning som möjligt av sina elever och deras miljö men måste självfallet göra det med omdöme och takt, så att inte hans intresse uppfattas som oberättigad nyfikenhet eller inblandning. Endast den som ger sig tid att lyssna till elever, föräldrar och kolleger och som själv tar kontakt med hemmen, får den säkra kännedom om eleverna, som skolarbetet kräver. Givetvis måste läraren behandla de personliga uppgifter, han på olika sätt får, med stor diskretion, vilket är en grundläggande förutsättning för ett förtroendefullt samarbete mellan hem och skola.

Vad som ovan sagts om betydelsen för varje lärare av att känna de enskilda eleverna och deras miljö gäller i alldeles särskilt hög grad för klassföreståndaren. I själva verket ligger det mest väsentliga i hans uppgift i att vara den som känner såväl klassen i dess helhet med dess sociala relationer och dess speciella atmosfär som de enskilda eleverna med deras intressen och problem i och utanför skolan.

Denna elevcentrerade syn på verksamheten i skolan ställer självfallet krav på all dess personal. De måste ständigt vara beredda att låta eleverna vara med om att påverka förutsättningarna för samvaron och arbetet i skolan. I diskussioner bör man exempelvis ta upp de motsättningar som kan finnas mellan ungdomens och de vuxnas normer. Skolan bör så långt det är möjligt fungera efter normer och regler, som eleverna själva är med om att utforma. Inför elevernas negativa reaktioner till aktuella företeelser i samhället är det av vikt att skolan möter med förståelse och respekt och att de framförda åsikterna kan få bilda underlag för en konstruktiv diskussion. Läraren måste — i de högre årskurserna efter hand i ökad samverkan med eleverna — välja undervisningsform och arbetssätt med hänsyn till elevernas individuella förutsättningar men också givetvis till lärostoffet och den färdighetsträning och de övriga inlärningsresultat man vill uppnå.

Kraven på skolans personal gäller inte bara de direkta relationerna till eleven. Samarbetet mellan de vuxna måste också fungera. Hänsyn, tolerans, samarbetsvilja och solidaritet mellan dem är en förutsättning för att skolan skall lyckas med att göra dessa begrepp till realiteter bland eleverna. Skolan måste vidare ha goda kontakter med föräldrar, bl a för att få kännedom om elevens situation i dess helhet. Skolan bör därför hålla

~~sig orienterad om elevens hem- och fritidsmiljö, och föräldrarna bör på olika sätt få tillfälle att ta aktiv del i skolans arbete. Kraven på föräldrakontakt gäller inte bara de särskilda elevvårdsfunktionärerna, dvs skolpsykolog, yrkesvals lärare, skolsköterska, skolläkare, skolkurator m fl, utan alla som har direkt kontakt med eleverna som individer. Denna samverkan behandlas i avsnitten om hem-skola-samhälle (s 20), studie- och yrkesorientering (s 37) och om elevvård (s 85).~~

Samarbetsformer

Formerna för samverkan mellan alla som har skolan som arbetsplats skiftar, från samverkan av helt informell karaktär till samverkan i mer bundna och organiserade former. Det är i det dagliga arbetet i klassen och i kontakten med all skolans personal som attityderna påverkas och utformas. Relationerna mellan alla i skolan verksamma kommer att utgöra grunden för hur begrepp som hänsyn, tolerans, solidaritet och samverkan kommer att upplevas av den enskilde.

Emellertid har man ansett det behövt att genom bestämmelser av skilda slag skapa yttre former för ett visst medinflytande för alla de grupper som berörs av skolans vardag.

Genom sammankomster med föräldrar och lokala myndigheter samt med personer, som på ett eller annat sätt har beröring med skolan och dess elever, sker en kontinuerlig samverkan med det omgivande samhället. Genom sammanträden för skolans personal samordnas och utvecklas den interna verksamheten liksom också genom olika slag av konferenser mellan lärare, mellan lärare och skolledare och mellan lärare, skolledare och elever samt genom verksamhet under planerings- och studiedagar. *Kollegier, klasskonferenser, ämneskonferenser* och andra organ för lärare och skolledare behandlas på s 107. *Elevernas olika föreningar under fritiden* tas upp i nästa avsnitt (s 30). Om föräldraföreningar, se s 23.

Frågor som berör flera intressegrupper inom skolan kan finna sin lösning inom ramen för *samarbetsnämndens* verksamhet. Huvuddragen för dess organisation och funktion återfinns i skolstadgan med därtill hörande anvisningar. För att en samarbetsnämnd skall kunna vara ett redskap för demokratins förverkligande måste den ha sådana former och fullgöra sådana uppgifter, att individen kan uppleva både den objektiva och den subjektiva delen av demokratibegreppet.

Det är inte enbart genom medverkan i de stadgemässigt bundna organen som eleverna blir medvetna om det gemensamma i sin situation. Eleverna måste också ha möjlighet att utforma egna organ, framvuxna ur ett upplevt behov av att finna former för hur gemensamma problem kan lösas. Dessa organs sammansättning och arbetsuppgifter får inte betraktas som något fastlåst utan även här bör det finnas möjlighet till förändringar. Varje elev bör ges möjlighet att delta i utformningen av de formella kontaktorganen på skolan, så att de ständigt svarar mot aktuella behov hos skolans elever. I vissa fall kan även vid ett allmänt möte de enskilda elevernas synpunkter komma fram.

Om flertalet elever skall kunna engageras i skolans verksamhet bör de i första hand få försöka behandla och lösa gemensamma frågor i det enskilda klassrummet. Ett *klassråd* kan utgöra ett forum för detta arbete. Varje ärende, i vilket eleverna skall medverka och som skall behandlas i

tex samarbetsnämnd, ämnes- eller klasskonferens, skall således alltid behandlas i klasserna och även granskas från den utgångspunkten, att det kanske kan avgöras där. Även kontroversiella, politiska, sociala och kulturella frågor bör tas upp till diskussion. I många fall kan frågeställningarna vara av den art att de bör hänskjutas till det så kallade *elevrådet*.

Elevrådet, som vanligen består av representanter för klassråden, kan anses utgöra en kanal för kontakterna mellan eleverna och de instanser inom skolan som beslutar eller rådfrågas (samarbetsnämnd, kollegium, föräldraförening osv). Det kan medverka, när elevrepresentanter i olika nämnder och konferenser skall utses. Det kan också på olika sätt bidra till att skapa ökad trivsel och en positivare inställning till skolan och skolarbetet. Vidare är det naturligt att elevrådet medverkar i skolmiljöns utformning. Ett väl fungerande elevråd där den enskilde eleven har möjlighet att göra sig hörd bidrar till att eleven upplever delaktighet i skolans beslutsprocess.

Med hänsyn till de krav som elevrådsarbetet ställer på elevernas allmänna mognad och förmåga att genomföra olika uppgifter måste man lägga ned stor omsorg på att successivt föra in eleverna på låg- och mellanstadiet i detta. För att elevrådet skall kunna fullfölja sina uppgifter, behöver det skolans stöd.

Det föreligger ständigt en risk att de elever som har blivit valda till representanter kommer att alltmer avskilja sig från den grupp de är satta att representera och att de följaktligen därför kan komma att i alltför hög grad agera efter en helt personlig intresseinriktning. Intresset hos den stora delen av eleverna kommer att avta som en följd av kommunikations-svårigheter. Skolan har ett ansvar när det gäller att medverka till att skol-demokratiseringen inte stannar vid endast tekniska reformer. För att man skall kunna motverka detta måste eleverna få möjlighet och tid att diskutera olika frågor som är av gemensamt intresse för dem. Sådan verksamhet kan lämpligen falla inom ramen för undervisningen i tex samhällskunskap och svenska.

Hur de organisatoriska frågorna än löses, är det avgörande för elevrådets verksamhet, att skolan ger klart uttryck för att elevrådets och förtroendemännens arbete har stor betydelse. Kontakten med skolledning och kollegium måste fungera och skolans personal stödjande och stimulera med uppslag och idéer samt i konkreta frågor anlita elevrådet. Ett förtroendefullt samarbete mellan lärarkår och elevkår främjas av att skolledningen eller lärarna hör elevrådet eller dess funktionärer i frågor, som tillhör rådets uppgifter.

Elevernas fritidsverksamhet

Elevernas fritidsverksamhet bidrar till individens utveckling och ger stoff för anlags- och yrkesorientering. Den kan komplettera och stödja undervisningen i skolans ämnen, öka trivseln med skolarbetet och stimulera till aktivare insatser där. Fritidsverksamheten ger möjlighet att i positiv riktning leda ungdomarnas naturliga behov att sluta sig samman i grupper och gäng och att därtill ge aktiv kunskap om föreningsteknik m m. Den kan bidra till förståelse för att ett förtroendefullt och trivsamt samarbete kan vara oberoende av deltagarnas ålder.

En förutsättning för att skolungdomens fritidsverksamhet skall få denna effekt är, att den betraktas och behandlas som en ungdomarnas egen ange-

lägenhet, organiserad och ledd av dem själva. Den skall inte arrangeras så, att den uppfattas som påtvingad. Ungdomarna skall känna, att de i skolan har ett stöd när deras egna resurser inte räcker till, och att skolan kan hjälpa till med sakkunskap, idéer och uppslag utan att träda deras behov av självständighet för nära.

Viktigt är att det stöd skolan erbjuder ges i samråd och samverkan med föräldrar och med företrädare för motsvarande verksamhet utanför skolan samt med representanter för samhällets barna- och ungdomsvård. Ungdomarnas förståelse och respekt för vuxensamhället ökar säkerligen om de finner att samhällets institutioner förtroendefullt samverkar i sitt arbete.

Det är naturligt att eleverna på den arbetsplats som skolan utgör för dem finner anledning att sluta sig samman i olika slag av föreningar. *Elevföreningar* i skolan ger eleverna tillfälle att samlas för gemensamma intressen. De får därigenom vana att fungera i olika sammanhang inom ett ordnat föreningsliv och blir inställda på att lojalt följa de beslut som fattas men också att verka för ändring av vad de ogillar.

Elevföreningarna kan vara av olika slag. De yngre eleverna samlas i hobbyklubbar och klassföreningar, de äldre kan utveckla en föreningsverksamhet, som omspannar ett rikt register, t ex idrott, musik, läsning, dramatik, foto samt olika ideella frågor, såsom nykterhetsfrågan samt religiösa och politiska frågor. Inte sällan har dessa föreningar från tid till tid en ganska ojämn verksamhet. Skolan kan emellertid stödja och aktivera föreningsarbetet genom att låta föreningarna medverka i olika sammanhang — t ex med program vid gemensamma samlingar, med en litterär afton, artiklar för en skoltidning, en utställning etc — genom att ge ekonomiskt stöd, genom att låta enskilda föreningsmedlemmar få olika uppdrag och genom att, om så är möjligt, särskilt intresserade och kunniga lärare blir medlemmar i föreningen osv.

Skolan bör hos eleverna söka utveckla ett ansvarsmedvetet intresse för samhällliga angelägenheter. Det gäller även politiska frågor. Det är önskvärt, att eleverna i sin samhällliga och politiska orientering når kontakt med andra ungdomar liksom med äldre av likartad inriktning. Det är t ex naturligt att den politiskt intresserade skolungdomen tillhör de politiska partiernas redan existerande allmänna ungdomsorganisationer. Slutligen kan även särskilda politiska sammanslutningar inom skolan ha en uppgift att fylla och skall kunna påräkna samma förståelse och intresse från skolans sida som all annan ordnad föreningsverksamhet.

Bland olika sysselsättningsformer för skolungdom bör även nämnas framställning och utgivande av *skoltidningar*. Ibland är dessa tidningar av relativt anspråkslöst slag och närmast ett uttryck för verksamhetslusten hos en enskild eller i en viss kamratkrets. I andra fall rör det sig om tidningar, som redigeras av en klass eller en elevförening. Ibland utgör tidningen ett för skolan som helhet representativt organ. I så fall brukar också lärare ingå i redaktionen.

Arbetet med enkla, duplicerade tidningar och mer genomarbetade tryckta publikationer ger värdefull fritidssysselsättning, som skolan har anledning intressera sig för och stödja, bl a genom att ge de råd och den medverkan eleverna i samband med den önskar få. Tidningen ger dem inte bara praktisk sysselsättning under lediga stunder. Den kräver också planläggning och förarbeten av skilda slag och stimulerar fantasi, initiativförmåga och samarbetsvilja. Ingår klassföreståndare eller annan lärare i redaktionen, kan han därigenom få en naturlig och välkommen kontakt med eleverna

utanför klassrummet. Dessutom kan skoltidningen många gånger stimulera det vanliga skolarbetet.

Någon förhandsgranskning av skoltidningar får inte förekomma. Principen om det tryckta ordets frihet gäller också i skolan oavsett det utförande tidningen erhåller. Den under ansvar rådande självständighet och rätt till frihet från all yttre påverkan, som gäller för publicistisk verksamhet utanför skolan, gäller på samma sätt och i lika hög grad inom skolan. Arbetet med skoltidningar bidrar därigenom till att hos eleverna inskräpa ansvaret med det skrivna och tryckta ordet och ligger sålunda helt i linje med skolans fostrande uppgifter i övrigt.

Frågan om *instruktörer och ledare* för elevernas fritidsverksamhet kan vara svårbedömd. Även om skolans huvudman är beredd att ge ekonomiska resurser härför och personal inom skolan är villig, bör skolan inte oombedd ställa instruktörer och ledare till förfogande utan låta föreningen vara självförsörjande i detta hänseende. Att en elevförening behöver en vuxen instruktör kan dock ofta vara förklarligt: i många fall har blott en vuxen den utbildning, erfarenhet och rutin, som gör det möjligt att instruera.

Mindre klart är det vuxna ledarskapets omfattning och former. Där skolan på goda grunder finner, att den gärna skulle vilja stödja föreningen, varvid behovet givetvis kan variera med hänsyn till elevernas ålder och aktivitetens art, kan det ofta nog ske på annat sätt än genom att en vuxen sätts som formell ledare.

Värdefullt är att intresserade föräldrar, äldre syskon och före detta elever knyts till fritidsverksamheten i skolan som ledare och instruktörer. Kanske också en och annan gång en "fadder" från ungdomens praktikplatser kan åta sig sådana uppdrag. Över huvud taget bör det givetvis inte vara enbart lärare som anlitas.

För verksamheten bör finnas *material, utrustning och fritidslokaler* av olika slag. Av de senare kan nämnas bibliotekslokaler, klubbrom för de äldsta eleverna, gymnastiklokaler med omklädningsrum för dem som utövar idrott, gymnastik eller dans, utrymme för scenisk verksamhet, dvs både scen och kulissutrymme samt någon form av omklädningsrum i anslutning till dessa.

Väntetider inför skolskjutsar samt håltimmar och frukostraster kräver speciell uppmärksamhet beträffande *lokaler för tillfälligt lektionsfria elever*. För att den fritid, som tillbringas inom skolan, inte skall förefalla eleverna trist och tröttsam är det givetvis av vikt, att lokalerna görs trivsamma och ger möjlighet till både enskild läsro och andra, mer samvarobetonade sysslor. Det bör kunna vara en angelägenhet för elevrådet och skolans äldsta elever att i samråd med föräldraföreningen göra en insats som "fritidsledare", eventuellt mot någon kontant ersättning. Verksamhetsformer som schack och andra spel, redaktionellt arbete för skoltidningen, sy- eller stickklubb, bokcirkel, musicerande i grupp, frimärksklubb etc kräver i regel inga större arrangemang men kan dock utgöra en utgångspunkt för mera organiserad fritidsaktivitet och därjämte hindra de störningar och den otrivsamhet, som gärna följer med sysslolöshet.

Om vid skolan finns *skolkurator*, bör denne inspirera till olika former av aktiviteter. Skolkuratoren har i elevernas fritidsverksamhet en möjlighet till naturliga kontakter och till eleviakttagelser.

Verksamheten vid *andra ungdomsföreningar än dem som mera direkt verkar inom skolan* kan denna givetvis inte närmare följa. Kontakten bör emellertid främjas mellan elevföreningarna i skolan och ungdomsföreningar

och klubbar utanför denna. Detta bör ske i nära samråd med ledningen för denna ungdomsverksamhet. Gemensamma program kan anordnas, inslag från skolans sida i dessa kan erbjudas, en lämplig lokal eller visst material ställas till förfogande, föreningen i fråga inbjudas till skolan etc.

Skolans stödjande åtgärder bör sättas in på lämpligt sätt och i fullt samförstånd med föräldrarna och med andra i frivillig ungdomsverksamhet engagerade myndigheter och institutioner. Att åtgärderna kan komma att kosta både pengar och arbete understryker behovet av gott och öppet samråd med anslagsgivande myndigheter och med de personalkategorier, på vilkas medverkan som handledare man räknar.

Det fria valet

Grundskolan är en i allt väsentligt sammanhållen skola av allmän karaktär. Dess läroplan anvisar på samtliga skolstadier anordningar för att främja en individualisering av skolarbetet i avsikt att ge den enskilde eleven möjligheter att tillvarata och utveckla sina anlag och intressen.

På lågstadiet och mellanstadiet organiseras undervisningen uteslutande inom obligatoriska ämnen. Samtliga elever deltar i undervisningen i dessa ämnen under samma antal timmar och enligt samma kursplaner. På högstadiet organiseras undervisningens huvudsakliga innehåll inom för alla elever gemensamma obligatoriska ämnen samt till en mindre del inom ämnen, kurser och verksamheter, som alternativt är tillgängliga för de enskilda eleverna. Utrymmet för detta fria tillval, tillvalsämnenas innehåll, det fritt valda arbetets inriktning samt antalet och beskaffenheten av tillvalsalternativen framgår av timplaner med anmärkningar (s 110) och kursplaner med anvisningar och kommentarer (s 202, 219). Val av tillvalsämnen, kurser och verksamheter kännetecknar elevens studieväg genom högstadiet.

Föräldrarna skall i samråd med eleven bestämma, vilket studiemål eleven skall försöka uppnå. Valet av studieväg, där alternativa sådana finns, skall vara fritt (skollagen 25 §). Eleven skall alltså inte hänvisas till studieväg på grundval av ett av skolan företaget urval. Val av tillvalsämne och kurs får göras även i strid mot elevens begåvningsmässiga förutsättningar så som dessa uppfattas av skolan. Det betyder, att inga spärrar finns för tillträde till de olika tillvalsalternativen. En elev kan inte heller, trots klens studieresultat, hindras att fortsätta på en mera teoretisk studieväg skolan igenom.

Tillvalet skall föregås av studie- och yrkesorientering (jfr s 37). Det måste få bli ett val efter elevens intresse och önskemål — inom de gränser som skolan och samhället erbjuder. Möjligheten att upprätta grupper och därigenom tillmötesgå de enskilda elevernas önskemål om tillvalsämnen, kurser och verksamheter är emellertid beroende av det antal elever, som anmäler sig till de olika grupperna. För litet antal elever, ojämn fördelning av dem på tillvalsalternativ, tillfällig brist på lärare och lämpliga lokaler eller utrustning kan medföra, att inte alla variationsmöjligheter kan utnyttjas. En sådan begränsning av valmöjligheterna kan visserligen sägas strida mot en restlös tillämpning av principen om det fria tillvalet men är likväl ibland ofrånkomlig av praktiska skäl.

Även för elev, som hänvisas till specialundervisning efter en allsidig bedömning av hur tillgängliga stödåtgärder i skolan bäst skall kunna främja elevens utveckling, kan förekomma en begränsning av möjligheten till fritt tillval. För de elever som placeras i specialklass, bör emellertid i möjligaste mån ett fritt tillval erbjudas, exempelvis genom att eleverna bereds tillfälle att ingå i andra klassers tillvalsgrupper.

Det fria tillvalet genomförs som ett upprepat tillval. Med hänsyn till att eleverna under högstadieåren befinner sig i en period av genomgripande utveckling är det viktigt, att valet får upprepas årligen, varvid det kan ändras. Det är väsentligt, att valsituationen aktualiseras av skolan, så att en eventuell omprövning av tillvalet inte blir beroende uteslutande av de ungas eller deras föräldrars eget initiativ, då detta i sin tur ofta sammanhänger med hemmens utbildningstradition och studieambitioner.

Byte av studieriktning kan för eleven medföra behov av särskilda åtgärder, om det i realiteten skall bli möjligt att övergå från en studieväg till en annan. I sådana fall skall eleven genom skolans försorg få kompletterande undervisning, s k stödundervisning.

Ett fritt, upprepat val med denna principiella inriktning har en grundläggande betydelse för resultaten av verksamheten i grundskolan. Rätt tillämpat bidrar det till att öka förutsättningarna för ett skolarbete, som hjälper eleven att lära känna sig själv och att förverkliga sina anlag och intressen i konfrontation och växelverkan med människor och förhållanden i omvärlden. Genom att eleverna successivt övas i att träffa ett fritt val, får de dessutom redan i skolan en grundläggande övning i demokratins sätt att arbeta. De kan vänjas vid att en tid efter det träffade valet ställa frågan, huruvida de erfarenheter de gjort motsvarar övervägandena och förväntningarna vid valtillfället. Det bör också bidra till att utveckla ansvarskänsla och villighet att ta följderna av det val, som gjorts.

Som enda medel för att uppnå dessa syften är emellertid ett fritt tillval av organisatorisk karaktär inte tillräckligt. Valtillfällena blir förhållandevis få även vid ett successivt upprepat tillval under hela högstadieperioden. Tillvalen sker vidare i sammanhang, som inte helt kan överblickas i fråga om alternativen och deras konsekvenser. Det är ofta svårt för eleven och föräldrarna att bedöma resultaten av arbetet inom ett tillvalsalternativ och på det sättet skaffa sig ett underlag för eventuellt erforderliga korrigeringar.

Ett viktigt komplement till högstadiets tillvalsmöjligheter utgör under dessa förhållanden det fritt valda arbetet. Det skall så nära som möjligt anknyta till elevernas aktuella intressen och utformas under direkt medverkan och medansvar av eleverna. De bör äga inflytande både i fråga om val av innehåll och arbetssätt och vid planering av verksamheten. Mera kortfristiga individuella arbeten, arbete i mindre grupper för att utföra begränsade studieuppgifter eller för att lösa konkreta uppgifter i skolan eller i närsamhället samt gemensamma aktioner av större elevgrupper bör omväxla med varandra. Kamratgrupper med gemensamma intressen och tillhörande olika årskurser bör få samverka. Det fritt valda arbetet får inte bindas av kursplaneföreskrifter och betygskrav.

Tillfredsställande förutsättningar för den avsedda individualiseringen av skolarbetet kan emellertid åvägbringas först när det organisatoriska tillvalet och det fritt valda arbetet på högstadiet ingår som ett komplement till pedagogiska åtgärder i det dagliga arbetet på grundskolans alla stadier. I vidaste mening måste principen om det fria valet tillämpas från skolans första årskurs till dess sista. I det dagliga arbetet bör varje elev successivt övas att inom vissa givna ramar fritt välja och bearbeta överkursuppgifter som komplement till en given grundkurs, som alla har att arbeta med. Varje elev bör vidare målmedvetet vänjas att självständigt planera och genomföra ålagda och självvalda arbetsuppgifter, att värdera arbetsresultat och att fritt forma, framlägga och diskutera åsikter. Utöver vad som

förut nämnts avser dessa upprepade tillfällen till initiativ under frihet och ansvar i det dagliga arbetet att skapa gynnsammast möjliga förutsättningar för elevernas personlighetsutveckling och att få en erfarenhetsgrund för en vidareutveckling av skolans inre arbete.

Det fria valet gäller alla som samverkar i den föreliggande pedagogiska situationen. Läraren har frihet att välja lärostoff inom de ramar som utgörs av skolans kursplaner och att med ledning av läroplanens mål och riktlinjer välja arbetsätt med hänsyn till den föreliggande elevsituationen, sina personliga förutsättningar, arbetslagets sammansättning och syftet med undervisningen. Det fria valet förutsätter från föräldrarnas sida intresse för elevernas och skolans problem, och det medför ett föräldra-engagemang i fråga om barnens utbildning av största betydelse för skolans utveckling och för samverkan mellan hem, skola och samhälle. Skolan bör genom informationer och andra åtgärder stimulera till sådant intresse. En ökande föräldraaktivitet medför ett intensifierat och breddat samarbete mellan hem och skola, vilket främjar trivseln i det dagliga skolarbetet och stöder föräldrar och lärare i deras gemensamma ansvarsfulla arbete. Samtidigt bör också de kommunala skolmyndigheterna särskilt genom sitt ansvar och sina befogenheter i fråga om det fritt valda arbetets innehåll och utformning verksamt kunna bidra till att berika skolans inre arbete och därmed påverka utvecklingen av den obligatoriska skolan också på längre sikt.

Studie- och yrkesorientering

Syfte och förutsättningar

Studie- och yrkesorienteringen skall orientera elever och föräldrar om skola och arbetsliv, om val mellan olika studiealternativ och yrkesverksamheter. Detta innebär inte enbart att skolan skall ge en orientering utan också att den skall ge en direkt hjälp till eleven för att främja elevens allsidiga utveckling, för att bidra till att eleven lär känna sig själv och kan se sina egna förutsättningar mot bakgrunden av de krav som utbildning och arbetsliv ställer.

Studie- och yrkesorienteringen skall vidare sträva efter att öka elevens beredskap att göra upprepade val och fatta egna, väl underbyggda beslut, allteftersom den personliga utvecklingen och förändringarna i arbetslivet så kräver. Kunskaper om skola, arbetsliv och egna förutsättningar kan göra undervisningen mera meningsfull för eleven, öka motivationen för studier och ge anledning till att eleven själv frågar efter undervisning. Studie- och yrkesorienteringen har också till uppgift att ge information om samhällets behov av olika utbildningsgrupper och på så sätt hjälpa elever och föräldrar att i utbildnings- och yrkesplaneringen ta hänsyn till ett mera långsiktigt arbetsmarknadsperspektiv.

Studie- och yrkesorienteringen skall vara informerande och klarläggande. Den förutsätter, att eleven övar sin förmåga att själv välja och fatta beslut och att eleven och föräldrarna själva är ansvariga för sina beslut. Däremot ansvarar skolan för att tillräcklig information och färdighetsträning ges.

I sin utveckling och sina val bör eleven möta så få hinder som möjligt. Det är en av studie- och yrkesorienteringens uppgifter att observera och klargöra vad som är generella eller individuella svårigheter och begränsningar, vad som är fakta respektive åsikter och värderingar, vad som är tillfälliga eller mer långvariga svårigheter. I samarbete med elever och föräldrar skall studie- och yrkesorienteringen söka undanröja eller övervinna hinder och öka elevens möjlighet till fri sikt.

Det fria valet kan inte vara helt fritt från organisatoriska begränsningar och i regel inte heller från begränsningar på grund av individens egen anlagsutrustning. Det bör däremot så långt möjligt befrias från utslag av okunnighet och vanföreställningar. Det är givet att eleven normalt inte före skolpliktstidens slut kan nå denna klarsyn och mognad, men utvecklingen bör redan då vara påbörjad och grunden lagd för egna beslut.

Till hindren för ett fritt utbildnings- och yrkesval hör föreställningarna om vad som lämpar sig för pojkar och för flickor samt om mäns och kvinnors vuxenroller. Eleverna har i regel inte närmare reflekterat över eller förstått vad som är könsrollsbundna beteenden och förväntningar. Deras val

är redan före skolåldern avskärmade av tidigt präglade intressen och föreställningar. Skolans orienterande undervisning har här en viktig uppgift att redan från de första skolåren och fortsättningsvis under hela skoltiden aktivt informera om faktiska förhållanden och skapa en medveten debatt. I sin kontakt med samhälle och näringsliv skall skolan verka för att ett mer fördomsfritt yrkesval kan realiseras.

Ett annat hinder för ett fritt val utgör benägenheten att enbart eller i första hand välja fortsatt utbildning efter betygspoäng. Betygen är emellertid en alltför snäv bas för beslut. Långt fler faktorer måste beaktas i ett studie- och yrkesval. Betygspoängen bör inför detta val tjäna som upplysning om vilka möjligheter eleven i det aktuella konkurrensläget har att bli antagen till en viss utbildning. Studie- och yrkesorienteringen har här till uppgift att kollektivt och enskilt hjälpa elever och föräldrar att bygga sina beslut på en mer allsidig bedömning av elevens förutsättningar. Det gäller också att söka sprida detta synsätt bland andra som påverkar elevernas utveckling och studieval.

I detta sammanhang bör läggas vikt vid informationen om hur varje vuxen numera har möjligheter att ta upp skolmässig utbildning senare i livet. Valet av fortsatt skolgång eller av anställning är i 16-årsåldern inte definitivt, ett förhållande som bör hjälpa till att göra beslutet i årskurs 9 fritt från onödiga spänningar.

Arbetsätt

Studie- och yrkesorienteringen är till en del obligatorisk, till en del frivillig. Obligatoriska moment är undervisningen inom ramen för samhällskunskap och andra ämnen samt den praktiska yrkesorienteringen. Vissa grundläggande kunskaper och färdigheter skall alla elever tillägna sig. Detta gäller också elever i specialundervisning. Den enskilda vägledningen är frivillig. För föräldrar är studie- och yrkesorienteringen frivillig, men verksamheten bör avse att på olika sätt nå ut till så många föräldrar som möjligt, bl a genom tryckt material, föräldramottagningar, enskilda samtal m m.

Grundläggande *kunskaper* förmedlas främst inom ämnet samhällskunskap, men också inom många andra ämnen, bl a svenska. Eleverna skall på yrkesvalsläroexpeditionen och i skolans boksamlingar kunna finna vad de behöver i fråga om tryckt allmän eller speciell information. Denna skall ge breda översikter, men den skall också kunna locka den enskilde att närmare ta reda på sådant som angår honom personligen. Den praktiska yrkesorienteringen ger kunskaper om arbetsliv och yrken och ökad kännedom om egna personliga förutsättningar. I stor utsträckning får elev och föräldrar orientering vid enskilda samtal eller gruppsamtal främst med yrkesvalslärare. Samtalen kan vara nödvändiga för att avgöra den enskilde elevens behov av information inför val av studieväg, praktisk yrkesorientering, yrke osv.

Eleven är tvungen att förr eller senare ta ställning i många situationer som gäller honom själv och hans roll i arbetslivet. Självfallet underlättas sådana ställningstaganden om eleven i skolan fått träna *färdigheter* som att skaffa sig information, att skilja mellan fakta och värderingar, att välja och fatta beslut. Att dra nytta av erfarenheter och på nytt besluta tar tid att lära och fordrar många övningstillfällen. Sådana erbjuder sig i under-

visningen, i den praktiska yrkesorienteringen och i den enskilda vägledningen. Det är här inte fråga om att träna inför beslut om ett första mer allvarligt yrkesval i 16-årsåldern — även om det för en del elever faktiskt gäller detta — utan för en serie av studieval, förberedande yrkesval, yrkesval och anställningsval, eventuellt omskolning och uppskolning i en kanske livslång cykel. Det finns ingen anledning att vänta med den träningen till den tidpunkt, då man föreställer sig att individen är "yrkesvalsmogen".

Som komplettering till dessa kunskaper och färdigheter behöver elev och föräldrar ofta hjälp med personlig information, med att dra slutsatser och planera. Detta sker i de *enskilda samtalen* mellan yrkesvalslärare samt elev eller föräldrar. Dessa samtal är naturliga inför val av tillvalsgrupper, fritt valt arbete, studiebesök eller praktisk yrkesorientering, fortsatt utbildning efter grundskolan osv. De kan också föranledas av att yrkesvalslärare eller någon annan i elevvårdskonferensen respektive eleven eller föräldrarna önskar resonera om elevens anpassning och utveckling. Ett extra stöd i den mer individuella anlags- och intresseorienteringen kan utgöras av test av olika slag.

Den enskilda vägledningen är frivillig. Självklart kan dock yrkesvalsläraren — eller annan som medverkar i programmet — erbjuda elev och föräldrar ett samtal, som det står vederbörande fritt att anta eller avböja. Den information eller vägledning, som aktualiseras under samtalen, skall självfallet inte vara av styrande eller tvingande natur. Yrkesvalsläraren skall dock lägga upp sina arbetsrutiner på det sättet, att han kan få kännedom om elever, som behöver individuell kontakt, kanske extra stöd för sin utveckling, sina val och framtidsplaner.

Kontakt och samverkan

Studie- och yrkesorienteringen är inte enbart ett program för att ge elever och föräldrar information och vägledning i speciella valsituationer. Den skall också fungera som en del av skolans totala program. Den är en angelägenhet för skolan från den första årskursen till den sista. Varje ämne kan belysa något av arbetslivet. Varje lärare kan göra eleviakttagelser och bedömningar samt ge informationer som bidrar till en klarare bild av elevens intressen, anlag och utvecklingstendenser. Varje lärare skall vid behov hänvisa elev och föräldrar till de olika ansvariga inom det programmets ram.

Yrkesvalsläraren ansvarar för en hel del utrednings- och kontaktarbete inom och utom skolan. Det gäller att belysa elevens utveckling och valsituation genom kontakt med föräldrar, lärare, elevvårdspersonal, handledare i den praktiska yrkesorienteringen m fl. Praktisk yrkesorientering, tillhörande studiebesök m m läggs upp i samverkan med bl a arbetsmarknadsmyndigheter och näringsliv. Kontakt med ungdomsledare och samhällets personal för barna- och socialvård kan bli aktuell.

Det åligger alla skolans befattningshavare att lämna erforderligt bistånd till detta kontaktarbete inom studie- och yrkesorienteringen. För skolläkares del finns särskilda anvisningar om hans medverkan vid ungdomarnas yrkesvägledning. Skolsköterska, skolpsykolog och skolkurator kan ha särskild kännedom om elevens förutsättningar och behov och därmed också viktiga bidrag att ge i kontaktarbetet. Det bör särskilt understrykas, att

återhållsamhet skall prägla denna kontaktverksamhet vad gäller uppgifter om eleven. Personliga uppgifter skall behandlas med stor takt och diskretion. Uppgifter för studie- och yrkesvägledning skall noteras endast om de har betydelse för bedömningen av elevens fortsatta utveckling och framtidsplaner.

När eleven lämnar grundskolan, kan samverkan mellan avlämnande och mottagande skola ske dels genom samtal mellan avlämnande yrkesvalslärare och mottagande tjänsteman, dels genom att elevkort överlämnas i den omfattning som föreskrivs eller avtalas. Som en grundregel bör gälla, att elevkortet vid överlämnandet bör innehålla nödvändiga sakuppgifter, elevens och föräldrarnas egna uttalade erfarenheter och önskemål samt de iakttagelser och omdömen som har värde för bedömningen av elevens situation. Särskild uppmärksamhet rörande dessa frågor bör ägnas elever med handikapp.

Kontaktarbetet med företrädare för arbetsmarknadsverket är av självklar vikt. Yrkesvalslärare och exempelvis lärare i samhällskunskap bör dra nytta av fortlöpande information från detta håll om utbildning, yrken och arbetsmarknad liksom om arbetslivets konkreta villkor. Också för genomförandet av praktisk yrkesorientering liksom för uppföljning och efterkontakt krävs en intim samverkan mellan skola och arbetsförmedling.

Genom kontaktarbetet och planeringskonferensen för studie- och yrkesorientering kan olika lärarkategorier, elevvårdspersonal, föräldrar och elever m fl lära känna studie- och yrkesorienteringsprogrammet och sina egna roller i sammanhanget. Samverkan och arbetsfördelning skall vara sådana, att elev och föräldrar kan vända sig till vem som helst i skolan och kunna förlita sig på att vid behov bli hänvisad till den mest sakkunniga.

Studie- och yrkesorienteringen är slutligen inte bara ett program inom skolan. Den utgör en del av samhällets totala yrkesvägledningsprogram. Verksamheten fortsätter sålunda i gymnasiet, vid universitet och högskolor, vid folkhögskola m fl utbildningsanstalter. Yrkesvägledning är en väsentlig del av arbetsförmedlingens verksamhet med eller utan samband med platsförmedling, vuxenutbildning, omskolning m m.

Arbetsmarknadsverket deltar också i skolans studie- och yrkesorientering genom att i alla skolformer ställa det yrkesorienterande tryckta materialet till förfogande. Dessutom medverkar arbetsmarknadsverket direkt i den praktiska yrkesorienteringen samt i yrkesorientering och enskild yrkesvägledning på det gymnasiala stadiet.

Undervisning

Undervisningens innehåll

Urval och behandling av lärostoff

Inom de gränser och med de förutsättningar, som läroplanen anger, bör valet av lärostoff och verksamhet i undervisningen ske med hänsyn till elevens utvecklingsnivå och erfarenhetsbakgrund. Stoffet bör väljas så, att elevens behov, intressen och problem kommer att utgöra en grundval för inläringen. Det bör vara så beskaffat, att en självständig och varierande aktivitet befordras och att elevens utveckling såvitt möjligt allsidigt främjas. Urvalet bör vidare i viss mån ske med hänsyn även till ifrågavarande lärares intressen och övriga förutsättningar samt till lokala förhållanden.

Undervisningen skall vara objektiv, dvs saklig och allsidig. Kravet på saklighet innebär först och främst, att endast sådana uttalanden som bedöms vara sanna eller som har en hög grad av sannolikhet medtas i framställningen. Finns det särskilda skäl att framföra påståenden, vilkas sanningshalt bedöms som lägre, bör detta klart markeras. Med ledning av fastställda mål och riktlinjer väljs lärostoff och synsätt som på vetenskapens nuvarande ståndpunkt bedöms vara fundamentala för att man skall kunna uppfatta och förstå de sakförhållanden som avses. Kravet på allsidighet blir särskilt aktuellt, när det gäller att skildra livsåskådningar, ideologier, värderingar och över huvud taget kontroversiella synpunkter. Det är då angeläget, att olika uppfattningar balanseras mot varandra, att den ena inte favoriseras framför den andra, såvida inte läroplanens i demokratisk ordning fastställda mål och riktlinjer direkt anger, att vissa värderingar skall framhållas och främjas. Kravet på allsidighet innebär vidare att skolan under de nämnda förutsättningarna skall förhålla sig neutral till det som skildras. Framställningssättet får inte vara sådant, att läraren identifierar sig med eller tar avstånd från de kontroversiella uppfattningar som behandlas. Detta hindrar givetvis inte att läraren ger till känna sin egen personliga åsikt.

En absolut objektivitet vid behandlingen av värderingsfrågor är inte möjlig att uppnå. I största utsträckning kan en objektiv framställning uppnås, när man rör sig inom ett förhållandevis enhetligt område, t ex en och samma samhällsuppfattning eller livsåskådning. Vid varje jämförande beskrivning av olika uppfattningar uppstår svårigheter redan när man skall fastställa vad som är verifierade och relevanta fakta inom respektive område. Sådana svårigheter till trots måste det vara en oavslutlig strävan att även i dessa fall så långt möjligt beakta objektivitetskravet.

I skolarbetet ställs man dagligen inför frågor, där det föreligger olika uppfattningar. Det kan gälla livsåskådning, politik, sociala värderingar eller moral, det kan gälla människosyn och historieuppfattning, det kan gälla stilriktningar och smak. I sådana frågor måste skolan förhålla sig objektiv

i den betydelse här angivits. Ett skäl härtill är, att skolan tar mot barn och ungdom ur alla grupper och åsiktsläger i samhället. Alla föräldrar skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att dessa inte blir påverkade från skolans sida till förmån för den ena eller den andra av de inbördes kämpande åskådningarna eller uppfattningarna. Även av ett annat skäl måste skolan förhålla sig objektiv. Den skall enligt fastställda mål och riktlinjer söka främja varje elevs utveckling till en fri och självständig personlighet. Eleven skall ha möjlighet att söka sin egen väg och ges förutsättningar att under eget ansvar en gång ta ställning och utforma sin livssyn. Detta skall kunna ske med tillgång till en saklig och allsidig information. Den information som skolan ger genom sin undervisning måste därför fylla kraven på saklighet och allsidighet.

Skolarbetet skall präglas av de värderingar om vilka man är enig. Man har enats om att skolan utom objektiva kunskaper skall ge intellektuell skolning och emotionell fördjupning. Den skall skapa förståelse för de grupper som har särskilda problem i det svenska samhället. Den skall verka för jämställdhet mellan könen. Den skall främja elevernas känsla av internationellt medansvar. Skolan skall också hos eleverna inpränta aktning för sanning och sanningssökande, allvar inför problemställningarna, tolerans och respekt för andras uppfattningar. Den skall söka ge eleverna vilja till saklig bedömning, kritiskt sinne och lust till engagemang. I vilken riktning detta engagemang skall styras är emellertid normalt inte skolans utan elevens sak.

I detta sammanhang kommer frågan om den enskilde lärarens sätt att utöva sin undervisning in i blickfältet. Läraren har sin egen livsåskådning, sin egen politiska uppfattning, sina egna värderingar. Det måste anses vara en tillgång för skolarbetet att läraren i dessa avseenden är engagerad. Någon skyldighet för läraren att inför eleverna deklarerar sin egen uppfattning föreligger givetvis inte. Han behöver emellertid inte dölja den, och ibland kan det vara nödvändigt att han talar om var han står. Vad som krävs är att han med respekt för den enskilde elevens integritet underlättar för denne att bilda sig egna meningar och att självständigt ta ställning. Läraren får alltså inte söka påverka eleven till ställningstagande i viss riktning.

Allmänt bör här framhållas, att det uppenbarligen finns en risk för att undervisningen alltför mycket präglas av den vuxna generationens upplevelser och ställningstaganden. Elevernas erfarenhetsbakgrund är emellertid en annan än de vuxnas. Problem och frågor upplevs och formuleras därför delvis annorlunda av de unga. Det innebär också att deras hållning och synsätt ofta avviker från de vuxnas. Ibland upplevs detta av de vuxna som en relativisering av och bristande förståelse för givna värderingar och normer. Denna attityd hos de unga behöver emellertid inte tolkas som bristande allvar i inställningen utan kan hellre ses som ett uttryck för en förskjutning i fråga om värderingarna av vad som bedöms väsentligt. Det verkligt betydelsefulla i sammanhanget är, att den unga generationen får ställa de angelägna frågorna i nuet kring människans personliga och sociala problem av både näraliggande och global natur, får arbeta med dessa frågor ur olika synvinklar och får öva sig i kritisk bedömning och självständigt ställningstagande. Endast på så sätt blir en människas värderingar ett uttryck för en egen personlig livshållning. Det är därför väsentligt att även de för vårt samhälle gemensamma värderingarna ses som ett svar på de grundläggande frågorna och blir föremål för granskning och personligt ansvarsmedvetet ställningstagande. Med en sådan huvudinriktning av skolarbetet

kommer frågorna om objektivitet i undervisningen och om engagemang och påverkan vid behandlingen av kontroversiella uppfattningar in i ett naturligt konstruktivt sammanhang.

Hur objektivitetskravet beaktas vid den orienterande undervisningen i olika obligatoriska ämnen och tillvalsämnen framgår av dessa ämnens kursplaner med anvisningar och kommentarer (bl a sidorna 133, 177, 182, 185, 186, 204 och 207).

Inom ämnen där estetiska frågor behandlas aktualiseras objektivitetsproblemet när det gäller att ta ställning till olika strömningar och smakriktningar inom litteratur, bildkonst, musik, arkitektur, scenkonst och nyttokonst. Skolans orienterande och utvecklingsfrämjande undervisning måste här fylla samma krav på allsidighet som ovan angivits. Inom olika estetiska områden skall eleverna tillägna sig färdigheter och i bästa fall nå hög skicklighetsnivå och förmåga att uttrycka sig själva. Under detta arbete kommer eleverna stil- och smakproblem in på livet och de ökar sin förmåga att medvetet uppfatta, tillägna sig och bedöma estetiska kvaliteter. Men eleverna måste också inhämta kunskaper om olika stilriktningar och deras företrädare och om olika värderingar, som ligger bakom strömningarna och de individuella insatserna. Dessa riktningar och företeelser bör i undervisningen så långt möjligt presenteras inifrån. Skolan har därvid att på samma sätt som vid annan undervisning främja elevernas utveckling till medvetenhet, saklighet och kritiskt sinne. Samtidigt skall eleverna stimuleras att ta ställning och engagera sig i samma mån som de mognar härför.

Lärostoffets gruppering

Lärostoff, som enbart består av från varandra isolerade fakta, är tidsödande att inlära och svårt att varaktigt behålla. Så är också fallet med sådant som eleven uppfattar som meningslöst att lära. Om eleven däremot finner, att det är mening med studierna, om färdigheterna verkligen kommer till användning och om fakta ingår i sammanhang, som det går att överblicka och förstå, då lär eleven lättare och behåller det inlärdas bättre. Skolan bör därför sträva efter att lägga till rätta inläringssituationen även på det sättet, att lärostoffet ordnas upp i lämpliga enheter.

Vid en utpräglad *ämneshundervisning* är lärostoffet ordnat i ämnen, som vart för sig karakteriseras av sin egen systematik och av ett inre sammanhang, som ofta får bli bestämmande för lärogången. Klart avgränsade kunskapsfält och yttre betingelser för att efterföljande ämnesmoment sammanhänger med och bygger på föregående ger reda och stadga åt arbetet. Samtidigt minskas möjligheterna att låta eleverna tillägna sig tillräckligt mångsidiga föreställningar, begrepp och erfarenheter. Många elever har svårt att fatta isolerade och mera abstrakta ämnessammanhang. Det blir därför nödvändigt att välja ut och lägga huvudvikten vid för eleverna naturliga och lämpliga enheter inom ämnet och på så sätt reducera en del av nackdelarna med ämnesundervisningen. I samband med studiet av dessa valda *ämneshområden* går det också lättare att ge eleverna tillfälle till en motiverad färdighetsträning, i synnerhet i svenska.

En konsekvent tillämpad ämnesundervisning leder till att ett flertal ämnen måste studeras vid sidan av varandra. Därvid uppkommer lätt en ogynnsam splittring i skolarbetet. Denna bör motverkas bl a genom periodläsning. En fördelaktigare inläringssituation kan åstadkommas också på

det sättet, att ämnesområden som stöder eller ansluter till varandra placeras parallellt eller i bestämd tidsföljd efter varandra i läroängan.

Periodläsning kan beröra två eller flera ämnen, som förekommer i samma klass. Ett utbyte av undervisningstid sker därvid på så sätt, att samtliga på timplanen upptagna timmar för dessa ämnen under bestämda perioder av lämplig längd används för undervisning i endast ett av dem. Antalet samtidigt lästa ämnen begränsas därigenom. En alltför stor splittring i arbetet undviks, och förutsättningar skapas för tillämpning av olika arbetsformer. Anordningen gör det bl a möjligt att samla behandlingen av vissa ämnesmoment till de tider på året, då detta lämpligen bör ske med hänsyn till de yttre omständigheterna och till skolarbetet i dess helhet. Periodläsning kan med fördel tillämpas i flertalet orienteringsämnen, i vissa estetisk-praktiska ämnen med lågt veckotimtal och i ekonomi, konst och teknik. Det bör tillses, att vart och ett av de ämnen, som behandlas periodvis, sammanlagt under läsåret erhåller ungefär den tid, som enligt timplanen tillkommer det. En plan för periodläsningen bör uppgöras av vederbörande lärare eller av den grupp av lärare och elever som gemensamt förbereder undervisningen.

Vid *samlad undervisning* går man inte ut ifrån ett ämnesindelad stoff utan bygger upp undervisningen kring valda stoffenheter i den form eleverna möter dem ute i livet. Vid studiet av sådana *samlade områden* sker orienteringen helt eller delvis utifrån ett eller flera centrala motiv, och man inhämtar kunskaper, övar färdigheter och utövar skapande verksamhet inom ifrågavarande områdes ram. Exempel på lämpliga samlade områden finns i läroplanssupplement för undervisningen på samtliga stadier.

Vid tillämpningen av samlad undervisning bör läraren beakta, att det föreskrivna lärostoffet i tillräcklig grad blir behandlat och att varje ämne sammanlagt får ungefär det utrymme, som anges i timplanen. Framför allt får elevernas planmässiga övning i att tala, läsa, skriva och räkna inte åsidosättas. Med hänsyn härtill syns det mindre lämpligt att inordna all undervisning i en klass i samlad undervisning.

Läroplanens kursföreskrifter har för överskådlighetens skull i regel ordnats ämnesvis. De utgörs av kursplanernas *huvudmoment*, som skall tjäna till huvudsaklig ledning för undervisningen. Dessa omfattar de områden, det stoff och de färdigheter, som skall vara det väsentliga föremålet för undervisningen av alla elever på ett visst stadium. De lärare, som så önskar och anser lämpligt, kan utöver de angivna momenten ta med även andra som faller inom ramen för undervisningens målsättning. Ett huvudmoment kan för vissa elever ges ett mera konkret och praktiskt innehåll, medan det för andra kan göras till föremål för studier på ett mera teoretiskt plan. Huvudmomenten kan behandlas mer eller mindre ingående. Det är inte heller nödvändigt, att alla elever fördjupar sig i varje moment i kursen. Dock bör alltid krävas, att eleven säkert skall behärska sådant, som är väsentligt i sammanhanget och som ligger inom gränsen för hans möjligheter. Vid tillämpningen av kursföreskrifterna har lärarna sålunda en inte obetydlig rörelsefrihet. Detta ställer stora och berättigade krav på deras omdöme och yrkesskicklighet.

Huvudmomenten innehåller en *grundkurs* i vederbörande ämne eller sakområde. Denna är gemensam för alla elever i klassen. Erfarenheten visar emellertid, att grundkursens omfattning inte sällan direkt bestäms av det använda studiematerialets innehåll. Häri ligger en fara för att den gemensamma delen av kursen blir mera betungande än vad som avsetts eller är

lämpligt. Där medtas nämligen ofta även stoff, som visserligen kan ha sitt stora intresse men inte nödvändigtvis behöver bearbetas eller inläras av alla elever. Det är därför av vikt, att läraren vid urvalet av lärostoff för grundkursen iakttar den begränsning, som föranleds av elevernas studieförutsättningar.

Formuleringen av flertalet huvudmoment (t ex I trafiken, Drag ur hembygdens historia, Internationellt samarbete med särskild hänsyn till befolkning och näringsliv, Fritt skriftligt berättande, Räkning med bokstavsuttryck) medger, att varje elev, oavsett studieförutsättningar, kan beredas möjlighet att arbeta med *överkurser*. I betydande utsträckning är dessas syfte att medge fördjupning inom valda moment i grundkursen eller komplettering av denna. Överkursuppgifterna ligger vanligen inom huvudmomentens ram men kan också falla utanför denna. De bör i största möjliga utsträckning bestämmas i samråd mellan lärare och elever. Vissa kan vara gemensamma för alla elever eller för större delen av klassen, och de bör anpassas med hänsyn till elevernas studieförutsättningar och studiemål, deras och lärarens särskilda intressen samt lokala förhållanden. Dessutom skall eleverna, enskilt eller i mindre grupper, arbeta med överkursuppgifter, vilkas inriktning, omfång och svårighetsgrad blir helt beroende av deras fria val. Om skolarbetet skall kunna engagera alla och ge rikt utbyte åt alla, är det angeläget, att studierna läggs upp på ovan angivet sätt, men man måste givetvis vara beredd på att svaga elevers förutsättningar för överkursarbete är högst olika i olika ämnen.

Lärostoff inom flera ämnen

De sakfrågor och speciella moment i undervisningen, som behandlas i detta avsnitt, hör inte naturligen hemma inom enbart ett ämne utan måste beaktas inom två eller flera ämnen och på alla stadier. De bör därför ägnas särskild uppmärksamhet vid planeringen av undervisningen dels för att nödvändig samverkan mellan ifrågakärande ämnen inom samma årskurs skall komma till stånd, dels för att erforderligt sammanhang och lämplig stegring i lärogången genom elevens hela skoltid skall kunna tillgodoses. Det är vidare angeläget, att man vid planeringen så vitt möjligt bestämmer vissa konkreta delmål för undervisningen och anger hur de åsyftade resultaten skall utvärderas.

Ekonomiska frågor. Ett betydelsefullt led i skolans undervisning är att ge eleverna insikt i ekonomiska ting och förståelse för ekonomiska problem. Det är därvid väsentligt att lära dem förstå arbetets värde och betydelse för individ och samhälle samt inse sambandet mellan arbete och pengar, mellan produktion, konsumtion och sparande. Man bör beskriva, hur sparatet från enskilda och företags sida samt inom offentliga sektorer är en förutsättning för investeringarna, vilka å sin sida är nödvändiga för att produktionen och konsumtionen skall kunna öka på önskvärd sätt. Kreditinstitutens roll i dessa sammanhang bör exemplifieras. När man diskuterar investeringarnas betydelse, bör framhållas, att man bör betrakta inte endast byggnadsverksamhet, inköp av maskiner och liknande som investeringar utan även kostnader, som enskilda, stat och kommun lägger ned på utbildningen. Att investera i utbildning innebär, att man nu avstår från konsumtion för att uppnå en högre produktions- och konsumtionsnivå längre fram.

Ett led i behandlingen av de ekonomiska frågorna är undervisning om hur vetenskapliga rön och nya tekniska resurser bidrar till att förändra konsumtionsvanorna. För att eleverna skall få bättre framtida möjligheter till förnuftiga konsumtionsval och till självständiga ställningstaganden, när det gäller olika former av köp och betalning, bör de även få kännedom om hur den moderna marknadsföringen och försäljningstekniken verkar. Se vidare avsnittet om konsumentfrågor (s 49).

Den mera sammanhängande och planmässiga ekonomiska undervisningen bör ingå i ämnena hembygdskunskap, samhällskunskap och hemkunskap. Ekonomiska frågor kan tas upp vid undervisningen i matematik, historia och geografi samt vid tal- och skrivövningar i svenska. Vidare ger yrkesorientering samt undervisning i slöjd och vissa tillvalsämnen viktiga bidrag till elevernas insikter i dessa frågor. En samverkan mellan berörda lärare är en viktig förutsättning för ett gott resultat.

En konkret undervisning utgående från elevernas egna erfarenheter gör det lättare för eleverna att förstå mera invecklade samhällsekonomiska och privatekonomiska problem. I undervisningen skall därför ingå övningsuppgifter, omfattande bl a budgetförslag, i synnerhet för de första arbetsinkomsternas användning, samt ekonomisk planering i samband med bösättning och familjebildning. Som hjälpmedel kan nyttjas objektivt orienterande trycksaker m m, som tillhandahålls av bl a näringslivets organisationer, statens organ för konsumentfrågor, sparbanker samt fackliga och kooperativa organisationer. Det är vidare lämpligt, att man tar initiativ till att låta företrädare för olika myndigheter och organisationer komma till skolan för att informera i frågor som rör ekonomi. Väl förberedda studiebesök bör ingå i undervisningen.

I det dagliga arbetet i skolan bör eleverna vänja sig vid aktsamhet och omtanke. Aktsamhet om såväl egna och kamraters som skolans tillhörigheter bör vara självklar. Eleverna måste lära sig inse, att sociala förmåner, t ex fria läroböcker, fri arbetsmateriel och fria skolmåltider, ytterst betalas av de enskilda medborgarna. Man bör också understryka, att underhåll och vård av skolgård och skolans lokaler drar stora kostnader. Eleverna skall i lämpliga sammanhang erinras om att var och en kan bli ersättningsskyldig för den skada han vållar på skolans utrustning.

Redan under skoltiden bör eleverna vänja sig vid att handskas med pengar för att lära sig inse dessas värde och det ansvar som följer med handhavandet. På föräldramöten bör diskuteras och om möjligt överenskommas om riktlinjer för fickpengarnas storlek och utbetalning veckovis eller månadsvis. Dessa riktlinjer bör emellertid ges karaktären av rekommendationer, eftersom ansvaret för deras tillämpning åvilar den enskilda familjen.

Ungdomarna bör lära sig värdesätta tiden antingen som produktionsfaktor i form av arbetstid eller som fritid. Om de inser, att fritiden har ett ekonomiskt värde, därför att man avstår från de pengar man skulle kunnat tjäna vid en alternativ användning av tiden, bör de bli angelägna om att utnyttja fritiden till sådana sysselsättningar som skänker största möjliga tillfredsställelse och som bidrar till deras personliga utveckling. Eleverna bör även lära sig inse, att vissa möjligheter att utnyttja fritiden på ett givande sätt, t ex genom att göra stimulerande resor, är beroende av hur man sköter utbildning, arbete och ekonomi. Undervisningen bör dock inte uteslutande ägna uppmärksamhet åt hur man vinner personliga fördelar genom att handskas klokt med sin tid och sina pengar. Det bör även

vara möjligt att framhålla det positiva i att planera sin personliga ekonomi på ett sätt, som gör det möjligt att vara hjälpsam och generös mot andra.

Såsom ett lämpligt övningsmoment bör skolsparverksamheten stödjas och uppmuntras på skolans alla stadier. Det praktiska sparandet bör ske på ett sådant sätt att eleverna lär sig att göra besparingar av egna fickpengar. Detta sparande bör i första hand inriktas mot näraliggande, klart fattbara mål och vara förenat med möjlighet för eleverna att göra uttag från sitt sparkonto. Verksamhetsformerna kan därvid variera, t ex sparande i skolsparbössa för elever på låg- och mellanstadiet och inom skolsparklubb på högstadiet.

Elevernas insikter i ekonomiska frågor och deras beteende i sådana sammanhang är självfallet inte enbart beroende av undervisningen i skolan. De är i hög grad resultat av en samverkan mellan hem, skola och samhälle.

Familjefrågor. Frågor som rör familjen behandlas genom hela grundskolan i samhälls- och naturorienterande ämnen samt i svenska och religionskunskap. På högstadiet förekommer därtill undervisning om sådana frågor i de obligatoriska ämnena hemkunskap och barnkunskap samt i tillvalsämnet ekonomi. Kärnan i grundskolans undervisning om familjen är dens psykologiska och sociala funktion. *inte enbart funktioner*

Antingen denna undervisning om familjen och dess funktioner meddelas inom ämnena hemkunskap och samhällskunskap eller förekommer inom andra ämnen, skall den belysa de uppgifter, som familjen fyller från den enskildes och samhällets synpunkt, samt förutsättningarna för att dessa uppgifter skall kunna fyllas. Den bör på ett hänsynsfullt sätt anknyta till de erfarenheter eleverna redan har, både av svårigheter och harmoni, likaväl som till de förväntningar de gör sig.

Familjen bygger på ett samspel mellan individer. Hur detta fungerar beror på medlemmarnas förmåga att anpassa sig och samverka i en mängd avseenden. Hemmets vardag har en psykologisk insida: de många konkreta detaljerna formar och formas av de personliga relationerna.

Undervisningens syfte är därför att med utnyttjande av elevernas erfarenheter belysa olika inställningar samt visa på sambandet mellan olika företeelser inom familjen och de psykologiska konsekvenserna av olika beteenden. Äldre och nyare könsrollsnormer och deras konsekvenser för förhållandet mellan makar och för barnens utveckling bör tas upp. En grundläggande norm eller målsättning kan anges med uttrycket känslomässig mognad. En sådan mognad innebär förmågan att förstå sina egna reaktioner, exempelvis vid konflikter, att kunna träffa och stå för ett val och att se följderna av sina handlingar samt att sträva efter balans mellan hänsyn och självständighet.

Självfallet måste innehållet i undervisningen om familjen avpassas med hänsyn till elevernas förutsättningar och behov på olika åldersstadier. Särskilt genom undervisningen i ämnena hemkunskap och barnkunskap, samhällskunskap och ekonomi söker skolan hjälpa eleverna på högstadiet att bättre förstå förhållandena i de familjer som de själva lever i och att förbereda dem för deras liv som framtida hem- och familjebildare. De måste bli medvetna om att en förutsättning för jämställdhet mellan könen på arbetsmarknaden och i samhällslivet i övrigt är att ansvar för barnavård och hemsarbete delas lika mellan män och kvinnor inom familjen. Eleverna bör också på detta åldersstadium ha större förutsättningar att inse vikten av att livet i hem och samhälle grundas på en samverkan mellan självständiga,

likvärdiga människor, präglad av lojalitet och respekt för vars och ens egenart.

Internationella frågor. Avsikten med undervisningen i internationella frågor är att hos eleverna grundlägga internationell förståelse och vilja till internationellt samarbete. I första hand är det därvid fråga om ett attitydskapande med utgångspunkt i en objektiv orientering.

Teknikens snabba utveckling och de alltmer ökade internationella kontakterna ställer allt större krav på kommunikationsfärdigheter och en vidgad gemensam referensram för det framtida samhällets medlemmar. Det är inte minst nödvändigt för att man skall kunna ta del av och bedöma internationella frågor. Inom de flesta områden förskjuts perspektivet ständigt från det nationella till det globala planet. Det är därför angeläget att man i skolan kontinuerligt beaktar de internationella aspekterna.

Eftersom attityder till omvärlden grundläggs mycket tidigt hos barn, bör man redan under de första skolåren i undervisningen knyta an till internationella företeelser och förhållanden. Man kan ofta utgå från de starka intryck som oupphörligt förmedlas till eleverna genom radio, television och illustrationer i tidningar, varvid man emellertid bör vara uppmärksam på att dessa intryck inte sällan resulterar i odifferentierade och ibland negativa föreställningar om det främmande. Man kan också utgå från det förhållandet, att allt flera elever kommer i kontakt med främmande miljöer och tänkesätt genom barn till nya medborgare, som genom immigration tillförs det svenska samhället. Vidare kan man göra jämförelser mellan samlevnadsproblem på det lokala, det nationella och det internationella planet. Undervisningen bör sålunda konsekvent bygga på elevernas egna iakttagelser och upplevelser. En aktiv verklighetsanknytning kan vidare åstadkommas genom att eleverna får samla in studiematerial på egen hand. Intrycken kompletteras och fördjupas genom en intim ämnessamverkan.

Den internationella orienteringen vidgas och fördjupas efter hand under de följande skolåren till att omfatta även konkreta jämförelser och enklare analyserande samtal. Undervisningen bör dock fortfarande främst vara inriktad på att ordna och belysa elevernas tidigare intryck och erfarenheter, att beskriva och att grundlägga förståelse. Samtidigt är det emellertid också nödvändigt att när så är möjligt låta eleverna försöka anlägga ett kritiskt betraktelsesätt och i det starka flödet av informationer självständigt granska och ta ställning.

Under högstadieåren är eleverna i regel starkt engagerade i internationella frågor. En mera inträngande analys och en kritisk bedömning blir därmed naturlig. Som exempel på frågor som bör ägnas ingående studium kan nämnas utvecklingsländernas problem, konflikter och deras orsaker, den globala användningen och dispositionen av allas våra resurser, rasproblemen och mellanfolkligt samarbete inom olika områden. Särskilt inom de samhällsorienterande ämnena finns goda förutsättningar att komma in på dessa och andra internationella problem av varierande karaktär.

Vid undervisningen bör man eftersträva att komma bort från ensidiga nationella och västeuropeiska perspektiv. I stället bör man söka tränga in även i andra kulturkretsars syn och värderingar för att nå en allsidigare förståelse. Inte minst är detta nödvändigt när det gäller de underutvecklade länderna, vilkas förhållanden ofta bedöms utifrån våra egna värderingar. Vårt eget lands roll på det internationella planet får därvid inte försummas.

Även på detta område bör undervisningen utgå från konkreta näraliggande problem, varefter perspektivet bör vidgas efter hand.

Då det gäller undervisning i internationella frågor kommer objektivitetsproblemet ständigt att vara aktuellt. Många av dessa frågor är politiskt kontroversiella. Man bör därför sträva efter att ge en saklig och allsidig information, balansera ensidiga uppfattningar och i övrigt bemöda sig om en neutral framställning. Samtidigt måste emellertid betonas de ökande kraven på en av nations- och rasgränser oberoende solidaritet mellan alla människor.

Slutligen bör erinras även om andra skäl för en medveten strävan till en internationalisering av skolans undervisning. Utvecklingen i världen går mot en alltmer internationaliserad arbetsmarknad, vilket bör föranleda en omprövning även av den grundläggande utbildningens innehåll och inriktning. Jämlikhet och solidaritet utgör viktiga målsättningar på det internationella planet, och dessa bör bäras upp bl a av verksamheten i skolan. Internationella kontakter bidrar vidare till att ge ökade möjligheter för ett rikare kulturliv.

Konsumentfrågor. Skolans undervisning i konsumentfrågor avser att hos eleverna utveckla en analyserande och övervägande inställning till konsumtionen från behovs-, kvalitets-, pris- och servicesynpunkt.

I grundskolan skall denna undervisning syfta till att så långt möjligt göra eleverna vakna för alternativa möjligheter i konsumtionsvalet, utveckla deras förmåga att bedöma olika konsumtionsalternativ och söka lära dem att träffa sådana konsumtionsval, som ger den bästa tillfredsställelsen. De bör därför inriktas på att söka självständigt bedöma sina egna behov, skaffa sig information om varor och tjänster och bedöma värdet av de insamlade upplysningarna.

Denna undervisning meddelas framför allt inom ramen för ämnet hemkunskap. Det är emellertid givet, att konsumentfrågor bör behandlas i för eleverna naturliga sammanhang även inom andra ämnen, såsom svenska, matematik, teckning, slöjd, hembygdskunskap, samhällskunskap, kemi, fysik, ekonomi, konst och teknik, vilka sålunda vart och ett på sitt sätt är av betydelse för deras utveckling till medvetna och kunniga konsumenter.

Undervisningen bör söka ge eleverna intresse för och grundläggande kunskaper i frågor, som rör kost, bostad, kläder och annan konsumtion. De ekonomiska synpunkterna bör framhållas. Kvalitetsmedvetande och smakfostran utgör väsentliga riktmärken. Vid undervisningen i kostlära är det av särskild vikt, att de vetenskapligt grundade näringsfysiologiska rönen betonas samt att nya rön på hemforskningens område uppmärksammas och nya produkter från livsmedelsindustrin liksom nya hushållsredskap prövas och värderas. Vidare bör belysas frågor, som rör reklam, konsumentupplysning, kvalitetsbedömning, köp i större och mindre poster, det rätta utnyttjandet av livsmedelsindustrins alster i form av hel- och halvfabrikat, kontant- och avbetalningsköp m m.

Undervisningen i konsumentfrågor bör vara aktuell. Det är därför av betydelse, att studiebesök görs vid olika industrier och institutioner samt vid eventuellt förekommande utställningar som rör hemmet, t ex av möbler, textilier, husgeråd, hushållsmaskiner och livsmedel.

Könsrollsfrågor. Enligt läroplanens mål och riktlinjer bör skolan verka för jämställdhet mellan könen — i familjen, på arbetsmarknaden och inom samhällslivet i övrigt. Detta bör ske dels genom att pojkar och flickor be-

handlas lika, dels genom att skolan i sitt arbete motverkar traditionella könsrollsattityder och stimulerar eleverna att debattera och ifrågasätta de skillnader mellan män och kvinnor i inflytande, arbetsuppgifter och löner som finns på många områden i samhället.

Skolan som sådan erbjuder otvivelaktigt exempel på att pojkar och flickor inte behöver behandlas olika — de har samma tim- och kursplaner, samma rättigheter och skyldigheter, de har, till skillnad från förhållanden i många andra länder, samundervisning, samma behörighet och samma rätt till fortsatt utbildning. Men lika behandling innebär inte bara att pojkar och flickor bör få samma undervisning och stimuleras att intressera sig för samma slag av arbetsuppgifter inom olika ämnen utan också att skolan bör rikta samma sociala förväntningar mot båda könen. Skolan bör utgå från att män och kvinnor kommer att ha samma roll i framtiden, att förberedelse för föräldrarollen är lika viktig för pojkar som för flickor och att flickorna har anledning att vara lika yrkesinriktade som pojkarna.

Information om könsrollsfrågor bör ges på alla stadier. Redan när barnen börjar skolan har de i allmänhet bestämda uppfattningar om att vissa egenskaper, intressen, beteenden osv är mera lämpade för det ena eller andra könet. De utsätts ofta för påverkan från omgivningen att anpassa sig till traditionella könsroller genom attityder hos många vuxna, genom massmediernas framställning m m. Det är skolans uppgift att göra eleverna medvetna om denna påverkan och stimulera dem att kritiskt analysera och debattera den.

Det är viktigt att också föräldrarna blir medvetna om könsrollsfrågan och, oberoende av vilken arbetsfördelning de själva har valt, förstår betydelsen av att behandla pojkar och flickor lika. Skolan bör både i undervisningen och i kontakten med föräldrarna ta upp skillnader i attityder mellan olika generationer och betona de förhållanden som bidrar till att den unga generationen har större förutsättningar än den äldre att förverkliga jämställdhet mellan könen (t ex förbättrade utbildningsmöjligheter, förändrade attityder i skolarbetet, gemensam undervisning i hemkunskap och barnkunskap).

På lägre stadier bör undervisningen i könsrollsfrågan framför allt inriktas på att motverka stereotypa föreställningar om könsroller genom att ge en nyanserad bild av verkligheten. I högre årskurser bör könsrollsfrågan sättas in i sitt psykologiska, sociala och ekonomiska sammanhang. Orsakerna till och konsekvenserna av skillnaderna i mäns och kvinnors ställning på arbetsmarknaden, i familjen och inom det offentliga livet bör diskuteras på ett sätt som gör att eleverna upplever könsrollsfrågan som spännande och engagerande både med hänsyn till dess betydelse för individen och för samhället i sin helhet. Eleverna bör stimuleras att själva samla information och diskussionsunderlag från film, radio, television, ungdomsböcker, tidningar, politisk debatt osv.

Könsrollsfrågan ingår som ett särskilt moment i hemkunskap, barnkunskap och samhällskunskap men aktualiseras också i andra ämnen, t ex religionskunskap (bl a olika religioners syn på kvinnans ställning, relationer mellan människor), hembygdskunskap (familjen, kamraterna, arbetsfördelningen i samhället), historia (sociala konsekvenser av kvinnans ställning under olika tider), geografi (skillnader i uppfattningen om manligt och kvinnligt i olika kulturer, kvinnans ställning i olika länder), biologi (förhållandet mellan könen, fysiska könsskillnader, bl a distinktionen mellan genomsnittliga könsskillnader och skillnader mellan individer), språk (köns-

rollsattityder i olika texter, kvinnans ställning i andra länder). Särskilt i svenska ges möjligheter att belysa könsrollsfrågan ur en mängd psykologiska och sociala aspekter (vid analys av litteratur, film, teater, vid övningar i att hämta information ur tidningar och böcker, som ämne för fri dramatisk verksamhet, korta anföranden, diskussioner och skriftlig framställning).

Miljövårdsfrågor. Begreppet miljö används i läroplanen i vidsträckt betydelse. Det har där beröring med det mesta av mänsklig aktivitet. Miljö-kunskap, miljöstudier och miljöskapande verksamhet berör exempelvis utformningen av bostadscentra, inredningen av hem, utformningen av arbetsplatser, olika slag av estetisk verksamhet och allmänna trivselfrågor.

Miljövårdsbegreppet är i läroplanen överordnat begreppet naturvård. För att man i skolarbetet skall kunna ge en allsidig och saklig orientering som underlag för en bedömning av frågor som gäller människans totala livsmiljö, måste i undervisningen ingå ett grundläggande studium av naturtillgångarna och de biologiska sammanhangen i naturen. Ett viktigt syfte med detta studium är vidare att engagera eleverna för en aktiv vård av naturen.

Miljövården är ett av det moderna samhällets väsentligaste problem. Urbaniseringen, den industriella utvecklingen och förändringarna i sättet att bruka jord och skog har medfört allvarliga störningar i livsmiljön. Utnyttjandet av naturresurser, som inte kan förnyas, liksom ett alltför hårt och biologiskt oriktigt utnyttjande av naturkapitalet ger anledning till berättigade farhågor för framtiden. Den moderna människans ökade rörlighet under den efter hand allt längre fritiden och den ofta förekommande dubbla bosättningen har ytterligare ökat problemets omfattning och allvar. Skolan måste mot denna bakgrund ge eleverna en grundläggande orientering om miljövårdsfrågornas art och omfattning och söka väcka eleverna till ansvar för att som enskilda människor och blivande medborgare i samhället medverka till att hejda miljöförstörelsen och bereda sig själva och sina efterkommande en frisk livsmiljö.

För att kunna ta del av, diskutera och förstå miljövårdsfrågor måste eleverna få tillfälle att tillägna sig vissa kunskaper om naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga fakta. Deras förmåga att uppfatta och tränga in i aktuella miljövårdsproblem är beroende av på vilket sätt och i vilken omfattning dessa fakta tagits upp i undervisningen. Problemen växlar emellertid både till innehåll och omfattning från tid till tid och det är inte sannolikt att skolan genom en aldrig så målmedveten undervisning skall kunna ge eleverna insikter i framtidens miljöproblem. Skolan bör därför ta som sin huvuduppgift att låta eleverna bilda sig en uppfattning om hur människan som fysiologisk varelse är en fungerande del inom ett stort biologiskt och socialt sammanhang.

Aktuella miljövårdsfrågor kan därvid utgöra utgångspunkter för studierna. Det är naturligt att de bildar självständiga arbetsområden liksom att de blir föremål för särskilda kampanjer. Viktigt är emellertid att miljövårdsundervisningen inte förekommer enbart under vissa begränsade perioder. Den bör därutöver få bilda ledmotiv för en stor del av den orienterande undervisningen om natur och samhällsliv och ge ofta återkommande aspekter på lärostoffet i denna undervisning.

Även om miljövårdsfrågorna kan ges en allsidigare behandling med internationella utblickar först på högstadiet, bör de på olika sätt vara föremål för studier under hela skoltiden. Redan i början av lågstadiet kan så-

lunda exempelvis frågor om allemansrätten behandlas. Under mellanstadiet finns stora möjligheter att studera olika naturtyper och lokala aktuella miljövårdsproblem inom skilda arbetsområden. På högstadiet bör eleverna, efter att i olika sammanhang ha fått tillägna sig fakta och diskutera valda miljövårdsfrågor, aktivt få bearbeta lärostoff och problem inom ett brett upplagt arbetsområde om den hotade livsmiljön.

För att miljövårdsundervisningen skall kunna ge tillfredsställande resultat är det angeläget, att eleverna bereds tillfälle att genom studiebesök, exkursioner och experimentellt arbete skaffa sig de direkterfarenheter och upplevelser, som är nödvändiga för att de skall förstå de frågor det gäller.

Sexual- och samlevnadsfrågor. Sexualundervisningen skall enligt läroplanens kursföreskrifter ingå i ämnena hembygdkunskap på lågstadiet, naturkunskap på mellanstadiet och biologi på högstadiet. Det är där fråga om ett lärostoff, som alla elever skall ta del av. Innehållet bör vidare på ett för åldersstadiet lämpligt sätt belysas även från sociala, psykologiska och etiska synpunkter. Detta innebär, att sexualundervisningen ofta måste placeras in i vidare sammanhang. Sexual- och samlevnadsfrågor berör i sin helhet några av det mänskliga livets väsentligaste områden, och de bör behandlas ur både individuella och sociala aspekter. En fortlöpande samverkan i undervisningen mellan å ena sidan nyssnämnda ämnen och å andra sidan ämnena samhällskunskap, religionskunskap och svenska blir därför både naturlig och nödvändig.

Undervisning i sexual- och samlevnadsfrågor bör i stor utsträckning bedrivas inom ramen för olika arbetsområden samt med anknytning till språklig färdighetsövning och orientering inom ämnet svenska. Särskilt på lågstadiet är det viktigt, att denna undervisning tas upp i för eleverna naturliga sammanhang och i anslutning till annan undervisning. Väsentligt är också att spontana frågor och aktuella händelser utnyttjas som utgångspunkt för undervisning eller för att skapa motivation för denna.

Elevernas behov av fakta och vägledning måste alltid vägas mot deras allmänna mognad. Detta gäller speciellt i fråga om sexualundervisningen, för vilken elevernas egen kroppsliga utveckling är av väsentlig betydelse. Skolan måste tex ge undervisning om menstruationens orsaker och förlopp och ge praktiska råd om menstruationshygien, innan flickorna får sin första menstruation. Motsvarande bör beaktas i fråga om både flickor och pojkar även när det gäller andra upplysningar om könsorganens byggnad och funktion. En avvägning måste därvid alltid göras mellan å ena sidan kravet på att undervisningen skall ges i god tid och å andra sidan vikten av att eleverna nått en sådan mognad, att erforderlig motivation föreligger.

På högstadiet är det naturligt, att undervisning i sexual- och samlevnadsfrågor dels utgör särskilda arbetsområden, dels ingår som väsentliga moment i områden med lärostoff från flera samverkande ämnen. Elevernas egna frågor och problem bör ges en så allsidig belysning som möjligt bl a genom samverkan mellan lärare i berörda ämnen och mellan dessa och skolans speciella elevvårdspersonal. I stor utsträckning bör undervisningen utformas som samtal. Vid behandling av frågor som kräver mera ingående sakkunskap kan även andra än lärare medverka.

Undervisningen i sexual- och samlevnadsfrågor skall vara saklig och den skall på ett allsidigt sätt belysa de delar av lärostoffet, om vilka olika värderingar föreligger. Skolans uppgift att främst söka vara eleverna till

hjälp bör i dessa som i andra sammanhang vara vägledande för både gemensam undervisning och enskild elevvård. Dess syfte att grundlägga och vidareutveckla sådana egenskaper hos eleverna som hänsyn och ansvar i förhållande till andra människor bör i hög grad känneteckna också undervisningen i sexual- och samlevnadsfrågor.

Med hänsyn till att olika värderingar förekommer i sexual- och samlevnadsfrågor bör det vara angeläget för skolan att informera föräldrarna om den respekt för de olika värderingarna, som skall ligga till grund för sexualundervisningen. Föräldrarna bör kunna räkna med att deras etiska grundsyn på detta livsområde framställs sakligt riktigt och på ett aktyningsfullt sätt. Det kan även vara lämpligt att skolan informerar föräldrarna om huvuddragen av sexualundervisningens innehåll och att de bereds tillfälle att — i den mån de så önskar — informera skolan om de sexual- och samlevnadsfrågor de talat med sina barn om i hemmet. Ytterligare anvisningar lämnas i SÖ:s handledning i sexualundervisning.

Trafikundervisning. Trafikundervisningen har till syfte att ge eleverna tillfälle att tillägna sig kunskap om olika trafikmiljöer, om trafikregler och om olika trafikantgruppers situation och beteende i trafiken. Den skall utveckla elevernas färdigheter och förmåga att klara olika trafiksituationer. Den skall vidare hos eleverna grundlägga förståelse och respekt för trafikreglerna och hänsyn till andra trafikanter.

För ett gott trafikbeteende fordras färdigheter, grundade på kunskaper om regler, vägmärken och trafikmiljöer. Trafikfärdigheterna skall med lämplig koncentration grundläggas på ett så tidigt stadium som möjligt och utvecklas under hela skoltiden genom att trafikundervisningen samordnas med annan verksamhet i skolan, då en naturlig anknytning erbjuds. En tillämpning av kunskaperna i en realistisk trafikmiljö bör regelbundet återkomma på alla stadier. En samverkan mellan skola, hem och samhälle skall ständigt eftersträvas.

Eleverna måste känna till och kunna uppträda i olika trafikmiljöer, t ex landsvägs- och gatutrafik. Trafikundervisningen skall på låg- och mellanstadiet företrädesvis anknyta till närsamhället med trafikövningar i den trafikmiljö, där eleverna dagligen vistas som trafikanter. Särskilt beaktas deras beteende som gångtrafikanter och cyklister. På högstadiet bör undervisningen inriktas på de speciella problem som sammanhänger med eleverna som mopedförare och blivande körkortsinnehavare. Vidare bör undervisningen ge eleverna sådan trafikerfarenhet som de annars mera sällan kan förvärva under kontrollerade betingelser. Det kan bli gälla demonstrationer av bromssträckors längd i olika väglag och förmågan att uppfatta trafikanter i rörelse. Det är på alla stadier angeläget att aktualisera trafiksäkerhetsbeteenden som måste beaktas under olika förhållanden, t ex vid mörker, halt väglag, skymd sikt, vinter- och sommarsporter.

I trafikundervisningen bör handikappade trafikanters problem belysas. Härvid bör uppmärksammas olika handikappgruppers speciella behov av hjälp och ges information om hur man lämpligast hjälper dem i trafiken.

Under hela lågstadiet anknyter trafikundervisningen företrädesvis till hembygds kunskap och gymnastik. På mellan- och högstadiet behandlas trafikfrågor främst inom samhälls- och naturorienterande ämnen samt i ämnet gymnastik. Trafikundervisningen bör såvitt möjligt samordnas med och ge stoff åt undervisningen även i andra ämnen. Huvudlärarna på låg- och mellanstadiet, i vilkas ämnesgrupper svenska, orienteringsämnen och

gymnastik ingår, samt huvudlärarna på högstadiet i motsvarande ämnen skall under rektor handha den pedagogiska planeringen av trafikundervisningen och lämna lärarna råd och anvisningar rörande pedagogiska och metodiska frågor inom detta område. En samverkan mellan huvudlärarna på respektive stadium är en förutsättning för en ändamålsenlig samordning av trafikundervisningen.

En intim samverkan mellan skola, hem och samhälle måste äga rum, om syftet med trafikundervisningen skall kunna förverkligas. För skolan är det därför en viktig uppgift att skapa gynnsamma förutsättningar för kontinuerliga kontakter i trafikfrågor.

Kontakterna med hemmen skall syfta till att underlätta föräldrarnas åtgärder i trafikfrågor och att tillgodose deras behov av information om skolans trafikundervisning och om hur den är inordnad i skolarbetet.

Medverkan från polisens sida i trafikundervisningen bör avse att komplettera eller befästa den undervisning som meddelas av lärarna. I första hand bör polisen medverka vid tillämpningsövningar i trafikmiljön kring skolan, där eleverna dagligen uppträder som gående och cyklister. På högstadiet bör polisen ge eleverna information om mopedkungörelsen och om mopedistens ansvar i trafiken.

Så nära som möjligt bör trafikundervisningen anknyta till samhällets allmänna trafiksäkerhetsinformation, som centralt ombesörjs av statens trafiksäkerhetsverk under medverkan av trafiksäkerhetsorganisationer och föreningar samt regionala och lokala trafiksäkerhetskommittéer.

En angelägen uppgift i skolans trafiksäkerhetsarbete är att sörja för elevernas trafiksäkerhet vid deras färd till och från skolan. För elever som färdas med skolskjuts bör trafiksäkerhetsfrågor aktualiseras vid upprepade tillfällen under läsårets gång. I skolor med skolpolisverksamhet bör eleverna informeras om skolpolisernas uppgift att genom råd och anvisningar öka trafiksäkerheten för sina kamrater på skolvägen.

Lärlitteratur, konkretiserande läromedel, stoffsamlingar för eleverna och materiel för tillämpningsövningar är nödvändiga förutsättningar för att trafikundervisningen skall kunna få en meningsfull utformning. Radio- och televisionsprogram bör utnyttjas och efterbehandlas med inriktning på en tillämpning i den lokala trafikmiljön.

Undervisning om alkohol, narkotika och tobak. Undervisningen om alkohol, narkotika och tobak har till uppgift att ge eleverna förutsättningar att både principiellt och i konkreta valsituationer självständigt och under ansvar ta ställning till eget bruk. Med välgrundad och utförlig motivering måste skolan samtidigt klart och entydigt framhålla det positiva värdet i att man i första hand under uppväxtåren helt avstår från bruk av alkohol och tobak. Vidare måste påpekas att allt bruk av narkotika, som inte är ordinerat av läkare, innebär fara och strider mot gällande lag.

Eleverna måste dessutom få klart för sig, att det i dagens samhälle är nödvändigt, att man i många sammanhang, särskilt i arbetslivet och i trafiken, helt undviker alkohol, oberoende av vilka alkoholvanor man för övrigt har. Det bör betonas, att även medicinskt bruk av narkotika kan medföra risker, t ex i trafiken.

Eleverna bör lära sig respektera ett ställningstagande som avviker från deras egen uppfattning. Väsentligt är också att de har förståelse för människor med alkohol- och narkotikaproblem och att de vill vara sådana människor till hjälp.

Ett personligt ställningstagande till frågor som sammanhänger med bruk av alkohol, narkotika och tobak måste grundas på goda kunskaper. Undervisningen skall därför bygga på vetenskapligt grundade fakta och ge så allsidiga informationer som möjligt om verkningarna från fysiologisk, psykologisk, social och ekonomisk synpunkt samt om tillvänjningsrisker och varningssignaler. Viktigt är också, att eleverna förstår, varför människor använder dessa medel. Eleverna bör därigenom få möjlighet att samordna vad de upplever i sin egen miljö eller vad de hört från annat håll med skolans sakliga information.

Särskilt när det gäller alkohol och narkotika är det viktigt att eleverna tillägnar sig insikter om samhällets lagstiftning och hjälpåtgärder.

Utgångspunkten för undervisningen bör vara en bedömning av vilka fakta eleven har behov och intresse av beroende på mognadsnivå och uppväxtmiljö. På lågstadiet kan undervisning om tobak, alkohol och — om det är aktuellt — sniffning och narkotika tas upp bl a vid samtal om hälsan, kroppens funktioner samt seder och bruk. På mellanstadiet och högstadiet bör undervisningen i fråga vara av såväl samhällsorienterande som naturorienterande karaktär. Speciellt på högstadiet krävs en väl planerad samordning av undervisningen i vederbörande orienteringsämnen, om man inte behandlar lärostoffet i fråga inom några för olika årskurser avpassade samlade arbetsområden. Möjligheterna till diskussioner bör tillvaratas, t ex om vanor och vetenskapliga undersökningsresultat, personligt ställningstagande och attitydpåverkan genom alkohol- och tobaksreklam.

Vederbörande lärare bör i regel omhänderta undervisningen. Värdefulla synpunkter bör kunna påräknas från skolläkaren, skolpsykologen, skolkuratoren och skolsköterskan. Även specialister från samhället utanför skolan, t ex annan läkare, polis, socialvårdspersonal, företrädare för nykterhetsrörelse och länorganisationer, bör kunna berika undervisningen genom kortare stimulerande inslag eller genom att ställa sig till förfogande för intervjuer. Vidare är det angeläget, att skolan intimt samarbetar med elevernas föräldrar samt med företrädare för olika samhällsorgan och organisationer.

Undervisningsformer och arbetssätt

Allmänna synpunkter

Verksamheten i skolan växlar avsevärt alltefter de betingelser, som föreligger i fråga om elevernas ålder och förutsättningar, lärarnas intresse och fallenhet, ämnets karaktär, elevgruppens storlek och struktur, lärorummets storlek och utrustning, läromedel, tillgänglig tid, schemats uppläggning etc. Utgår man från lärarfunktionen och verksamhetens yttre form, kan man skilja på *kollektiv undervisning* och *enskild undervisning*. Kollektiv undervisning kan organiseras i klass och i större och mindre grupper än en klass. Utgår man från elevernas verksamhet, kan man skilja på *gemensamt arbete* eller *grupparbete* och *enskilt arbete* eller *individuellt arbete*.

På alla stadier i grundskolan sker undervisningen inom klassens ram. En klass är en i administrativ ordning organiserad grupp av elever. Också undervisning i halv klass, i mindre grupper och enskilt liksom i större grupper än en klass — storgrupp — förekommer på alla stadier. Variationerna i elevgrupperingarna kan ge arbetsenheter, där aktiviteter som självständiga studier, diskussioner samt estetisk och fysisk verksamhet

bedrivs. En inledande information och instruktion i en större elevgrupp kan efterföljas av arbete i hela klasser, arbete i mindre grupper och enskilt arbete. Verksamheten kan ledas av lärare men lärarfunktionen kan också fördelas och samordnas inom ett lärarlag, i vilket kan ingå även annan personal, t ex experter, assistenter och biträden.

En indelning i skilda undervisningsformer och arbetssätt är givetvis schematisk och av mera teoretiskt intresse. I praktiken blir det i regel fråga om verksamhetsformer av blandad karaktär. Ett moment i en viss undervisningsform kan efterföljas av eller förenas med elevverksamhet av olika slag.

Kollektiv undervisning, enskild undervisning. *Kollektiv undervisning* av större elevgrupper är en vanlig undervisningsform. Man måste emellertid beakta, att det sällan är vare sig lämpligt eller möjligt att bibringa en stor grupp elever samma lärostoff och samma färdigheter samtidigt och på samma sätt. Kollektiv undervisning i större grupper måste därför följas upp med undervisning i mindre grupper och enskild undervisning. Omfattningen och karaktären av den gemensamma undervisningen bestäms i främsta rummet av elevernas ålder och förutsättningar och de resultat man vill uppnå.

Undervisning i mindre grupper än en klass kan med fördel genomföras på olika sätt. Klassen kan uppdelas i grupper, som var för sig har en i förhållande till klassen i dess helhet mera enhetlig struktur, varigenom lärarens möjligheter till gemensam information, instruktion och handledning inom den aktuella gruppen ökas. Som indelningsgrund kan tas bestämmelser eller bedömningar av t ex arbetstakt, studieförutsättningar eller studieresultat. Ofta utgör enbart en uppdelning av klassen i två lika stora delar en gynnsam förutsättning för avsedd gruppundervisning. I samtliga dessa fall undervisar och handleder läraren grupperna var för sig. En individualisering av skolarbetet underlättas samtidigt som elevernas övergång från en grupp till en annan inom klassen lätt kan ordnas. När flera grupper samtidigt står under lärares ledning, måste det självständiga elevarbetet få stort utrymme. En övergång till olika former av samverkan mellan eleverna blir ofta naturlig, t ex i form av gruppdiskussioner under ledning av en elev.

Vid *enskild* eller *individuell undervisning* riktar sig läraren till en elev. Denne får efter viss instruktion och under lärarens ledning arbeta i den takt och med de uppgifter, som är lämpliga med hänsyn till elevens egenart, studieförutsättningar och intressen. I viss utsträckning kan handledning vid enskild undervisning förmedlas genom väl utvecklade läromedel.

Förutsättningarna för att kunna genomföra en *individualisering* av undervisningen (individ Anpassad undervisning), dvs att anpassa den efter de enskilda elevernas möjligheter att tillägna sig kunskaper och färdigheter i ett naturligt tempo och en naturlig ordningsföljd med hänsyn till elevens anlag, mognad och fysiska utveckling, varierar inom olika undervisningsformer.

Grupparbete, individuellt arbete. Vid *grupparbete* arbetar elever gemensamt i grupp. Medlemmarna i en grupp löser därvid en gemensam uppgift eller olika deluppgifter inom ramen för en större enhet, t ex inom ett arbetsområde. På detta sätt vill man ge eleverna möjligheter att skaffa sig kunskaper och öva färdigheter, samtidigt som man söker ta vara på deras behov

av kontakt och samarbete, ge tillfälle till social utveckling och göra arbetet mera motiverat och anpassat till en grupps speciella intresse. Eleverna får tillfälle till självständigt arbete under denna samverkan med varandra. Om grupparbete se vidare anvisningarna s 64.

Beträffande förutsättningarna och formerna för *individuellt arbete* hänvisas till avsnittet om individualisering (s 62).

Planmässig kombination av undervisningsformer och arbetssätt. Någon undervisningsform eller något arbetssätt, som kan betecknas som fördelaktigast för alla lärare, elever, ämnen och skolstadier, finns inte. Den form eller det sätt bör begagnas, som passar med hänsyn till lärostoffet och till den färdighetsträning och de inlärningsresultat man söker uppnå. En planmässig kombination ger de allsidigaste och bästa resultaten. Skolan skall bjuda på varierande situationer, som ger rytm åt arbetet och övning i olika verksamheter. Väsentligt är att läraren eller lärarlaget med ledning av egna erfarenheter söker sig fram till personligt utformade förfaringssätt. Att den enskilde läraren finner vissa lösningar lämpliga bör emellertid inte hindra honom att ompröva egna metodiska grepp och att objektivt värdera andras. Generella lösningar ges sällan i metodfrågor. Samspelet mellan läraren och eleverna, mellan lärarna i lärarlaget och mellan eleverna inbördes blir alltid avgörande i de enskilda fallen.

Även om undervisningsformerna och arbetssätten måste bli skiftande, gäller dock under alla omständigheter, att i det praktiska skolarbetet vissa *undervisningsprinciper* skall tillämpas i ett organiskt sammanhang. Se följande sidor under rubrikerna Motivation, Aktivitet, Konkretion, Individualisering och Samarbete.

Motivation

Som allmän regel gäller, att inläring måste vara motiverad, om den skall ge varaktiga resultat. Arbetet i skolan måste vädja till elevernas intresse och behov. Eleverna bör ställas inför problem och i situationer där behovet att finna lösningar förutsätter vissa kunskaper och färdigheter. I den pedagogiska psykologin heter det vanligen, att man skapar *motivation*.

En förutsättning för att eleverna skall visa intresse är, att undervisningsformer och arbetssätt är tillrättalagda för deras *mognadsnivå*. Deras intresse har ofta sin grund i mer eller mindre medvetet uttalade behov av skiftande art, t ex i behovet att lära sig en ny färdighet eller att inhämta betydelsefulla kunskaper, i spontan vetgirighet och nyfikenhet.

I skolan måste åtskilligt tas upp till behandling, som det är nödvändigt att eleverna lär sig, oavsett om det vid första kontakten tilltalar dem eller inte. Att i sådana fall söka påtvinga dem lärostoffet åstadkommer givetvis inte en god beredskap för inläring. Även här är det nödvändigt att göra undervisningen motiverad och på ett eller annat sätt *meningsfull*, t ex genom att börja med anknytningspunkter mellan stoffet och elevernas egna erfarenheter eller aktuella tilldragelser, genom att föra fram intressanta detaljer i stoffet eller genom att till en början ägna sig åt några för eleverna betydelsefulla resultat, som hör samman med ämnesområdet i fråga. I större utsträckning än man i allmänhet föreställer sig har det enskilda momentet anknytning till något område, där en motivation redan föreligger hos eleverna. Det kan exempelvis gälla fritidsintressen men också dagsaktuella händelser och företeelser. Dessa kan bli inkörsporten till en behandling, där ett aktivt intresse för hela stoffet infinner sig under arbetets gång. Ofta kan läraren anknyta till spontana frågor från eleverna.

Ett sätt att skapa en positiv förhållning och öka intensiteten i studierna är att låta eleverna vid starten av ett arbete allt efter sina förutsättningar *medverka vid planeringen* av detta och skaffa sig en överblick över det stoff, som skall inhämtas eller bearbetas. Vid en sådan översikt av innehållet bör de ledas att urskilja väsentligheter, bli klara över vad som är avsikterna med studierna och vilka svårigheter som kan komma att uppstå samt få kännedom om lämpliga läromedel, som de bör använda för att nå ett gott resultat.

För motivationen betyder givetvis själva *presentationen* av arbetsområdet eller det enskilda momentet mycket. Ofta krävs det, att man förklarar och redogör för nyttan av ämnet. Ett stoff bör så långt möjligt inordnas i större sammanhang. Vad som för eleverna framstår som en serie isolerade fakta är för dem tidsödande att lära och svårt att varaktigt behålla.

Effekterna av motivationen, den omedelbara elevaktiviteten och dennas vidmakthållande behandlas i nästa avsnitt.

Aktivitet Inläring är en aktiv process. I sista hand är det inte läraren som lär eleven, utan det är eleven som inom ramen för den främst av läraren eller lärarlaget arrangerade undervisnings- och arbetssituationen själv eller i samarbete med kamraterna tillägnar sig kunskaper och färdigheter eller rent allmänt ett beteendemönster. Resultat av lärarnas ansträngningar är därför i högsta grad avhängigt av i vad mån undervisningen inriktas på och resulterar i självständig och mångsidig elevaktivitet.

Att *lyssna, läsa och iaktta* med engagemang av tanke och fantasi utgör former av verksamhet, som eleven utövar i de allra flesta av skolans undervisningssituationer. De har i vår tid bl a på grund av massmediernas frammarsch fått ökad betydelse för individen och bör därför få spela en sådan roll och förekomma i sådana sammanhang i undervisningen, att eleverna bibringas goda lyssnar- och åskådarvanor.

Att *öva läsning, skrivning, räkning och olika motoriska färdigheter* utgör viktiga moment i elevernas självverksamhet. De har länge givetvis med all rätt utgjort ett betydande inslag i elevaktiviteten i skolan. Meningsfulla anknytningar och rik variation bidrar här till att motverka, att ett ihärdigt övande blir tröttande och intressedödande.

Att *forma och skapa* är aktiviteter, som barnet utövar redan under sina tidigaste år. I skolan sker det t ex i teckning, slöjd, orienteringsämnen, hemkunskap och konst. Det sker också, när eleverna fritt uttrycker sina upplevelser och erfarenheter muntligt, skriftligt och på annat sätt i dramatiseringar, dialoger, sång, musik och rörelse. Även när de planlägger ett arbete, väljer uppgifter och arbetsform eller på annat sätt tar initiativ eller kommer med förslag till något och när de förverkligar detta, utför de ett skapande arbete.

Att *experimentera och upptäcka* är former av självverksamhet, som spelar stor roll vid försök och undersökningar, t ex inom hembygdskunskap, naturkunskap, biologi, fysik, kemi och hemkunskap. De gör det också under exkursioner och studiebesök, när det gäller att studera växter och djur, geografiska företeelser, miljöer och processer i samhälls- och arbetslivet liksom föremål, samlade i skolan, på ett museum eller under vistelsen vid en lägerskola. Ett experimenterande är det också fråga om, när man för ordningen i klassen eller i skolan överenskommer om regler, vilka man efter

hand söker anpassa till de erfarenheter, som man sedan gör när de tillämpas.

Att *samarbeta* innebär, att aktiviteten får en social inriktning. Eleverna skall under sådan samverkan i varierande inlärningsituationer få tillfälle att ta hänsyn till och hjälpa varandra, att i samråd planlägga ett arbete, att producera något gemensamt, att ge och ta emot i en samvaro med andra, att leda andra och i sin tur ledas, att uppleva arbetsglädje tillsammans.

Även att *värdera* kan betraktas som en aktivitetsform. Läraren bör låta eleverna söka kontrollera och värdera sina prestationer i förhållande till den egna förmågan. De bör inriktas på olika etiska, estetiska, sociala och ekonomiska värderingar, på att skilja mellan huvudsak och bisak, på att välja och vraka bland allt det mångahanda som tillvaron bjuder. Vanan och förmågan att aktivt och kritiskt värdera och ta ställning bör kunna utvecklas genom övning i en mängd situationer i skollivet.

Elevens självverksamhet bör stimuleras. Viktiga förutsättningar för att så skall kunna ske är, att läraren och lärolaget väl förbereder sitt arbete och att eleverna får tillgång till lämpligt studie- och arbetsmaterial. Handledningen måste i stor utsträckning individualiseras, eftersom elevernas hela "arbetstyp" är mycket växlande. Det är här fråga om skillnader inte endast i arbetstempo och arbetsrytm utan också i arbetets kvalitet och graden av egen insats från elevens sida. Fysisk aktivitet samt manuell och konstnärlig verksamhet ger kanske mer än annat skolarbete tillfälle till egna initiativ och självständigt skapande. Personliga variationer är här särskilt värdefulla, och ett bestämt resultat kan sällan betecknas som det rätta eller det bästa. Skolarbetets teoretiska arbetsmoment bör därför förbindas med manuella.

Hur tillrättalagt kunskapsmaterialet lämpligen bör vara och hur studierna bör bedrivas har ofta diskuterats. Om målet uteslutande är att på kort tid och kort sikt inpräglade en i förväg klart fixerad kunskap om fakta, torde det ske effektivare, om materialet är relativt koncentrerat. Då inbesparas t ex arbetet att sovra från en fylligare text och att anteckna vad som befunnits väsentligt. I gengäld kan det då inte undvikas, att lärostoffet ofta blir mindre intresseväckande. Vill skolan, att eleverna skall uppnå andra mål samtidigt med att de tillägnar sig kunskaper om fakta — och detta är av fundamental vikt — bör studiematerialet göras fylligare och studierna friare till sin uppläggning. Eleverna kan då få övning i att se det väsentliga i flera och olikartade framställningar inom samma sakområde, de får större intresse för stoffet, ökad förståelse för sammanhangen och slutligen även kunskaper, som är mera levande, dvs mera integrerade och lättare att tillämpa. Ett skolarbete med denna utformning underlättas av god tillgång på för ändamålet avpassade boksamlingar samt studie- och arbetsmaterial i övrigt (jämför avsnittet om läromedel, s 78, samt anvisningar och kommentarer till enskilda ämnen).

Självverksamhetens princip är vanligen lättast att konsekvent tillämpa vid undervisning av enskilda elever och av mindre grupper. Det är emellertid av vikt, att man vinnlägger sig om att ta väl vara på de många möjligheter, som ändå finns att aktivera eleverna, när de ingår i större grupper. Sålunda bör läraren berätta, beskriva, utreda och använda olika läromedel så, att det intresserar och engagerar eleverna. De kan därigenom bibringade den värdefulla vanan att lyssna och se aktivt, dvs på ett sådant sätt, att deras tanke och fantasi är i verksamhet. Oftast bör undervisningen

ha formen av ett naturligt samtal. Det bör vara självklart för eleverna både att be om förklaringar och att ställa frågor och meddela egna erfarenheter och reflexioner. De bör så ofta det är naturligt få uttrycka sina tankar i sammanhängande redogörelser och yttranden. Särskilt på högstadiet bör läraren med förtroende och intresse möta deras ökade behov att få diskutera och att därvid bli tagna på allvar.

Konkretion En lärogång, där undervisningen fortskrider från det konkreta till det abstrakta och där framstegen bygger på insikt, är den naturliga för elever på den obligatoriska skolans åldersstadium. Kravet på en konkret undervisning, på en åskådlighet, som ansluter till verkligheten och tillmötesgår elevens behov av mening och sammanhang, är aktuellt på alla åldersstadiet i grundskolan. Det varierar dock även på samma åldersnivå allt efter vars och ens förutsättningar. Efter hand skall eleven givetvis ledas att fatta också allmängiltiga förhållanden och få övning i abstrakt tänkande, men detta tankeinnehåll måste ofta — även senare under skoltiden — klargöras med hjälp av konkreta exempel.

Undervisningen i alla skolans ämnen bör vara konkret och åskådlig. Detta innebär, att den vid klargörandet av begrepp, sammanhang och idéer skall anknyta till upplevelser, som eleverna redan haft, och till föremål, som de i förväg känner till, samt i så stor utsträckning som möjligt rikta sig till de olika sinnen, som i det aktuella saksammanhanget kan förmedla intryck från omvärlden. Detta krav hänger nära ihop med grundtanken, att undervisningen bör samlas kring stoff, som intresserar eleven och som gör, att han går upp i arbetet och inte blir en passiv åhörare och åskådare.

Vid den första undervisningen i språk och matematik är det väsentligt, att man lägger en gedigen grund. Det anses, att barn, innan de börjar skolan, lärt i genomsnitt ett par tusen ord. Detta har skett genom att de hört orden samtidigt som de sett, känt och smakat samt genom att de härmat och talat med andra. Ett liknande naturligt tillägnande av ett ökat ordförråd bör präglade nybörjarundervisningen i ämnet svenska. Om eleven enbart får läsa, uttala och skriva ord, som han kanske inte förstår, därför att han saknar det konkreta underlaget, måste han få en otillfredsställande grund för den fortsatta språkutvecklingen och för att tillägna sig kunskaper inom andra områden. Principiellt gäller detsamma vid nybörjarundervisningen i främmande språk. Matematikundervisningen under de första skolåren bör på motsvarande sätt utgå från en åskådlig framställning av tal och operationer.

En konkret undervisning i de orienterande ämnena kan meddelas eleverna genom en livfull framställning i tal eller skrift. Elevernas möjligheter att fatta, förstå och minnas är därvid bl a beroende av att lärostoffet väljs ut och grupperas i sådana helheter, som de kan överblicka.

Olika *pedagogiska hjälpmedel* har efter hand kommit att bli oundgängliga, därför att de på skilda sätt underlättar undervisningen och gör den rikare och mera effektiv. De kan bidra till att ge eleverna riktigare och rikare föreställningar än sådana som erhålls enbart genom tal eller skrift. Dessa läromedel är sålunda värdefulla bl a genom att de kompletterar och förstärker verkan av det talade och tryckta ordet. De kan användas för att intressera och aktivera eleverna samt för att skapa omväxling i arbetet. Inlärningsresultaten blir därigenom varaktigare.

Böcker, tidningar och tidskrifter, broschyrer och andra skriftliga källor kan hjälpa till att konkretisera undervisningen. Detsamma gäller autentiska föremål, modeller, bilder, planscher, kartor, tabeller, diagram, filmer och ljudband, televisions- och radioprogram etc. En än högre grad av konkretion kan man nå genom verksamhetsformer som elevförsök, demonstrationer, studiebesök, exkursioner, intervjuer, orienteringar av besökande experter och andra skolans gäster.

Alla nu nämnda hjälpmedel och verksamhetsformer bör på lämpligt sätt få stödja och komplettera varandra i undervisningen. Sålunda kan man efter en inledning, som utmärks av en relativt hög grad av konkretion, låta arbetet fortsätta med hjälp av tryckta källor. Härigenom kan man bli redan på ett ganska tidigt åldersstadium ge eleverna motiv för och stimulans till bokliga studier. Målet bör vara att efter hand hjälpa var och en fram till ett studiesätt, som så snabbt som möjligt för honom fram till insikt och till varaktiga resultat.

Elevförsök och demonstrationer bör få stort utrymme inom den naturvetenskapliga orienteringen och i åtskilliga estetisk-praktiska ämnen. Man bör där i största möjliga utsträckning utgå från elevernas frågor och intressen och ta vara på deras lust att undersöka och göra nya kombinationer. Om de laborativa momenten skall bli en god grundval för studierna, måste de vara väl förberedda, ändamålsenligt anordnade och på lämpligt sätt infogade i läroängängen. För lågstadiets och mellanstadiets försök inom matematik, hembygdskunskap och naturkunskap bör materiel och försöksanordningar finnas disponibla för användning i klassrummen. Härigenom kan försöksmomenten på ett naturligt sätt föras in i aktuella sammanhang. Viktigt är på alla stadier, att försöken görs enkla och läggs så, att det väsentliga i uppgiften framträder.

Exkursioner, studiebesök och fortlöpande naturiakttagelser ger eleverna inte bara tillfälle att iakttä, uppleva och studera verkligheten. De ger dem också värdefulla möjligheter till samarbete och samvaro av annat slag än det som arbetet i skolan kan bjuda. De är särskilt angelägna inom orienteringsämnena och vid yrkesorienteringen. Exkursionen bör alltid tjäna ett bestämt syfte och noggrant förberedas och efterbehandlas. I så stor utsträckning som möjligt bör upplevelserna och iakttagelserna få bilda utgångspunkt för arbetet i lärorummet, där kunskaperna utökas och fördjupas. De är också av värde som bakgrund, då andra kursmoment, utan anknytning till den närmaste omvärlden, behandlas.

För att studiebesök och exkursioner skall kunna rätt utnyttjas krävs, att man gör upp en lokal studieplan för dem, där man förtecknar lämpliga studiemål och exemplifierar yttre anordningar och för olika åldersstadier avpassade uppgifter. Besöken kan också anordnas i grupp eller individuellt.

En väl organiserad och genomförd *praktisk yrkesorientering* på olika arbetsplatser erbjuder eleverna på högstadiet utomordentliga tillfällen till iakttagelser, som på ett konkret sätt ger underlag för och illustrerar undervisningen om arbetsliv och yrken och i övriga moment inom ämnet samhällskunskap samt i viss utsträckning också i undervisningen i övrigt.

Rika möjligheter till iakttagelser och upplevelser erbjuder även *lägerskolorna*. Under exempelvis en veckas tid kan eleverna få göra iakttagelser i naturen och studera människolivet i en bygd samt bygdens historia, det senare text med traktens gamla byggnader och historiska minnen som åskådningmaterial. De kan få se människor i yrkesarbete, och i en del

fall kan de få studera kommunal organisation i mindre format. Därigenom får de en klarare uppfattning om hur ett samhälle fungerar än de kan skaffa sig i komplicerade större samhällen. Samarbetet och samvaron inte minst under fritiden ger dem också konkreta sociala upplevelser. (Jämför i övrigt särskilda anvisningar för denna verksamhet s 68).

Individualisering För att undervisningen skall leda till goda resultat, måste läraren söka bilda sig en allsidig uppfattning om varje elev. Ofta fäster man sig i skolan mest vid variationer i fråga om fysiska egenskaper och intelligens, vilka anses relativt lätta att mäta och registrera. I fråga om elevernas intressen, deras sociala egenskaper, deras tekniska, manuella och konstnärliga anlag och deras kreativa begåvning är det däremot svårare för skolan att göra noggranna iakttagelser och bedömningar. Ändå torde det ofta vara så för den enskilde eleven, att inställningen till arbetet i skolan, förmågan att anpassa sig till förhållandena där, att samarbeta, att ta egna initiativ och att med uthållighet fullfölja en uppgift betyder mer för studieframgången och personlighetsutvecklingen under skolåren än enbart en god intellektuell utrustning. Erfarenheter ger vid handen, att man i regel måste räkna med avsevärda skillnader i alla dessa avseenden i varje större elevgrupp.

Redan genom en del yttre anordningar söker grundskolan åstadkomma förbättrade förutsättningar för en individualisering av skolarbetet, främst genom uppdelning av klass i grupper i vissa ämnen, ett fritt val av ämnen, kurser och verksamheter på högstadiet samt val av praktikplats i samband med praktisk yrkesorientering. Vid ändring av tillvalet på högstadiet finns därjämte möjlighet för elev att få stödundervisning.

Sådana yttre anordningar är dock inte tillfyllest. Åtgärder inom klassens ram blir de betydelsefullaste i sammanhanget. Därvid bör beaktas, att en kollektiv undervisning, avpassad efter "medelnivån" i elevgruppen, alltid medför betydande olägenheter och otillfredsställande resultat för både de svagaste och de duktigaste eleverna.

Det grundläggande villkoret för en tillfredsställande anpassning av undervisningen till de enskilda elevernas förutsättningar är, att skolan individualiserar kraven på eleverna. En utgångspunkt är därvid, att det i en skola för alla inte är realistiskt att kräva samma prestationer av samtliga elever i en klass. Lärostoffet bör, som redan berörts (s 44), uppdelas i grundkurs och överkurser, och kraven i fråga om inlärningsresultat skall avpassas efter den enskildes förutsättningar. Eleven bör få skolans hjälp att oavsett gängse kursfordringar och kunskapskrav göra det bästa av sina speciella förutsättningar. En sådan inriktning av individualiseringen är också sedan länge självfallen i vissa ämnen, t ex slöjd, teckning och musik.

En individualisering av kraven på eleverna ställer stora anspråk på lärarna. Deras möjligheter att hjälpa eleverna att övervinna de svårigheter som möter och att göra sitt bästa av sina förutsättningar sammanhänger med intresset för eleverna, förmågan till inlevelse i den enskilde elevens situation, förmågan till omställning och med kunskaper och organisatorisk begåvning. Ett arbete med den inriktningen underlättas, om lärarna har tillgång till dels diagnostiskt material för att bestämma elevernas kunskaps-

och färdighetsnivå samt deras attityder och intressen, dels svårighetsgraderade övningsuppgifter både inom och utom huvudmomentens ram.

Lärarens individuella handledning och stöd är av speciell vikt för elever med särskilda skolsvårigheter (jfr s 95). För dessa elever är dessutom ofta en kompletterande stödundervisning eller specialundervisning nödvändig. En personlig handledning på lägre stadier kan bli avgörande för elevens fortsatta intressen och studieinriktning och kommande yrkesval. Om eleven inte får tillräcklig hjälp och ledning under exempelvis den första färdighetsträningen i läsning, skrivning, räkning och främmande språk, kan detta leda till att han förlorar intresset och kanske också tron på sin egen förmåga på ett sätt, som inte motiveras av hans primära förutsättningar.

I olika inläringssituationer och i ämnen av olika karaktär kan en individualiserande undervisning variera avsevärt både i fråga om elevernas arbetsätt och de läromedel som används.

Vid en del färdighetsträning är det lämpligt, att *eleverna arbetar med nivågrupperade uppgifter på två eller flera färdighetsnivåer*. Eleverna övar samma färdighet, t ex läsförståelse eller studieteknik, men på olika skicklighetsnivåer. Med hjälp av diagnostiserande material kan övningen starta på den nivå, som närmast svarar mot elevens förmåga vid övningens början. Om läsmaterialet är självinstruerande, svårighetsgraderat och själv rättande, kan eleverna arbeta helt på egen hand, så småningom förbättra sin förmåga och själva bilda sig en uppfattning om sitt arbetsresultat. Material av denna typ kan utformas för inläringen inom begränsade moment inom ämnet svenska.

Ett motsvarande individualiserande studium på olika färdighetsnivåer kan äga rum inom orienteringsämnen. Vid behandling av exempelvis en viss företeelse eller en viss miljö kan en svagare elev få studera objektet i en framställning med huvudsakligen enkla texter och bilder medan en annan utnyttjar mera krävande texter, försedda även med diagram och tabeller.

En individualisering i form av färdighetsövning på olika skicklighetsnivåer äger med fördel rum i t ex läsning och skrivning, och inom estetisk-praktiska ämnen, t ex musik, teckning och slöjd.

Vid andra former av färdighetsövning kan det vara lämpligare att *eleverna arbetar helt i egen takt med individuella uppgifter enligt individuella instruktioner*. Detta är motiverat bl a av att elevernas olika förutsättningar där tar sig uttryck huvudsakligen på det sättet, att de behöver olika lång tid för att lära sig ett visst moment. En sådan sk hastighetsindividualisering tillämpas t ex i matematik med hjälp av ett självinstruerande programmerat material. I arbetsmaterialet ingår diagnostiska prov, som ger eleven och handledaren möjlighet att kontrollera uppnådda resultat. Dessa prov kan ge anledning till att vissa kursmoment repeteras eller tas upp på annat sätt till förnyad behandling innan arbetet får fortsätta vidare in på nya områden. En individualisering av denna typ resulterar i att eleverna inom en grupp redan efter en kort tid befinner sig på olika områden inom läsårskursen.

Detta slag av individualisering kan varieras på olika sätt. En möjlighet är att i en grupp föra samman elever med ungefär samma arbetstakt och samma färdighetsnivå och att instruera dem gemensamt, varefter de enskilt, ofta i viss samverkan med varandra, får arbeta med det presenterade materialet. Ett annat sätt är att låta alla elever efter en introduktion ar-

beta igenom ett kursmoment var och en i sin egen takt, varefter de under bestämd tid för varje moment får arbeta med självvalda överkursuppgifter i form av tillämpningsuppgifter inom det behandlade området.

Vid studiet av arbetsområden, t ex i orienteringsämnen, är det lämpligt, att *eleverna arbetar med individuella uppgifter av olika art och omfattning inom samma område*. Eleverna får därvid fördjupa sig i olika grad allt efter individuell förmåga. Inom varje område kan vissa studieuppgifter vara av obligatorisk karaktär, medan fördjupnings- och kompletteringsuppgifterna utgör ett för individuellt studium avpassat överkursmaterial. Det är sålunda möjligt att anpassa överkursernas karaktär inte enbart till elevernas allmänna färdighetsnivå och arbetstakt utan i hög grad också till elevernas speciella anlag och intressen. Vidare kan sättet att lösa och redovisa uppgifterna variera. Även om eleverna har ungefär samma uppgifter, kan de välja böcker och andra källor individuellt och planera, genomföra och redovisa arbetet på ett personligt sätt.

Inom grupparbetets ram kan slutligen en värdefull individualisering komma till stånd, när *eleverna arbetar med individuella uppgifter, som utgör delar av elevgruppens gemensamma arbete*.

Vid planeringen av grupparbetet och vid arbetsfördelningen mellan eleverna kommer deras kännedom om varandras intressen och övriga förutsättningar att ge utslag i en fördelning av uppgifterna efter vars och ens förmåga. Ett sådant arbete har ofta en betydelsefull inverkan på vissa elever på så sätt, att de engagerar sig intensivare i arbetet, därför att det utgör gruppens självvalda gemensamma projekt. Det bör vidare tilläggas, att denna typ av individualisering ofta medför, att eleverna i gruppen får flera naturliga tillfällen att hjälpa varandra i arbetet.

En intresseindividualisering av de två sistnämnda typerna kan i stor utsträckning genomföras i orienteringsämnen, i tillvalsämnena ekonomi, konst och teknik och i fritt valt arbete.

All individualiserande undervisning kräver rutin och arbetsro för att ge gott utbyte, men om eleverna ständigt har full sysselsättning med ett för dem meningsfullt arbete skapas goda förutsättningar för en utvecklingsfrämjande inlärning. Den kan medverka till att eleverna grundlägger en aktiv inställning till allt lärande, en konstruktiv inriktning och lust att på egen hand ge sig i kast med problem.

Samarbete **Samarbete mellan elever.** Övning i samarbete mellan elever i grupper måste påbörjas och bedrivas med hänsyn till elevernas sociala mognad, som varierar både med åldersstadiet och på samma åldersnivå, ungefär på motsvarande sätt som deras intellektuella förmåga. Till en början bör man låta gruppbildningen helt bero av elevernas önskan att få vara tillsammans under lek och annan spontan sysselsättning. Samarbetet bör ske i mycket elementär form, t ex så att de får tillfälle att hjälpa varandra med individuella uppgifter.

Efter hand bör man i skolarbetet börja att mera regelbundet bygga på elevernas allt större förmåga att arbeta tillsammans. Grupperna består nu under längre tid, eleverna får efter hand ökad förmåga att uppfatta en gemensam uppgift, känslan av lojalitet växer, de har lättare att anpassa sig till varandra och följer bättre givna eller egna regler. Grupparbetet kan

på detta stadium gälla både enkla samarbetsuppgifter av samma typ som under föregående år och mera omfattande, gemensamma uppgifter, t ex vid studiebesök i en annan miljö än den som klassrummet utgör. I förväg diskuteras då, vad som bör studeras och hur man bör gå till väga för att utbytet skall bli bra. Efter besöket bearbetas det material man insamlat, och resultaten delges kamraterna. I regel bör dessa grupper vara små och sammansatta efter fritt val av eleverna, som därigenom får en första inblick i hur en arbetsgrupp fungerar. Även verksamhet i större grupper kan emellertid förekomma, t ex i lekar, där samspel och god laganda övas.

Efter hand som eleverna blir äldre, bör denna övning i samarbete kunna bli av delvis annan natur och grupparbetet få större omfattning. Grupperna kan nu också sammansättas efter yttre, sakliga grunder, t ex med hänsyn till den uppgift som skall lösas. Under de flesta momenten i ett grupparbete överväger elevernas individuella insatser. De enskildas prestationer ökas därvid inte sällan, beroende på att gruppen i övrigt stimulerar genom sin närvaro; man arbetar delvis för att tillfredsställa den och för att få dess godkännande. Viktigt är också, att varje gruppmedlem är medveten om att han drar sitt strå till stacken och gör framsteg i arbetet. I regel bör grupperna själva få föreslå uppgifter eller välja ut sådana inom det aktuella arbets- eller intresseområdet samt diskutera vad som bör göras och hur arbetet bör utföras. Även av läraren ålagda uppgifter kan naturligtvis förekomma. Vid dessa grupparbeten måste läraren se till att uppgifterna inte är av sådan karaktär, att endast någon eller några i gruppen förstår och behärskar dem; effekten blir då i regel den, att dessa elever utför allt arbete, under det att de övriga förhåller sig passiva eller blir osjälvständiga medhjälpare. Under grupp- arbetets gång framträder ofta behovet av vissa regler för arbetet, och även dessa kan med fördel diskuteras och fastställas av eleverna själva. På detta sätt får de efter hand bära mer av ansvaret för ordningen — ett förhållande, som torde vara av särskild betydelse under högstadietåren, när oppositionen mot vuxna auktoriteter sätter in. Gruppens arbete bör också på ett eller annat sätt sammanfattas, så att eleverna får uppleva ett konkret resultat. Detta kan ske genom en muntlig redovisning, i form av en grupp- tidsning, en arbetsbok o d. Diskussion och värdering av resultaten bör slutligen förmedla övergången till nästkommande arbete.

Att i en klass, där eleverna vant sig vid att läraren dirigerar arbetet i enskildheter, oförmedlat överlämna detta ansvar till eleverna, är givetvis olämpligt. Det är under sådana förutsättningar en fördel att börja grupparbetet successivt. Medan en del av klassen går igenom den obligatoriska delen av kursen eller läser den litteratur, som alla skall arbeta med, hjälper läraren efter hand olika grupper att komma i gång med sina uppgifter.

De viktigaste momenten i ett grupparbete på mellanstadiet och högstadiet överensstämmer rätt nära med dem som förekommer vid behandlingen av ett helt arbets- eller intresseområde på dessa stadier. De utgör i tidsföljd: motivering — planering — bearbetning — redovisning — utvärdering.

Ett arbetssätt med en sådan uppläggning blir ett viktigt inslag i undervisningen på mellanstadiet och högstadiet, speciellt i orienteringsämnen och estetisk-praktiska ämnen, där muntlig och skriftlig framställning, läsning och studieteknik kan övas och tillfällen till skapande verksamhet ges, samtidigt med att eleverna inhämtar kunskaper. Man kan också i olika gruppsituationer bättre ta vara på elevernas ökade förmåga att efter inle-

dande studier diskutera med varandra. Ämnen, som särskilt väl lämpar sig för en sådan studieform, är samhällskunskap, religionskunskap och svenska. Dit hör i hög grad även tillvalsämnena konst och ekonomi samt det fritt valda arbetet. Det är viktigt, att skolan på detta sätt inriktar eleverna på och förbereder dem för det fria folkbildningsarbetet. Genom information i den avslutande årskursen bör denna inriktning förstärkas, t ex i form av kontakter med ortens ideella föreningar.

Grupparbetet i dess olika former utgör ett viktigt inslag i skolans vardagsliv. Det ställer stora krav på lärarnas yrkesskicklighet. De måste acceptera, att en gruppuppgift får vara ett gemensamt företag, som en elevgrupp utför under eget ansvar. En sådan uppläggning fordrar organisationsförmåga, förberedelse och konsekvent ledning, för att inte arbetet skall spolieras av elever, som inte finner mening i det och inte får utlopp för sin energi. Den kräver också, att lärarna är uppmärksamma på de förhållanden som råder inom gruppen, så att de kan ingripa och lägga till rätta, när någonting är gålet. Dessutom måste de utgå från att alla elever med detta arbetssätt inte får exakt samma kunskaper om allt stoff. Fördelarna ligger däri, att grupperna förutom en gemensam kärna får behandla en del av det förevarande området utförligare och mera självständigt och att de därvid får öva sig i den svåra men nödvändiga konsten att samarbeta med varandra.

Man måste emellertid göra klart för sig, att grupparbetet har sin begränsning. Om det tenderar att urarta till enbart grupptävlingar och grupp-aggressioner, motverkas dess huvudsyfte, fostran till god gemenskap. Risk kan föreligga, framför allt om grupperna under längre tid är oförändrade, att ett system av "kotterier" och "klickar" uppstår, där gemenskap mellan vissa elever vinnas på bekostnad av isolering och "utfrysning" av andra. Man måste noga ge akt på samspelets art och se till, att det skapas en arbetsgemenskap för alla.

Inte sällan finner läraren, att någon eller några elever har sådana kontaktsvårigheter, att ingen spontant väljer honom eller henne till gruppkamrat. Här kan han mer eller mindre själv få dirigera inplaceringen, en uppgift som kräver takt och finkänslighet. I allmänhet kan han dock finna motiveringar, som eleverna godtar. Han kan också lösa frågan genom att samtala med mognare elever i den mottagande gruppen. Liknande problem kan uppstå med sådana, som utan att ha samarbetssvårigheter är allmänt prestationssvaga. Lärarens uppgift är här densamma. Ofta sammanhänger problem av denna senare art med att man lägger för stor vikt vid konkurrens och tävlingar grupperna emellan.

Det kan också hända, att någon elev vill dra sig ur gruppen och arbeta enskilt. Sådant bör givetvis tillåtas, men ofta kan man anknyta den individuella uppgiften till gruppens projekt.

Vid grupparbete strävar man vanligen inte efter att åstadkomma en enhetlig struktur hos gruppen. Oftast torde denna komma att bestå av såväl mera som mindre försigkomna elever. Fasta regler för grupperingen kan inte ges. Vid sidan av elevernas spontana val av kamrater får här intressen och fallenhet samt arbetets art fälla utslag.

Även gruppernas storlek måste variera. I regel bör de vara små: 2—5 elever. Även en halv eller en hel klass kan emellertid arbeta med ett gemensamt projekt. Avser man att i undervisningen få till stånd samtal under aktiv samverkan mellan flertalet elever i gruppen, bör antalet deltagare inte gärna överstiga 15.

Gemensamma aktiviteter. För att ge tillfälle till ökat samarbete och medverka till ökad samhörighet mellan eleverna i en klass eller i olika klasser i en skolenhet bör ordnas gemensamma arbeten och gemensamma samlingar. Samverkan och samvaro med detta syfte kan beröra en, två eller flera klasser, hela årskurser eller alla elever i skolenheten. Dessa gemensamma aktiviteter bör varieras till form och innehåll.

Gemensamt arbete kan anordnas i klassen eller i skolan regelbundet, t ex varje vecka. Det kan även planeras in i skolarbetet mera oregelbundet och anknyta till händelser och företeelser inom skolan eller i samhället i övrigt. I många fall är det naturligt att låta den gemensamma verksamheten präglas av sådant som är aktuellt i skolarbetet. Vissa introduktioner av nytt lärostoff kan förekomma vid sådana tillfällen liksom redovisningar och diskussioner som förberetts av grupper av elever. Gemensam verksamhet kan även omfatta exkursioner, studiebesök och kampanjer rörande exempelvis trafikfrågor, miljövårdsfrågor, u-landsfrågor och information om alkohol, narkotika och tobak. Konsert-, teater-, utställnings- och museibesök kan också förekomma vid dessa tillfällen.

För *morgonsamlingar* anslås enligt skolstadgan en viss tid för varje dag. Tiden skall användas för samling kring företeelser och frågor som är av gemensamt intresse och gemensam betydelse för eleverna i den deltagande gruppen. Den anslagna tiden behöver inte tas i anspråk varje dag utan kan sammanföras till färre och längre gemenskapstillfällen under skolveckan.

Morgonsamlingarna bör syfta till att öka elevernas samfälliga referensram kring ett brett register av kulturyttringar. De kan därigenom bidra till att skapa ökad tolerans och förståelse för olika kulturmönster och värderingar inom vårt samhälle. Skall ett sådant syfte uppnås, måste samlingarna vara objektivt planerade och positiva till sitt innehåll. Polemik och angrepp på oliktankande får inte förekomma, inte heller påträngande och propagandistisk förkunnelse. Uttryck för utpräglade uppfattningar och personligt engagemang har emellertid en plats där, om de framförs på ett positivt sätt och om skolledningen tillser, att även andra uppfattningar kommer till tals.

Naturliga inslag vid samlingarna är sådana, som tar fasta på värderingar med stöd i skolans mål och riktlinjer. Morgonsamlingarna bör för eleverna aktualisera frågor kring människans grundläggande sociala och personliga villkor, ge dessa en allsidig belysning och levandegöra behovet av tolerans, samverkan och likaberättigande mellan människorna, respekt för sanning och rätt, för människans egenvärde, för människolivets okränkbarhet och därmed för rätten till personlig integritet. Samlevnadsfrågor i hem, skola och samhälle bör belysas på ett sätt, som kan komma eleverna att reflektera över sin egen situation och kan väcka ansvarskänsla och förståelse för andra människor. Morgonsamlingen kan bidra till att väcka och fördjupa intresse och känsla för andra folk och kulturer, för folkens beroende av varandra och för det internationella samarbetets betydelse. Konkreta utgångspunkter kan tas i livet, i skolan, i kamratkretsen, i hemmet och i samhället liksom i dagshändelserna sådana de avspeglas i tidningar, i television och i radio.

Då religiös andakt infogas i morgonsamlingarna skall den ledas i en atmosfär av frihet och vidsynthet. Motsvarande gäller sammankomster, där det förekommer andra uttryck för en personligt tillägnad livsåskådning eller fritt sökande efter en sådan.

Den gemensamma planeringen av morgonsamlingarna är väsentlig. På en skola bör det finnas en kommitté eller nämnd för de gemensamma morgonsamlingarnas planering, där klasslärare och lärare med olika ämnesinriktning samt elever bör vara representerade. Beträffande morgonsamlingarnas innehåll och planering se vidare Morgonsamling i grundskolan, SÖ:s skriftserie.

Rektor kan enligt skolstadgan också anordna *annan gemensam samling* för högtidlighållande av minnesdag eller för annat särskilt ändamål. Vid sådana samlingar kan man också få tillfälle att överlägga om gemensamma frågor, som inte omedelbart berör undervisningen.

Friluftsverksamhet

Syftet med friluftsverksamheten är att genom aktiv rekreation bereda eleverna möjlighet till omväxling i det dagliga arbetet och att ge möjlighet till vistelse ute i naturen. Eleverna bör genom denna verksamhet lära sig inse värdet av friluftsliv och bli förtrogna med motionsformer och idrottsgrenar, som de även som vuxna kan ägna sig åt under sin fritid. Friluftsverksamheten bör stimulera till ett varaktigt intresse för idrottslig verksamhet och regelbunden konditionsstärkande utevistelse som en nödvändig motåtgärd i en alltmer mekaniserad tillvaro för bibehållande av hälsa och arbetsförmåga. Genom friluftsverksamheten kan eleverna också lära sig uppskatta och känna ansvar för naturen och dess skönhetsvärden. Att skapa förståelse för och kunskap om de miljövårdande åtgärder, som enskilda och samhället måste åta sig, är vidare ett angeläget syfte med friluftsverksamheten.

Samvaron under friare former mellan lärare och elever och mellan eleverna inbördes under friluftsverksamheten kan verksamt bidra till att utveckla kamratkänsla, hjälpsamhet, ledarförmåga och samhörighet med skolan. På idrottsplatsen och under vandring i skog och mark har läraren tillfälle att lära känna eleverna från andra sidor och under andra förhållanden än vid arbetet i skolan. Han kan härigenom få för det övriga skolarbetet nya och betydelsefulla synpunkter på eleverna och deras individuella behandling.

Vad beträffar friluftsverksamhetens planering och innehåll hänvisas till särskilda anvisningar, utfärdade av SÖ. Allmänt bör beaktas, att friluftstimmarna skall disponeras för aktiviteter utomhus. Speciellt bör de huvudmoment, som ej kan bedrivas på schemabunden tid behandlas. Under friluftsverksamhet ges en naturlig tillämpning av sådana moment som t ex allemansrätten, naturvård och naturskydd.

Lägerskolverksamhet

Vid lägerskolverksamhet får elever i samband med internatförläggning under ett par dagar eller vanligen omkring en vecka genomföra i förväg planerade studier av naturen och människornas liv och verksamhet på en annan plats än skolorten. Verksamheten utgör sålunda en del av den regeljära undervisningen och innebär ett värdefullt komplement till denna. I regel har lägerskolverksamhet hittills anordnats huvudsakligen för elever i årskurserna på högstadiet och i mellanstadiets avslutande årskurser. Er-

farenheter har emellertid gett vid handen, att även yngre elever kan delta med god behållning. Det är därför värdefullt, om denna verksamhetsform i skolarbetet kan introduceras successivt med början på lågstadiet. Redan under slutet av detta stadium bör det vara möjligt att låta en heldagsutflykt utvecklas till två exkursionsdagar med en mellanliggande övernattnig.

Lägerskolverksamheten behöver inte nödvändigtvis förläggas särskilt långt borta från skolorten. Tvärtom är det angeläget, att inte alltför stor del av den anslagna tiden går åt till transporter. Det är emellertid väsentligt, att eleverna får möta natur och bygd av annat slag än de är vana vid, men denna synpunkt kan vanligtvis beaktas inom något tiotal mils avstånd från skolorten. Allmänt kan också sägas, att en ursprunglig bygd med måttligt komplicerade former för människornas individuella och gemensamma liv och arbete och en så långt möjligt orörd natur är att föredra framför allfarvägar och turistcentra, även om lägerskolverksamheten på en sådan ort skulle innebära enklare förläggnings- och arbetsförhållanden.

Av många skäl är höst och vår den lämpligaste tidpunkten för lägerskolverksamhet i vårt land. Även möjligheten att förlägga den till vintern bör emellertid beaktas. Arbetslivet och den kulturella verksamheten i en bygd kan vanligen utan större olägenhet studeras oberoende av årstiden. Livsytringarna i naturen är visserligen mindre påtagliga under vintern, men de är fördenskull inte mindre intressanta. Speciellt om eleverna tidigare varit med om lägerskolverksamhet under en viss vegetationsperiod, kan det finnas skäl att med hänsyn till undervisningens syfte och elevernas intresse allvarligt överväga, om inte en annan årstid vore lämpligare för en upprepad lägerskolvistelse.

Arbetet vid en lägerskola bör förberedas gemensamt av eleverna och medverkande lärare och annan personal. Lägerskolverksamheten bör planeras och genomföras så, att eleverna får tillfälle att under hela vistelsen sörja för sin egen livsföring och trivsel. Arbete i grupper bör vara den vanligaste arbetsformen. Möjligheterna att skaffa sig erfarenheter från olika miljöer utanför skolan och hemmet bör utnyttjas liksom möjligheterna till att umgås med andra människor. Studierna, som centreras kring de konkreta studieobjekten, bör ge eleverna möjligheter att mera självständigt och under friare former göra iakttagelser, samla och värdera resultat. De bör ge eleverna tillfälle att på ett konkret sätt uppleva sambandet mellan företeelser i naturen och i människolivet.

Ett väsentligt värde i en väl genomförd lägerskolverksamhet ligger däri, att den genom grupparbete och kamratlig samvaro skapar en naturlig samhörighet mellan alla deltagare och på så sätt ger ovärderliga erfarenheter för det fortsatta skolarbetet. Upplevelsen av ett gemensamt ansvar för varandra och för arbetet kan ytterligare förstärkas genom att lägerskolverksamheten på planeringsstadiet blir föremål för öppna diskussioner kring önskvärd, lämplig och realiserbar uppläggning. I samband därmed är föräldrarnas medverkan både önskvärd och värdefull.

Studiernas uppläggning och inriktning

Huvuddelen av det med skolan förbundna arbetet skall eleven utföra på skoltid. Lektionerna skall användas för aktiv inläring. Detta gäller såväl inläring av allmänorienterande stoff som färdighetsträning i läsning, skrivning, räkning och främmande språk. Eleverna bör få individuell hand-

ledning i skolan i naturliga arbetssituationer och med tillgång till lämpliga läromedel. Vidare bör eleverna få möjlighet att diskutera avsikten med olika studieuppgifter och hur man kan kontrollera att syftet uppnåtts. När arbetet omfattar större arbetsområden, där redovisning och utvärdering avses ske i ett sammanhang, bör studierna följas särskilt noga av läraren, så att han kan lämna erforderlig hjälp med planeringen av arbetet och tillse att onödigt pressande memorerings- och redovisningssituationer inte uppkommer.

I detta studiearbete är det viktigt att läraren tar hänsyn till *variationerna i elevgruppen*. Det är orimligt att kräva samma arbetsprestation av alla elever. Arbetet i skolan skall innebära en målmedveten strävan från lärarens sida att tillsammans med eleven grundlägga och vidareutveckla den individuella förmågan att studera på egen hand och tillsammans med andra, att utnyttja olika kunskapskällor, att planera ett arbete och genomföra det på ett effektivt och tidsbesparande sätt och att ta initiativ till kompletterande och fördjupande studier och andra sysselsättningar i skolan och under fritiden.

Råd och övning i *studieteknik* utgör i detta sammanhang betydelsefulla inslag i arbetet. Läsundervisningen bör syfta till att grundlägga en god lästeknik, så att eleverna självständigt och på kort tid samt med god förståelse hämtar information ur texten. En sådan lästräning bör ingå i undervisningen i alla ämnen. Eleverna är främst betjänta av ett gott ordförråd, så att de inte hindras av att inte förstå enskilda ord. De bör också få öva sig i att finna det väsentliga i en text samt att ordna upp och överblicka lärostoffet. Vidare bör de lära sig att anpassa läsningen efter textens koncentrationsgrad och syfte, så att de ser, vad som kan hastigt ögnas igenom och vad som kräver noggrannhet och eftertanke. Väsentligt är också, att de lär sig att använda innehållsförteckningar, register och sammanfattningar. Vidare måste de bibringas vana att avläsa bildmaterial, tabeller och diagram, vilka ofta meddelar sitt innehåll snabbare och mer nyanseerat än texten. Efter hand bör eleverna därvid få utveckla sin förmåga att självständigt värdera olika slags bilder.

Lästeknisk träning och rådgivning av denna art kan man börja med redan på lågstadiet för att sedan utöka och precisera den. Till träningen bör också fogas anvisningar om hur man gör understrykningar, anteckningar, sammandrag och repetitioner. Betydelsen av att man är utvilad bör framhållas, liksom av att man gör pauser och söker omväxling. Studie- och inlärningstekniken måste anpassas till det aktuella stoffet. Är detta av mera mekanisk och registrerande art, bör inlärningen fördelas på kortare pass med pauser emellan. Rör det sig om logiskt sammanhängande och meningsfullt stoff, kan man däremot vinna på att läsa utan avbrott.

En inlärning kan ske enligt helhetsmetod eller delmetod. Den förra innebär, att man upprepade gånger läser texten i dess helhet, tills man behärskar den, den senare, att man styckar den och läser varje del upprepat.

Ofta torde eleven vara betjänt av att även föräldrarna, då så kan ske, får studieteknisk information och uppslag till hur skolarbetet kan kompletteras och berikas genom fritidssysselsättningar av olika slag.

Med en sådan inriktning av arbetet i skolan blir traditionella *hemuppgifter* för eleverna av underordnad betydelse. Detta är också väl motiverat på grund av det förhållandet, att man i timplanerna fastställt ett så stort veckotimalt för elevernas undervisning i skolan, att de bör få använda övrig tid

varje dag för rekreation. Hemuppgifter bör följaktligen i största möjliga utsträckning vara frivilliga för eleverna. Skolledningen har ett ansvar för att detta också blir förverkligat. De frivilliga hemuppgifterna kan innebära såväl individuella åtaganden som gruppåtaganden. De förra behöver inte genomgående avse bokliga studier med inläring av vissa fakta och övning av färdigheter. De kan också bestå av iakttagelser, referat av dagsaktualiteter, beskrivningar av miljöer, uppföljning och redovisning av händelser, underhållningsprogram, förevisningar, utställningar etc. De senare kan bestå i att en grupp genomför en intervju, ett studiebesök eller samlar in studiematerial för fortsatt arbete i skolan.

Utvärdering Utvärdering i undervisningssammanhang (evaluering) avser en kontroll av undervisningens resultat i relation till uppställda mål. Utvärderingens främsta syfte är att klargöra om undervisningssätt och läromedel varit väl valda och om målet varit realistiskt. Den är inte nödvändigtvis ett led i betygsättning av eleverna.

En utvärdering kan ske i relation till ett preciserat och specificerat mål, t ex ett på förhand bestämt kunskapsmått, så långt möjligt angivet i absoluta termer. Detta slag av utvärdering sägs vara *målrelaterad*. Ett annat slag är vad man kallar *normrelaterad* och innebär, att den enskilde elevens resultat bedöms i relation till resultaten inom den elevgrupp som eleven tillhör, t ex en årskurs. Man kan vidare tala om en *individrelaterad* utvärdering. Den innebär att elevens framsteg och svårigheter bedöms i relation till motsvarande prestationer vid en bestämd tidigare tidpunkt och till de förutsättningar i vidaste mening som eleven bedöms ha vid utvärderingstillfället. Eftersom det yttersta syftet med undervisningen i grundskolan är den enskilde elevens optimala personlighetsutveckling, måste den individrelaterade utvärderingen ägnas speciellt intresse.

Åtskilliga problem i samband med utvärderingar består i svårigheter att på ett tillfredsställande sätt precisera mål och förutsättningar för undervisningen. Utvärderingen kan ofta komma att göras i nära anslutning till vad den direkta undervisningen avhandlat och inte med hänsyn till det uppsatta målet. Man prövar vidare ofta vad som är lätt att pröva men avstår från att söka kontrollera mera svårutvecklade funktioner. Skrivningar och frågor av verbal karaktär får sålunda ofta ett otillbörligt utrymme i utvärderingen. De bör kompletteras av andra utvärderingssätt, t ex skattningar, rangordningar och bedömningar, även med risk att subjektiviteten får ökat inslag.

Dessa vanliga fel vid utvärderingar av elevernas resultat har medfört, att kunskaper och färdigheter i skolans ämnen (kognitiva funktioner av undervisningen) blivit det alltigenom dominerande i utvärderingen och att man ofta bortsett från andra klart uttalade syften med undervisningen. Av samma skäl har även inom det kognitiva fältet otillbörlig vikt fästs vid reproducerbara faktakunskaper, medan utvärderingen mindre gällt tillämpningen och användningen av kunskaperna.

En utvärdering, som mera allsidigt ansluter till skolans och undervisningens mål, bör avse följande funktioner:

kognitiva funktioner

elevens förmåga att förvärva och tillämpa kunskaper och färdigheter i skolans ämnen

manuella funktioner

elevens förmåga och färdighet i manuellt arbete och kroppsarbete

emotionella funktioner

elevens uttryck för känslö- och viljemässig mognad

estetiska funktioner

elevens förmåga att uppleva och uttrycka estetiska värden

fysiska funktioner

elevens fysiska och fysiologiska anpassning till yttre livsbetingelser

sociala funktioner

elevens uttryck för delaktighet i en gemenskap och förmåga att samarbeta.

Elevens resultat bör så långt möjligt utvärderas inom vart och ett av dessa målområden, varvid det gäller att avgöra vad som är bättre eller sämre resultat och att fortlöpande följa resultatutvecklingen från enkla och mera osjälvständiga resultat till mera avancerade uttryck för tillämpning och skapande förmåga.

Uppdelningen på dessa målfunktioner gör inte anspråk på att vara vare sig fullständig eller slutgiltig. Den avser huvudsakligen att utgöra upptakten till ett målmedvetet arbete på att något mera precisera och systematisera utvärderingen, dvs slutfasen i undervisningsprocessen. Detta i sin tur förutsätter att man redan i inledningsfasen analyserat och preciserat målet, vilket leder till att övriga förutsättningar för undervisningen och undervisningssättet måste preciseras och systematiseras på samma sätt. Utpekandet av en rad målfunktioner vid sidan av de hävdvunna kognitiva funktionerna blir en ständig påminnelse om mångfalden i skolans uppgifter. Bedömningen av lärostoff, läromedel, undervisningsformer, arbetssätt och utvärderingsformer måste ske med denna breddade och preciserade måldefinition i sikte. Det kan också konstateras, att den enskilde läraren, oavsett i vilket ämne han undervisar, har del i ansvaret för elevens utveckling i kognitivt, manuellt, emotionellt, estetiskt, fysiskt och socialt hänseende. De olika målfunktionerna har emellertid olika tyngd i olika skolämnen. Inget ämne har ensamrätt till någon målfunktion. Normalt står heller inte något skolämne helt utanför någon av de angivna målfunktionerna.

Om den enskilde läraren sålunda har att allsidigt bedöma sina elever, så torde man inte kunna begära, att hans enskilda utvärdering skall vara alltigenom ensamrådande och giltig. Det krävs därför ett lagarbete av de lärare som undervisar eleven. I det lärarlag, som bildar t ex klasskonferensen eller årskurskonferensen, behövs medverkan av specialister inom enskilda ämnen, i fråga om enskilda undervisningsprocesser och i fråga om den elevvårdande verksamheten. En sådan samverkan ökar tillförlitligheten i utvärderingen. Vidare fordras för ett tillfredsställande resultat av utvärderingen en vidareutveckling av den nuvarande pedagogiska mättekniken. Slutligen behöver man också i vissa fall klarlägga vissa värderingar i målskrivningarna, t ex i kvalitetsfrågor inom den estetiska målfunktionen.

Svårsmätta är förvisso resultaten av utvärderingar inom de emotionella och sociala målområdena liksom inom högre nivåer av kognitiva målfunktioner. Inom de manuella och fysiska målfunktionerna har man däremot stora möjligheter att göra målrelaterade utvärderingar, ofta i absoluta termer av typ per prestationsenhet, prestation per tidsenhet eller absolut prestation.

Här bör emellertid varnas för överdrivna krav på tillförlitliga mätningar i utvärderingssammanhang. Ett inslag av subjektivitet i vissa utvärderingar är oftast mindre ödesdigert än ett slopande av vissa obekväma utvärderingskrav. Mäter man enbart det lätt mätbara, reduceras skolans mål åter till väsentligen enkla kognitiva minnesfunktioner med därav följande teoretisering och fakta-plugg.

Slutligen bör understrykas att utvärdering i olika former är av minst lika stort värde för skolan själv och för läraren som för eleven och hemmet. Genom evalueringen får skolan information om huruvida dess funktion och verksamhet på ett riktigt sätt svarar mot det uppställda målet, elevernas förutsättningar och pedagogikens utveckling.

Undervisning i klasstyp b och B

Planering Vad som ovan sagts om undervisningsformer och arbetssätt gäller alla klasstyper. Verksamheten i klasser av b- och B-typ skiljer sig inte med nödvändighet från motsvarande i klasser av a- och A-typ. Eftersom b- och B-klasserna omfattar två eller flera årskurser, som undervisas samtidigt, blir *en väl planerad individualiserad undervisning* särskilt nödvändig. De i timplanerna angivna resurstimmarna används för undervisning av grupper eller enskilda elever. Genom samverkande undervisning av två eller flera lärare, kan man undvika att arbetsdagen för eleverna förlängs.

Arbetsresultatet i en klass av b- och B-typ är i högsta grad beroende av *hur läsårets, terminens, veckans och dagens arbete organiseras*. Lärostoffet måste ordnas på ett sätt, som underlättar och effektiviserar arbetet. Underlag för denna planering av arbetet är de för lågstadiet och mellanstadiet gällande huvudmomenten. I tillämpliga delar gäller för årskurs 4 av klasstyp B1 och B2 även huvudmomenten för lågstadiet i hembygds-kunskap och för årskurs 3 av samma klasstyper även huvudmomenten i orienteringsämnen för mellanstadiet.

När lärostoffets art så medger, är det lämpligt att alla årskurser i en b- eller B-klass *undervisas gemensamt*. Genom en väl genomtänkt kursplanering kan sådan samundervisning ordnas varje läsår både inom moment, som återkommer i alla årskurser, och inom sådana, som utan olägenhet kan placeras i vilken årskurs som helst. Dessa senare kan vid behov fördelas på tre eller fyra i stället för på två år. Det är angeläget, att noggrannhet iakttas vid fördelningen på olika läsår av huvudmoment i ämnen, där sådan samundervisning sker.

Som *exempel på gemensam undervisning* av detta slag kan följande nämnas. I religionskunskap kan samundervisning ske vid behandlingen av valda berättelser ur gamla och nya testamentet och vid samtal i samlevnadsfrågor. I samhällskunskap och naturkunskap utgör exkursioner och studiebesök samt bearbetning av uppgifter, som därvid aktualiserats, lämpliga gemensamma undervisningsmoment. I historia och geografi kan gemensam undervisning av andra än närmast på varandra följande årskurser endast mera tillfälligt förekomma. Matematiktimmarna är till större delen gemensamma, men eleverna i de olika årskurserna fullgör vanligen skilda uppgifter. Undervisningen i estetisk-praktiska ämnen och gymnastik kan i stor utsträckning vara gemensam. Särskilt är detta lämpligt i sådana ämnen, där eleverna huvudsakligen arbetar individuellt och i sin egen arbetstakt, t ex i slöjd och teckning.

Kursplaneringen i orienteringsämnen sker inom ramen för lågstadiets och mellanstadiets huvudmoment i respektive ämnen och med beaktande av anvisningarna om lärostoffets gruppering och inordnande i en lärogång som i möjligaste mån tillgodoser kravet på sammanhang och progression i undervisningen genom årskurserna 1—6. Samverkan i planeringen är därför nödvändig mellan avlämnande och mottagande lärare i dessa årskurser. För årskurserna 1—4 sker planeringen inom ramen för lågstadiets huvudmoment med tillägg av valda huvudmoment för mellanstadiet. För årskurserna 5—6 sker planeringen inom ramen för återstående huvudmoment för mellanstadiet. Förslag till fördelning av mellanstadiets huvudmoment på årskurs 4 respektive årskurserna 5 och 6 anges i supplement för orienteringsämnen på mellanstadiet. Kursplaneringen i orienteringsämnen måste sålunda omspanna minst två läsår.

Innehåller en klass två på varandra följande årskurser, exempelvis i skolor av klasstyp b och B1 årskurserna 1—2, 3—4 eller 5—6, kan *en tvåårig kursplanering* ske på bl a följande två sätt:

a Ena året behandlas de huvudmoment, som föreslagits för den lägre årskursen, andra året de som föreslagits för den högre. Under läsår, då de huvudmoment behandlas, som föreslagits för den högre årskursen, bör inledande återblickar förekomma för att sammanfatta och aktualisera det väsentligaste i föregående års arbetsprogram, i den mån sådana inslag i undervisningen erfordras som ett underlag för studierna. Dessa sammanfattande och inledande moment placeras t ex i början av läsåret eller när den första perioden i vederbörande ämne påbörjas, beroende på om samlad undervisning eller periodläsning tillämpas. Under både ena året och andra året måste i årskurserna 3 och 4 behandlas såväl huvudmoment ur hembygdkunskap som huvudmoment ur mellanstadiets orienteringsämnen. Planeringen bör därvid ske i nära anslutning till den lokala studieplanen i hembygdkunskap.

b Alla väsentliga huvudmoment i det tvååriga kursprogrammet behandlas årligen. Huvudmoment, som behandlas ingående under ena året, behandlas översiktligt under andra året. De översiktliga inslagen kan vara av inledande, sammanbindande och sammanfattande karaktär. De skall vara så beskaffade, att de bidrar till att skapa kontinuitet i lärogången.

Exempel på olika lösningar av kursplaneringsfrågor, bl a ett utförligt förslag till planering enligt alternativ b ovan, finns i särskilt supplement för undervisningen i klasstyp b och B. Även andra sätt att planera undervisningen kan med fördel tillämpas.

I klass av B2-typ kan i regel tillämpas samma anordningar beträffande huvudmomentens placering som ovan angivits för klass av B1-typ. Gemensam undervisning av alla årskurser kan lämpligen ske i valda huvudmoment inom exempelvis religionskunskap, samhällskunskap och naturkunskap. Arbetet organiseras emellertid oftast lämpligen i två grupper, den ena omfattande tredje och fjärde årskurserna, den andra femte och sjätte årskurserna. För att sådan gruppundervisning skall ge avsedda resultat, krävs emellertid en noggrann planering och andra förberedande åtgärder, så att ena gruppen kan utföra ett meningsfullt arbete på egen hand, medan den andra gruppen får direkt handledning av läraren.

Studiegången i avvikande klasstyp med tre årskurser (1, 3 och 5 respektive 2, 4 och 6) kan i stort sett läggas upp med ledning av lågstadiets och

mellanstadiets huvudmoment med tillämpning av en ändamålsenlig växling mellan å ena sidan undervisning av alla årskurser och å andra sidan arbete organiserat i tre grupper, var och en omfattande en årskurs. I denna klass-typ är det emellertid särskilt angeläget, att undervisningen anpassas efter de enskilda elevernas förutsättningar och arbetstakt.

Vid den kontinuerliga planeringen under läsåret förbereds även *elevernas självständiga arbete*. För att eleverna skall kunna få tillfälle att i tillräcklig omfattning och i aktuella sammanhang arbeta på egen hand och ta egna initiativ, måste läraren se till, att de får kännedom om tillgängliga läromedel och lär sig bästa sättet att utnyttja dem. De bör instrueras om hur man använder skolans läromedelsförteckningar och arbetsuppgifter av olika slag för självständiga studier. Därvid bör observeras, att tryckt material för arbetet i flerklassiga skolor inte helt kan ersätta sådant material som läraren själv utarbetar med hänsyn till den aktuella undervisningssituationen och de lokala förhållandena.

Det dagliga arbetet Det dagliga arbetet bör planeras periodvis, exempelvis för en vecka i taget. En sådan arbetsplan bör innehålla anteckningar om varje grupps sysselsättning under olika arbetspass. De olika grupperna kan arbeta med skilda ämnen eller samma ämne. Används klassens resurstimmar för samverkan med andra lärare, måste denna verksamhet planeras av lärarna gemensamt.

Gemensam tid kan anslås på schemat för ett ämne även då samundervisning inte förekommer. De olika årskurserna eller grupperna arbetar då med skilda uppgifter. I regel förekommer dock i varje arbetspass inslag av självständig elevaktivitet. Detta arbete är ett viktigt led i kunskapsinhämtandet och färdighetsträningen.

För att verksamheten skall flyta smidigt och eleverna successivt tillägna sig en god studieteknik och goda arbetsvanor, bör de redan på lågstadiet lära sig utföra arbetet efter givna instruktioner. Kravet på självständighet och ansvar från elevernas sida ökas efter hand. Läraren bör tillse, att både givna och självvalda arbetsuppgifter fullföljs innan nya påbörjas.

En förutsättning för att läraren skall kunna ägna sig åt direkt handledning av en grupp är, att uppgifterna för de andra gruppernas självständiga arbete är väl planlagda. De bör utföras i omedelbar anslutning till förberedelsen och vara av den art, att de tar elevernas självverksamhet i anspråk.

Jämsides med den direkta handledningen av en grupp bör läraren i möjligaste mån uppmärksamma även de övriga grupperna, så att eleverna i dessa vid behov kan få anvisningar och hjälp.

Specialundervisning

Allmänna förutsättningar Specialundervisning ingår som ett betydelsefullt led i skolans strävan att skapa ett arbetssätt och en studiegång, som är avpassade efter den enskilda elevens förutsättningar och behov. Denna undervisning anordnas antingen för enskilda elever och mindre grupper jämsides och samordnad med övrig undervisning i vanlig klass (*samordnad specialundervisning*) eller för elever i *specialklass*. Elever med komplicerade skolsvårigheter kan erhålla mer än ett slag av specialundervisning.

Specialundervisning är en naturlig hjälpåtgärd, som erbjuds de elever,

- som på grund av speciella svårigheter i skolarbetet behöver en kompletterande eller stödjande undervisning jämsides med övrig undervisning i vanlig klass, samt de elever, som på grund av fysiska eller psykiska orsaker företer sådana avvikelser beträffande utveckling och mognad, att omfattningen och arten av de erforderliga åtgärderna kan tillgodoses endast genom undervisning i särskild klass.

Skolsvårigheter, som kan motivera kompletterande, stödjande eller ersättande insatser av specialundervisning, är i huvudsak följande: intellektuell utvecklingshämning, beteendestörningar, svårigheter i samband med skolgångens början, inlärningssvårigheter i synnerhet vid undervisningen i svenska och matematik, syn-, hörsel- och talsvårigheter samt rörelsehinder.

Specialundervisning skall genomföras med enskilda elever eller mindre grupper och klasser i regel av särskilt utbildade lärare och på grundval av ett jämförelsevis omfattande utrednings- och uppföljningsmaterial. Arbetet utförs med hjälp av speciellt utprovade metoder, tekniker och läromedel. Därigenom föreligger gynnsamma förutsättningar för en elevvård enligt mentalhygieniska riktlinjer och en individualiserande undervisning med hänsyn till de enskilda elevernas förutsättningar och behov.

Samordnad specialundervisning och undervisning i specialklass

En riktpunkt för undervisningen av elever med skolsvårigheter är, att dessa elever så långt möjligt bör gå i vanliga klasser. Behovet av individualiserande hjälp tillgodoses genom kompletterande och stödjande undervisning, samordnad med verksamheten i den klass, där eleven erhåller större delen av sin undervisning. Samordnad specialundervisning anordnas i form av hjälpundervisning, observationsundervisning, undervisning av elever med svårigheter vid skolgångens början (skolmognadsundervisning), med särskilda inlärningssvårigheter i svenska och matematik, med syn-, hörsel- och talsvårigheter och med rörelsehinder. Även andra former av samordnad specialundervisning får anordnas efter medgivande av SO.

Elever kan alltefter föreliggande behov erhålla hjälp i samordnad specialundervisning av ett eller flera slag. Samordnad specialundervisning kan organiseras så, att specialläraren övertar handledningen av en eller flera elevers arbete jämsides med att klassläraren undervisar övriga elever i klassen. Den kompletterande och stödjande undervisningen äger rum antingen i vederbörande klassrum eller i en lokal i anslutning till detta. Samordnad specialundervisning kan även förläggas till för ändamålet särskilt utrustad lokal, s.k. skolklinik. I åtskilliga fall av skolsvårigheter är eleven vid arbetet i vanlig klass i behov av särskilda, av handikappet motiverade anordningar och stödåtgärder, t ex tekniska hjälpmedel, personell assistans samt medicinsk och psykoterapeutisk behandling.

Ett nära samarbete mellan klassens lärare, vederbörande speciallärare och skolans personal med speciella elevvårdande uppgifter är under alla omständigheter nödvändigt, för att elevens svårigheter skall kunna beaktas utifrån en helhetssyn. I detta samarbete koncentreras speciallärarens insatser huvudsakligen till att utföra diagnostiska undersökningar, att i anslutning till dessa genomföra en individualiserande undervisning och att utarbeta undervisnings- och träningsprogram för fortsatt undervisning av vederbörande elev i den vanliga klassen. Analysen och bedömningen av i

hur hög grad ett handikapp påverkar en elevs totala prestationsförmåga i skolarbetet måste bli avgörande för arten och omfattningen av de åtgärder, som lämpligen bör utnyttjas.

För exempelvis en elev med en mindre utpräglad intellektuell utvecklingshämning kan det vara tillfyllest att individualisera undervisningen enbart genom att studierna i den vanliga klassen mera konsekvent inriktas på lättare och konkretare uppgifter, inordnade i en genomtänkt studieplan. Någon annan åtgärd är kanske inte nödvändig med hänsyn till handikappets begränsade verkan på elevens totalprestationer.

En annan elev med mera utpräglade skolsvårigheter kan vara i behov av en färdighets- och funktionsträning, som lämpligen bör tillgodoses genom en specialundervisning, där eleven under större eller mindre del av den samlade undervisningstiden under sakkunnig ledning får denna träning antingen enskilt eller i mindre grupp. Svårigheterna förutsätts inte heller i detta fall påverka elevens totala prestationsförmåga i sådan omfattning, att det kan anses motiverat att skilja eleven från gemenskapen med kamraterna i den vanliga klassen.

För en tredje elev med sådana skolsvårigheter, som mycket påtagligt påverkar den totala prestationsförmågan, kan det visa sig nödvändigt att söka vidga effekten av de stödjande åtgärderna. Denna elev kan vara i behov av såväl särskild funktionsträning som en ytterligare modifiering och anpassning av den skolsociala miljön. Här kan, beroende på svårigheternas art och grad, en placering i specialklass visa sig befogad, där man har större möjligheter att dels ge funktions- och färdighetsträning, dels påverka och hålla under kontroll flera faktorer i den omgivande miljön. Specialklasser får anordnas av följande slag: hjälpklass, läsklass, skolmognadsklass, observationsklass, synklass, hörselklass och klass för rörelsehindrade. Hänvisning till specialskola och särskola sker enligt särskilda bestämmelser.

För all specialundervisning gäller samma kursplaner som för övrig undervisning på samma stadium. Vid undervisning av elever med intellektuell utvecklingshämning och vissa beteendestörda barn bör emellertid urvalet av lärostoff ske med särskild hänsyn till föreliggande störningar, t ex minnesfunktionerna eller den emotionella utvecklingen. Undervisningsmomentens omfattning bör begränsas och vara lätta att överblicka. Elementära och fundamentala fakta bör ingå i enkla sammanhang. Färdighetsträningen i exempelvis svenska, matematik och främmande språk måste i regel ske med en mycket långsam stegring av övningarnas svårighetsgrad. Detta kan innebära, att behandlingen av vissa huvudmoment, tillhörande ett lägre skolstadium, kan behöva fortsätta på ett högre stadium för att det avsedda syftet med undervisningen skall uppnås. Det kan tillika motivera, att vissa huvudmoment för de högre skolstadierna får enbart en översiktlig behandling.

För att kontinuerligt kunna följa elevernas utveckling gör vederbörande lärare, som meddelar specialundervisning, fortlöpande eleviakttagelser och anteckningar för att få ett konkret underlag för ett sammanfattande omdöme av varje elev vid läsårets slut. Omdömet avges i den pedagogiska journal som utgör en bilaga till elevens personakt. Det skall innehålla upplysningar om den individualiserande specialundervisningens resultat i form av elevens kunskaper, färdigheter och relationer till kamrater och lärare samt andra bedömningar som kan vara värdefulla för planeringen av elevens fortsatta undervisning.

Bedömning av skolsvårigheter och hänvisning till specialundervisning

När en elev i ett eller annat avseende får svårigheter i skolan, måste elevens hela situation både i skolan och i hemmet bli föremål för bedömning. Med utgångspunkt i systematiska eleviakttagelser, samtal med föräldrarna och diagnostiska undersökningar bör i första hand vederbörande lärare och klasskonferensen söka utforma ett program för tillrättaliggande av undervisningen samt för särskild träning och behandling, som anses lämpligt för just denna elev.

Är svårigheterna sådana, att klassens lärare inte kan komma till rätta med dem, bör elevens situation och erforderliga åtgärder övervägas i elevvårdskonferensen. Ofta finner man då, att en allsidig utredning bör utföras. Se avsnittet om elevvård (s 85). En sådan utrednings syfte är att klargöra orsakerna till de aktuella svårigheterna och att utforma ett behandlingsprogram, anpassat efter svårigheternas art.

I vissa fall kan ett förenklat utredningsförfarande tillämpas. Detta gäller framför allt då ett snabbt insättande av specialundervisning i någon form bedöms vara den bästa hjälpen, exempelvis när behov föreligger av en tids observationsundervisning. Om resultaten av den sålunda insatta undervisningen så kräver, bör givetvis en grundligare utredning ske.

Förslag om utredning av elevs skolsvårigheter kan förutom av klassföreståndaren göras av bl a annan lärare, föräldrar, skolledare, läkare, skolpsykolog, kurator och skolsköterska.

I god tid före utredningen skall föräldrarna av klassföreståndaren vara informerade om elevens svårigheter, om vad man avser att vinna med utredningen och om den hjälp som kan erbjudas elever med skolsvårigheter. Även eleven skall erhålla en motsvarande information, antingen genom föräldrarna eller genom skolans försorg. Det är vidare angeläget att kontakt hålls med föräldrarna under utredningsarbetets gång.

För att det skall kunna göras en allsidig bedömning av elevens situation, är det nödvändigt att föräldrarna vid samtal meddelar sina iakttagelser, synpunkter och önskemål samt anger sin inställning till föreslagna åtgärder från skolans sida. Positiva resultat av specialundervisning förutsätter i regel, att undervisningen både kan sättas in och upphöra i samförstånd med vederbörande elevs föräldrar.

Fråga om åtgärder beträffande specialundervisning avgörs av rektor, som delger föräldrarna beslut om åtgärder och informerar om syftet med dessa. Har rektor och föräldrarna olika uppfattningar om lämpliga åtgärder, skall ärendet hänskjutas till skolstyrelsen för avgörande. Föräldrarna kan få skolstyrelsens beslut omprövat av länsskolnämnden.

Resultatet av utredningen och rektors beslut skall delges berörda lärare.

Läromedel

Bedömning och val av läromedel

Behovet av pedagogiska hjälpmedel för inläringen i skolan (läromedel) varierar alltefter undervisningssituationens art och de resultat man vill uppnå. Läromedlen bör väl ansluta till de förutsättningar som är för handen i det variationsrika samspelet elever — lärare — lärostoff — läromedel. De bör komplettera elevernas inläring, vilket kan ske genom t ex television, radio, film, tidningar och fritidsaktiviteter av olika slag. I utvärderingen av undervisningens resultat bör även ingå en bedömning av läromedlen, som så allsidigt som möjligt bör ansluta till skolans och under-

visningens mål. Med hänsyn till elevernas olika förutsättningar för skolarbetet och till de avsedda resultaten är det oftast nödvändigt att låta olika läromedel och verksamhetsformer stödja och komplettera varandra.

Valet av läromedel bör ägnas stor omsorg. Viktigt är därvid främst att man gör klart för sig, vilken funktion läromedlet i första hand skall fylla i den förevarande undervisningssituationen och vilka resultat man eftersträvar. Huvudavsikten kan exempelvis vara att stimulera, engagera, ställa problem och ge uppslag till fortsatt arbete, att informera, att instruera eller att sammanfatta och inpräglade vissa resultat.

Beträffande läromedelsfunktionen bör vidare beaktas, att vissa läromedel i ett givet inlärningssammanhang måste få karaktären av grundmaterial med huvuduppgift att bidra till att skapa ordning och sammanhang i elevernas studier, t ex under ett stadium, ett läsår eller en termin eller inom centrala områden eller teman under en sådan period. Grundmaterialet är ofta samtidigt ett underlag för någon form av gemensam studieplanering av lärare och elever. Andra läromedel utgör supplerande material med varierande möjligheter för eleverna till komplettering och fördjupning av studierna inom den planerade verksamhetens ram.

Läromedlen bör ge goda förutsättningar för ett individualiserat arbete och för samarbete i mindre och större grupper. Dessa läromedelsfunktioner är särskilt betydelsefulla i undervisningssammanhang, där det föreligger stor variation i fråga om elevernas individuella förutsättningar, t ex i klasser eller grupper med elever tillhörande flera årskurser och i klasser där behovet av specialundervisning bedöms vara stort.

Även andra funktioner bör beaktas och bedömas vid valet av läromedel. När studierna avser att låta eleven lära känna omgivande ting, företeelser och förlopp, tjänstgör vissa läromedel huvudsakligen som förmedlare av en för direkt inläring tillrättalagd information till eleverna. Eleven förhåller sig huvudsakligen receptiv, förmågan att ta emot blir då den i sammanhanget viktigaste. Andra läromedel fungerar i större utsträckning så, att de verkar stimulerande och engagerande, vilket medför att eleverna tar initiativ till att själva tänka, undersöka och experimentera för att skaffa sig kunskaper. Elevens produktiva och konstruktiva insatser blir då väsentligare i inlärningsförloppet.

✓ Läromedel, som används i skolarbetet, kan sammanföras i exempelvis följande grupper: autentiska föremål, modeller, preparat och sökmateriale, text-, bild- och ljudmateriale, instrument, apparater, maskiner, redskap och verktyg, inrednings- och förbrukningsartiklar m m. ✓ Synpunkter på valet och användningen av läromedel av olika slag och i olika kombinationer finns i anvisningar och kommentarer till kursplanerna för olika ämnen. Där exemplifieras vidare bl a hur undervisningen kan göras levande och stimulerande genom att man i skolarbetet utnyttjar bibliotek, museer och andra kulturinstitutioner samt anknyter till televisions- och radioprogram, film, teater, föredrag, musikkv, föreningsverksamhet m m. Vidare exemplifieras, hur läromedlen fungerar i samband med undersökningar och försök, exkursioner, intervjuer, studiebesök vid institutioner och företag, vistelse vid lägerskola m m. I dessa sammanhang betonas, att läromedel och verksamhetsformer på ett organiskt sätt bör förenas i skolarbetet.

Hjälpmedel för elevernas och lärarnas arbete kan också avse att underlätta bedömningen av undervisningens förutsättningar och resultat (hjälpmedel för eleviakttagelser, analys av undervisningssituationen och utvärdering av resultat) och att hjälpa elever och lärare att välja, ordna, presen-

tera och bearbeta inlärningsmaterial (elevhandledning, lärarhandledning, studieplan). Dessa hjälpmedel behandlas i annat sammanhang (s 71, 87 och 107).

Det bör uppmärksammas, att ytterligare information och anvisningar om läromedel lämnas i separata handledningar, utrustningslistor, kataloger m m, dels av centrala, regionala och lokala myndigheter och institutioner, dels av allmänna och enskilda företag för läromedelsproduktion och läromedelsdistribution.

Olika slag av läromedel

Direkterfarenhet av ting och företeelser i omvärlden utgör en viktig utgångspunkt för skolarbetet. Denna erfarenhet kan aktualiseras och kompletteras bland annat genom *autentiska föremål*, som kommer till användning i undervisningen av både yngre och äldre elever. Föremålssamlingar kan delvis åstadkommas, ordnas och vårdas av eleverna själva. Området närmast skolan blir under alla skolåren ett betydelsefullt aktivitetsfält för fortlöpande naturiakttagelser, exkursioner och studiebesök. Även genom undersökningar och experiment i främst naturorienterande ämnen, genom praktisk yrkesorientering och vistelse vid lägerskola kommer eleverna i direkt kontakt med natur, människor och arbetsliv.

För inläring av en rad grundläggande begrepp måste man emellertid i åtskilliga sammanhang använda sig av *modeller*. Till denna typ av läromedel hör modeller för undervisningen om miljöer i hembygdskunskap, geografi och historia, modeller för inläring av geografiska begrepp, anatomiska modeller, modeller för undervisningen i matematik och fysik m m. Varje skola bör därför vara försedd med erforderliga samlingar av sådana autentiska föremål och modeller samt med ändamålsenligt material för en konkretiserande och experimentell undervisning. De naturliga studieobjekten i skolans närhet bör noggrant kartläggas. Närmare anvisningar om dessa läromedel och deras användning finns under respektive ämnen.

Efter hand måste ord, bild och andra *symboler för verkligheten* komma att spela en allt större roll i elevernas skolarbete, som av naturliga skäl måste avse åtskilligt som inte kan studeras direkt. Inom många områden måste en tyngdpunktsförskjutning ske i undervisningen från det för eleverna kända och konkreta till det okända och abstrakta, men det senare kan få ökad mening för dem därigenom att åtskilligt i den nya inlärnings-situationen har sammanhang med tidigare upplevda och kända realiteter.

Till *tryckta läromedel* räknas bl a läroböcker och annan facklitteratur, skönlitteratur, antologier, instruktions- och övningsmaterial, tidningar, tidskrifter och informationstryck. Rik tillgång på sådana läromedel har i regel avgörande betydelse för skolarbetets utformning och bedrivande.

Urvalet av böcker och andra tryckta läromedel skall på alla stadier anpassas efter elevernas förutsättningar och behov. Särskilt inom betydelsefulla kursavsnitt är det nödvändigt, att det finns tillgång till läsmaterial av varierande svårighetsgrad, anpassat till elevernas olika intressen och till de arbetssätt man önskar tillämpa.

För undervisningen erfordras tryckta läromedel av olika slag: dels sådana som i första hand förmedlar information och instruktion, dels sådana som främst tillgodoser elevernas behov av fantasiupplevelse.

Vid val av texter som är av huvudsakligen berättande eller beskrivande

karaktär, bör man särskilt beakta texternas möjligheter att för eleverna levandegöra stoffet, ge det mening och innehåll genom att anknyta till elevernas tidigare erfarenheter. Beträffande texter som främst ger uttryck för värderingar, bör man särskilt uppmärksamma risken att kunskaperna blir onyanserade och ytliga och att eleverna fixeras i fördomar och stereotypa föreställningar. Detta kan motverkas bland annat genom att eleverna redan på ett tidigt stadium får vänja sig vid att hämta information ur olika källor, där samma företeelse belyses på olika sätt. Läroboken, med sitt från pedagogisk synpunkt tillrättalagda innehåll, får därvid inte alltid samma funktion och samma dominerande ställning som den tidigare haft. Den kan ibland utgöra ett organiserande och samordnande grundmaterial; ibland kan avsnitt ur den utgöra supplerande material för komplettering och fördjupning inom avsedda områden.

Genom att facklitteratur i stor utsträckning innehåller vägledande och instruerande texter med hänvisningar till andra läromedel, som kan belysa behandlat stoff, kan eleverna tidigt vänja sig vid att själva söka rätt på och bearbeta ytterligare material och på så sätt gradvis träna sig i att på egen hand lösa alltmer omfattande arbetsuppgifter. Vid användningen av sådana föreskrivande och vägledande texter bör man dock beakta, att dessa, samtidigt som de förmedlar och visar vägen till vissa nödvändiga kunskaper, kan ha benägenheten att alltför litet stimulera eleverna till att tänka och finna ut lösningar på egen hand. Rätt utformade och utnyttjade kan tryckta läromedel emellertid i väsentlig grad bidra till att öka elevernas förmåga att arbeta självständigt.

Bildmaterial förekommer separat eller i olika kombinationer med text och ljud, t.ex. bokillustrationer, planscher, stillbilder samt rörliga bilder i film och television. Bilder som används i skolarbetet skall på ett intresseväckande sätt konkretisera och åskådliggöra de begrepp och erfarenheter, som man vill att eleverna skall bli förtroagna med och tillägna sig. Bilderna bör ha ett sakligt riktigt och i förekommande fall aktuellt innehåll samt kännetecknas av en god teknisk och konstnärlig kvalitet.

Den inlärningsmässiga effekten av en tecknad bild kan i vissa sammanhang vara större än av en fotografisk bild, eftersom den förra innebär större möjligheter att undvika sådana inslag som leder intresset bort från det i sammanhanget väsentliga. En tecknad bild bredvid en fotografisk kan förtydliga informationen och förstärka verklighetskänslan.

Särskild uppmärksamhet bör ägnas byggbara bilder. Sådana kan få växa fram med hjälp av vidhäftningstavla, bladdertavla eller arbetsprojektor. I synnerhet arbetsprojektorn ger värdefulla möjligheter att med utgångspunkt i ett grundmaterial successivt bygga upp stora eller särskilt komplicerade sammanhang med användande av stordior.

Behovet av ett väl tillrättalagt bildmaterial för ett aktivt konst- och kulturstudium bör beaktas liksom av bildmaterial för bedömning och analys av bildens funktion som förmedlare av information och upplevelse i det nutida samhället.

Ljudmaterial används ofta i undervisningen exempelvis i informerande, illustrerande och stimulerande syfte samt för att meddela instruktioner individuellt och i grupp. Ljudmaterialet distribueras huvudsakligen som inspelningar på band och grammofonskivor. I ljudbildserier, film och television förekommer ljud i varierande kombinationer med bild och text. Också i fråga om ljudmaterial måste den tekniska och innehållsmässiga kvaliteten hållas på en hög nivå. Detta krav gäller såväl för inspelningar av skolradio-

program som för kommersiellt producerade ljudprogram och andra inspelningar.

I olika undervisningssituationer kan *kombinationer av bild- och ljudmaterial* användas för att låta eleverna exempelvis uppleva olika miljöer. De kan vidare få tillfälle att med hjälp av intern television, stillbilder, film eller ljudinspelningar följa sådana försök, som bl a av säkerhetsskäl, kostnadsskäl eller lokalmässiga begränsningar inte kan eller bör utföras i lärosalen. Bild- och ljudmaterial kan åskådliggöra tekniska och praktiska tillämpningar inom exempelvis naturorienterande och tekniska ämnen.

Kombinationer av text-, bild- och ljudmaterial spelar en betydande roll i undervisningen. Speciellt inom språkundervisningen har *inlärningsstudion* efter hand fått ökad betydelse för att hjälpa eleverna att lära sig förstå och tala språket. Den ger varje elev tillfälle till betydligt mera talträning än tex klassundervisning erbjuder. Därjämte låter den eleven lyssna till röster av personer från ifrågavarande språkområden, så att eleven kan vänja sig vid det främmande språket. Även för insatser inom andra färdighetsämnen än språk kan inlärningsstudion spela en viktig roll. Den kan tex utnyttjas för att befästa kunskaperna inom vissa särskilt krävande kursmoment eller för kompletterande undervisning inom områden, som eleven av någon anledning gått miste om. För att ge ett gott pedagogiskt utbyte kräver en inlärningsstudio tillgång till ett varierat och väl programmerat text-, bild- och ljudmaterial.

Text-, ljud- och bildmaterial kan också användas för att ge eleverna direkta arbetsanvisningar. Denna form av instruktioner lämpar sig för att demonstrera tillvägagångssätt, tex för inläring av rätta handgrepp vid hantering av maskiner och redskap. Ljudbildserier, inspelningar på ljudband, momentfilmer, bildserier, informationstryck mm ger ett underlag för individuella studier inom olika områden.

Kombinationer av läromedel har producerats i form av *studiesatser* och *metod- och materielsystem*. De kan omfatta en mindre eller större del av en årskurs, i vissa fall omspänna en hel stadiekurs. De kan ibland innehålla programmerat material för systematisk inläring av begränsade moment.

En studiesats kan utgöras exempelvis av en väl strukturerad lärobok, baserad på en analys av föreliggande förutsättningar och mål för undervisningen, samt till denna anslutande supplerande läromedel för ett varierat arbetssätt jämte vägledande material om arbetets planering och utförande samt om utvärdering av resultaten. Exempel på studiesatser med användning av radio- och televisioninslag beskrivs i publikationen *Programpraktikan*, utgiven av Sveriges Radio (1969).

Beteckningen *metod- och materielsystem* används om läromedel, som i allmänhet bygger på en mera omfattande målanalys, utmynnande i en preciserad målbeskrivning. Materialet innehåller lärar- och elevanvisningar, som reglerar undervisningens organisation och förlopp, vilken i fråga om val av läromedel och arbetssätt bestäms främst av elevernas förutsättningar, syftet med undervisningen och de resultat man vill uppnå. Materialet framställs, utprövas och revideras med hänsyn till utprövningsresultaten. Exempel på metod- och materialsystem är SIM (självinstruerande material för informationsläsning i årskurserna 7 och 8), IMU (individualiserad matematikundervisning på högstadiet) och SMID (självinstruerande metoder i dövundervisningen).

Elevernas framställning av läromedel i form av text-, bild- och ljudmate-

rial för användning i olika inlärnings-sammanhang bör stimuleras och stödjas av skolan. Stencilerade och fotograferade texter, fotografier, diabilder, film, stordior för arbetsprojektorn, bilder för episkop, bandinspelningar av reportage- eller intervjukaraktär är exempel på material, som både kan handhas och framställas av elever, utan att tekniska svårigheter behöver lägga hinder i vägen. Exkursioner, studiebesök vid institutioner eller företag, vid museer, utställningar, teatrar eller konserter m m kan dokumenteras med hjälp av elevframställt bild- och ljudmaterial, vilket kan tjäna som underlag för redovisningar och för vidare studier.

Bland *övriga läromedel i vidsträckt mening* bör nämnas ytterligare en rad undervisningshjälpmedel: förbrukningsartiklar, försöksmaterial (för laborationer, demonstrationer etc), redskap och verktyg, instrument, maskiner, bild- och ljudapparater (bildprojektorer, ljudapparater, televisionsapparater, kameror m m), inredningsartiklar (skrivtavlor, anslagstavlor, projektdukar, möbler, textilier m m).

Skolstadgan innehåller föreskrifter om dessa och andra inslag i skolornas läromedelsutrustning och om elevernas tillgång till läromedel för ett tidsenligt skolarbete. I övrigt hänvisas till centralt och regionalt upprättade läromedelsförteckningar.

Registrering, placering, tillsyn och vård

En systematisk registrering av läromedlen i en skolenhet bidrar till att dessa kan utnyttjas med bättre effekt, om registreringssystemet är så utformat, att det underlättar lärarnas och elevernas arbete. Registreringen bör därför helst vara gemensam för samtliga läromedel och grupperingen av dem bör i regel ske efter skolämnen och läromedelskategorier. Lärare och elever bör ha tillgång till skolans läromedelsförteckning.

Den lämpligaste organisationen och placeringen av läromedlen i en skolenhet kan bedömas ur många synvinklar, och de därav föranledda anordningarna kan bli väsentligt olika beroende på variationer i de lokala förhållandena.

En viktig förutsättning för att läromedlen i en skola skall komma till användning i önskvärd omfattning och på avsett sätt är, att de är lätt tillgängliga för lärare och elever och att man kan överblicka det samlade läromedelsbeståndet, göra ett urval av läromedel för det föreliggande behovet och planera en rationell användning med hänsyn till syftet med undervisningen. Detta underlättas, om ett allsidigt och överskådligt informationsmaterial om läromedel placeras i en centralt belägen lokal i skolenheten. Denna bör om möjligt ha arbetsplatser för skolans funktionärer med läromedelsuppgifter och för enskilda och mindre grupper av lärare och elever. Möjligheter att ta del av den samlade informationen om läromedlens beskaffenhet och funktion samt av instruktion om deras användning bör finnas där, liksom möjligheter att granska läromedel som avses komma till aktuell användning. En sådan lokal kan utgöra kärnan i *skolans läromedelscentral*. I samma lokal eller i närbelägna bokrum, materielrum och andra läromedelsutrymmen kan lämpligen finnas viss litteratur, bildmaterial, ljudmaterial, material för programmerad undervisning, bandade skolprogram, skolradiohäften m m. Där bör vidare finnas sådan utrustning, som krävs för lokal framställning av text-, bild- och ljudmaterial.

Även om sålunda exempelvis bildmaterial, ljudmaterial samt grupp- och klassuppsättningar av litteratur förvaras i eller i omedelbar anslutning till

skolenhetens läromedelscentral, måste varje lärosal vara försedd med förstahandsbehovet av handböcker, uppslagsböcker och annan facklitteratur samt med ändamålsenlig teknisk utrustning och apparatur. Under alla omständigheter bör man ta hänsyn till att eleverna på de lägre stadierna är mera beroende av att läromedlen finns nära till hands, om arbetet skall fungera tillfredsställande och ge åsyftade resultat utan alltför mycken tidsförlust. Boksamlingarna i lärosalar på lågstadiet och mellanstadiet bör utöver handböcker, uppslagsböcker och annan facklitteratur innehålla litteratur för lästräning och upplevelseläsning. Vid valet av böcker och vid bestämmandet av antalet exemplar måste hänsyn tas till elevgruppernas sammansättning och storlek samt till det tillämpade arbetssättet. Samlingarna bör för längre eller kortare tid kunna kompletteras från skolans bokrum eller bokförråd.

Både av lokalmässiga och pedagogiska skäl visar det sig ofta lämpligt att placera vissa läromedel, t ex för undervisningen i språk, naturorienterande ämnen, musik, slöjd och hemkunskap, i institutioner och ämnesrum. För tillfället aktuella läromedel kan med fördel ibland utställas i korridorer och andra därtill lämpliga lokaler. Filmer samt inspelade ljudband och videoband kan tillhandahållas från läromedelscentral för en kommun eller en större region.

Beträffande tillsyn och vård m m av läromedel och annan undervisningsmaterial innehåller skolstadgan närmare föreskrifter.

Elevvård

Syfte och förutsättningar

Allmänt innebär elevvård, att skolan skall söka hjälpa varje elev att lära känna sig själv, att på egen hand bilda sig en uppfattning om de uppgifter, som skola och samhälle ställer, att komma till rätta med personliga problem och att så långt möjligt utveckla sina olika egenskaper. I denna vidare mening är elevvård alltså inte enbart ett antal särskilda anordningar eller åtgärder, som skolan kan tillgripa, när svårigheter av skilda slag uppträder. Det är snarare fråga om den anda och de arbetsformer, som allmänt bör prägla det dagliga arbetet i skolan. Elevens egen aktiva medverkan har i detta sammanhang en avgörande betydelse liksom den samhörighet och den samverkan mellan alla dem som deltar i skolarbetet och som är väsentliga villkor för att skolan skall kunna utföra sin uppgift med framgång. Dessa förutsättningar behandlas i avsnitten om hem — skola — samhälle (s 20) och om samverkan (s 26).

En rätt bedriven elevvård förutsätter aktiv samverkan i synnerhet med eleverna. Härvid åsyftas inte enbart sådana åtgärder från skolans sida, som tar sikte på olika hjälpande, stödjande eller korrigerande åtgärder. I betydande utsträckning kan elever delta i planeringen och utformningen av det dagliga arbetet, och elevernas olika skol- och fritidsorganisationer kan direkt medverka i den elevvårdande verksamheten. Ett sådant samarbete är dessutom ett viktigt inslag i skolans verksamhet för att främja elevernas sociala utveckling.

I mera avgränsad mening innefattar elevvården skolans strävanden att förebygga uppkomsten av skolsvårigheter och andra personliga problem för den enskilde. I de fall sådana situationer ändå uppstår, omfattar den därjämte mera *speciella åtgärder* i avsikt att komma till rätta med svårigheterna.

Ansvar för den elevvårdande verksamheten vilar på rektor och varje lärare, speciellt klassföreståndaren. För att bringa klarhet om de orsaker, som kan ligga bakom elevernas svårigheter, samt för att i mån av behov planera och genomföra mera speciella åtgärder behöver skolledning och lärare hjälp av expertis inom skolhälsovård, skolpsykologi, skolkuratorsverksamhet samt studie- och yrkesorientering. Dessa skolans särskilda elevvårdsfunktionärer skall i nära samarbete med varandra och med skolledare, lärare och övrig personal verka för att bevara och befordra elevernas fysiska och psykiska hälsa samt främja alla insatser, som syftar till elevernas optimala utveckling, fysiskt, intellektuellt, emotionellt och socialt. Regelbundna elevvårdskonferenser har i detta arbete en viktig funktion.

De flesta elevvårdande uppgifter förutsätter, att skolan enligt i föregående avsnitt givna riktlinjer samarbetar med hemmen. En rätt förståelse

av elevernas situation och deras reaktioner är i regel inte möjlig utan kunskap om miljöbakgrunden. Vidare blir skolans strävanden att förebygga svårigheter eller att komma till rätta med skilda elevproblem föga verkningsfulla, om de inte fullföljs i nära samarbete med hemmen. I vissa avseenden, t ex beträffandet det fria studievalet, krävs ett synnerligen aktivt samarbete mellan hem och skola. Åhörardagar, föräldramöten och kontakter med enskilda föräldrar har därför en given plats inom skolans elevvård.

I olika sammanhang har skolan anledning att i elevvårdande syfte upprätthålla kontakt med organisationer och myndigheter utanför skolan. Det är sålunda nödvändigt, att skolan samarbetar med organ för frivillig ungdomsverksamhet samt med barna- och socialvårdande institutioner. På motsvarande sätt bör samverkan sökas med den psykiska barna- och ungdomsvården när det gäller elever, som är i behov av mera speciella vårdformer. Detta samarbete bör i första hand åvila skolläkare, skolpsykolog och skolkurator i samband med deras speciella elevvårdande uppgifter. Även skolledare och klassföreståndare kan i förekommande fall efter samråd med skolläkare (skolsköterska) ta direkt kontakt med berörda organ. I vissa fall kan samverkan mellan skolan och organisationer utanför skolan nås genom att lärare i mån av intresse och möjligheter aktivt engagerar sig i ungdomens fritidsverksamhet. I andra sammanhang kan elevvården förbättras genom att företrädare för skola, föräldrar, fritidsorganisationer samt barna- och socialvårdande organ skapar någon form för aktivt samarbete i syfte att stödja och hjälpa ungdomarna.

Eleviakttagelser

Grundvalen för såväl allmänna som speciella elevvårdande åtgärder är kunskapen om elevens fysiska och psykiska förutsättningar och beteende och prestationer i skola, hemmiljö och fritidsmiljö. Varje lärare och särskilt klassföreståndaren har att, som komplement till övrig information, på olika sätt samla sådana uppgifter om eleverna. Detsamma åligger även övriga funktionärer inom elevvården, även om det i regel sker med delvis andra metoder. I det följande behandlas eleviakttagelserna med hänsyn till klassföreståndarens och övriga lärares elevvårdande uppgifter.

Det är först och främst angeläget att avgöra vad som särskilt bör uppmärksammas, eftersom det av praktiska skäl alltid måste bli fråga om ett urval. Följande bör kunna tjäna som vägledning. Se även avsnittet om skolsvårigheter (s 90).

Arbetssätt. För att bilden av elevernas prestationer skall få den rätta bakgrunden är det viktigt, att sådana faktorer som arbetstempo, koncentrationsförmåga, uthållighet, förmåga att organisera arbetet, graden av originella lösningar etc vid fullgörandet av olika uppgifter observeras och noteras. Vid bedömning av t ex elevernas studie- och yrkesvalssituation är sådana uppgifter av lika stor betydelse som betygen. Iakttagelserna bör också inrikas på att söka klarlägga, i vilken utsträckning eleven utnyttjar sina personliga resurser och vilka förändringar i arbetsmiljön, som kan behöva vidtas för att förbättra hans förmåga att ta tillvara sina anlig.

Intressen. Genom försök att kartlägga elevernas intressen eller snarare att följa intressenas växlingar och utveckling kan man erhålla ytterligare material för bedömning av elevernas totalsituation. Intressena representerar för den enskilde eleven karakteristiska drivkrafter och ger antydningar om på vilka områden och på vad sätt hans inställning till skola och skolarbete kan påverkas i positiv riktning. Elevernas intressen bör ses mot bakgrun-

den av den hem- och fritidsmiljö, där de utvecklats och i stor utsträckning formats.

Intellektuella förutsättningar. Elevernas arbetsresultat i skilda ämnen och ämnesdelar ger viss ledning för elevvården. Det bör uppmärksammas, att det inte är skillnaderna i genomsnittlig allmänintellektuell nivå *mellan* individerna som är de viktigaste. För flertalet elevvårdande uppgifter är variationer *inom* en och samma individ i fråga om skilda begåvningskomponenter mera väsentliga. En sådan individuell bedömning kräver skärpt uppmärksamhet, eftersom de vanligaste bedömningssituationerna i skolan i regel berör prestationer, som är starkt avhängiga av allmänt intellektuella förutsättningar. Genom att iaktta hur eleven förmår tillägna sig olika moment inom ett ämne kan man lättare upptäcka ojämnheter i hans intellektuella mognad. I samma riktning verkar jämförelser med kollegers uppfattning, speciellt på högstadiet med dess ämneslärarsystem. När hänvisning till specialundervisning övertägs eller när det gäller mera nyanserad studie- och yrkesorientering, måste eleviakttagelserna kompletteras genom samverkan av främst skolpsykolog.

Kunskper. Se avsnittet om bedömning av elevernas arbetsresultat (s 100). *Sociala relationer.* Vid försöken att vinna klarhet om orsakerna till avvikelser i beteendet är det viktigt att kartlägga och följa elevernas relationer till omvärlden. Det gäller i lika hög grad de försagda, hämmade, tystlåtna och yligt anpassade som de mera utåtriktade eller störande och aggressiva. Skolsituationen erbjuder visst underlag för bedömningar, men i regel måste perspektivet vidgas till hemmiljön och till kamratlivet utanför skolan. Läraren bör dels genom direkta personliga kontakter med eleven och föräldrarna söka lära känna elevens bakgrund, dels genom samverkan med t ex skolsköterska, skolkurator eller skolpsykolog inhämta upplysningar. Att respekt för elevers och föräldrars integritet bör iakttagas vid dessa personliga kontakter är självklart.

Fysiska förutsättningar. Ställningstagandet till iakttagelser från samtliga ovan berörda områden kan kräva ytterligare informationer om elevens hälsotillstånd. När prestationerna försämrats, när intresset avtar och arbetsförmågan sjunker eller när det allmänna beteendet påfallande förändras i negativ riktning, finns det särskild anledning att ta kontakt med t ex skolläkaren eller skolsköterskan. Sådan samverkan är vidare nödvändig i andra sammanhang, som närmare berörs i avsnitten om skolhälsovård (s 96), skolpsykologisk (s 97) och skolkurativ verksamhet (s 98), skolsvårigheter (s 90) samt studie- och yrkesorientering (s 37).

De *metoder och hjälpmedel*, som kan komma i fråga för bedömningen av elevernas situation, är dels sådana som företrädare för elevvårdens olika specialområden använder, dels sådana som mera direkt ansluter till lärarnas elevvårdande uppgifter. Till det förra slaget hör den särskilda utrednings- och undersökningsteknik, som utnyttjas i samband med t ex skolpsykologiska, sociala och medicinska utredningar eller vid enskild studie- och yrkesvägledning. I det senare fallet är det fråga om att utnyttja de möjligheter till observationer, som det dagliga skolarbetet erbjuder, samt den information, som samarbetet med föräldrarna ger den enskilde läraren, främst klassföreståndaren.

När det gäller elevernas kunskaper och färdigheter, blir de vanligaste hjälpmedlen för iakttagelser olika typer av kunskapsprövning. Det bör emellertid observeras, att viktiga delar av skolans rent kunskapsmeddelande verksamhet ej är tillgängliga för prov av gängse typ.

En särskild ställning intar så k *diagnostiska prov*. Dessa har till uppgift att till ledning för lärarens arbete så detaljerat som möjligt kartlägga den enskilde elevens eller klassens kunskaper och färdigheter inom skilda moment av ett ämne. Vid planeringen av undervisningen i början av en årskurs har diagnostiska prov en särskilt viktig uppgift, därigenom att de ger information om klassens och enskilda elevers utgångsläge.

Vad gäller *övriga former för iakttagelser* blir samtal med elever, kolleger, föräldrar eller andra vanligast. Eftersom såväl *samtal* som andra former av indirekta iakttagelser av detta samspel oftast är informella och mindre systematiserade, behöver de kompletteras i de fall, då mera speciella elevvårdande åtgärder ifrågasätts. Detta gäller t ex vid hänvisning av elever till någon form av specialundervisning, vid enskild yrkesvägledning eller då någon uppvisar påfallande avvikelser i fråga om anpassning. Det utredningsarbete, som bör föregå sådana åtgärder, måste utgå från klassföreståndarens kännedom om elevens situation. Det är därför angeläget, att iakttagelserna registreras i någon form.

Om alla lärarens iakttagelser gäller, att de vilar på *subjektiv bedömning* och därför har de svagheter, som följer med denna bedömningsform. Detta innebär i första hand, att man kan göra endast uppskattningar av prestationerna i förhållande till elevens förutsättningar. I regel är emellertid detta tillräckligt i här berörda avseenden.

Vid subjektiva bedömningar föreligger vidare tendensen att låta iakttagelser på ett område och i *enstaka situationer* bilda underlag för generella omdömen. Denna tendens kan motverkas, om läraren strävar efter att observera eleven i olika situationer och att hålla isär de olika bedömningsområdena. Diskussioner med elever och samverkan med kolleger och elevvårdens övriga funktionärer, t ex inom elevvårdskonferensens och klasskonferensens ram, är härvidlag till hjälp.

Vid sammanställningen av sin uppfattning om eleverna bör läraren undvika allmänna formuleringar och psykologiserande termer, som lätt missförstås eller kan ges en skiftande innebörd. Bedömningen av elevernas situation måste grundas på konkreta iakttagelser och bör noteras i form av situationsbeskrivningar.

Trots bedömningarnas subjektiva karaktär är det av vikt, att uppfattningen om elevers beteende utväxlas mellan avlämnande och mottagande lärare, t ex då elever övergår från ett stadium till ett annat. Särskilt viktig blir sådan information inom högstadiet med dess ämneslärarsystem. Därvid bör samtliga lärarkategorier medverka, så att alla ämnen och verksamhetsformer får komma med vid bedömningen av elevens totalsituation.

Under *elevernas första tid i skolan* är det särskilt viktigt, att läraren skaffar sig så ingående information som möjligt om varje enskild elevs utvecklingsnivå i olika avseenden och följer förändringarna i utvecklingen i syfte att anpassa undervisningen därefter.

Information om barnets utveckling före skolstarten får läraren i första hand genom föräldrarna. Det är vidare önskvärt, att informella kontakter äger rum mellan lågstadiets lärare och förskolans lärare för att underlätta elevernas övergång från förskolan till grundskolan. Detta kan exempelvis ske på det sättet, att förskolans lärare och elever inbjuds att besöka en lågstadielklass i arbete, delta i skolmältiden, besöka skolsköterskans mottagning etc. Ytterligare information bör kunna inhämtas vid elevvårdskonferenser i slutet av nybörjarnas första månad i skolan.

Elevens aktuella utvecklingsnivå bör följas dels genom kontinuerliga observationer i klassrummet, dels genom speciella undersökningar utförda av den elevvårdspersonal, som deltar i elevvårdskonferensen. Lärarens undervisning under den inledande perioden bör vara av diagnostiserande karaktär och uppta träning i fråga om vissa funktioner som är grundläggande för skolarbetet. Några sådana viktiga funktioner är följande: att lyssna, att tala, att iakttä, att samordna muskler (grov- och finmotorik), att komma ihåg (auditivt och visuellt minne), att följa olika slag av instruktioner, att uppfatta mängd och antal, att uppleva och känna, att fungera socialt och emotionellt. Dessa och andra liknande funktioner prövas och övas i olika pedagogiska situationer i klassrummet men också under raster och utflykter, vid skolmåltider etc. Läraren bör därvid stimulera till och beakta även icke-verbala uttryck för upplevelser. Det kan ske exempelvis när eleverna lyssnar på musik och ger rytmiska uttryck för upplevelser, vid dramatiska improvisationer, vid målning och arbete med lera, i samband med natur- och konstupplevelser och när man upplever kamraters emotionella uttryck i olika vardagliga situationer. Vid samvaro och samarbete i grupper måste nybörjaren öva sig i att ta hänsyn till andra, vänta på sin tur, inte alltid vara i centrum, ta kritik från kamrater, anpassa sig till överenskommelser och regler etc.

För många barn innebär skolstarten en rad påfrestningar i socialt hänseende, som läraren så mjukt som möjligt måste söka överbrygga. Svårigheter och konflikter, som uppstår när olika behov och intressen kolliderar i en grupp, måste beaktas på ett sakligt sätt i samtal och — vid behov — avgöras genom omröstningar. Genom samtal och diskussioner bör eleverna informeras om skillnader och likheter mellan människor i olika avseenden, exempelvis i fråga om kön, ras, nationalitet och religion, liksom i fråga om fysisk, intellektuell och emotionell utveckling. Genom sin attityd mot elever med särskilda skolsvårigheter eller med handikapp bör läraren kunna stimulera eleverna att uppleva olikheter som ett positivt värde. Även dessa åtgärder för att underlätta elevernas anpassning till den större gruppen med dess rikare variationer i fråga om individuella särdrag är av grundläggande betydelse som förberedelse för elevernas fortsatta skolarbete.

Elevvårdskonferenser

Samverkan i olika avseenden är nödvändig mellan alla som arbetar i skolan för elevernas bästa. Den är särskilt betydelsefull när elever på grund av olika orsaker får svårigheter i skolarbetet. Vid den organiserade samverkan, som äger rum vid *elevvårdskonferensen*, behandlas frågor som rör skolsvårigheter hos enskilda elever eller grupper av elever. I sådan konferens deltar rektor eller studierektor, klassföreståndare, skolpsykolog, skolläkare, skolsköterska, skolkurator och yrkesvalslärare. Vid behov kallas annan personal inom och utom skolan. I konferensen kan vidare delta föräldrar och elever.

Elevvårdskonferenser bör hållas regelbundet och helst på bestämd tid varje eller varannan vecka. Schemat bör läggas så, att berörda lärare kan delta. Rektor eller den han utser kallar till konferens och bifogar föredragningslista dels till ordinarie deltagare i konferensen, dels till särskilt kallade eller adjungerade personer.

Vid elevvårdskonferens behandlas i huvudsak följande frågor: plane-

ring av elevvårdsarbetet; överläggningar och eventuella beslut om utredningar och därav föranledda åtgärder; kontinuerlig uppföljning av de vidtagna åtgärdernas resultat och fortsatt planering i anslutning därtill; planering av insatser i fråga om skolmiljön i förebyggande syfte.

Var och en av skolans personal kan ta upp till preliminär diskussion frågor som rör elev med särskilda skolsvårigheter. Deltagarna i konferensen bör på förhand informeras om vilka elever som kommer att diskuteras. I vissa fall kan denna förberedande överläggning resultera i att speciella åtgärder vidtas inom klassens ram. I andra fall behandlas frågan i elevvårdskonferensen och beslut fattas om eventuell utredning och om de åtgärder som skall vidtas liksom om fördelningen av ifrågavarande arbetsuppgifter mellan deltagarna i konferensen.

Alla som medverkat i en utredning bör om möjligt föredra sin del vid elevvårdskonferensen. Genom att frågorna på detta sätt belyses från pedagogisk, medicinsk, psykologisk och social synpunkt ges goda möjligheter till en förutsättningslös diskussion och planering av erforderliga åtgärder. Hänsyn måste givetvis tas till befintliga behandlingsresurser, men elevvårdskonferensen bör också arbeta för att anpassa skolans resurser efter det aktuella behovet, t ex olika slag av specialundervisning. Det är nödvändigt att eleven och elevens föräldrar snarast får en nyanserad och saklig information om resultaten av utredningar och om planerade åtgärder.

Det är viktigt att i samråd med eleven och föräldrarna komma fram till lämpliga åtgärder. Verkställandet av beslutade åtgärder fördelas på deltagarna i elevvårdskonferensen allt efter deras kompetens och arbetsbelastning.

Minnesanteckningar om beslutade åtgärder bör föras bl a för att underlätta uppföljningsarbetet. Vissa frågor rörande elever med akuta eller djupgående svårigheter diskuteras för uppföljande åtgärder med kortare tidsintervall, medan andra tas upp med längre intervall. Om en vidtagen åtgärd inte visar sig effektiv, är det angeläget att man prövar en annan. Principen bör emellertid i regel vara den, att man börjar med att pröva mindre ingripande åtgärder. I elevvårdskonferensen meddelas när insatta åtgärder förbättrat elevens situation, och överenskommelse träffas huruvida den kontinuerliga uppföljningen kan upphöra.

Vid elevvårdskonferensen bör ges utrymme även för överläggningar och beslut om förebyggande insatser. Det kan exempelvis gälla åtgärder och aktiviteter för att främja trivsel och omvårdnad om eleverna, för att förbättra lärares och annan personals arbetssituation och för att förbättra kontaktformerna mellan skolan och föräldrarna.

Eftersom många ömtåliga frågor behandlas i elevvårdskonferensen bör rektor vid konferensens början alltid erinra om vikten av att skydda enskilda människors integritet. Även om flera befattningshavare i elevvårdskonferensen inte har en juridiskt bindande tystnadsplikt åligger det var och en att iaktta diskretion med vad han erfarit.

Skolsvårigheter

Orsakerna till att elever kan ha svårt att finna sig till rätta i skolan är många: lärostoff och arbetssätt, som överstiger deras intellektuella kapacitet och som ej förmår fängsla, speciella läs- och skrivsvårigheter, sociala eller emotionella störningar, tillfälliga eller mera långvariga, och kroppsliga sjukdomstillstånd eller följer efter sådana. Svårigheter kan också uppstå

genom att en lärare har för stora krav i fråga om ordning eller prestationer eller genom att han på annat sätt, t ex genom sitt uppträdande eller sin inställning till eleverna, framkallat spänningar. Självfallet iakttar och bedömer eleverna lärarna och deras undervisning och reagerar med hänsyn till sina bedömningar. Oftast ligger flera samverkande orsaker bakom såväl svårigheter att följa undervisningen som allmänna beteendestörningar.

En människas sätt att reagera i olika situationer är resultatet av ett samspel mellan konstitutionella faktorer och miljöfaktorer. Man kan i regel i ett givet fall inte avgöra, vad som är konstitutionellt och vad som är miljöbetingat, men man måste dock så långt möjligt söka klarlägga situationen, då en elev visar påfallande skolsvårigheter eller då en i skolan väl-anpassad elev visar motsvarande svårigheter i hemmet.

Bland de personlighetsfaktorer, där konstitutionen i allmänhet spelar en framträdande roll, skall först nämnas den *intellektuella kapaciteten*. Brister i avseende på denna leder i skolan lätt till osäkerhets- och underlägsenhetskänslor. Dessa söker vissa elever dölja och kompensera, t ex under en attityd av trots eller ökad självhävdelse, genom att utmärka sig på andra områden och ibland genom antisocialt beteende såsom snatterier, stölder, rymningar och vagabonderande. Sådana fall måste på ett tidigt stadium uppmärksammas av skolan och stödjande åtgärder vidtas.

De *livliga, lättörliga eleverna* har ofta svårigheter att sitta stilla och lyssna. De behöver röra sig under lektionerna och har svårt att hämma sina spontana impulser. Om ordningskraven blir större än de kan motsvara kommer de i ett spänningstillstånd och deras skolprestationer försämras. På rasterna är deras rörelsebehov stort, och de framstår även där som oroliga. Till följd av sin benägenhet att över huvud taget reagera kraftigare och snabbare än andra råkar de lätt i konflikt med lärare och kamrater. För skolan och hemmen gäller det att möta dem med lugn och förståelse och söka ge deras aktivitet en rätt inriktning.

När man framhäver *miljön* som en av orsakerna till anpassningssvårigheter och beteendeavvikelser bör man skilja mellan den yttre, materiella miljön och den upplevda, emotionella.

Den materiella miljön spelar en viktig roll men ännu viktigare är den emotionella miljön, elevernas känslomässiga förhållande till personer i omgivningen, i första hand modern, fadern och syskonen. Detta förhållande grundläggs tidigt och blir genom åren avgörande för hur barnen och de unga uppfattar andra människors inställning och ser på sig själva.

Om ett barn i hemmiljön känner sig uppskattat och upplever trygghet, får det i regel en förtroendefull och samarbetsvillig inställning till omgivningen. Därmed öppnar sig stora möjligheter till en utvecklingsfrämjande påverkan. Många barn växer emellertid upp under omständigheter, som är föga ägnade att grundlägga sådana relationer till omgivningen. Det kan röra sig om hem, där förhållandet mellan föräldrarna är disharmoniskt och barnen upplever denna oenighet som ett hot mot tryggheten i hemmet. Bristande förståelse för vilka krav man rimligen kan ställa på barn i olika utvecklingsstadier leder till en känsla av att inte kunna vara till lags, att vara misslyckad och som en följd därav inte kunna bli uppskattad. I puberteten är det inte ovanligt att vuxna ställer krav ena stunden på underkastelse och nästa stund på självständigt handlande och ansvar. Alltför litet av uppmuntran och beröm, liksom för liten tid för föräldrarna att ägna uppmärksamhet och intresse åt barnen, skapar likaså osäkerhetskänsla hos dessa. Bristande trygghetskänsla och personlig osäkerhet präglar deras

känsloliv och bestämmer deras möjligheter att anpassa sig och deras sätt att reagera inför skolans krav.

Ibland kan osäkerheten bli synlig utåt på så sätt, att eleverna visar sig *blyga, ängsliga* och *hämmade* i sin fysiska aktivitet liksom i vissa fall på det intellektuella området. De är tystlåtna, stillsamma och flitiga, stundom överambitiösa. När de möter motgångar, reagerar de inte med trots, öppet eller dolt, som andra vanligen gör, utan med depression. De gråter och vågar kanske inte gå till skolan, och deras intellektuella prestationer försämras i regel. Den inre spänningen blir för dessa elever svårare att bära, då den inte får utlopp i aggressivitet. Man bör därför vara ännu försiktigare i behandlingen av dem än av sådana, som har ett mer utåtvänt reaktions-sätt.

Andra elever söker i stället dölja och kompensera sin emotionellt be-tingade osäkerhet genom att exempelvis uppträda skrytsamt eller aggres-sivt eller försöka hävda sig inför kamraterna på ett överdrivet sätt — spela pajas, bråka och trotsa. Deras otillfredsställda behov av kontakt med och uppskattning från de vuxna kommer dem att på allt sätt *sträva efter att dra till sig uppmärksamhet*, och de tillgriper därvid även sådana medel, som de vet leder till olyckliga resultat.

Så gott som alla elever med beteendestörningar *har svårt att koncent-rera sig*. Detta avspeglar sig i deras studieförmåga och studieresultat. De följer dåligt med på lektionerna, deras uppmärksamhet avleds lätt, och de försjunkar i dagdrömmar. De blir håglösa och känner sig själva dumma. Den utomstående uppfattar gärna denna deras svårighet att koncentrera uppmärksamhet och energi på en arbetsuppgift såsom lätt att övervinna och säger ofta: "Han kan, om han bara vill" eller "Det är bara viljan som fattas". Den okoncentrerade eleven kan nämligen utanför skolan helt gå upp i sina förehavanden och genomföra krävande uppgifter. I studiearbe-tet kan erkänsla från läraren och kamraterna liksom känslan att vara po-sitivt uppmärksam av dessa vara eleven till hjälp, men vanligen ligger problemen för djupt för att kunna lösas endast härigenom.

Koncentrationssvårigheter brukar ofta uppträda tillsammans med *svår-igheter att sitta stilla*. Denna sk motoriska oro kan vara ett uttryck för inre spänningar, som på detta sätt söker sig utlopp. Uppmaningar att vara lugn har då endast temporär effekt och kan i längden to m leda till för-sämring, därigenom att konflikten med omgivningen blir skärpt.

Agressivitet är inte sällan ett problem hos elever. Nervösa störningar hos elever tar sig betydligt oftare detta uttryck än de leder till passiv underkastelse och blyghet. Orsaken är i bland, att de unga i hemmet upp-fostras mycket auktoritärt. De aggressiva impulser, som uppstår härigen-om, släpps fram i kamratkretsen. Som ett medel för eleven att dölja sin osäkerhet eller hävda sig bland kamraterna spelar aggressiviteten en stor roll och likaså vid svartsjuka på dem han anser mer gynnade. Då man tar ställning till denna reaktion hos elever, bör man ha klart för sig, att ag-gressivitet kan innehålla ett positivt element, som kan kanaliseras i kon-struktivt beteende.

Många som har svårt att anpassa sig i kollektivet känner sig så små-ningom *stå utanför* gruppen, familjen, klassen eller samhället, och speciellt i förpuberteten och puberteten kan de då gripa till antisociala handlingar, såsom stölder, inbrott och åverkan.

Snatteri kan ha skiftande orsaker. Ofta bottnar det helt enkelt i begäret att äga något och i ett ännu utvecklat sinne för mitt och ditt. Hos barn

med osäkerhetskänslor kan det emellertid vara ett direkt led i deras strävan att hävda sig genom att kunna röra sig med pengar, bjuda på godsaker, uppträda med åtråvärda leksaker, köpa cigaretter osv. I vissa fall kan pengar eller föremål framstå som symboler för kärlek och uppmuntran och snatteriet närmast få karaktären av tvångshandling.

När elever blir ertappade eller överbevisade om att de begått en eller annan förseelse, händer det, att de nekar i det längsta och ibland in absurdum. De uppfattas då lätt som "kalla" eller "förhårdade". Man får emellertid inte bortse från att deras envisa nekande kan böttna i en stark rädsla på grund av att de räknar med obehagliga konsekvenser av ett erkännande. Sålunda kan de anse, att de gjort sig alldeles omöjliga, och tro, att de kommer att utstötas av omgivningen, om deras skuld blir fastslagen. Detta förklarar, varför inte ens ett löfte, att de inte skall få något straff, kan för- må dem att erkänna. I regel är det klokt att vid en undersökning inte för hastigt ställa den avgörande frågan utan ge tid till lugn eftertanke. Beträf- fande behovet av utredning, se s 90.

Bristande sanningsenlighet och fabulering är inte ovanlig bland yngre barn. Ett starkt självhävdelsebehov kan ibland ta sig uttryck i skryt, t ex med sexuellt innehåll. Härifrån kan barn lätt gå över till att mera systema- tiskt skryta över påhittade upplevelser och bragder eller till att ljuga i syfte att vinna fördelar av olika slag. Vid bedömningen måste man ta hän- syn till elevens ålder och inte minst till miljön liksom till det faktum, att gränsen mellan fantasi och verklighet endast så småningom stabiliseras. Ännu hos ungdom i de tidigare tonåren är den inte så fast som hos den vuxne. Man får inte heller bortse från att suggestioner spelar en stor roll i detta sammanhang och att vissa elever är starkt suggestibla. Man måste därför vara mycket försiktig, innan man karakteriserar något som lögn el- ler bedömer det som missanpassningssymptom.

Skolk och skolvägran, tillfälligt eller under längre perioder, är ofta en ren flykt undan en situation, som eleven upplever som outhärdlig eller ett uttryck för ett frihets- och aktivitetsbehov, som eleven inte får tillgodosett i skolan. Det kan emellertid också böttna i besvikelse hos elever, som av någon anledning inte har framgång i sina studier eller som är utsatta för starkt tryck i hemmet. Även de som förut inte visat några svårigheter att anpassa sig i skolan kan plötsligt och till synes utan anledning utebli från skolan. Detta kan bli bero på störningar i hemmet. Den oro, som framkallas av dessa, gör det svårt eller omöjligt för dem att underord- na sig i skolan. Tillfälliga eller mera djupgående konflikter med lärare eller kamrater kan på samma sätt leda till skolk eller skolvägran. För att kunna komma till rätta med dessa problem måste skolan i första hand söka finna orsakerna, ta hänsyn till svårigheterna och så långt möjligt bidra till att skapa en för eleven gynnsam miljö.

Hos vissa ungdomar kan tidiga *sexuallförbindelser* bli ett allvarligt pro- blem. I en del fall föranleds sådana av ett kontaktbehov och en ömhets- längtan, som inte mött gensvar i hemmet. De förebyggande åtgärderna är härvidlag av största vikt. Liksom i många andra fall är det även i detta sammanhang mera på sin plats att söka hjälpa eleverna till rätta än att upp- träda som domare. Se vidare SÖ:s handledning i sexualundervisning.

Alkoholvanor redan i tidiga tonår innebär risker för ungdomarna. Att många ungdomar alltför tidigt använder *alkohol* kan bero dels på det yttre trycket i form av påverkan från kamrater och vuxna, dels också på den bristande insikten hos föräldrar om olämpligheten av att ungdom an-

vänder sprit. Även psykologiska faktorer är emellertid av stor betydelse. Osäkerhet med alltför starka hämningar som följd söker man motverka genom att använda alkohol. Likaså vill man — efter de äldres förebild — visa sig vuxen genom att dricka. Alkoholproblem bland elever skall skolan söka förebygga genom undervisning och hjälp att reda ut personliga svårigheter. Samma synsätt bör anläggas vid fall av *narkotikamissbruk*. Bakom detta döljer sig ofta ångestillstånd, som eleven försöker att dämpa med narkotika. En annan orsak till narkotikamissbruk är ett behov av att fly från en verklighet som upplevs som otillfredsställande (eskapism). Såväl narkotika- som alkoholproblem har sina djupaste orsaker i störningar i det känslomässiga förhållandet mellan eleven och hans omgivning. Även *tobaksrökning* måste till sina orsaker ses som ett mentalhygieniskt problem och bekämpas genom upplysning dels i undervisningen, dels individuellt. I alla frågor som rör elevernas levnadsvanor bör skolan nära samarbeta med föräldrarna. Se vidare s 54 och SÖ:s särskilda skrifter i dessa frågor.

Inträdet i *pubertetsåren* kan vara förenat med skolsvårigheter av olika slag. Denna tid medför en betydande utveckling såväl fysiskt som psykiskt. Den omvälvning detta innebär, både utåt i förhållande till omgivningen och inåt i uppfattningen av den egna personligheten, kan ge upphov till starka osäkerhetskänslor, som yttrar sig i en stegrad känslighet och stingslighet och som kompenseras genom ökad självhävdelse. Inte sällan uppträder anpassningssvårigheter under pubertetsåren som en följd av störningar, som grundlagts tidigare. Ett naturligt självständighetsbehov som undertryckts under barndomen, kan då bryta fram med våldsamt kraft och ta sig uttryck i trots. Stora problem uppstår även därigenom, att den sexuella mognaden inträder, långt innan individen är färdig att bilda familj och ta ansvar för egna barn.

Av många uppfattas puberteten som en tid, då med nödvändighet svårigheter av olika slag måste uppstå. Mycket tyder emellertid på att denna syn är felaktig. Orsakerna till de svårigheter som uppträder är i stor utsträckning att söka i familjens, skolans och samhällets reaktioner inför mognadsprocessen och de förändringar denna medför. Att omgivningen inte tillräckligt förstår och tar *hänsyn* till dessa och att utvecklingen på olika områden inte är samordnad, är utan tvivel de faktorer, som betyder mest för uppkomsten av pubertetsårens problem och konflikter. I detta sammanhang må framhållas vikten av att läraren vid bedömningen av eleverna tar hänsyn till generationsskillnadernas och miljöfaktorernas betydelse för uppförandemönstren. Endast om han väl känner de bland ungdomarna tidsbundet gällande uppförande- och värdenormerna, kan han rätt ta ställning till vad som i ett visst fall avviker från mera traditionsbestämda seder och bruk.

På många sätt kan skolan ta hänsyn till de förändringar hos individen, som pubertetsåren medför. Undervisningen bör läggas så, att den samtidigt ger eleverna mera *frihet* och medför ökat *ansvar*. Förhållandet mellan lärare och elev bör i allt större utsträckning präglas av *samarbete*. De unga skall alltid behandlas med samma respekt som vuxna. Härigenom skapas förutsättningar för att de å sin sida skall hysa respekt för de vuxna och förståelse för deras uppgift, vilket är av största betydelse för att i dessa åldrar undervisning och fostran skall ge gott resultat.

⁴³ Skolan måste se till, att den inte onödigtvis ökar elevernas anpassningssvårigheter utan i stället genom att erbjuda en trygg och stimulerande miljö så långt möjligt bidrar till att övervinna dessa. För att effektivt kun-

na hjälpa en elev, som har svårigheter i skolan av ett eller annat slag, måste klassföreståndaren, som ovan framhållits, först och främst skaffa sig en uppfattning om den eller de orsaker, som kan tänkas ligga bakom. Detta bör han göra främst genom *personliga samtal*, i första hand med eleven och, om det bedöms som lämpligt, även med vederbörande föräldrar.

Viktigt är, att sådana samtal ej utmynnar i förebråelser eller anklagelser utan ger eleven tillfälle att nå bättre kontakt med de vuxna och att ventilera de problem som ligger bakom svårigheterna. Eleven bör få känna, att skolan inte vill döma honom utan hjälpa honom att inse nödvändigheten av att reglerna för samlevnaden i skolan följs. Elever är ofta medvetna om att de burit sig illa åt men förstår inte alltid de motiv eller orsaker, som legat bakom deras uppträdande. I synnerhet är detta fallet, när det gäller miljöbetingade störningar på känslolivets område. Det lönar sig sällan att tvinga fram löften om att saken ej skall upprepas. Detta leder oftast till besvikelser för alla parter. Det viktigaste är, att läraren vinner elevens *förtroende* genom den anda, i vilken samtalet förs.

Om en mera allvarlig förseelse inträffat eller omständigheterna i övrigt gör det nödvändigt, skall rektor föranstalta om noggrannare *utredning*. I denna skall i mån av behov skolans särskilda elevvårdsfunktionärer delta. Har eleven svårt att följa undervisningen, är det lämpligt att efter samråd med föräldrarna låta göra en intelligensundersökning och eventuellt även pröva förekomsten av speciella läs- och skrivsvårigheter. I många fall är en mera ingående undersökning önskvärd, t ex genom remiss till den psykiska barna- och ungdomsvården (rådgivningsbyrå). Rektor har att ta ställning till de åtgärder, som utredningen kan föranleda.

I den mån missförhållanden påvisas genom utredningen, bör man i första hand söka komma till rätta med dessa genom samtal med de berörda parterna. Blotta kännedomen om elevens situation utanför skolan och om att det finns ett samband mellan denna och skolsvårigheterna ger skolan ökade möjligheter att på ett bättre sätt ta sig an eleverna. Förståelsen för eleven och hans personliga problem leder till att det psykiska klimatet förbättras. Detta uppfattar eleven snart, och härigenom är en viktig förutsättning given för att han skall ändra sitt beteende. Ibland kan läraren få värdefull hjälp genom klassens förmåga att vägleda och stödja.

I vissa fall kan det vara önskvärt eller t o m nödvändigt att på grund av elevens intellektuella svårigheter hänvisa honom till specialundervisning. Ett förslag av sådan art accepteras ofta lättare av både elev och föräldrar, om det baseras på en grundlig utredning.

För *högstadiееlever med särskilda skolsvårigheter* kan det i den avslutande årskursen visa sig nödvändigt att i undantagsfall vidta speciella åtgärder för att skolgången skall te sig meningsfull för ifrågavarande elev. Orsakerna till svårigheterna kan vara av olika slag och kan ta sig uttryck i att eleven upplever skolans undervisning som helt ointressant och föga avpassad till hans förutsättningar och behov. I sådana fall kan en jämkning av elevens studiegång övervägas och beslutas enligt anmärkningar till timplanerna 5 och 6 (punkterna 12 respektive 7).

Beträffande samarbete med barnvårdsnämnd har meddelats anvisningar i avsnittet om hem — skola — samhälle (s 20).

Skolhälsovården ingår som den medicinska delen i elevvården. Den skall bidra till skolans samlade kännedom om eleverna genom att klarlägga deras fysiska och psykiska tillstånd. Detta sker genom återkommande *klassundersökningar*, i regel fyra gånger under skoltiden, och genom *undersökningar vid skolläkarens och skolsköterskans mottagningar*. Skolhälsovården medverkar dessutom vid sådana utredningar om elever, som av olika skäl kan vara påkallade.

Det är lämpligt, att föräldrar bereds tillfälle att närvara vid undersökning av yngre elever. Beträffande lärares närvaro vid undersökningen må framhållas, att ju äldre eleven blir, desto mer bör det vanliga förtroendeförhållandet mellan läkare och patient råda, vilket bl a innebär att varken lärare eller annan elev bör vara närvarande vid undersökningen.

I samband med hälsokontrollerna bör läraren informera skolläkare och skolsköterska om sådana förhållanden, som han finner särskilt böra uppmärksammas, liksom dessa informerar läraren om sådana iakttagelser, som kan ha betydelse för elevernas skolgång.

Elever som bedöms vara i behov av tätare kontroller, registreras som "kontrollelever". Läraren skall erhålla upplysning om vilka elever i klassen som är kontrollelever och varför de är det.

Oberoende av klassundersökningarna kan elever hänvisas till skolläkaren och skolsköterskan för undersökning. Detta kan ske genom initiativ från föräldrar, rektor, lärare, annan elevvårdspersonal eller genom att eleven själv vänder sig till t ex skolsköterskan. Elever skall få lov från undervisningen för erforderliga besök hos annan läkare eller hos tandläkare, i den mån dessa inte kan ta mot på annan tid.

Skolhälsovården är främst av förebyggande natur och skall inte innebära sjukvård i egentlig mening. Vid olycksfall och sjukdom skall dock skolläkare och skolsköterska vid skolmottagningen lämna råd för behandling.

Skolhälsovårdens medverkan är av stor betydelse i fråga om elever, som har *svårigheter* i skolan. Sålunda bör den utredning, som efter rektors beslut företas med anledning av anpassningssvårigheter, ske under medverkan bl a av skolläkare och skolsköterska. Vid utredning angående eventuell hänvisning till specialklass eller för samordnad specialundervisning skall eleven undersökas av skolläkaren.

Skolläkares och skolsköterskas medverkan i yrkesvägledningen är ämnad för elever, vilkas yrkesval på grund av svaghet, sjukdom eller annan omständighet kräver särskild rådgivning. Denna del av verksamheten skall ske i nära samverkan med andra för yrkesvägledningen ansvariga befattningshavare såsom yrkesvalslärare, yrkesvägledare, skolpsykolog och skolkurator.

Skolläkare och skolsköterska planerar gemensamt det hälsovårdande arbetet, men i många avseenden måste skolsköterskan ta egna initiativ och handla självständigt. Genom samtal med lärarna och genom egna iakttagelser av eleverna bör hon inhämta kännedom om vilka som kan vara i behov av undersökning eller observation. Med särskild uppmärksamhet skall hon följa kontrollelevernas förhållanden. Genom hembesök eller på annat sätt skall hon skaffa sig uppfattning om elevernas miljö och med föräldrarna diskutera hälso- och uppfostringsfrågor.

Under sin tjänstgöringstid i skolan skall skolsköterskan ta hand om elever, som råkat ut för olycksfall eller plötsligt insjuknat och se till, att de

får den vård de behöver. Måste eleven till sjukhus, bör skolsköterskan tillse, att någon vuxen följer med, om föräldrarna inte kan nås.

Det förekommer ofta att elever, speciellt de yngre, uppsöker skolsköterskan för inte sällan obefintliga åkommor. Det rör sig då i många fall om ängsliga, kontaktsökande elever, för vilka denna kontakt med skolsköterskan kan vara av stor betydelse. Man bör inte utan vidare försöka hindra dessa besök, eftersom elevens situation kanske bör undersökas. Även äldre elever söker kontakt på detta sätt, då de i själva verket vill diskutera sina personliga problem.

På grund av arbetsförhållandena blir det ofta skolsköterskan, som får förmedla kontakten mellan skolläkaren och lärarna och ge upplysningar om eleverna, liksom hon får ta del av lärarnas syn på de problem som föreligger.

Skolsköterskan skall vid behov också stå i förbindelse med socialmedicinska institutioner utanför skolan, såsom sjukhus, rådgivningsbyrå och, där skolkurator ej finns, även med barnavårdsnämnd.

För varje elev skall föras ett *hälsokort*, på vilket skolläkare och skolsköterska för fortlöpande anteckningar. Hälsokorten skall förvaras av skolsköterskan på ett betryggande sätt, t ex i låst skåp.

Inom studie- och yrkesorienteringen kan skolläkare och skolsköterska ge betydelsefulla bidrag genom att klarlägga sambandet mellan kroppskonstitution, hälsa och handikapp och de krav, som olika former av yrkesutövning ställer.

Liksom för all annan elevvårdande verksamhet är också för skolhälsovården *lärarnas* medverkan nödvändig, eftersom inga andra som de har möjlighet att kontinuerligt följa elevernas utveckling och iakttä de förhållanden under vilka de arbetar. Det är särskilt viktigt att lärarna söker befrämja god arbetshygien, beaktar arbetsställningar och vid uppläggningsen av undervisningen tar hänsyn till elevernas psykiska och fysiska förutsättningar och därvid ägnar särskild uppmärksamhet åt de särpräglade eleverna. I sin undervisning kan lärarna medverka till att hos eleverna grundlägga sunda levnadsvanor och att motarbeta villfarelser på det medicinska området.

Tandhälsovården i skolan är dels förebyggande, dels behandlande. Den ombesörjs av tandläkare, tandsköterskor och tandhygienister. Tandvård erbjuds eleverna kostnadsfritt till och med det år de fyller 16 år. Folk-tandvården är huvudman för den tandvård som ordnas i skolan.

Skolpsykologisk verksamhet

Skolpsykologens huvuduppgifter är att medverka till att åstadkomma gynnsamma förutsättningar för en individuellt anpassad, utvecklingsfrämjande inlärning och till att förebygga uppkomsten av störningar i samvaron och samarbetet i skolan, att utreda och föranstalta om åtgärder beträffande elever med skolsvårigheter och att informera om den skolpsykologiska verksamhetens förutsättningar, syfte och arbetsätt.

Skolpsykologen bör vid behandling av skolplaneringsfrågor bidra med synpunkter på skollokalernas planering, utformning och utrustning i syfte att åstadkomma en miljö, som förebygger att störningar och problem uppstår för enskilda elever eller grupper av elever i skolarbetet. På motsvarande sätt bör skolpsykologen medverka vid den organisatoriska planeringen av exempelvis specialundervisningen. Genom information och stöd-

jande verksamhet bör skolpsykologen främja ett gott arbetsklimat i skolan. Frågor som rör elevvård och samverkan mellan individer och grupper i det dagliga arbetet blir därvid särskilt angelägna. För att eleverna och föräldrarna på ett insiktsfullt och engagerat sätt skall kunna medverka vid utformningen av skolmiljön, bör skolpsykologen i olika sammanhang med dem diskutera psykologiska och mentalhygieniska frågor, exempelvis tonårens psykologi, samlevnadsfrågor och olika slag av fysiska och psykiska handikapp.

Att allmänt främja den enskilda elevens utveckling är en viktig uppgift för skolpsykologen. I det arbete som består i att hjälpa elever till rätta, när svårigheter uppstår, uppnås de bästa resultaten, om svårigheterna kan upptäckas och behandlas så tidigt som möjligt. Genom sina speciella utredningsmetoder och genom medverkan i konferenser och vid informella kontakter i skolan kan skolpsykologen ge ökad och nyanserad kunskap om eleverna och därmed bidra till att dessa får lämplig undervisning och till att hänsyn även i övrigt tas till deras speciella behov och förutsättningar. Detta är av särskild betydelse för eleverna under deras första tid i skolan och i studievalsituationerna i de högre årskurserna.

I den elevvårdande verksamheten har skolpsykologen viktiga utredande och verkställande uppgifter. Den skolpsykologiska undersökningen syftar till att belysa bakgrunden till elevens svårigheter. Det är av stor vikt att denna undersökning sker i en anda av öppenhet och förtroende för att eleven och föräldrarna aktivt skall engagera sig i undersökningen och i de åtgärder som undersökningen kan ge anledning till. Vid behandlingen av elever med skolsvårigheter kan skolpsykologen bidra dels med rekommendationer om åtgärder i fråga om reguljär undervisning och specialundervisning samt remittering till specialister, dels genom stödkontakter och gruppsamtal med elever. Vid denna behandling bör beaktas, att elevernas svårigheter kan vara av så komplicerad natur, att planerade åtgärder måste modifieras med hänsyn till efter hand ändrade förutsättningar. En noggrann uppföljning av åtgärderna är därför nödvändig.

En angelägen uppgift för skolpsykologen är att i samband med det inre arbetet i skolan och i kontakten med hemmen informera om den skolpsykologiska verksamheten. Det är också viktigt att sådan information lämnas till andra institutioner i samhället i syfte att underlätta samarbetet med dem i elevvårdsfrågor.

Skolkurativ verksamhet

Skolkurator fungerar som skolans sociala expert. Elever och föräldrar kan vända sig till kurator för att få upplysningar, råd och hjälp i frågor som rör bl a skolgång, svårigheter i anpassningen till skolsituationen och i frågor av mera personlig art. Kurator skall vidare kunna informera om vart elever och föräldrar kan vända sig för att få del av den hjälp samhället erbjuder, då skolans resurser inte räcker till. Genom samtal och annan kontakt med föräldrar kan skolkurator medverka till att klarlägga orsakssammanhang, undanröja missförstånd och därmed skapa ett bättre samförstånd mellan hem och skola.

I samråd med övriga i elevvårdsarbetet medverkande uppehåller skolkurator skolans kontakt med samhällets sociala institutioner och myndig-

heter, framför allt de barna- och ungdomsvårdande liksom den psykiska barna- och ungdomsvården, varigenom en samordning kan ske av de hjälpåtgärder som behövs för att återinpassa elever med sociala störningar.

I skolans åtgärder mot missbruk av beroendemedel har skolkuratoren särskilda möjligheter att medverka genom den kännedom som kuratorn har om vissa betydelsefulla sociala bakgrundsfaktorer.

Kurators uppgifter kan aktualiseras av olika befattningshavare i skolan. Beroende på ärendets art tar kurator de kontakter som bedöms angelägna och förordar eller medverkar i erforderliga utredningar och åtgärder.

Särskild uppmärksamhet bör kurator ägna de elever, som på grund av hemförhållandena kan vara i behov av rådgivning och stöd, liksom de elever, som på grund av andra orsaker än hälsoskäl ofta är frånvarande från undervisningen. När det gäller elever, som erhåller samordnad specialundervisning på grund av sjukdom, handikapp eller liknande omständigheter bör nära samverkan ske med skolläkare, skolsköterska och skolpsykolog.

Till skolkuratorns förebyggande arbete hör bl a att stimulera eleverna att använda fritiden på ett meningsfullt sätt, varvid från kamratumgänget isolerade elever bör ägnas särskild uppmärksamhet.

Bedömning av elevernas arbetsresultat

Allmänna anvisningar

Den fortlöpande kontrollen av elevernas arbete har en viktig uppgift i undervisningen. Främst avser den att klarlägga, om lärarens undervisning och elevernas arbete varit lämpligt anordnade och om eleverna fått avsett gagn av skolarbetet. Läraren bör med ledning av arbetsresultaten bedöma, i vad mån klassen eller enskilda elever behöver ytterligare hjälpas och vägledas. Då någon varit borta från skolarbetet, skall läraren tillse, att kursavsnitt som behandlats under frånvaron såvitt möjligt inhämtas, och därvid ge erforderlig hjälp.

I ett tidigare avsnitt om utvärdering (s 71) behandlas från vidare synpunkter frågor rörande skolans funktioner och arbete. Utöver vad där anges, och som naturligtvis gäller för skolan i dess helhet, kan i förevarande sammanhang följande mer speciella synpunkter anläggas.

Kontrollen kan ske under olika former: genom muntliga och skriftliga redovisningar, genom föredrag, uppsatser, prov osv. I allmänhet bör de muntliga förhören, som i regel skall uppta endast en mindre del av undervisningstiden, hållas i samtalsform, men eleverna bör även få tillfälle att lämna sammanhängande redogörelser.

Kontroll och utvärdering av elevernas arbetsresultat kan resultera i betygsättning. Betygen utgör hjälpmedel vid studie- och yrkesorientering såväl inom grundskolan som vid val av fortsatt utbildning. Slutbetygen används också av arbetsgivare och av anställande myndigheter såsom en av kvalifikationsgrunderna vid bedömning av sökande till viss anställning. Vidare är betygen en form att ge föräldrarna besked från skolan om vissa av elevernas resultat.

Betygen kan ha även andra funktioner. Främst uppfattas de i regel som mått på hur eleven lyckats i relation till kamraterna att uppnå de studiemål, som uppställts i respektive ämnen och kurser. Såsom mått på kunskaper och färdigheter är de således inte absoluta utan relativa. De anger prestationen i relation till motsvarande prestation för samtliga elever i riket i kurser av samma slag.

Betygens uppgift i samband med studiernas avslutande är uppenbar och likaså deras roll som hjälpmedel vid val av ämnen och studievägar. Däremot har de *under* ett visst skede av utbildningen självklart mindre betydelse. De får i alla händelser inte ersätta en mera direkt kontakt mellan skola och hem. Deras roll såsom medel att sporra eleverna i arbetet får inte övervärderas.

Betygen är långt ifrån nödvändiga i alla kontrollerande, utvärderande och diagnostiserande sammanhang. Där de ges, måste de vara objektiva i den betydelsen, att resultaten för elever inom en och samma klass och för elever i olika klasser bedöms enligt samma normer. Betyg enligt den 5-

gradiga skalan bör därför inte delges eleverna för enstaka prov i en klass. Bedömningen får under inga omständigheter influeras av ovidkommande synpunkter, t ex hänsyn till uppförande och ordning.

Till sin egentliga innebörd är betygen en bedömning av vad eleven vid betygsättningstillfället presterat, dvs av vad han då har bakom sig. De har emellertid värde även som underlag för bedömning av studie- och yrkesförutsättningar. Det är därför av vikt, att de så allsidigt som möjligt anger elevens kunskaper och färdigheter. Därvid bör även vad han ådagalägger under friare former och från färdighetsträningen mera isolerade sysselsättningar beaktas. Det är i flertalet ämnen förhållandevis lätt att objektivt gradera förmågan att memorera kunskapsstoffet, sådant det framträder vid muntliga och skriftliga förhör. Svårare är det att bedöma, i vad mån eleven kan tänka självständigt och konstruktivt i anslutning till det memorerade, överblicka och kritiskt bedöma detta och använda kunskaperna för problemlösning i vidare mening. Särskilt skall detta beaktas, när prov ges och bedöms. Läraren måste noga se till, att han inte övervärderar minneskunskaperna och fäster för litet avseende vid andra väsentliga insikter och färdigheter. Hänsyn bör sålunda tas till såväl kunskapernas kvalitet som till deras kvantitet och allsidighet.

För elevernas trivsel i arbetet, för arbetslusten och arbetsinsatsen är det av stor betydelse, att läraren ägnar vederbörlig uppmärksamhet och omsorg åt sin uppgift att objektivt betygsätta deras prestationer. Dessa skall vägas samman beträffande olika delar av ett ämne. Härvid bör kursplanens accentuering av de olika momenten och deras omfattning vara vägledande. Brister i en mindre viktig gren bör inte få verka sänkande på betyget i samma utsträckning, som om det gällt en mera väsentlig. Betyg i vissa ämnen, där skriftliga prov ges, får inte göras beroende enbart eller ens i första hand av dessa prov. Samtliga prestationer skall inräknas, och läraren måste vara på sin vakt mot en övervärdering av sådana resultat, som lättare än andra låter sig bedömas. Givetvis får inte det förhållandet, att ett betyg skall ges, påverka undervisningens och skolarbetets utformning, så att en förskjutning sker till förmån för lättkontrollerade och lättbedömda moment, till förfång för andra och väsentligare.

Stundom kan, där underlaget för ett betyg är litet, en viss återhållsamhet med såväl höga som låga betyg vara motiverad under höstterminen, då läraren ej hunnit lära känna eleverna mera ingående. Särskilt gäller detta, när de börjar med ett nytt ämne. Vid vårterminens slut bör emellertid en mer differentierad betygsättning eftersträvas. Höstterminsbetyget skall, som framgår av namnet, sättas på basis av elevens prestationer under den gångna höstterminen. Vårterminsbetyget (läsårsbetyget) avser däremot hela läsåret och inbegriper även vad som behandlats under höstterminen. Höstterminsbetyget har närmast karaktären av förhandsinformation. För elever och målsmän är det av betydelse, bl a i samband med kommande ämnes- och kursval. Betyg bör utgöra ett uttryck för de samlade kunskaper och färdigheter eleven förvärvat. Därvid bör hänsyn tas till hans utveckling och prestationerna mot slutet av perioden får väga tyngre än de i början.

Betygen bör grundas på iakttagelser och anteckningar under terminernas lopp och ej blott på ett mer eller mindre ytligt eftersinnande vid periodens slut. Även under terminer då betyg inte skall ges är det nödvändigt, att noggranna anteckningar förs om framsteg och andra förhållanden att läggas till grund för bl a meddelanden till föräldrar och beslut om flyttning. An-

teckningar om resultaten av de olika prestationerna bör dock inte göras på lektionstid, då detta lätt gör eleverna nervösa.

Fördelningen på olika betygsgrader bör för samtliga elever i riket i kurser av samma slag vara följande :

Betyg	1	2	3	4	5
Procent	7	24	38	24	7

Högsta betyg är siffran 5. Betyget 3 ges, när elevens kunnskap och färdighet bedöms som medelgod för den kurs det avser. Begreppet medelgod hänför sig, som framgår ovan, inte till den enskilda klassen eller gruppen utan till ett representativt elevmaterial. Detsamma gäller om spridningen på lägre och högre betygsgrader. Om klassen inte kan anses representativ för den elevkategori den omfattar, bör betygsmedelvärde och betygspridning i samma mån avvika från vad som angivits ovan.

Innan läraren slutjusterar sina betyg, bör han undersöka, om frekvenstalen för de olika betygsgraderna i något avseende är anmärkningsvärda. Har han genom den kontroll och de bedömningar han gjort fått den bestämda uppfattningen, att han har en inom den elevkategori det gäller ovanligt svag eller ovanligt duktig klass eller grupp att betygsätta, bör betygsfördelningen givetvis harmoniera med detta. Om en klasslärare finner, att betygsfördelningarna för olika ämnen tenderar att markant avvika från varandra, bör han söka utreda anledningen härtill och därefter göra de smärre justeringar som kan vara befogade. Då olika ämnen betygsätts av olika lärare, bör i samma syfte överläggningar och konferenser äga rum angående betygskalans tillämpning.

Vad här sagts om betygsgradernas innebörd och frekvens gäller i första hand årsbetyget, dvs vårterminsbetyget. Den så kallade "glidande betygskalan" med genomsnittligt högre betyg i högre årskurser är här inte tillämplig. I princip gäller samma normer för höstterminsbetyget, men omständigheterna gör det ofta nödvändigt att där tillämpa en något mindre nyanserad betygsgivning. Denna kan ta sig uttryck i att ytterlighetsbetygen utnyttjas mindre. Lösningen bör sålunda inte sökas i att betygsgraden 2 används för en medelgod prestation. Betyget 3 skall även i höstterminsbetyget ges för en medelgod prestation.

Vid lärarbyte föreligger risk för en sänkning av betygsnivån. Att en lärare, innan han lärt känna en klass, är sparsam med de högre betygen är förståeligt, men om eleverna förut betygsatts av en annan, bör hänsyn tas till de av denne givna betygen, tills den nye läraren hunnit förvärva mera erfarenhet av eleverna. Härigenom undviks omotiverade sänkningar.

För att största möjliga likformighet i betygsättningen skall uppnås, tillhandahålls som hjälpmedel officiellt godkända standardiserade prov. Dessa ger ledning vid bedömandet av klassens eller gruppens allmänna ståndpunkt. De samlade provresultaten anger för ämnet i fråga medelbetyg och betygspridning. Sedan läraren satt de på anteckningar och erfarenheter grundade preliminära betygen, gör han med ledning av standardprovresultaten en justering av betygen i fråga om medelnivå och spridning. De standardiserade proven avser primärt klassen eller gruppen, inte den enskilde eleven. Med hänsyn till den stora betydelsen av att enhetliga betygsättningsnormer så långt möjligt tillämpas i alla skolor, bör dessa prov användas. För att syftet med dem inte skall förfelas är det vidare av största vikt, att de till proven fogade anvisningarna noga följs.

För likformigheten i betygsättningen i stort, därmed även i ämnen, där

standardiserade prov ej tillhandahålls, är det nödvändigt med en viss fortlöpande kontroll genom den lokala skollärovervakningen. Ett betydande ansvar åvilar här rektor, som därför bör hålla sig noga underrättad om betygsättningen i skilda klasser och ämnen samt i förekommande fall ingripa i rådgivande syfte. Denna kontroll bör ej avse enbart medelbetyg utan även gälla betygsmedeltal och betygspridning. Därvid bör uppmärksammas, om betygsmedeltal och betygspridning i vissa ämnen eller kurser mera markant avviker från betygsättningen i stort. Där sådana avvikelser förekommer, bör skolledaren sålunda göra berörda lärare uppmärksamma härpå.

Vad ovan angivits om betygsmedeltal och betygspridning skall gälla ämnena vart för sig och, där dessa uppdelats i kurser, varje kurs för sig. Betyget 3 skall vara medelbetyg för samtliga elever i riket som betygssetts i ett visst ämne eller en viss kurs.

Problemet att utvärdera och bedöma skolans arbete och elevernas prestationer är en svår och grannliga uppgift, som fordrar speciella överväganden och mycken eftertanke från lärarens sida. Till ytterligare belysning av detta problem har SÖ i annat sammanhang utfärdat mer detaljerade och illustrerande anvisningar för betygsättning.

Speciella anvisningar

I de fall, då speciella läs- och skrivsvårigheter uppenbarligen föreligger hos en elev, skall vid betygsättningen i första hand i svenska och i främmande språk hänsyn tas därtill. Ju högre årskurs betyget i svenska avser, desto större vikt bör vid betygsättningen tillmätas den språkliga färdigheten, kunskaperna, omdömet och mognaden (jfr de speciella anvisningarna i ämnet). Man bör sålunda successivt alltmer bortse från prestationerna i läsning och stavning och sätta betygen med hänsyn till övriga moment och delar av ämnet. Om undervisning av elever med läs- och skrivsvårigheter har skolöverstyrelsen utfärdat särskilda anvisningar (se supplement om specialundervisning).

På *lågstadiet* ges betyg i vart och ett av ämnena svenska, matematik, musik, gymnastik och orienteringsämnen.

På *mellanstadiet* ges betyg i vart och ett av ämnena svenska, matematik, engelska, musik, teckning, slöjd och gymnastik samt ett sammanfattande betyg i orienteringsämnena, dvs religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi och naturkunskap.

I *årskurs 7* ges betyg i vart och ett av ämnena svenska, matematik, engelska, musik, teckning, slöjd, gymnastik, religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi, biologi, kemi och fysik samt, alltefter ämnesvalet, i franska, tyska, ekonomi, konst eller teknik.

I *årskurs 8* ges betyg i vart och ett av ämnena svenska, matematik, engelska, teckning, slöjd, hemkunskap, gymnastik, religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi, biologi, kemi och fysik samt, alltefter ämnesvalet, i franska, tyska, ekonomi, konst eller teknik.

I *årskurs 9* ges betyg i vart och ett av ämnena svenska, matematik, engelska, musik, teckning, slöjd, hemkunskap, barnkunskap, gymnastik, religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi, biologi, kemi och fysik samt, alltefter ämnesvalet, i franska, tyska, ekonomi, konst eller teknik.

Vid periodläsning och samlad undervisning i årskurserna 7 och 8 ges terminsbetyg i enskilda orienteringsämnen (religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi, biologi, kemi och fysik) på sätt SÖ bestämmer.

Utöver skyldigheten att enligt skolstadgan i föreskriven ordning bestämma betyg och delge dessa till hemmen har skolan ett oeftergivligt ansvar att även på annat sätt sörja för erforderlig kontakt med föräldrarna om elevens arbetssituation och om hur elevens arbete fortskrider. Sådan kontakt skall i förebyggande syfte förekomma på ett så tidigt stadium som möjligt och så snart anledning föreligger, dock minst en gång varje termin. Beträffande formerna för denna kontakt lämnar SO i annat sammanhang närmare föreskrifter.

Om formulär för terminsbetyg, slutbetyg och intyg om avgång utfärdar SO närmare anvisningar.

Elev skall vid läsårets slut normalt *uppflyttas* till närmast högre årskurs. Uppstår tvekan, huruvida elev bör flyttas upp eller inte, sker ett avgörande först efter samråd med elevens föräldrar. Som huvudregel vid avgörandet i dessa frågor, som skall handläggas av klasskonferensen, gäller, att man i första hand skall bedöma vad som med hänsyn till elevens utveckling på det hela taget synes vara lämpligast för honom.

Underlag för ifrågavarande bedömning utgör främst de fortlöpande iakttagelser, som gjorts, och de uppgifter, som samlats, om elevens fysiska och psykiska förutsättningar, prestationer i skolan, hemmiljö och fritidsmiljö (jfr s 86). Dessa iakttagelser måste naturligen sammanställas med föräldrarnas, för att bilden av elevens situation och underlaget för bedömningen skall bli så komplett som möjligt. Betygen utgör således endast *en* bedömningsgrund, vanligen inte ens den viktigaste. Hur betyg i enskilda ämnen eller ämnesgrupper skall vägas in i den allmänna bedömningen och vägas mot varandra, får avgöras i det individuella fallet från den allmänna förutsättningen, att samtliga ämnen är likvärdiga. Betygen som sådana utgör inget besked om i vad mån bakomliggande prestation bör betraktas som "godkänd" eller inte. Någon sådan bedömning kan inte ske, därför att begreppen "godkänd" och "underkänd" är oförenliga med den relativa betygsättningens princip.

När en elev har svårt att följa skolarbetet eller i övrigt anpassa sig i skolan, kan detta naturligtvis bero på bristande begåvning, men lika ofta beror svårigheterna på andra omständigheter, såsom fysisk och psykisk sjukdom eller klenhet, ogynnsamma hem- eller skolförhållanden och liknande. Särskilt under pubertetsåren bör hämmande inflytelser på skolarbetet noga observeras. Det bör också uppmärksammas, att speciella läs- och skrivsvårigheter ingalunda sällan förekommer och att dessa kan ha ett avsevärt inflytande på den allmänna skolprestationen. I de enskilda fallen föreligger vanligen ett flertal samverkande orsaksfaktorer att beakta i elevens totala situation.

Då klasskonferensen skall ta ställning till ifrågasatt vägran att flytta upp en elev till högre årskurs, måste den sålunda göra ett noggrant och allsidigt bedömande. Hänsynen till den enskilde eleven och till vad som för hans fortsatta utveckling synes vara bäst — att fortsätta i nästa årskurs eller att ytterligare ett år följa undervisningen i samma — får till sist heller inte utesluta att skälig hänsyn tas till kamraterna i den klass eleven tillhör eller skulle komma att tillhöra.

Planering

All verksamhet i skolan är målbestämd och tidsbegränsad och måste därför vara planmässig. Noggranna förberedelser underlättar väsentligt arbetet i skolan och utgör en viktig förutsättning för goda resultat. Detta förberedelsearbete förutsätter i sin tur, att skolledningen och lärarna äger kännedom om de mål och riktlinjer, som gäller för skolans verksamhet i det hela, liksom förmåga att mera i detalj precisera och utforma den del därav som består av undervisningen i olika ämnen.

Skolledningens planering av undervisningen omfattar bl a de inslag i undervisningen, som skall ingå i två eller flera ämnen på respektive stadium eller som fortlöpande skall beaktas på mera än ett stadium (se speciellt anvisningarna s 45 ff och 67). Den avser vidare den praktiska yrkesorienteringen, studiebesöksverksamheten, lägerskolverksamheten, resurstimmarernas användning och fritt valt arbete. Vid planeringen bör särskilt beaktas de svagpresterande och handikappade elevernas problem. Skolledningens planering görs i samråd med berörda lärare och elever samt skolläkare, skolsköterska, skolpsykolog och skolkurator.

Lärarnas planering av undervisningen på längre sikt, dvs för hela stadiet, läsåret, terminen eller andra perioder av varierande längd, bör bl a bestå i att lärarna tillsammans med eleverna skaffar sig överblick över stadiets och läsårets hela kursinnehåll. Urvalet av lärostoff inom de ramar, som huvudmomenten föreskriver, är en av de viktigaste förberedande åtgärderna. Detta urval måste grundas på ett mera i detalj angivet mål för ämnet eller huvudmomentet i fråga. Ett lämpligt sätt att göra detta kan vara att redan i det inledande skedet noga tänka igenom vilka resultat av undervisningen man senare vill utvärdera och hur detta skall ske.

Det preciserade målet, omsatt i urvalet av lärostoff och verksamhetsformer, bör i görligaste mån få den allsidighet och den bredd som gäller för skolan i stort. Planeringen i detta skede bör därför, oavsett vilket ämne eller vilket huvudmoment den avser, inte begränsa sig till en tillämpning av traditionella kunskapskriterier. Den bör även avse hur undervisningen skall utformas för att kunskaperna så vitt möjligt skall kunna användas och tillämpas i nya situationer.

Planeringen bör även gälla vilka verksamhetsformer och vilket innehåll undervisningen skall omfatta för att främja elevernas sociala och emotionella mognad och utveckla deras manuella och fysiska färdigheter. I planeringen har läraren vidare att med ständigt beaktande av psykologiska och sociologiska aspekter, exempelvis elevernas spontana intressen, det presenterade lärostoffets motivationsskapande effekt, lärostoffets uppordnande vid en funktionell färdighetsträning och lärostoffets möjligheter att

påverka vanebildning och attitydbildning, söka utforma undervisnings- och arbetsprogram som beaktar den enskilde elevens särart.

Lärostoffet grupperas i mindre enheter, var och en med ett avgränsat innehåll, och den ungefärliga tidsramen för studierna av området i fråga bestäms. Med ledning av läroplanens exempel och anvisningar bör därefter sådana avsnitt utväljas, som med hänsyn till elevernas intressen och studieförutsättningar kan bli föremål för fördjupad behandling. Kravet på kontinuitet i inläringen bör samtidigt tillgodoses. Vid planeringen av skolarbetet på längre sikt skall vidare beaktas, att all undervisning skall söka medverka till elevernas språkliga utveckling och ge dem tillfälle att efter hand tillägna sig goda arbetsvanor och en allt bättre studieteknik. Se vidare anvisningar om undervisningen i orienteringsämnen (s 171).

Vid planeringen bör lämpliga böcker och andra läromedel inventeras liksom också möjligheterna till intervjuer, exkursioner, studiebesök etc. I den utsträckning så är möjligt bör de ovan nämnda förberedande åtgärderna utföras i samråd med eleverna.

En preliminär tidsplan, med tid inräknad även för repetitioner, prov, redovisningar m m, är till gagn för det fortsatta arbetet. Därvid bör observeras, att skolstadgan inte lämnar utrymme för anordnande av skrivningar annat än på vederbörande ämnes egna timmar. Om längre tid i något enstaka fall skulle behövas kan lektionsbyte dock ske med annan i avdelningen undervisande lärare.

I timplanen tilldelas vissa ämnen ett antal överskjutande lärartimmar, resurstimmar, som kan användas på olika sätt enligt där angivna allmänna bestämmelser. Delning av klass torde vara den mest ändamålsenliga användningen av dessa timmar på lågstadiet och mellanstadiet. Härigenom underlättas en individualiserande undervisning och olika slag av särskild handledning, t ex vid den grundläggande färdighetsträningen. I klasstyperna b, B1 och B2 kan resurstimmar användas även för samverkande undervisning av två eller flera lärare. På högstadiet bör skolledare och lärare i samråd planera användningen av resurstimmarna på sätt som bäst gagnar undervisningen. Inom den totala timtilldelningen för läsåret kan exempelvis förekomma en eller flera av följande anordningar: undervisning i mindre och större grupper; samverkande undervisning av två eller flera lärare; enlärsystem med expertmedverkan, bl a för vissa klasser med särskilda skol Anpassningsproblem; medverkan av annan personal (expert, assistent, biträde); användande av lärarersättande läromedel. Arbetet leds således av en eller flera lärare som tillsammans med annan personal och elever utgör ett *arbetslag*, vilket i samråd väljer och planerar lärostoff och arbetsuppgifter, genomför arbetet och sammanfattar och diskuterar arbetsresultaten.

Vid de *dagliga förberedelserna* måste läraren eller arbetslaget klargöra för sig, vart man syftar med varje arbetspass och vilka resultat som bör eftersträvas, vilket lärostoff som bör behandlas, hur arbetet bör bedrivas och vilka läromedel som bör utnyttjas. I första hand skall därvid klassens eller gruppens allmänna standard och de enskilda elevernas varierande förutsättningar vara bestämmande. Det betyder, att det inte räcker med att läraren gör sig förtrogen med det stoff, som skall behandlas. Inte ens en mycket kunnig och erfaren pedagog kan avstå från att även på annat sätt förbereda sitt arbete. I detta sammanhang kan pekas på t ex betydelsen av att ordna skolarbetet så, att eleverna får möjlighet att ordentligt tränga in och fördjupa sig i en uppgift utan att splittra intresset och engagemanget på alltför många uppgifter samtidigt. Den tid som för varje års-

kurs tilldelats de olika ämnena bör därför inte delas upp på alltför många arbetstillfällen och aktiviteter. Ett på många korta arbetspass splittrat dagschema medför, att naturliga undervisningsenheter ofta blir sönderstyckade, att samverkan mellan olika ämnen försvåras, att elevernas självständiga arbete onödigt ofta blir avbrutet av de korta rasterna och att förhållandevis lång tid åtgår för omställning till nytt arbete efter dessa avbrott. Strävan vid schemalagningen måste vara att åstadkomma längre sammanhängande arbetspass. Erforderlig hänsyn skall givetvis tas till vederbörande ämnes karaktär och till de arbetssätt och läromedel som används. Därvid bör särskilt uppmärksammas kravet på att man anpassar inlärningssituationerna vid undervisningen i språk till föreliggande omständigheter, bl a beträffande tillgången till olika läromedel och tekniska anordningar.

Olika slag av *konferenser* är ett viktigt inslag i skolans inre arbete. De är nödvändiga bl a för aktualisering och samordning av elevvårdande uppgifter, för samarbete med elevvårdsfunktionärer, för planering av samarbetet med hemmen, för överläggningar om studiernas uppläggning och kursernas innehåll samt för planering och samordning av undervisningen inom enskilda avdelningar, inom samma eller angränsande årskurser och stadier, i enskilda ämnen och i ämnesgrupper. Vid konferenser, då undervisningen planeras eller allmänna pedagogiska frågor behandlas, bör även representanter för eleverna delta.

Om kollegier, klasskonferenser, ämneskonferenser och överläggningar beträffande frågor om erforderlig samordning av undervisningen i olika ämnen lämnas föreskrifter i skolstadgan.

Klasskonferensens uppgift är närmast att handlägga frågor rörande en klass eller flera klasser, som i visst ämne eller vissa ämnen undervisas gemensamt.

Ämneskonferensen på högstadiet och motsvarande anordningar på lågstadiet och mellanstadiet har bl a till uppgift att i anslutning till läroplanen närmare planera skolarbetet. Väsentliga delar av den mera översiktliga planeringen bör ske vid början av höstterminen och vårterminen och i slutet av läsåret. I det senare fallet bör arbetet bl a avse att sammanfatta resultatet av den verksamhet som förekommit under läsåret för att tjäna som underlag för planering av kommande läsår och att inför kommande läsår ge förslag om schemauppläggning och studieplaner samt planering av läromedels- och materialbehov. Vid planering i början av en termin bör förutom information och instruktion rörande skolarbetet bl a följande kunna förekomma: systematisk genomgång av riktlinjer för undervisningen samt gällande huvudmoment och anvisningar, genomgång av och överläggningar om studieplaner och andra hjälpmedel för kursuppläggningen, inventering och uppordning av böcker och andra läromedel för planerade kursavsnitt, planering av studiebesök, exkursioner och friluftsdagar, samordning av undervisningen i olika ämnen och i parallellklasser, som behandlar samma kurser periodvis.

Behovet av väl genomtänkta, konkreta *studieplaner*, både av allmän karaktär och med lokal anknytning, sammanhänger med kursplanernas uppbyggnad och anvisningarnas innehåll och inriktning. Inom de ramar som anges där, finns utrymme för en betydande frihet i arbetet. Detta är en av förutsättningarna för att goda resultat skall uppnås i undervisningen och för en fortsatt utveckling av skolarbetet. Friheten är emellertid förenad med skyldighet att planmässigt ordna och bedriva undervisningen inte endast

inom ramen för enstaka arbetspass utan också på längre sikt. *Dispositionsförslag till studieplaner och exempel på ordnade sekvenser av lärostoff och verksamheter* finns i anvisningar och kommentarer. Lokala studieplaner bör vid behov utarbetas, varvid de nyss nämnda anvisningarna kan tjäna till ledning. I de ämnen, där studier i den närmaste omgivningen är det centrala eller utgör väsentliga inslag, t ex hembygdskunskap, naturkunskap, biologi och samhällskunskap, måste studieplanerna med nödvändighet ges lokal anknytning.

Alla studieplaner skall utgöra förslag, som tillämpas alltefter föreliggande förhållanden. Lärarnas och lärarlagens aktiva planering av studierna i samverkan med eleverna är viktigare än de färdiga studieplanerna.

Timplaner

Allmänna bestämmelser

1. I timplanerna används följande förkortningar:
vte = veckotimme, vtr = veckotimmar, E = elev eller elever, L = lärare, åk = årskurs eller årskurser.

2. Med resurstimme förstås antalet Lvtr som överstiger antalet Evtr i ämne eller ämnesgrupp. Resurstimme används för att dela klass eller klasser i grupper, om ej annat föreskrivs. Gruppernas storlek och sammansättning avpassas efter elevernas behov av individuell handledning, undervisningssituationens art och omständigheter av betydelse för schemat, t ex skolskjutsar. Det ankommer närmast på läraren att ordna eleverna i grupper.

3. Klasser anordnas av följande huvudtyper

Klasstyp	Klassen omfattar följande åk
a	1, 2 eller 3
b	1 och 2 eller 2 och 3 eller 1—3
A	4 eller högre åk
B1	3 och 4 eller 5 och 6 eller, för specialklass, 7 och 8 eller 8 och 9
B2	3—6 eller 4—6 eller, för specialklass, 7—9

Saknas någon årskurs tillfälligt i B2-klass ändras ej klasstypen.

4. Avvikande klasstyp får anordnas på låg- och mellanstadierna efter medgivande av länskolnämnden och på högstadiet efter medgivande av skolöverstyrelsen. Sådan klasstyp betecknas med bokstaven v (variant) som fogas till beteckningen för närmast motsvarande huvudtyp.

5. Skolenhet som består av klasser av olika typer får blandad beteckning varvid den dominerande klasstypen anges först, t ex AB1ab, B1Aa, B1a. Hänsyn behöver inte tagas till specialklasser. När klasstypen för specialklasser särskilt anges, betecknas de på samma sätt som andra närmast motsvarande klasser.

6. Längre förflyttning till och från undervisningslokal räknas ingå i rast. Elevernas förberedande och avslutande göromål i samband med lektion räknas ingå i lektionen.

7. För periodläsning och samlad undervisning får timplanerna jämkas i fråga om ämnesuppdelning och fördelning av den anslagna tiden på läsårets veckor. Timplanerna tillämpas därvid enligt föreskrifter i allmänna anvisningar för skolans verksamhet.

8. Skolstyrelsen får besluta om mindre jämkningar i fördelningen av antalet vtr i olika ämnen enligt timplanen, i första hand inom samma stadium. Därvid får det sammanlagda antalet vtr för ämnet enligt timplanen ej ändras och inget ämne får uteslutas.

Skolöverstyrelsen får inom ramen för det totala antalet vtr på grundskolans skilda stadier medge mindre jämkningar i timplanerna utöver vad som framgår av första stycket.

I hörselklass och läsklass får antalet vtr i svenska ökas med motsvarande minskning av antalet vtr i andra ämnen.

9. Om det föreligger större svårigheter att för klass eller grupp på låg- eller mellanstadiet anordna undervisningen enligt timplanen i hela dess utsträckning, får skolstyrelsen nedsätta undervisningen med högst två vtr och efter medgivande av länskolnämnden med ytterligare högst två vtr. Därvid får ej något ämne i timplanen uteslutas.

Nedsättning enligt första stycket kan efter medgivande av länskolnämnden ges genom att eleverna uppdelas i två grupper som är lediga växelvis (växellov) varvid läraren undervisar en grupp i taget.

10. I B1-klass med lägst 30 elever samt i b- och B2-klass med lägst 25 elever får användas ytterligare 2 Lvtr på sätt som anges i punkt 2. Sådan delning får ske utöver den delning av klass i grupper som följer av timplanen.

11. På låg- och mellanstadierna omfattar undervisningen i slöjd för alla elever två slöjdarter, dels trä- och metallslöjd, dels textilslöjd. Därvid anordnas två grupper, om antalet elever i slöjd på dessa stadier i skolenheten är lägst 17. Är antalet elever högre än 24, får det antal grupper anordnas, som erhålles då antalet elever delas med 15. Uppstår därvid en rest på minst 10, får ytterligare en grupp anordnas.

12. På högstadiet finns alternativa kurser i ämnena matematik, engelska, franska och tyska.

13. Antalet Lvtr i slöjd och hemkunskap får fördubblas i hjälpklass eller läsklass med lägst 12 elever och i observationsklass, synklass eller hörselklass eller klass för rörelsehindrade med lägst 8 elever.

14. Frivillig undervisning i körsång, solosång och instrumentalmusik får anordnas genom skolstyrelsens försorg. Undervisningens omfattning beräknas efter antalet elever på högstadiet vid skolenheten och i följande ordning: i körsång 1 vte för varje fullt femtiotal deltagande elever, dock minst 1 vte; i instrumentalmusik och solosång 1 vte för varje fullt femtiotal elever, dock minst 1 vte. I undervisningen får deltaga även elever från låg- och mellanstadierna enligt rektors närmare bestämmande i samråd med vederbörande lärare.

För deltagande elev får tiden för annan undervisning minskas med sammanlagt högst 20 lektioner för läsår. För varje elev bör minskningen fördelas på flera obligatoriska ämnen eller tillvalsämnen.

15. I kommun med även finskspråkig befolkning får skolstyrelsen besluta att ämnet finska i följande ordning kan ingå i undervisningen för elever med finska som modersmål (hemspråk).

Undervisningen i finska får omfatta högst 2 vtr under varje årskurs. Samundervisning skall i möjligaste mån anordnas mellan elever i olika klasser och årskurser.

På låg- och mellanstadierna är finska ett kompletterande obligatoriskt ämne som ersätter undervisning i andra ämnen som rektor bestämmer efter samråd med elevens föräldrar.

På högstadiet är finska ett kompletterande tillvalsämne som ersätter annat tillvalsämne eller obligatoriskt ämne som rektor bestämmer efter samråd med eleven.

16. I andra minoriteters språk än finska får anordnas undervisning enligt de grunder som anges i punkt 15, om behov och förutsättningar föreligger enligt skolstyrelsens bedömning.

TIMPLAN 1

Lågstadiet klasstyp a

Ä m n e	Veckotimmar i					
	åk 1		åk 2		åk 3	
	E	L	E	L	E	L
Svenska	9	15	11	14	9	10
Matematik	4	7	4	6	5	6
Engelska					2 ³⁾	2
Musik	1	1	1	1	2	2
Slöjd ⁴⁾					2	
Gymnastik	1	1	2	2	3	3
Orienteringsämnen ⁵⁾ :						
Religionskunskap } Hembygdskunskap }	5	6	6	7	7	7
S u m m a	20¹⁾	30²⁾	24	30²⁾	30	2²⁾

ANMÄRKNINGAR

1. Under de 2—4 första veckorna av barnets första skolår bör undervisningstiden begränsas genom gruppindelning och successivt utökas så att övergången från hemmet till skolan underlättas för nybörjarna.
2. I fråga om resurstimmar se Allmänna bestämmelser punkt 2.
3. Undervisningstiden fördelas om möjligt på fyra arbetspass varje vecka.
4. I fråga om slöjd se Allmänna bestämmelser punkt 11.
5. I orienteringsämnen fördelas undervisningen huvudsakligen på följande sätt, i den mån 1 vte för E och L motsvarar 37 lektioner under läsåret.

		Antal lektioner i åk		
		1	2	3
Religionskunskap E och L	2	74	74	74 = 6 lektioner
Hembygdskunskap (E)	3	111	148	185 = 12 lektioner
	L	184	185	185

TIMPLAN 2

Mellanstadiet klasstyp A

Ä m n e	Veckotimmar i					
	åk 4		åk 5		åk 6	
	E	L	E	L	E	L
Svenska	9	10	8	8	9	9
Matematik	5	5	5	5	5	5
Engelska	2 ³⁾	2	4	5	4	5
Musik	2	2	2	2	1	1
Teckning	2	2	2	2	2	2
Slöjd⁴⁾	3		3		3	
Gymnastik⁵⁾	3	3	3	3	3	3
Orienteringsämnen⁶⁾:						
Religionskunskap						
Samhällskunskap						
Historia	8	8	8	8	8	8
Geografi						
Naturkunskap						
S u m m a¹⁾	34	2)	35	2)	35	2)

ANMÄRKNINGAR

1. I varje årskurs får läraren utnyttja högst 2 timmar varje vecka inom ramen för elevernas totala veckotimtal för att ge dem ökad individuell studiehandledning i ämne, där de har särskilt behov därav.
2. I fråga om resurstimmar se Allmänna bestämmelser punkt 2. Resurstimme får användas endast om antalet elever i klassen är lägst 21.
3. Undervisningstiden fördelas om möjligt på fyra arbetspass varje vecka.
4. I fråga om slöjd se Allmänna bestämmelser punkt 11.
5. I klass för rörelsehindrade får högst 2 vtr gymnastik användas för elevernas anpassning till daglig livsföring (ADL-träning). Tid för övrig ADL-träning och sjukgymnastik inräknas i tid för andra ämnen.
6. I orienteringsämnena fördelas undervisningen huvudsakligen på följande sätt, i den mån 1 vte för E och L motsvarar 37 lektioner under läsåret:

	Re	Sk	Hi	Ge	Na
Antal lektioner					
i varje åk	70	37	52	62	75
	2	1			2

TIMPLAN 3

Lågstadiet klasstyp b

Ä m n e	Veckotimmar i						
	klass som omfattar						
	åk 1	åk 2 ²⁾	åk 2 ³⁾	åk 3	åk 1+2	åk 1—3	åk 2+3
	E	E	E	E	L	L	L
Svenska	9	11	11	9	14	12	12
Matematik	4	4	4	4	6	6	4
Engelska				2 ⁵⁾		2	2
Musik	1	1	1	1	1	1	1
Slöjd ⁶⁾			1	1			
Gymnastik	2	2	3	3	2	3	3
Orienteringsämnen ⁷⁾ :							
Religionskunskap } Hembygdskunskap }	4	6	7	7	7	7	7
S u m m a	20¹⁾	24	27	27	4)	4)	4)

ANMÄRKNINGAR

1. Under de 2—4 första veckorna av barnets första skolår bör undervisningstiden begränsas genom gruppindelning och successivt ökas så att övergången från hemmet till skolan underlättas för nybörjarna.

2. Åk 2 i klass som omfattar åk 1 och 2.

3. Åk 2 i klass som omfattar åk 1—3 eller åk 2 och 3.

4. I fråga om resurstimmar se Allmänna bestämmelser punkt 2. Resurstimmar i ämnen får användas för undervisning i mindre och större grupper och för samverkande undervisning av två eller flera lärare.

5. Undervisningstiden fördelas om möjligt på fyra arbetspass varje vecka.

6. I fråga om slöjd se Allmänna bestämmelser punkt 11.

7. I orienteringsämnena fördelas undervisningen huvudsakligen på följande sätt, i den mån 1 vte för E motsvarar 37 lektioner under läsåret:

	Antal lektioner för E	
	Re	Hb
åk 1	70	78
åk 2 enligt punkt 2	70	152
åk 2 enligt punkt 3	70	189
åk 3	70	189

8. I fråga om klass för rörelsehindrade se Timplan 2 anmärkning 5.

TIMPLAN 4

Lågstadiet och mellanstadiet klasstyp B1 och B2

Ä m n e	Veckotimmar i					
	åk 3 o. 4	åk 3+4	åk 5 o. 6	åk 5+6	åk 3—6	åk 4—6
	E	L	E	L	L	L
Svenska	9	10	9	9	7	7
Matematik	5	5	5	5	5	5
Engelska	2 ³⁾	4	4	6	10	8
Musik	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Teckning	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Slöjd ⁴⁾	2		3			
Gymnastik ⁵⁾	3	3	3	3	3	3
Orienteringsämnena⁶⁾:						
Religionskunskap	}	}	}	}	}	}
Hembygdskunskap						
Samhällskunskap						
Historia						
Geografi						
Naturkunskap						
S u m m a	32¹⁾	2²⁾	35¹⁾	2²⁾	2²⁾	2²⁾

ANMÄRKNINGAR

1. I varje klass får läraren utnyttja högst 2 timmar varje vecka inom ramen för elevernas totala veckotimtal för att ge dem ökad individuell studiehandledning i ämne, där de har särskilt behov därav.
2. I fråga om resurstimmar se Timplan 3 anmärkning 4.
3. Undervisningstiden fördelas om möjligt på fyra arbetspass varje vecka.
4. I fråga om slöjd se Allmänna bestämmelser punkt 11.
5. I fråga om klass för rörelsehindrade se Timplan 2 anmärkning 5.
6. I orienteringsämnen fördelas undervisningen huvudsakligen på följande sätt, i den mån 1 vte för E motsvarar 37 lektioner under läsåret:

	Antal lektioner för E					
Åk	Re	Hb	Sk	Hi	Ge	Na
3	70	94	37	25	32	38
4	70	94	37	25	32	38
5	70		37	52	62	75
6	70		37	52	62	75

TIMPLAN 5

Högstadiet klasstyp A

Ä m n e	Veckotimmar i					
	åk 7		åk 8		åk 9	
	E	L	E	L	E	L
Obligatoriska ämnen						
Svenska	3	4	3	4	4	5
Maskinskrivning				1		1
Matematik	4	4	4	4	4	4
Engelska	3	3	3	3	3	3
Musik	2	2			1	1
Teckning	2	2	2	2	1	1
Slöjd	2	2 ²	2	2 ²⁾	1	1 ²⁾
Hemkunskap			3	3 ²⁾	2	2 ²⁾
Gymnastik	3	3	3	3	3	3
Orienteringsämnen^{3), 4)}:						
Religionskunskap	}					
Samhällskunskap						
Historia						
Geografi						
Biologi						
Kemi						
Fysik						
Praktisk yrkesorientering ⁵⁾						
Tillvalsämnen⁶⁻⁸⁾	4		3		4	
Fritt valt arbete⁹⁾	2		2		2	
S u m m a^{10), 11)}	35	1)	35	1)	35¹²⁾	1)

ANMÄRKNINGAR

1. I fråga om resurstimmar se Allmänna bestämmelser punkt 2.

Resurstimmar på högstadiet (i svenska, orienteringsämnen, slöjd, hemkunskap, finska och tillvalsämnen) får i viss utsträckning användas för annat än undervisning i grupp med en lärare, t ex undervisning i grupper av varierande storlek och undervisning med flera samverkande lärare, medverkan av annan personal och användande av lärarersättande läromedel.

Av det sammanlagda antalet resurstimmar i svenska, orienteringsämnen, slöjd, hemkunskap och tillvalsämnen skall dock 80 procent inräknas i underlaget för ordinarie och icke ordinarie lärartjänster medan 20 procent får användas även för insatser av annan karaktär. Om det i en kommun inte är möjligt att besätta alla tjänster i nyss nämnda ämnen, får mera än 20 procent av timtalet användas för insatser av annan karaktär.

Av resurstimmar i orienteringsämnen får i varje åk användas högst 1 vte i samhällsorienterande ämnen (Sk Hi Ge) och 2 vtr i naturorienterande ämnen (Bi Ke Fy).

2. Om antalet E i klass eller grupp är lägst 17, får antalet Lvtr fördubblas. I hemkunskap i åk 9 får dock endast 1 1/2 Lvte fördubblas medan återstående 1/2 Lvte beräknas för undervisning i barnkunskap i hel klass.

3. Vid periodläsning och samlad undervisning fördelas den sammanlagda undervisningen i orienteringsämnen i åk 7, 8 och 9 enligt av rektor godkänd plan. Följande ramar för antalet lektioner för L (Ltr) tillämpas därvid, i den mån 1 vte motsvarar 37 Ltr under läsåret:

Re 175 Ltr, Samhällsorienterande ämnen (Sk Hi Ge) 560 Ltr, Naturorienterande ämnen (Bi Ke Fy) 708 Ltr.

4. Om undervisningen i orienteringsämnen anordnas ämnesvis, fördelas den sammanlagda undervisningen i åk 7, 8 och 9 enligt av rektor godkänd plan. Följande tidsramar äger i huvudsak tillämpning: Re 5 vtr, Samhällsorienterande ämnen 12 vtr (Sk 4 vtr, Hi 4 vtr, Ge 4 vtr) och 111 Ltr, Naturorienterande ämnen 13 vtr (Bi 5 vtr, Ke 3 vtr, Fy 5 vtr) och 222 Ltr.

5. I åk 9 anordnas praktisk yrkesorientering. Denna omfattar två hela läsveckor för varje elev, om inte hinder möter. Under praktikperiod bör hälften av eleverna i klassen delta i yrkesorientering på arbetsplatsen, medan övriga elever får schemabunden undervisning.

6. Tillvalsämnen är franska eller tyska, ekonomi, konst och teknik. Undervisningen i tillvalsämne omfattar 4 vtr i åk 7 och 9 samt 3 vtr i åk 8.

Elev är skyldig att före varje årskurs välja ett tillvalsämne och delta i undervisningen i ämnet. Franska och tyska får i åk 9 väljas endast av elev som tidigare deltagit i undervisningen i ämnet.

7. I tillvalsgrupp i ekonomi, konst eller teknik får antalet Ltr ökas med 74 i åk 7 och med 37 i åk 8 och i åk 9, om antalet elever i gruppen är lägst 17, eller i hjälpklass och läsklass lägst 12 samt i observationsklass, synklass, hörselklass och klass för rörelsehindrade lägst 8.

8. Om antalet elever i tillvalsgrupp för nybörjarundervisning i tyska eller franska eller för undervisning i finska är lägst 21, får antalet Ltr ökas med 37.

9. Fritt valt arbete avser aktiviteter av olika slag som skolstyrelsen äger utforma. Tiden får inte användas för kompletterande undervisning i övriga ämnen.

För fritt valt arbete disponeras resurser som motsvarar 4 Lvtr i varje klass och som får användas för insatser av lärare eller annan personal eller för andra insatser i samband med verksamheten.

10. Stödundervisning får utöver timplanen anordnas för elever, som önskar ändra studieinriktning eller som på grund av långvarig sjukdom eller andra liknande omständigheter har behov av extra stöd från skolans sida under viss, begränsad tid. För sådan stödundervisning får för läsåret disponeras en lektion för varje fullt tjugotal elever på högstadiet vid skolenheten, dock minst 40 lektioner. Länsskolnämnden får efter framställning medge stödundervisning i större omfattning än nu sagts, om särskilda skäl föreligger.

11. I klass för rörelsehindrade skall tid för sjukgymnastik och för undervisning, som avser elevernas arbetsträning, inräknas i tid för andra ämnen.

12. Om i undantagsfall enskild elev inom ramen för undervisningen enligt läroplanen inte kan erhålla en utbildning som i rimlig grad är avpassad efter hans intressen och anlag, får skolstyrelsen besluta om sådan jämkning i studiegången i åk 9 som bedöms vara nödvändig för att elevens skolgång skall bli meningsfull. Jämkningsen får avse en eller flera av följande åtgärder.

a) Engelska utbyts mot annat obligatoriskt ämne, tillvalsämne eller fritt valt arbete.

b) Eleven bereds specialundervisning högst 7 vtr antingen i ämne från vilket eleven befrias eller i annat ämne som bedöms lämpligt.

c) Praktisk yrkesorientering utsträcks till högst 36 dagar under läsåret.

Beslut om jämkning skall grundas på en allsidig utredning. Under den tid jämkningen gäller bör skolan ge eleven personlig och kontinuerlig ledning genom t ex klassföreståndare, yrkesvägledare, skolpsykolog, skolkurator eller skolsköterska.

TIMPLAN 6

Högstadiet klasstyp B specialklass

Ä m n e	Antal Evtr			Antal Lvtr i klass som omfattar		
	åk 7	åk 8	åk 9	åk 7—8	åk 8—9	åk 7—9
Obligatoriska ämnen						
Svenska	3	3	4	4	5	5
Maskinskrivning				1	1	1
Matematik	4	4	4	4	4	4
Engelska	3	3	3	3	3	4
Musik	2		1	2	1	2
Teckning	2	2	1	2	2	2
Slöjd ²⁾	2	2	1	2	2	2
Hemkunskap ²⁾		3	2	3	3	3
Gymnastik	3	3	3	3	3	3
Orienteringsämnen³⁾:						
Religionskunskap						
Samhällskunskap						
Historia						
Geografi	10	10	10	13	13	13
Biologi						
Kemi						
Fysik						
Praktisk yrkesorientering ⁴⁾						
Tillvalsämnen⁵⁾	4	3	4			
Fritt valt arbete⁶⁾	2	2	2			
S u m m a⁷⁾	35	35	35	1)	1)	1)

ANMÄRKNINGAR

1. I fråga om resurstimmar i ämnen se Timplan 5 anmärkning 1.
2. I fråga om slöjd och hemkunskap gäller Timplan 5 anmärkning 2, i den mån ej annat framgår av Allmänna bestämmelser punkt 13.
3. I fråga om periodläsning och samlad undervisning samt undervisning ämnesvis i orienteringsämnen gäller Timplan 5 anmärkningar 3 och 4.
4. I fråga om praktisk yrkesorientering gäller Timplan 5 anmärkning 5.
5. I fråga om tillvalsämnen gäller Timplan 5 anmärkningar 6—8.
6. I fråga om fritt valt arbete gäller Timplan 5 anmärkning 9.
7. I fråga om stödundervisning, sjukgymnastik och arbetsträning samt jämkning i studiegången i åk 9 gäller Timplan 5 anmärkningar 10—12.

Kursplaner
med
anvisningar och kommentarer

Svenska	128
Matematik	137
Engelska	142
Musik	146
Teckning	151
Slöjd	156
Hemkunskap	161
Barnkunskap	164
Gymnastik	166
Orienteringsämnen	170
Praktisk yrkesorientering	199

MÅL

Undervisningen i svenska skall avse de grundläggande färdigheterna att lyssna, se och tala, läsa och skriva. Varje elev skall utveckla sin förmåga att förstå och ta ställning till vad han hör, ser och läser samt att uttrycka sig enkelt och klart i tal och skrift. Undervisningen bör tillgodose det dagliga livets krav, medverka till en vidgad allmän orientering och skapa ökade förutsättningar för personlig utveckling och för gemenskap och samarbete. Den bör lägga grunden till en god studieteknik och goda arbetsvanor.

Undervisningen i svenska bör stimulera elevernas läslust, väcka deras intresse för litteratur och odla deras sinne för språket. Genom läsning av litteratur, som svarar mot deras utvecklingsnivå, bör eleverna få stifta bekantskap med några betydande författare, huvudsakligen från senare tid. Undervisningen bör vidare uppmuntra dem till självständig och skapande språklig verksamhet och väcka deras intresse för sitt eget språk och lust att vårda det.

Undervisningen skall även förmedla bekantskap med de nordiska grannfolkens språk i tal och skrift.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Förberedande undervisning i svenska. Fria samtal och spontana berättelser.

lakttagelser och träning av elevernas tal och språkfattning.

lakttagelser och träning av elevernas förmåga att lyssna, se och uppfatta samt följa enkla instruktioner.

Undersökning av elevernas bokstavskänedom och läskunnighet samt iakttagelser av deras allmänna motoriska utveckling.

Läsning och tolkning av bilder, även i syfte att öva ögats och handens rörelseriktning vid läsning.

Enkel bild-, ljud- och ordanalys i lekens form i syfte att förbereda läsning och rättstavning. Målning, modellering, klippning och klistring, bl a för att öva handmotoriken och förbereda skrivningen.

Rörelselekar, sång-, enkla rytm- och taktövningar. Sagostunder med samtal.

Tala. Fria samtal i anslutning till elevernas upplevelser och iakttagelser, till aktuella händelser och läsning.

Övning att ge uttryck åt upplevelser och iakttagelser, t ex genom att berätta, beskriva, referera och redogöra.

Övning att uppträda i vardagslivets talsituationer.

Fri skapande dramatisk verksamhet. Dramatik som förmedlare av upplevelse.

Övning att lyssna aktivt.

Tal- och röstvård.

Läsa. Läsinlärning och lästräning: Högläsning och tyst läsning, med handledning, enskilt, i grupper och i klass, i syfte att lära eleverna läsa med god teknik och innehållsuppfattning. Läsning och tolkning av bilder av olika slag. Samtal kring böcker. Övning att hitta i böcker.

Individuell tyst läsning med övning att finna enkla fakta, bl a i anslutning till arbetet inom hembygds-kunskap.

Fri läsning, med individuell rådgivning, efter elevernas val i olika boksamlingar.

Förberedd uppläsning, gärna med inslag av tal-kör, sång och spel.

Stillbild, film och television som förmedlare av upplevelse och information.

Skriva. Fritt skriftligt berättande. Enkla personliga brev.

Skrivning i anslutning till undervisningen i övrigt.

Övning att skriva korta meddelanden samt att göra korta anteckningar, bl a som stöd för muntlig och skriftligt återberättande.

Textning. Inlärning av handstil. Handstilsvård.

Språkiakttagelser och övningar. Ordförklaringar och övningar i syfte att berika ordförrådet och variera uttryckssättet vid muntlig och skriftlig framställning. Insamling av ord till intresseområden med bearbetning av frekventa ord.

Mångsidig övning att uppmärksamma och successivt lära in stavningen av ord, som eleverna använder vid sin skrivning. Några vanliga förkortningar. Alfabetet. Övning att arbeta med enkla ordförteckningar och enkel ordlista för kontroll av stavningen.

Övning att bilda enkla meningar och att använda de stora skiljetecknen.

Några iakttagelser rörande skillnaden mellan vårdat och ovårdat språk i tal och skrift.

Språken i de nordiska länderna. Övning att förstå enkel danska och norska, huvudsakligen genom att lyssna och efter hand även genom att följa med i enkel, gärna känd text. Någon orientering om de övriga språken i de nordiska länderna.

Mellanstadiet

Tala. Fria samtal i anslutning till upplevelser och iakttagelser, till aktuella händelser och läsning i skilda ämnen. Enkla diskussioner.

Övning att ge uttryck åt upplevelser och iakttagelser, t ex genom att berätta, beskriva, referera och redogöra.

Övning att uppträda i vardagslivets talsituationer. Enkla intervjuer.

Fri skapande dramatisk verksamhet. Dramatik som förmedlare av upplevelse.

Övning att lyssna aktivt och i lämpliga sammanhang göra anteckningar.

Tal- och röstvård.

Läsa. Lästräning och studieteknik: Tyst läsning och högläsning, enskilt, i grupper och i klass, bl a med övning att finna fakta, uppfatta det väsentliga och förstå tankegången i en text. Läsning och tolkning av bilder, kartor, tabeller och diagram. Övning att i aktuella studiesammanhang använda skolans boksamlingar. Tekniken vid arbetet med olika studie-uppgifter.

Informationsläsning, bl a i anslutning till arbetet inom orienteringsämnen.

Upplevelseläsning under lärarens direkta ledning i syfte att stimulera elevernas läslust.

Fri läsning, med individuell rådgivning, efter elevernas val i olika boksamlingar.

Förberedd uppläsning, gärna med inslag av tal-kör, sång och spel.

Stillbild, film och television som förmedlare av upplevelse och information.

Skriva. Fritt skriftligt berättande. Personliga brev. Enkel skriftlig dramatisering.

Enkla beskrivningar, redogörelser, sammandrag och anteckningar, även i anslutning till undervisningen i andra ämnen.

Korta meddelanden. Vanliga blanketter.

Handstilsövningar och handstilsvård.

Språkiakttagelser och övningar. Ordförklaringar och övningar i syfte att berika ordförrådet, variera och precisera uttryckssättet samt att ge fyllighet, livfullhet och sammanhang åt muntlig och skriftlig framställning.

Insamling av ord till intresseområden med bearbetning av frekventa ord.

Mångsidig övning att successivt lära in stavningen av allmänt brukade ord med särskild hänsyn till det ordförråd som eleverna använder vid sin skrivning. Vanliga förkortningar. Övning att ordna ord alfabetiskt. Användning av ordlista, bl a för kontroll av stavningen.

Iakttagelser av och övning att rätt använda de vanligaste formerna av allmänt brukade substantiv, adjektiv och verb samt ett urval ord från övriga ordklasser. Övning att känna igen subjekt, predikat och objekt i enkla satser.

Meningsbyggnads- och interpunktionsövningar, delvis individualiserade.

Iakttagelser rörande skillnaden mellan vårdat och ovårdat språk i tal och skrift.

Språken i de nordiska länderna. Övning att förstå danska och norska i tal och skrift huvudsakligen genom lyssnande och i anslutning därtill läsning av enkla texter. Orientering om de övriga språken i de nordiska länderna.

Högstadiet

Tala. Samtal i anslutning till läsning, aktuella händelser samt elevernas upplevelser och iakttagelser i övrigt.

Diskussionsövningar.

Övning att ge uttryck åt upplevelser och iakttagelser, tex genom att berätta, beskriva, referera och redogöra.

Övning att uppträda korrekt i vardagslivets tal-situationer.

Intervjuer.

Fri skapande dramatisk verksamhet och läsning av dramatik med fördelade roller. Dramatik som förmedlare av upplevelse.

Övning att lyssna aktivt och i lämpliga sammanhang göra anteckningar.

Tal- och röstvård.

Läsa. Lästräning och studieteknik: Studium av texter av olika slag, bl a i syfte att finna fakta, upp-

fatta det väsentliga, förstå tankegången och kritiskt granska det lästa. Tolkning av bilder, tabeller och diagram. Övning att i studiesyfte utnyttja skolans boksamlingar, bl a ordböcker, uppslagsverk samt tidningar och tidskrifter. Tekniken vid arbetet med olika studieuppgifter.

Informationsläsning.

Upplevelseläsning under lärarens ledning i syfte att utveckla elevernas läsintresse.

Fri läsning, med individuell rådgivning, efter elevernas val i olika boksamlingar.

Förberedd uppläsning.

I sin litteraturläsning bör eleverna få stifta bekantskap med några betydande författare, huvudsakligen från modern tid.

Stillbild, film och television som förmedlare av upplevelse och information.

Skri. Fritt skriftligt berättande, beskrivningar och skildringar. Brev.

Instruktioner och arbetsbeskrivningar.

Sakliga redogörelser i anslutning till undervisningen i övrigt.

Övning att anteckna, referera, göra sammandrag och sammanfattningar.

Praktiska skrivelser.

Övning att variera och berika uttryckssättet samt att ge fyllighet, livfullhet och sammanhang åt framställningen.

Handstilsvård.

Språkiakttagelser och övningar. Ordförklaringar, även främmande ord, och övningar i syfte att berika ordförrådet. Ords släktskap. Ordbildning.

Vid behov individuell övning i rättstavning. Användning av ordlista.

I lämpliga sammanhang och vid behov iakttagelser och övning i form- och satslära; i sista årskursen en kort sammanfattande översikt av den svenska form- och satsläran.

Språkriktighets- och interpunktionsövningar, delvis individualiserade.

Iakttagelser angående stilskillnader och övningar för att stärka stilkänslan.

Notiser om språkets liv och utveckling.

Språken i de nordiska länderna. Övning att förstå danska och norska i tal och skrift huvudsakligen genom lyssnande och i anslutning därtill tyst läsning. Orientering om de övriga språken i de nordiska länderna.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Skolan skall orientera individen i tillvaron och meddela sådana kunskaper och färdigheter, som berikar honom personligen och ger honom en god grund för fortsatt utbildning, gör honom skickad att bemästra mötande livssituationer och ökar hans möjligheter att göra en positiv insats i arbets- och samhällsliv. Detta innebär bl a, att skolan vid undervisningen i alla ämnen och även i övrigt skall söka främja elevens språkliga utveckling och medverka till att han under skoltiden förvärvar så goda färdigheter som möjligt i sitt modersmål. En förutsättning är att arbetet i skolan väcker elevens intresse och ger tillfälle till meningsfull och allsidig språklig självverksamhet. Övning i att lyssna och se, tala, läsa och skriva bör förekomma i alla ämnen och i allt skolarbete men självfallet främst i undervisningen i ämnet svenska, som därigenom får en central funktion i skolans verksamhet.

Undervisningen i svenska skall planeras med utgångspunkt i elevens förutsättningar och behov och med beaktande av elevens totala situation i skolarbetet och under fritiden. Detta medför, att läraren måste söka förvärva nödvändig kännedom om eleven, t ex genom samråd med föräldrar, med andra lärare och med övrig personal i skolan samt med företrädare för barn- och ungdomsverksamheten i samhället. Särskild uppmärksamhet bör ägnas planeringen av en målbestämd fortskridande studiegång i ämnet med en för eleven väl avvägd stegring av svårigheterna i fråga om både innehållet i undervisningen och arbets sättet. Kravet på kontinuitet i arbetet bör särskilt beaktas, när en elev byter lärare i svenska.

En oavbruten samverkan måste äga rum mellan undervisningen i svenska och skolarbetet i övrigt. Elevens färdigheter och insikter i svenska används och utvecklas i all verksamhet

i skolan, samtidigt som den grundläggande undervisningen i svenska verkar ordnande, ledande och fördjupande. Läraren måste vid all sin planering och undervisning ständigt beakta och bevara ämnets helhet. Detta syfte kan ofta förverkligas genom att övningarna samlas kring ett tema eller inom ett arbetsområde. Dispositionen av kursplanen i avsnitt som lyssna, se, tala, läsa och skriva får alltså inte leda till att undervisningen spaltas upp i skilda moment. Detta utesluter emellertid inte, att vissa färdighetsmoment vid behov behandlas mera ingående och systematiskt. Eftersom all språkverksamhet är förknippad med någon form av upplevelse är det dock viktigt att sådan färdighetsträning framstår som meningsfull för eleven.

Vid undervisningen i svenska måste de arbetssätt tillämpas, som bäst främjar elevens personliga utveckling. Resultaten kommer emellertid inte enbart att bero på en god kännedom om elevens förutsättningar och en väl genomtänkt studiegång på längre sikt utan sammanhänger i lika hög grad med planering och behandling av varje enskilt undervisningsavsnitt. Vissa bestämda insikter och färdigheter bör sättas som mål, men läraren måste vara medveten om att alla elever inte kan uppnå detta mål, särskilt inte i fråga om färdigheterna. I arbetet med varje avsnitt bör ingå grundläggande systematiska övningar för samtliga elever.

Dessa övningar måste emellertid ge utrymme för elevarbeten av varierande art och omfattning och för individuella lösningar beroende på varje elevs intresseinriktning, färdighetsnivå och arbetstakt. Vid detta arbete är det betydelsefullt att läraren handleder och stimulerar eleverna. Läraren har vidare viktiga uppgifter att tillsammans med eleverna överlägga om erfarenheter av arbetet, bedöma dess resultat och dra slutsatser beträffande dess fortsatta inriktning och uppläggning.

Förberedande undervisning

Skolstarten medför viktiga förändringar i barnens liv. På grund härav

och eftersom deras utveckling på skilda områden vid skolgångens början är mycket olika, måste den inledande undervisningen noga anpassas efter den enskilde elevens mognad och arbetstakt och ske i en lugn och avspänd atmosfär.

Barnens tal, språkuppfattning, ordförråd och erfarenhetsbakgrund spelar stor roll vid läs- och skrivinläring. Eftersom skolnybörjare företer stora olikheter i dessa avseenden är en väl tillrättalagd förberedande undervisning med allmänt språkutvecklande övning nödvändig. Den bör syfta till att öka elevernas läsberedskap och förbereda den ord- och ljudanalys, som de allmänt använda läsmetoderna väsentligen bygger på samt i görligaste mån söka förebygga uppkomsten av läs- och skrivsvårigheter.

Arbetets art och uppläggning bör så långt det är möjligt grundas på lärarens eleviakttagelser. Han bör söka bilda sig en uppfattning bl a om elevernas sätt att tala, deras förmåga att lyssna och se, uppfatta och återge, deras koncentrationsförmåga och uthållighet, grov- och finmotorik, vänster- eller högerhänthet, arbetstakt, förmåga att uppfatta form, färg och storlek och annat som kan vara av betydelse för uppläggningsen av den grundläggande undervisningen i svenska. Med hjälp av diagnostiserande material kan enskilda drag i varje elevs språkutveckling samt hans bokstavskännedom och eventuella läskunnighet utrönas. Att sådana undersökningar företas är av vikt för den nödvändiga individualiseringen av läs- och skrivinläringen.

Tala

Att kunna delge andra sina tankar i en ledig, klar och korrekt muntlig framställning är betydelsefullt för varje människa. Främst av den anledningen men även med tanke på ett gott resultat av undervisningen i skrivning och läsning är det viktigt, att eleverna på alla stadier övar sig att tala. Riktningen för arbetet måste vara att få varje elev att nå så långt som möjligt i förmåga att behärska olika talsituationer och att

framlägga sina tankar med reda och sammanhang, med tydligt uttal och i en lämplig språkform.

Eleverna bör därför successivt tränas att vaket iakttä världen omkring sig och att hämta information från olika slag av källor samt att tolka och kommentera denna information. De bör vidare tränas att *lyssna och se* uppmärksam och med urskillning vid muntlig framställning av olika slag. Därtill bör vanan att inhämta vetande genom iakttagelser och frågor uppmuntras skoltiden igenom. En god grund bör läggas redan på det lägsta skolstadiet, då barnets naturliga vetgirighet är stark. Övning i att lyssna, se och tala bör om möjligt ske i naturliga sammanhang. Muntlig och skriftlig framställning bör i undervisningen samordnas med varandra och med andra uttrycksformer.

Redan tidigt kan elever i förväg inriktas på att uppmärksamma vissa fakta och göra korta *anteckningar* som stöd för muntligt och skriftligt återberättande. Denna träning i att lyssna, se och anteckna utvecklas efter hand till ett för dem självklart arbetssätt.

Elevernas förmåga att tala hänger intimt samman med deras mognad och miljö. Inom en och samma klass kommer därför eleverna alltid att befinna sig på mycket olika färdighetsnivåer. För att åstadkomma *naturliga talsituationer* bör läraren fånga upp sådant som direkt intresserar eleverna, inte minst för att under otvungna samtal förmå de mera tystlåtna och självkritiska att spontant yttra sig. All talträning måste byggas på ömsesidigt förtroende mellan elev och lärare och ske i en avspänd arbetsatmosfär. Efter hand bör eleverna få tillfälle att själva utforma och i grupp diskutera egna regler för sitt uppträdande i olika talsituationer.

Särskilt på lågstadiet bör *fria samtal* mellan elever och lärare få stort utrymme. Samtalen är bl a ett viktigt medel att öka elevernas ordförråd. Utifrån de fria samtalen kan efter hand enkla diskussioner ordnas i ämnen som direkt angår eleverna.

Ett avspänt uppträdande i *vardagslivets talsituationer* är en oum-

bärlig färdighet, som under hela skoltiden kräver upprepad träning. Att på ett naturligt sätt ställa frågor och göra *intervjuer* är färdigheter som också måste övas och utvecklas.

Eleverna bör under hela skoltiden stimuleras att *berätta* och ledas att successivt utveckla sin berättarförmåga. Läraren bör söka utnyttja elevernas egna uppslag och de situationer, som erbjuder sig i skolarbetet eller som kan skapas med enkla medel, för att efter hand bereda dem övning i olika slag av *förberedda anföranden*.

Eleverna skall under hela skoltiden beredas så många tillfällen som möjligt att aktivt medverka i för åldersstadiet lämpliga former av *dramatisk verksamhet*. Både deras fria, huvudsakligen improviserade dramatiska skapande och deras upplevelse av dramatisk litteratur och framställningskonst är av betydelse för personlighetsutvecklingen. För hämmande elever och för dem som har svårt att uttrycka sig i ord kan det verka frigörande att till en början få ge uttryck åt tankar och stämningar i färg, form och rörelse. De allra flesta kan lära sig att utnyttja personliga uttrycksmedel såsom tonfall, minspel och åtbörder. Att agera bör i skolan därför vara en naturlig uttrycksform.

Ett gemensamt valt tema kan uttryckas på olika sätt av skilda grupper och individer. Det är därför lämpligt att dramatisering utförs i samverkan med andra uttrycksformer, såsom ton-, bild-, form- och rörelsegestaltning. En sådan samverkan kan åstadkommas på alla skolstadier.

Det är viktigt för barn och ungdom att få uppleva även *professionell teater*. I samband med teaterföreställningar har läraren betydelsefulla uppgifter i att förbereda eleverna och att efter föreställningen ge dem tillfälle att sinsemellan diskutera vad de sett och hört, om möjligt även med regissör och skådespelare.

Tal- och röstvård bör ägnas oavlatlig uppmärksamhet i skolarbetet. Övning i uttal och ljudbildning i samband med den första läsundervisningen bör lägga en god grund. Slappt och suddigt uttal och andra

brister i fråga om artikulation bör ständigt uppmärksammas av alla lärare och dessutom behandlas med individuella övningar. Viktigt är att läraren ger akt på sitt eget sätt att tala. Utan att föregå med gott exempel kan han svårligen väcka elevernas intresse för en god personlig talteknik.

Om en lärare hos sina elever iakttar *talrubbnings*, såsom försenad talutveckling, nasalering, stamning och läppning, eller *röstrubbnings*, t ex heshet, bör han på ett så tidigt stadium som möjligt samråda med läkare, i första hand skolläkaren. Elever med tal- och röstrubbnings bör alltid behandlas med särskild takt och hänsyn och så vitt möjligt hänvisas till specialist för individuell behandling.

Läsa

Undervisningen i läsning syftar till att ge eleverna så goda förutsättningar som möjligt att orientera sig i den värld, som de upplever med hjälp av ord och bild. Det är inte tillräckligt att de har teknisk avläsningsfärdighet, utan de måste även ur texter och bilder kunna få fram en tanke, ett faktum, ett ärende. Läsundervisningen skall därför från början inriktas på att vänja eleverna att söka innehållet i det de läser och ser. Den bör bedrivas så, att de även efter skoltidens slut fortsätter att öka och fördjupa sina kunskaper och vidga sina intressen. Lika väsentligt är, att undervisningen tillgodoser elevernas behov av fantasiupplevelse och väcker deras läslust. Omfattande lustbetonad läsning av litteratur som svarar mot deras utvecklingsnivå har därvid en viktig uppgift att fylla. Under lämplig ledning utvecklar den deras smak och bidrar till deras estetiska skolning. Texter, som engagerar eleverna, kan ge ett värdefullt bidrag till deras personlighetsutveckling. Läsning av olika slags litteratur är ett naturligt sätt att öka ordförrådet och öva upp känslan för språk och stil. Den påverkar även förmågan att uttrycka sig i tal och skrift.

Att lära sig läsa innebär för ett barn, som undervisas efter de i vårt land allmänt använda läsmetoderna, att kunna kombinera språkljud med motsvarande bokstavsbe-teckningar, att kunna förena dessa ljud till ord och att uppfatta innehållet i de av-lästa orden och satserna. För att ny-börjare med framgång skall kunna delta i den ingående analys av språ-
ket, som denna undervisning med-för, behöver de en inledande period med allsidig förberedelse (se Förbe-
redande undervisning s 131).

Undervisningen om språkljud och bokstäver samt läsning av ord krä-
ver på detta stadium en stark indi-
vidualisering av arbetet med direkt
handledning och kontroll av den en-
skilde elevens framsteg. Undervis-
ningen får inte forceras utan skall
följa det enskilda barnets mognad
och arbetstempo. De tidigt läsmogna
eleverna måste få gå vidare mot nya
läserfarenheter, och de sent läsmog-
na måste få en säker grund för sitt
fortsatta arbete. Elever med lässvå-
righeter måste få särskild hjälp snar-
ast möjligt, helst i samråd med spe-
cialist.

Den fortsatta läsundervisningen
bör byggas upp kontinuerligt och in-
nebära ett efter hand allt rikare dif-
ferentierat läsprogram. Ett kontinuer-
ligt program för läsundervisningen
betyder för läraren bl a:

att fortlöpande ge eleverna läs-
material som svarar mot deras förut-
sättningar, behov och intressen,

att via mångsidig lästräning i na-
turliga sammanhang öva upp elever-
nas förmåga att använda läsning som
en arbetsteknik och därvid öva olika
former av bildstudium, tyst läsning
och högläsning,

att bevara elevernas positiva in-
ställning till läsning och via barn-
och ungdomsboken utveckla deras
intresse för självständig läsning av
mer krävande litteratur.

Det är naturligt att eleverna i sam-
band med lästräning av olika slag
undan för undan vänjs att själva
söka rätt på den litteratur de behö-
ver.

Övning i syfte att utveckla ele-
vernas läsfärdighet i den vida mening
som här angetts måste förekomma

hela skoltiden igenom och noga an-
passas efter deras förutsättningar på
olika skolstadier. Den bör alltid ges
i *naturliga sammanhang*, varieras
och efter hand stegras i svårighet.
Därför följer att uppgiften att iaktt
och utveckla elevernas läsfärdighet
åvilar varje lärare oberoende av sta-
dium och ämne. Läsning i olika for-
mer bör jämte den muntliga fram-
ställningen ställas i centrum av
svenskundervisningen. Läsningen ger
ett rikt stoff för övning i muntlig
framställning: fria samtal, enkla dis-
kussioner, återberättande, korta an-
föranden och dramatisk framställning.
Läsningen kan också leda till olika
slag av skrivning och språkiakttagel-
ser. Vid förberedd högläsning kan ele-
verna få god träning i att lyssna.
Läsningen verkar på en gång impuls-
givande och sammanhållande.

Redan på ett tidigt stadium möter
eleven två texttyper som aktualiserar
olika sätt att läsa: *sakprosa* och *fik-
tionslitteratur*. Gränserna mellan dem
är dock flytande. Läsning av renodlad
sakprosa avser huvudsakligen att in-
hämta fakta, förstå en redogörelse,
följa en tankegång och dra slutsat-
ser av det lästa.

Som underlag för informationsläs-
ning samt vid lästräning och övning
i studieteknik har texter på sakpro-
sa en viktig uppgift att fylla. Läs-
ning av fiktionslitteratur ger ofta en
större fantasiupplevelse. Urvalet av
texter skall beträffande såväl sak-
prosa som fiktionslitteratur på alla
stadier noga anpassas efter elever-
nas utveckling och behov, spegla de-
ras erfarenhetsvärld och anknyta till
deras intressen.

Vid *informationsläsning* krävs god
tillgång på lämpliga läromedel. Då
eleverna är mogna därför, kan rekla-
mens språk och metoder behandlas.
De bör därvid lära sig upptäcka både
den öppna och den dolda reklamen.
Dessutom bör de göras medvetna
om de impulser som ett lockande
bildennehåll och en skenbart objek-
tiv ton kan väcka.

Vid *upplevelseläsning* under lära-
rens direkta ledning med syfte att
stimulera läslusten och utveckla läs-
intressena får man inte förbise, att
verklighetsskildringar kan ge starka

upplevelser. Eleverna måste få till-
fälle att relativt ostört uppleva en
text, fångas av spänning, humor och
stämningar, både då de lyssnar till
uppläsning och då de helt ägnar sig
åt tyst läsning. Vid upplevelseläsning
måste givetvis behandlingen av en
läst text bli av annan karaktär än vid
informationsläsning. Många texter
måste få tala för sig själva utan nå-
gra som helst kommentarer. De sam-
tal och arbetsuppgifter som i andra
fall förekommer bör syfta till att ge
en rikare upplevelse av texten, enga-
gera eleverna i det lästa och locka
deras fantasi till tankar kring textens
människor och motiv. Texter som
verkligen intresserar eleverna, leder
ofta till spontana samtal.

Väsentligt är att eleverna får rika
tillfällen att uppleva litteratur skri-
ven för barn, ungdom och vuxna.
Denna läsning bör syfta till att posi-
tivt påverka deras läslust. Texturva-
let bör inte på något stadium in-
skränkas enbart till nordiska förfat-
tare utan kompletteras med sådan
litteratur från världen i övrigt, som
motsvarar elevernas läsmognad och
intressen. Texterna bör vara sådana,
att de blir förstådda utan ingående
kommentarer. Läraren skall försik-
tigt leda men inte brådstörtat söka
påskynda sina elevs utveckling.
Elevernas läslust hämmas, om de på-
tvingas litteratur som de inte är mog-
na för eller intresserade av. Läsning
av fiktionslitteratur erbjuder ofta
osökta tillfällen att samtala om etis-
ka och sociala vardagsproblem. Den
ger bl a möjligheter att utveckla ele-
vernas sociala ansvar och känsla av
samhörighet också med människor
som tillhör andra raser, kulturer och
miljöer.

Mer än någon annan litteratur krä-
ver *lyriken* varsamhet. En jämförelse
med andra uttrycksmedel som bild-,
ton- och rörelsekonst kan ofta utnytt-
jas för en bättre förståelse av dikten.
Elevernas lyriska försök måste ges
stöd och uppmuntran.

I samband med att elever engage-
rar sig i läsningen av en text kan det
vara skäl att någon gång mera in-
gående uppmärksamma *författaren*
till texten. Man bör även tillvarata

möjligheten att inbjuda författare till skolan.

Stor omsorg bör ägnas åt att uppmuntra *elevernas fria val vid läsning och boklån*. Den fria läsningen är en vinst för skolarbetet och kan berika elevernas fritid under och efter skoltiden. Eleverna bör därför ofta ges tid till att läsa tyst efter fritt val.

Möjligheterna till *samverkan* med undervisningen i andra ämnen bör beaktas. Både skönlitterära texter och sakprosetexter kan belysa — eller belysas av — det som behandlas i andra ämnen. Läsning i skolan ger också impulser till fritidssysselsättning och hobbyverksamhet. Elevernas läsning av tidningar och tidskrifter kommer ofta skolarbetet till godo.

Det är angeläget att eleverna redan i skolan får stifta bekantskap med olika former av *samhällets kulturverksamhet*. Besök på tex ortens bibliotek och museer bör utgöra normala inslag i undervisningen. Ett mål på längre sikt bör vara att intressera eleverna för att delta i det mångskiftande kulturliv som människan i vårt samhälle möter och som förmedlas av böcker, tidningar och tidskrifter, teater, radio, film och television. Det bör vara angeläget för skolan att bidra till att skapa en öppen inställning till kulturaktiviteter av olika slag och att vänja eleverna att följa uttrycksformernas utveckling inom t ex litteratur, teater och film.

På alla stadier måste allsidigt samsamsatta *boksamlingar* finnas till hands för det dagliga arbetet. De skall innehålla böcker för elevernas läsning i skolan och för hemlån: böcker för upplevelseläsning, för individualiserad lästräning och för informationsläsning. Uppslagsböcker av olika slag, lämpade för det aktuella stadiet, skall ingå i klassens boksamling, som för längre eller kortare tid kan kompletteras med behövlig litteratur från skolans gemensamma bokrum och bokförråd. Väl utrustade boksamlingar, som alltid är tillgängliga, ger läraren möjligheter att bedriva läsundervisningen effektivt.

Film och *television* förmedlar en stor del av den information och

de upplevelser, som formar vår bild av omvärlden. Syftet med undervisningen är därför att vidga elevernas förmåga att uppleva och förstå och att kritiskt bedöma vad de tar del av. De bör också få tillfälle att utnyttja sina kunskaper om dessa medier genom egna uttrycksövningar.

Skriva

Undervisningen i skrivning syftar till att stimulera elevernas skaparglädje och tillfredsställa deras uttrycksbehov, utveckla färdigheter som är av betydelse i det praktiska livet, skärpa deras iakttagelseförmåga och skola deras tankevanor. Riktningen bör vara att lära dem uttrycka sig i en enkel och klar framställning, som är korrekt i fråga om språk och stavning, överskådligt uppställd och skriven med tydlig handstil. Det bör vara en strävan att för varje elev göra alla skrivsituationer så meningsfulla och välmotiverade som möjligt.

För skolans *nybörjare* är teckning och målning ett förberedelsestadium för skrivning. Barnen berättar förklarande till sina teckningar. Bokstäver, ord och enkla meningar fogas spontant till dessa i takt med framstegen i läsning. Framställningen får så småningom formen av korta sagor eller berättelser, ofta i anslutning till den samlade undervisningen.

Ett fritt *skriftligt berättande* kommer av naturliga skäl att dominera under de första skolåren. På alla stadier bör denna form av skrivning uppmuntras och stimuleras. Läraren måste ta hänsyn till varje elevs personliga förutsättningar. Kraven på korrekthet måste till en början vara måttliga. Äktheten, naturligheten och friskheten i språket bör värderas högt.

En stor del av elevernas skriftliga framställning kan betecknas som en mer eller mindre *bunden skrivning* och är en väsentlig sida av det allmänna studiearbetet. De bör tidigt få öva sig i att göra *enkla anteckningar* i anslutning till vad de ser, hör eller läser, senare även sammanställningar, sammandrag och enkla källförteckningar. Då eleverna är mogna för

samarbete i grupp, bör de successivt tränas i att utforma konkreta *anvisningar* för gruppens arbete. Även att skriva korta meddelanden, fylla i blanketter, skriva rapporter, bruksanvisningar och andra *praktiska skrivelser* av det slag eleverna under skoltiden eller senare i livet kommer i beröring med måste direkt övas.

En primär uppgift för läraren är att *utveckla och underhålla elevens färdigheter och spontana lust att skriva*. Läraren skall söka bevara det personliga i elevernas uttrycks sätt och uppmuntra även enkla försök till skriftligt berättande. Därigenom får eleverna lättare en positiv inställning till den ans av språk och stil som gradvis sker i samarbetet mellan elev och lärare. Efter hand skall eleverna få klart för sig, att skriftspråket ställer speciella fordringar såväl i klarhet och pregnans som i formellt avseende. Bedömningen av elevernas skriftliga uttryckssätt skall dock alltid ske med hänsyn till deras individuella förutsättningar.

För att eleverna så småningom skall uppnå en tillfredsställande formell färdighet behövs skoltiden igenom *språkövningar*, vilkas svårighetsgrad successivt stegras. Dessa övningar, som bör byggas upp på grundval av aktualiserade behov i klassen, avser att berika, variera och precisera uttryckssättet och att ge fyllighet, livfullhet och sammanhang åt framställningen. De bör ha ett intresseväckande och omväxlande innehåll och förekomma i naturliga sammanhang i såväl muntlig som skriftlig form. Effektivast blir undervisningen, om läraren i största möjliga utsträckning använder arbetsformer, som är ägnade att *förebygga fel*. Viktigt är att han på alla stadier följer det skriftliga arbetet och vid behov ger råd och hjälp.

Undervisningen i *handskrivning* skall bedrivas så, att den väcker lust och intresse hos eleverna att tillägna sig och bibehålla en tydlig handstil. En dålig handstil kan ha varierande orsaker och får inte alltid och utslutande bedömas som en yttring av slarv eller lättja. Inte sällan kan den bero på psykiskt betingade spänningstillstånd. Största möjliga av-

spänning, psykisk såväl som fysisk, bör därför eftersträvas vid all skrivning. Lustbetonade moment är därvid mycket betydelsefulla; uppmuntran och beröm är av största vikt. Då skrivfärdigheten inlärs och uppövas, bör elever med påtagliga svårigheter särskilt observeras. Vid större avvikelser från det normala i fråga om skrivrörelse och skriftbild bör samarbete ske främst med hemmet, skol-läkare och skolpsykolog.

Viktigt vid all handskrivning är att eleverna får det förstadium av fria försök som de behöver. Av betydelse är att varje elev har en från ergonomisk synpunkt väl anpassad arbetsplats.

Språkiakttagelser och övningar

För att eleverna snabbare och säkrare skall göra framsteg i fråga om att tala, läsa och skriva, måste de i skolan från första början beredas tillfälle till ständigt återkommande språkiakttagelser och övningar, rikt varierade i fråga om stoff och anordning och noga avpassade efter de skiftande förutsättningarna. Viktigt är t ex att eleverna successivt ökar sitt ordförråd, lär sig att variera och precisera sitt uttrycks sätt och att rätt stava allmänt förekommande ord och att de skaffar sig allt säkrare kännedom om språkets byggnad och om vedertaget språkbruk. Alla dessa övningar bör syfta till att väcka elevernas intresse för språket och utveckla deras språkkänsla.

Att vidga elevernas *ordförråd* hör till de främsta uppgifterna i skolarbetet. Brister i det aktiva ordförrådet uppmärksammas lätt, därigenom att de medför tydliga svårigheter för eleverna att uttrycka sig i tal och skrift. Men varje lärare måste också ständigt vara uppmärksam på det passiva ordförrådet, som är en förutsättning för effektivt och självständigt kunskapstillägnande. Inom ämnet svenska knyts ordkunskapen naturligt till arbetet med att lyssna och se, tala, läsa och skriva. I skolarbetet gör eleverna i olika sammanhang bekantskap med ett ständigt ökat antal

ord och uttryck. Varje lärare måste ha sin uppmärksamhet riktad på att eleverna verkligen förstår hans egen framställning och de texter de läser.

På alla stadier skall läraren utnyttja naturliga situationer i samband med samtal, bildstudium, läsning och skrivning för att utveckla elevernas *begrepps bildning*, öka deras ordförråd och hjälpa dem att finna varierande uttryck för sina iakttagelser. Det är dock viktigt att ordstudiet inte leder uppmärksamheten från den upplevelse och information som materialet avser att förmedla. Målet skall vara att eleverna själva uppmärksammar för dem nya ord och uttryck och tar reda på deras betydelse. Eleverna måste vänjas vid både att av textsammanhanget sluta sig till ords innebörd och att utnyttja ordlistan effektivt. Detta gäller i skolans alla ämnen. Ett nära samarbete över ämnesgränserna är nödvändigt för utvidgningen av det aktiva ordförrådet. På högstadiet gäller dock att inläring av och övningar med nya fackord i princip skall ske inom det ämne, där orden införts och hör hemma.

Konkreta illustrationer (föremål, bild, ljud, dramatisering) kan på alla stadier utnyttjas som stöd för ordstudium. Likaså kan väl valda texter och illustrationer ge eleverna underlag för träning att observera, söka upp eller själva komma på synonyma ord och uttryck, motsatsord, träffande ord och fraser och bildliga uttryck. Sådana övningar bör så långt som möjligt förekomma i ett för eleverna aktuellt stoffsammanhang. Det är också lämpligt att samla ord till aktuella arbetsområden och studera ordens betydelse, släktskap, böjning och stavning.

Undervisningen i *rättstavning* syftar till att successivt lära eleverna att rätt stava i tal och skrift allmänt förekommande ord med särskilt beaktande av deras eget vid skrivning använda ordförråd, öva dem att uppmärksamma felstavade ord och vänja dem att begagna ordlista som en hjälp vid stavningen. Övning i detta syfte bör i lämpliga sammanhang ansluta till såväl muntlig som skriftlig framställning och till läsning och ingå

som ett naturligt led i allmän ordkunskap och språklära.

Övningsformerna bör vara mångsidiga och arbetet bedrivs med beaktande av att förmågan att stava rätt är individuell. De som har utpräglade stavningssvårigheter måste på ett tidigt stadium få individuell hjälp, om möjligt av specialist.

Eleverna måste också ges en allmänbildande orientering om hur de *språkliga uttrycksmedlen* är konstruerade och hur de fungerar. Sålunda bör de efter hand få en uppfattning om *språkets centrala betydelse som meddelelseform*, om olika typer av symboler, grundläggande skillnader mellan talat språk och skrivet, mellan vårdat och ovårdat språk samt om enkla språkliga strukturer. Eleverna bör därvid övas att själva dra slutsatser om språkets byggnad och funktion genom iakttagelser av de olika företeelser, som möter dem i det språk de talar, skriver, läser och hör. Till en början behandlas ett ytterst begränsat stoff, som försiktigt vidgas med hänsyn till elevernas aktuella behov, deras anlag och förutsättningar. I de lägre årskurserna erbjuder sig många tillfällen att i samband med elevernas muntliga och skriftliga framställning påvisa hur ord böjs och varieras och hur satser kan byggas för att göra språket smidigare och rikare.

Läraren måste alltid ta hänsyn till att många elever har svårt att förstå abstrakta grammatiska sammanhang. Grammatiska termer skall införas med stor försiktighet och endast då de blir till redskap som främjar elevernas förmåga att allt bättre behandla de språkliga uttrycksmedlen. Övningarna bör vara varierade (analyserings- och struktureringsövningar) och gälla språket i funktion; de bör inte vara för omfattande och skall inriktas på den praktiska nyttan. Elever som är mogna för och intresserade av språkanalys bör få lämpliga individuella uppgifter.

Övning att sätta ut *skiljetecken* förekommer skoltiden igenom, till en början under lärarens ledning.

Språkets liv och förändringar studeras i lämpliga sammanhang. Eleverna bör göras medvetna om riks-

språket och dess regionala skiftningar, om dialekter och gruppspråk av olika slag, om växelspelet mellan språkarterna och om språket som social faktor.

Språken i de nordiska länderna

Undervisningen i och orienteringen om grannländernas språk syftar till att underlätta den språkliga förståelsen mellan de nordiska folken. Bl a har våra dagars kommunikationer och massmedierna gjort detta till en alltmär angelägen uppgift och samtidigt gett skolan ökade förutsättningar att lösa den.

När det gäller undervisningen i *danska och norska* är det inte fråga om att eleverna skall lära sig tala dessa språk. De bör däremot lära sig förstå i synnerhet vad de hör men också vad de läser tyst. Det bör aldrig vara fråga om språkundervisning i vanlig mening utan om en successiv tillvänjning. Denna bör ske så, att eleverna får kontinuerlig träning främst i att lyssna men också att efter hand i ökad utsträckning läsa tyst. Vid jämförelser språken emellan bör likheterna i första hand studeras. Tyngdpunkten bör konsekvent läggas på förmågan att förstå danska och norska och att utnyttja språket som ett medel till kontakt. Tillvänjningen på lågstadiet bör sättas in så, att eleverna upplever mötet med dessa grannspråk som naturligt och lustbetonat. Det finns all anledning att från den synpunkten vara restriktiv både när det gäller uttalsövningar, översättning och grammatik. Det är motiverat att ägna uppmärksamhet åt de ljud och ljudförbindelser som erfarenhetsmässigt särskilt försvårar uppfattningen av språken i fråga, men att träna uppläsning av längre textpartier är dåligt använd tid. Att ge den direkta motsvarigheten till centrala ord eller meningar kan i vissa fall vara den snabbaste och mest naturliga vägen till förståelse, men att mer regelbundet översätta vad man läser kan göra läsningen olustbetonat. Det är visserligen viktigt att eleverna efter

hand lär sig ett nödvändigt minimum av centrala ord, men lika viktigt är att de lär sig konsten att förstå det väsentliga i en text utan att fastna på varje obekant ord. Någon orientering om vissa former och uttrycksätt, tex om systemet bakom de danska räkneorden och om åtskilliga för en svensk främmande pronomen, ges efter hand, men detta studium får inte bli ett självändamål utan bör begränsas till vad som krävs för den praktiska språkförståelsen.

I samband med studiet av danska och norska skall eleverna orienteras om *språksituationen i Norden* över huvud, alltså bl a om språkutvecklingen i Norge, om finskan och svenskan i Finland samt om den roll icke nordiska språk spelar i vårt land. I bygder med även finsktalande befolkning och med tillgång till finsktalande lärare bör finskan ägnas speciell uppmärksamhet. Prov på finsk, färöisk och isländsk barnlitteratur kan visas i episkop, och med bandspelarens hjälp kan eleverna få höra, hur dessa språk låter.

Matematik

MAL

Undervisningen i matematik skall utgå från elevernas erfarenheter och föreställningar och grundas på förståelse. Den skall efter hand ge förtrogenhet med några väsentliga begrepp och tillvägagångssätt inom aritmetik, geometri, algebra och beskrivande statistik samt kännedom om funktions- och sannolikhetsbegreppen. Undervisningen skall vidare uppöva färdighet i numerisk räkning, även med tekniska hjälpmedel, och ge inblick i hur matematik används i olika sammanhang.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Antalsbegreppet. Naturliga tal. Tallinjen. Begreppen större än och mindre än. Positionssystemet.

Addition, subtraktion, multiplikation och division.

Huvudräkning. Överslagsräkning.

Algoritmer för addition, subtraktion och multiplikation.

Mätning. Enheter i anslutning till elevernas erfarenheter.

Förberedande behandling av moment i det fortsatta matematikstudiet, bl a inom geometri.

Problem i anslutning till elevernas erfarenheter och undervisningen i andra ämnen.

Mellanstadiet

Hela tal, decimaltal och rationella tal. Tallinjen. Begreppen större än och mindre än. Positionssystemet.

Addition, subtraktion, multiplikation och division av icke-negativa decimaltal med tillhörande algorit-

mer och i mindre omfattning räkning med tal i bråkform. Räkning med negativa tal, huvudsakligen begränsad till addition och subtraktion av heltal.

Huvudräkning. Närmevärde. Avrundning. Överslagsräkning.

Enkla geometriska begrepp och samband.

Mätning. Enheter och enhetsbyten.

Procenträkning.

Insamling av statistiska material. Tabeller och diagram. Medelvärde.

Förberedande behandling av moment i det fortsatta matematikstudiet, bl a koordinatsystemet.

Problem i anslutning till elevernas erfarenheter och undervisningen i andra ämnen.

Högstadiet

Hela tal, decimaltal, rationella tal och reella tal. Tallinjen. Begreppen större än och mindre än. Positionssystemet.

Räkning med icke-negativa decimaltal och, i mindre omfattning, med tal i bråkform, negativa tal och kvadratrötter.

Huvudräkning. Närmevärden och räkning med närmevärden. Avrundning. Överslagsräkning. Användning av räknesticka, räknemaskin och tabell. Orientering om datamaskiner.

Räkning med bokstavsuttryck. Ekvationer och olikheter, företrädesvis linjära med högst två variabler.

Koordinatsystemet. Funktioner, företrädesvis linjära. Grafisk framställning av funktioner.

Geometri, bl a kongruens- och likformighetsavbildningar, vektorer. Mätning. Enheter och enhetsbyten. Längd-, area- och volymeräkningar. Samband mellan sidor och vinklar i rätvinkliga trianglar.

Procenträkning.

Beskrivande statistik, bl a frekvenstabell, grafisk framställning, medelvärde, median samt något spridningsmått. Sannolikheter.

Begreppet matematisk modell. Problem i anslutning till elevernas erfarenheter och undervisningen i andra ämnen.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

För barn i förskolåldern uppstår kvantitetsproblem ur enkla vardagsupplevelser. I den mån de förmår lösa sådana problem, sker det i regel genom manuella operationer med verkliga

föremål. Förmågan till abstraktion utvecklas successivt och betingas av elevens mognad och erfarenhet.

Eftersom eleverna redan vid skolgångens början företer stora individuella olikheter i fråga om utveckling, måste den inledande undervisningen

ägnas avsevärd uppmärksamhet. Den bör äga rum i avspända och stimulerande arbetssituationer, varunder eleverna bereds kontinuerlig övning och läraren efter hand tillägnar sig kännedom om elevernas individuella förutsättningar och behov. Eleverna bör därvid allsidigt få öva visuella, akustiska och motoriska funktioner. Övningarna, som inte bör vara strängt ämnesbundna, kan bestå i att eleverna får arbeta med olika föremål, läsa bilder i rader eller uppfatta likheter och olikheter i avsikt att lägga grunden för en senare inläring av symbolerna för språklyd (bokstäver) och för tal (siffror).

För ett fåtal elever sker utvecklingen från användning av konkret arbetsmaterial och vardagligt språk över de matematiska begreppen till användning av symboler och matematisk terminologi tämligen snabbt. För flertalet elever tar processen lång tid. Om eleverna alltför tidigt får lämna det konkreta materialet, kan det fortsatta arbetet komma att vila på osäker grund. Begreppsbildningen bör understödjas genom att ett klart och koncist språk används vid undervisningen, och när en matematisk terminologi införs, måste denna vara korrekt.

Undervisningen i matematik skall utgå från elevernas erfarenheter och grundas på förståelse. Den skall efter hand ge förtrogenhet med några väsentliga matematiska begrepp och samband och bli resultatet i att eleverna uppnår god färdighet vid numerisk räkning, vilken innefattar användning av såväl elementära räknetoder inom aritmetiken som räknesticka och tabeller.

Undervisningen skall vidare anknyta till elevernas erfarenheter på så sätt, att de får uppleva, hur matematiken används i det dagliga livet utanför skolan. Därför måste eleverna arbeta med problem av skilda slag. Problemen hämtas från elevernas erfarenhetsvärld, från matematikens praktiska tillämpningar och från den matematiska teorin samt utformas så, att de utvecklar elevernas förmåga att kombinera, ge uppslag och ta initiativ.

Vid inläringen är det ofta ända-

målsenligt, att man behandlar ett moment eller ett begrepp vid upprepade tillfällen. Därvid skall behandlingen vara konkret så länge som detta krävs, för att eleven skall kunna tillägna sig de matematiska begreppen. Olikheterna mellan eleverna är i detta avseende mycket stora både i fråga om arbetssätt och arbetstakt. Man bör exempelvis på ett tidigt stadium utnyttja elevernas intresse för lekar och enkla spel och låta dem göra egna erfarenheter som är värdefulla vid den senare begreppsbildningen. Man måste emellertid vara uppmärksam på att en framställning väljs och utförs så, att den inte motverkar en senare utvidgning och fördjupning.

När eleverna skall tillägna sig ett nytt begrepp, bygger de på konkreta upplevelser och erfarenheter samt på redan utvecklade begrepp. Så kan t ex addition införas genom att eleverna utnyttjar dels konkreta situationer, varvid föremål ur två mängder sammanförs och bildar en mängd, dels talbegreppet. Ju fler konkreta situationer man kan anknyta till och ju klarare redan förvärvade begrepp är, desto lättare sker den nya begreppsbildningen. Av denna anledning måste de grundläggande begreppen noga behandlas och olika konkreta situationer åstadkommas. Så ofta som möjligt bör behandlingen av nytt lärostoff utgå från verklighetsakttagelser, manuellt arbete, mätningar och demonstrationer med hjälp av olika slag av material. Förklarande resonemang kan härigenom få en fastare förankring.

Vidare är det viktigt att inläringstakten och den verbala framställningen blir lämpligt avpassade med hänsyn till elevernas individuella förutsättningar. Om detta inte beaktas vid undervisningen, kan följden bli, att eleverna når endast mekanisk färdighet utan att komma fram till verklig förståelse. Under den fortsatta skolgången kan då kraven framstå som för höga, vilket i sin tur kan medföra ångslighet och olustkänslor. Erfarenheter från undervisningen av barn med specifika matematiksvårigheter syns visa, att svårigheterna ibland beror på ångslan inför mate-

matikstudiet. Man bör därför sträva efter att skapa en gynnsam känslomässig inställning hos eleverna.

För vissa elever uppstår stora inlärningsvårigheter i matematik. Det gäller framför allt elever med särskilda handikapp, exempelvis hörselskadade och intellektuellt utvecklingshämjade. Läs- och skrivsvårigheter kan vara förenade med språklig osäkerhet och bristfälliga förutsättningar för inläring och kan därför leda till matematiksvårigheter. Dessa på olika sätt handikappade kan vidare ha en mer begränsad erfarenhetsvärld. Vid undervisningen kommer då konkretiserande läromedel att spela en särskilt viktig roll.

Där samordnad specialundervisning anordnas, är det av betydelse, att den enskilde elevens förutsättningar och allmänna utgångsläge noggrant diagnostiseras och att arbetet planläggs med utgångspunkt häri.

Lärostoff

Huvudmomenten anger de områden, det stoff och de färdigheter, som skall vara det väsentliga föremålet för undervisningen i ämnet. Dess huvudsakliga inriktning anges i ämnets mål och i användningarnas allmänna synpunkter.

Eleverna bör tidigt göras uppmärksamma på de matematiska sammanhängen mellan olika delar av lärostoffet. Det gäller t ex sambanden mellan de fyra räknesätten samt användning av geometriska metoder inom aritmetik och algebra och omvänt. Studiet underlättas om man försöker använda ett gemensamt språk inom olika områden. Här kan begrepp ur mängdläran vara till hjälp. I den inledande undervisningen arbetar man med mängder av några få konkreta element, senare inom aritmetiken med mängder av tal, inom geometrin med mängder av punkter, inom funktionsläran med mängder av par och inom sannolikhetsläran med mängder av utfall. Elementära begrepp och symboler från mängdläran kan sålunda ge möjligheter att framställa stoffet enkelt och överskådligt och att påvisa sammanhanget mellan matemati-

kens olika grenar. Symbolspråket kan ibland ersätta tunga och oöverskådliga verbala formuleringar. Man måste å andra sidan vara försiktig så att symbolerna inte upplevs som en belastning. De måste introduceras med stor omsorg och knytas till konkreta situationer, som eleverna upplever som naturliga. Relations- och funktionsbegreppen, vektorer och vissa enkla algebraiska strukturer är andra hjälpmedel som kan öka elevernas möjligheter att bli förtrogna med det viktiga verktyg som matematiken utgör.

Vid valet av uppgifter i matematik bör största hänsyn tas till elevernas erfarenheter, behov och intressen. Eftersom matematikundervisningen skall fylla en praktisk uppgift, bör eleverna arbeta med sådana uppgifter, som man möter i hem, arbetsliv och samhälle. Så ofta det är lämpligt, bör matematiska problem behandlas i sitt praktiska sammanhang.

Vid arbetet med tillämpningar bör räkning med närmevärden särskilt uppmärksammas, så att resultatet anges med en noggrannhet som är avpassad till noggrannheten hos givna data. Eleverna bör också ibland få möta problem av mer öppen natur än de gängse, t ex situationer där det finns överflödiga data eller där vissa data saknas eller är motsägande. Man bör inte ägna ett omfattande arbete åt klassificering av problem i olika områden. Det är mindre troligt att de i det senare fallet uppövade färdigheterna verkligen kommer till praktisk användning.

Stor omsorg bör ägnas valet av uppgifter, så att svårighetsgraden väl avvägs med hänsyn till elevernas förutsättningar. Särskilt på de lägre stadierna bör räkneövningarna i regel omfatta uppgifter, som inte fordrar långa och tidsödande räkneoperationer.

Överslagsräkning kräver omfattande träning. Den bör sättas in redan tidigt på högstadiet, så att eleven vänjer sig vid att regelbundet kontrollera att ett resultat är rimligt. Vid räkning bör en avvägning ske mellan huvudräkning, nedskrivning av siffror och användning av algoritmer och uppställningar. Eftersom man i sam-

hället i allt större utsträckning använder maskinella hjälpmedel för numerisk räkning, bör skolan lägga stor vikt vid huvudräkning och överslagsräkning.

Allmän och särskild kurs

Den *allmänna kursen* på högstadiet skall tillgodose behovet av matematiska kunskaper och färdigheter i en allmän medborgerlig utbildning. Eleverna skall bibehålla och allt efter sina förutsättningar utvidga de centrala kunskaper och färdigheter som de förvärvat under tidigare årskurser. Centrala moment är räkning med positiva tal i tiosystemet, grafisk framställning, procenträkning och tillämpningar av geometrin. Räkning bör i första hand inriktas på tillvägagångssätt i vardagslivet, såsom överslagsräkning, huvudräkning och räkning med räknesticka.

Läraren bör utgå från att flertalet elever som väljer allmän kurs är i behov av en konkret framställning av lärostoffet. Särskilt måste man uppmärksamma att såväl inledande exempel som övningar avpassas i svårighetsgrad, så att de matematiska metoderna ej skymms av tekniska svårigheter. Man kan vidare anta att elever inom allmän kurs är i särskilt stort behov av täta repetitioner, inriktade på att förstärka begreppsbildningen.

Att framställningen görs konkret och övningarna lätta får inte innebära, att den allmänna kursen utarmas på matematiskt intressanta moment och därigenom framstår som en enformig upprepning av tidigare behandlade moment. Tvärtom är det angeläget att eleverna upplever stoffet som omväxlande och intressant.

Även bland elever som väljer den allmänna kursen kan skillnaderna i fråga om fallenhet för matematik vara påfallande stora. Läraren bör därför vara beredd att ge försiktigna elever mer krävande arbetsuppgifter och att låta dem få fördjupa sig i huvudmoment, som behandlas mera ingående i särskild kurs.

Den *särskilda kursen* avser att, jämfört med den allmänna kursen, ge fördjupade kunskaper och färdigheter och en vidgad orientering om

matematikens användningsområden. Genom att lägga ökad vikt vid sådana moment, som ger en överblick över ämnet, tjänar den särskilda kursen också som förberedelse för fortsatta studier i matematik.

Undervisningen kan bedrivas så, att inom den särskilda kursen tillämpningsproblemen väljs på en något högre abstraktionsnivå än i den allmänna kursen. Det är också viktigt, att eleverna får tillfälle utvidga de kunskaper och färdigheter de förvärvat under tidigare årskurser.

Om allmän och särskild kurs se även supplementet i matematik.

Planering och samverkan

För att matematikundervisningen skall ge ett gott resultat måste den grundas dels på en översiktlig planering av terminens eller läsårets arbete, dels på en planering av arbetet vid varje undervisningstillfälle. Vid planeringen måste beaktas att grundskolans undervisning utgör en helhet. Sålunda bör inläringen inriktas på elevens kunskaper och utveckling på längre sikt och inte på hans resultat vid slutet av årskursen.

Under konferenser för undervisningens planering diskuteras dess innehåll och uppläggning samt hur olika läromedel skall utnyttjas för att ge underlag för meningsfull, allsidig och självständig elevverksamhet. Efter denna översiktliga planering vidtar lärarens planering för den egna klassen, varvid de enskilda elevernas speciella situation uppmärksammas. Läraren bör göra klart för sig, hur de olika läromedlen kan utnyttjas för individualisering, så att varje elev kan erbjudas en studiegång som svarar mot hans förutsättningar och intressen.

Vid behandling av stoff gemensamt med en större grupp elever, bör både lärostoff och arbetssätt vara omsorgsfullt genomtänkta och förberedda samt avpassade efter elevernas förutsättningar. Genomgångarna bör göras korta. Diskussioner i grupp bör disponeras så, att elevernas behov av såväl omväxling som arbetsro uppfylls.

Behovet av repetition måste uppmärksammas. Centrala moment bör återkomma flera gånger under läsåret, så att de ständigt håller aktuella. Vidare bör man ägna tid åt förberedande behandling av många moment genom att t ex använda laborativa material. Den tid som på detta sätt används till begreppsbyggnad, minskar behovet av tid till färdighetsträning.

En annan viktig planeringsuppgift gäller samverkan med andra ämnen. Man bör väl tillvarata de situationer, där matematik kan utnyttjas. Matematikundervisningen kan hämta tillämpningar från undervisningen i övrigt, t ex i orienteringsämnen, teckning, hemkunskap, slöjd, ekonomi och teknik. Läraren bör därför skaffa sig kännedom om hur eleverna kommer i kontakt med matematiska begrepp och tillämpningar av matematik i andra ämnen. Samverkan med andra ämnen kan också åstadkommas genom att både den sakligt orienterande och den matematiska behandlingen sker inom det andra ämnets ram, t ex genom att eleverna själva gör tabeller och diagram, utför medelvärdesberäkningar och på annat sätt bearbetar statistiska data.

Arbetsätt

Med hänsyn till elevernas mycket skiftande förutsättningar och behov är det nödvändigt att variera arbetsättet.

Genom hela grundskolan måste eleven tränas att arbeta självständigt med matematik. Detta arbete kan t ex innefatta handhavande av olika slag av konkretiserande material, textstudier, övningsräkning och problemlösning. Till en början bör uppgifterna vara enkla och tidsmässigt begränsade, så småningom bör de bli mer omfattande. När eleverna kan arbeta självständigt, får läraren mer tid till personlig handledning samt till gruppundervisning. Härigenom ökar möjligheterna att genomföra en individuell avpassad lärogång.

Eleven skall också systematiskt vänja sig vid att arbeta i mindre grupper. Grupper kan arbeta med laborativa material, t ex spel och pus-

sel av olika slag. Mätning och vägning är lämpliga uppgifter för träning i grupparbete. Grupper kan vidare utöva övningsräkning, varvid eleverna instrueras och rättar varandra. Grupper kan också få större uppgifter att genomföra utan annat stöd från läraren än punktvis insatta anvisningar.

Med hänsyn till de stora olikheter, som finns mellan eleverna och även för en och samma elev i olika situationer och åldrar, bör ett och samma undervisningsmoment i åtskilliga fall behandlas på olika sätt. I fråga om vissa moment kan en inledande genomgång göras med hela klassen. Den åtföljs sedan av olika krävande arbetsuppgifter, varigenom en mer eller mindre höggradig individualisering kan ske. När det gäller andra moment åter, bör stoffet uppdelas redan från början. Vissa elever kan därvid få utgå från konkreta exempel och fortsätta med en framställning med laborativa material, andra kan få börja med en konkret inledning, följd av relativt enkla abstraktioner. En tredje grupp elever kan få arbeta med en mera abstrakt framställning. Arbetamaterialet kan därvid ha olika utformning. Det kan vara exempelvis bilder och övningar, ett häfte med text och övningar, en programmerad framställning eller en serie arbetskort med tillhörande laborativa material och ljudbildband. Att en elev under ett visst skede, t ex under mellanstadiet, arbetat med företrädesvis konkreta och enkla framställningar av stoffet får ej innebära, att hans valmöjligheter i fortsättningen begränsas. Val mellan olika framställningar bör göras av läraren och eleven gemensamt. Ett viktigt hjälpmedel är därvid diagnostiska material.

Läraren skall ge akt på elevernas arbete under lektionerna och göra fortlöpande anteckningar bl a om särskilt goda eller svaga prestationer och om mera påfallande förändringar i elevernas insatser. Genom diagnostiska material kan läraren få anvisningar om vilka som behöver hjälp och på vilket sätt hjälpen bör lämnas. Samtidigt kan man också undvika att färdighetsträning bedrivs på moment som eleven behärskar. Rätt utnyttja-

de kan diagnostiska material också hjälpa eleverna att följa sina egna framsteg och ge dem stimulans i sitt arbete.

Eleverna skall under matematikstudierna vänjas vid noggrannhet, kritiskt tänkande och självkontroll. Kunskapsbehållningen blir större och varaktigare, om eleverna omedelbart kan konstatera, att ett erhållet resultat är riktigt eller felaktigt. Eftersom läraren inte kan hinna kontrollera varje skriftlig uppgift omedelbart sedan den utförts, bör eleverna efter hand vänjas vid att själva använda facit eller lösningsbok. Naturligtvis skall läraren ändå granska deras skriftliga arbete och ge behövliga anvisningar för korrigering.

Läromedel

Läromedlen bör ge anledning till en självständig och mångsidig elevaktivitet.

Tryckta läromedel bör vara utformade så, att de ger möjligheter till de arbetssätt som här angivits. Vidare fordras bl a demonstrationsmaterial och laborativa material. Demonstrationsmaterialet kan användas vid klass- och gruppundervisning för att göra en genomgång mera åskådlig och kan vara avsett för t ex flaneltavla, arbetsprojektor eller filmprojektor. Materialets utformning bör variera allt efter stadiet och elevernas förutsättningar.

Laborativa material har olika funktioner. De kan exempelvis vara till hjälp vid begreppsbyggnaden eller t o m en förutsättning för denna. De kan också användas för att variera och stimulera färdighetsträningen. Särskilt värdefulla är material avpassade för att belysa en viss matematisk struktur eller ett visst matematiskt begrepp, t ex principen för ett positionssystem eller den kommutativa egenskapen hos multiplikation. Rätt insatt stimulerar ett sådant material eleverna till egna upptäckter och eget skapande.

Laborativa material bör utnyttjas vid behandlingen av de flesta moment, t ex antalsbegreppet, begreppen mindre än och större än, addi-

tion, subtraktion, multiplikation, division, positionssystem, decimaltalsbegreppet, bråkbegreppet, koordinatsystemet, funktionsbegreppet, potensbegreppet, gruppbegreppet, sannolikhetsbegreppet.

Bland övrigt arbetsmaterial som bör utnyttjas kan nämnas klossar, kulor, knappar, linjal och måttband, rymdmått, ritmaterial, våg, viktsats, myntmaterial, statistiska plancher, material för utförande av slumpförsök, räknesticka, räknemaskin och tabellverk. Litteratur i matematik kan stimulera eleverna att på egen hand fördjupa sina kunskaper.

Läromedlen bör förvaras så att de är lättillgängliga, och vad gäller laborativa material helst så, att varje elev själv kan hämta vad han behöver i en viss situation. Man kan t ex ordna en matematikhörna i klassrummet.

Engelska

MÅL

Undervisningen i engelska har till uppgift att göra eleverna förtrogna med ett begränsat, centralt förråd av ord, fraser och grammatiska mönster samt att grundlägga ett gott uttal så att de kan uppfatta och förstå vardagligt tal, uttrycka sig i tal i enkla vardagliga situationer, läsa och förstå lätt text och i någon mån uttrycka sig i skrift. Eleverna skall vidare orienteras om kultur och levnadsförhållanden i engelsktalande länder.

Samtidigt som undervisningen skall förbereda för eventuellt fortsatta studier, bör den stimulera eleverna att även efter slutad skolgång höra och tala, läsa och skriva språket.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Enkla hör- och talövningar med samtidig inövning av uttalet.

Samtalsövningar, även eleverna emellan, i anslutning till verklighet, avlyssnat material, bild och text för att öva in ett elementärt förråd av ord, fraser och grammatiska mönster. Inläring av enkla dialoger. Inslag av sång och musik.

Så småningom någon läsning.

I lämpliga sammanhang upplysningar om vardagsförhållanden i engelsktalande länder.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER (engelska, franska, tyska)

Allmänna synpunkter

Språkundervisningen i grundskolan utgår från att språket i första hand är ett medel för muntlig kommunikation människor emellan. Television,

radio och film ger nutidsmänniskan ständig kontakt med olika språk och miljöer. Vår tids reseliv gör också att vi allt oftare möter människor från andra språkområden. Att människor av olika nationaliteter kan tala med varandra har naturligtvis i första hand en rent praktisk betydelse, men sett i större perspektiv är den muntliga färdigheten en god grund för ökad förståelse mellan folken. Den viktigaste uppgiften för språkundervisningen blir följaktligen att lära ele-

verna att uppfatta, förstå och tala det främmande språket, främst i enkla, vardagliga situationer. Undervisningen bör därför på alla stadier i största möjliga utsträckning bedrivas på det främmande språket, så att varje lektion blir en serie naturliga hör- och talövningar. Människan av i dag möter också språket i tidningar, tidsskrifter och böcker. Förmågan att läsa och förstå är därför en viktig färdighet. Att i enkel form kunna uttrycka sig i skrift på det främmande

Mellanstadiet

Hör- och talövningar i anslutning till verklighet, inspelat material, bild och läst text för att öva in ett centralt förråd av ord, fraser och grammatiska mönster med samtidig inövning av uttalet. Samtalsövningar, även eleverna emellan. Inläring av enkla dialoger. Dramatisering. Inslag av sång och musik.

Läsning av texter med gradvis ökat förråd av frekventa ord och fraser samt med långsamt stegrad svårighetsgrad, så småningom även extensivt.

Enspråkiga skrivövningar, främst i syfte att befästa och tillämpa det muntligt inövade.

I lämpliga sammanhang upplysningar om vardagsliv samt om geografiska och samhällsliga förhållanden i engelsktalande länder.

Högstadiet

Hör- och talövningar i anslutning till verklighet, inspelat material, bild och läst text för att öva in och fortlöpande aktivera ord, fraser och grammatiska mönster med beaktande av tidigare övade moment. Samtalsövningar, även eleverna emellan. Referat av läst text och avlyssnat material, fria talövningar, dialoger och dramatisering. I hörövningar något inslag av amerikansk engelska.

Läsning av texter med gradvis ökat förråd av frekventa ord, fraser och grammatiska mönster. Extensiv läsning.

Enspråkiga skrivövningar av varierande typ.

I lämpliga sammanhang upplysningar om vardagsliv samt om geografiska och samhällsliga förhållanden i engelsktalande länder.

Inslag av sång och musik.

språket är ytterligare en färdighet som behöver tränas.

Språkundervisningen i grundskolan syftar således främst till en övning av olika kommunikationsfärdigheter. Färdighetsövningen får inte bli livlös och mekanisk utan bör av eleverna upplevas som meningsfull och stimulerande. Det är vidare nödvändigt att man beaktar den miljö i vilken språket lever och utvecklas.

Den allsidiga målsättningen för språkundervisningen i grundskolan innebär att de olika färdigheterna samordnas, så att eleverna efter det egentliga nybörjarstadiet om möjligt varje lektion övar samtliga de färdigheter som anges i målet. Såväl hör- och talövning som skrivövning utgår från beskrivningar, berättelser och dialoger som eleverna får lyssna till eller läsa. Detta språkmateriale bör vara så beskaffat att det kan bilda underlag för inövning av ord, fraser och språkliga mönster. Materialet konkretiseras genom användning av föremål, bilder av olika slag samt genom anknytning till för eleverna kända situationer. Materialet bör vidare vara sådant, att det innehåller eller kan ge anledning till en objektiv information om vardagsliv samt geografiska och samhällsliga förhållanden i de länder, vilkas språk studeras.

Grammatiska företeelser bör införas planmässigt. Detsamma gäller ord och fraser. Någon bestämd ordning, vilken skulle anses betingad av språket självt, kan dock inte anges. Väsentligt är emellertid att, sedan man valt viss lärogång, oftast given i ett system av läromedel, denna lärogång konsekvent följs. Detta utsluter inte kompletterande, från systemet fristående läromedel, t ex radio- och televisionsprogram, inlärningsstudiodioprogram, annat inspelat material och texter för fri läsning. Då sådant fristående material utnyttjas, måste det emellertid väl ansluta sig till och inordnas i den lärogång som undervisningen i huvudsak följer.

Befästade av tidigare inövat stoff, presentation av nytt lärostoff samt inövning av detta är vid undervisning i språk så väsentligt att huvuddelen av tiden måste ägnas åt dessa

moment. Den huvudsakliga inläringen sker således i skolan. Eleverna bör i princip utföra det med skolan förbundna arbetet på skoltid.

Man bör beakta att elevernas allmänna förutsättningar, deras möjligheter att lära sig språk och deras studieinriktning kan vara mycket skiftande. Även en ganska begränsad språkfärdighet och en orientering om några drag i ett främmande folks civilisation och kultur kan vara av väsentligt värde för individen. Val av inspelat material och tryckt text bör ske med hänsyn till kravet på individualisering. Detta krav bör beaktas även vid utformningen av övningarna och vid bedömningen av elevernas prestationer.

Hör- och talövningar

Genom att läraren för lektionen på det främmande språket, får eleverna ständig övning i att uppfatta och förstå tal. Läraren skall visserligen tala enkelt, men enkelheten får inte vinnas genom ett onaturligt långsamt tempo eller en överdrivet tydlig artikulation. Den skall i stället ligga i struktur och ordval. Framförandet måste redan från de första lektionerna vara naturligt. För att skapa omväxling och vänja eleverna vid att uppfatta olika röster bör läraren regelbundet använda inspelningar. Ljudband, inlärningsstudieprogram, skolradio och skoltelevision bör utnyttjas. Inspelat material kan användas för ren avlyssningsövning, men normalt kopplas avlyssning samman med talövning, där i stoffet skildrade förhållanden och händelseförlopp behandlas. Talövningen behöver dock inte kopplas till inspelat material, bilder eller tryckt text utan kan knytas till för eleverna kända och helst konkreta situationer i och utanför klassrummet. Även om en situation är eleverna välbekant, kan det vara en vinst att anknyta till en bild som renodlar situationen. Därigenom kan elevernas koncentration på det väsentliga ökas.

Avsikten med talövningen är att uppöva elevernas färdighet att spon-

tant uttrycka föreställningar och tankar. Övningen kan vara helt styrd av läraren. En sådan *bunden talövning*, som innebär att varje fråga formuleras på så sätt, att den tillfrågade eleven i sitt svar måste använda den språkliga företeelse som skall övas, tillämpas för inprägling av språkliga mönster samt för grundläggande inövning av ord och fraser. Nya ord inövas därvid i kända strukturer, nya strukturer inövas med känt ordförråd. Lärobokstexten bör såvitt möjligt göras till föremål för sådan bunden talövning, varvid läraren ställer sina frågor så, att hela texten, meningsdel efter meningsdel, avlockas eleverna som svar. Denna form av utfrågning bör, särskilt vid undervisning av nybörjare, utgöra det dominerande inslaget vid textbehandling men bör, då elevernas allmänna språkfärdighet gör det möjligt, omväxla med sammanhängande, mer översiktliga frågor och referat, vid behov kompletterade med detaljutfrågning på punkter, som har särskilt innehållsmässigt eller språkligt intresse. Detta gäller i synnerhet vid tillfällen då textuppgiften omfattat längre avsnitt.

Även *friare talövning* bör emellertid förekomma, så att eleverna får uppöva sin förmåga att utan tvekan och blyghet använda det stoff, som tidigare förekommit i bunden talövning. Till en början begränsas den friare talövningen till enklare uppgifter. Eleverna kan exempelvis få återberätta eller sammanfatta vad de avlyssnat eller läst, lämna korta beskrivningar, uttrycka sin uppfattning eller förmodan i något bestämt avseende eller ange enkla orsakssammanhang. Så småningom kan den friare talövningen få formen av ett enkelt samtal.

I den bundna talövningen bör i princip varje fel korrigeras. Det är emellertid väsentligt, att läraren leder övningen på ett sådant sätt, att felaktigheter i elevernas prestationer i möjligaste mån förebyggs. Han bör formulera sina frågor så, att eleverna i dem finner väsentliga delar av det för svaren erforderliga materialet. Om någon trots detta gör fel och inte själv korrigerar det, bör läraren rätta eller låta samma fråga

gå till en annan elev från vilken han kan räkna med ett korrekt svar. Därefter bör emellertid samma fråga gå tillbaka till den som svarat fel, så att denne får tillfälle att inpräga det rätta uttrycket.

Även i den friare talövningen skall språkriktighet eftersträvas, men elevens framställning får inte rättas på sådant sätt, att innehållet bryts sönder. Det är stimulerande för eleven, om han känner att läraren uppskattar att han kan lämna en helt förståelig om än inte formellt oklanderlig information på det främmande språket. All korrigerings av elevernas prestationer bör därför ske varsamt. Ofta räcker det med att läraren, sedan han bekräftat riktigheten vad innehållet beträffar, uttrycker elevens tanke i korrekt form.

Uttal

Uttalet måste ägnas stor uppmärksamhet under hela skoltiden, men självfallet är uttalsundervisningen av särskilt stor betydelse under de första åren. Språkljuden, rytmen och intonationen inlärs huvudsakligen på imitativ väg. Enkla konkreta beskrivningar av sättet att bilda ett främmande språkljud kan någon gång vara eleven till hjälp. Alltför mycket teoretiserande är dock ofruktbart. Det är eftersägning — rättning — upprepning, som i längden leder till det bästa resultatet. Varje talövning bör samtidigt vara en uttalsövning.

För att alla elever skall få så omfattande övning som möjligt bör uttalsövningarna ta formen av köreftersägning. Särskilt rytmen och intonationen innöts effektivt genom köreftersägning under förutsättning att denna bedrivs i naturligt tempo. Uttalsfel som begås av en enskild elev korrigeras, varefter det rätta uttalet kan upprepas i kör av hela klassen eller av en grupp elever. Eleverna bör inte läsa enskilt utan föreläsning, förrän man kan vänta sig ett någorlunda felfritt uttal. Eftersägning — individuellt eller i kör — kan ske antingen genom att läraren själv läser före eller genom att mönstret spelas upp med hjälp av bandspelare.

Inlärningsstudio ger läraren väsentligt ökade möjligheter att individualisera och effektivisera uttalsundervisningen.

Beträffande engelska blir ljudskriften så småningom ett nödvändigt hjälpmedel. Eleverna bör förvänta tillräcklig förtrogenhet med de fonetiska tecknens betydelse för att kunna begagna ordlistor och ordböcker. Särskilda övningar i att skriva texter med ljudskrift bör ej förekomma, ej heller läsning av sammanhängande fonetisk skrift. Eleverna bör så småningom få klart för sig, att stavningen i många fall anger ett visst uttal.

I franska och tyska kan ljudskriften praktiskt taget helt undvaras. I fråga om dessa båda språk bör man tidigt inrikta sig på att lära eleverna det regelmässiga uttalet av den vanliga skriften.

Förebilden för det engelska uttal eleverna skall lära sig bör vara English Standard Pronunciation, dvs i stort sett den engelska som talas av bildade personer i London och södra England. Eleverna bör upplysas om vissa typiska drag i amerikanskt uttal. En elev som lärt sig amerikansk engelska bör inte påtvingas brittiskt uttal.

Normgivande för det franska uttalet bör vara den värdade franska, som talas i Paris och norra Frankrike och för det tyska uttalet Deutsche Hochsprache såsom det anges i moderna tyska uttalsordböcker.

Strävnan skall alltså vara att eleven tillägnar sig ett uttal som gör att de kan bli förstådda av alla som talar språket. Eftersom det rekommenderade uttalet i allmänhet inte används av majoriteten av dem som bor i de olika språkområdena, är det viktigt att eleverna inte bara får lyssna till förebildligt uttal utan också någon gång får höra prov på autentiskt uttal som är mer eller mindre dialektalt färgat. Vidare är det värdefullt om elever någon gång får lyssna till det ofta karakteristiska uttal som utmärker personer från en del länder som använder exempelvis engelska eller franska som andra språk.

Grammatik

Inläring av grammatiska företeelser sker genom systematiska övningar med utgångspunkt i tal och text. Man bör vid övningen sträva efter att skapa talsituationer som står det naturliga samtalet nära. Om möjligt bör presentationen av en struktur gestaltas så att eleverna redan från början kommer till insikt om principen i den struktur som skall övas. Övningen måste ägnas så stor omsorg att den efter hand leder fram till allt klarare insikt i språkets byggnad. Kommentarer, slutsatser och regler kan i vissa fall klargöra och ytterligare befästa det som övas. De kan dock aldrig ersätta övningen. Varje grammatisk regel måste formuleras med utgångspunkt i det främmande språket självt. Eventuella grammatiska resonemang bör föras på svenska, om tydligheten kräver detta. De språkliga mönster som eleverna skall behärska aktivt, begränsas till det genom sin betydelse och frekvens nödvändiga. Slutmålet för övningen är att eleverna självständigt skall kunna producera mönstren i tal och skrift.

Utöver de språkliga mönster som eleverna övat in för aktiv behärskning finns vissa språkliga företeelser som eleverna måste vara bekanta med men som de inte själva förväntas kunna använda, då de uttrycker sig på det främmande språket. Övningen av sådana mönster inriktas på att eleverna skall förstå företeelsen då de möter den i tal och text.

Inläringen av de språkliga mönstren bedrivs så att samma företeelse behandlas i olika sammanhang i undan för undan utvidgad omfattning. Vid den första genomgången övas huvudtypen och senare dess varianter. Nya språkliga mönster bör införas med stor försiktighet. Flera för eleverna okända former eller konstruktioner bör därför inte tas upp till behandling under samma lektion eller över huvud taget i tät följd. Ständigt måste också beaktas, att det vid inövning av språkliga mönster endast förekommer ett ordförråd som eleverna är bekanta med. Detta är särskilt viktigt de första gångerna övningen bedrivs.

Läsning

En text kan behandlas *intensivt* eller *extensivt*.

En *intensiv textbehandling* innebär ett så omsorgsfullt studium, att eleverna förstår innehållet i detalj, behärskar uttalet av textmaterialet och är förtrogna med de i texten ingående strukturerna. Den noggranna förståelsen vid genomgång av nytt stoff kan uppnås på olika vägar: genom direkt åskådning, bild, definition, förklaring genom exempel, översättning.

Stora krav måste ställas på form och innehåll i den text som behandlas intensivt. Den bör vara så utformad, att den naturligt kan fogas in i en lärogång, där svårighetsgraden successivt ökar i fråga om förråd av ord, fraser och språkliga mönster. Innehållet bör vara av varierande slag och svara mot elevernas intressen och mognadsnivå. Texten bör innehålla upplysningar om vardagsliv samt om geografiska och samhällsliga förhållanden i det främmande landet.

När textläsningen införs dominerar den intensiva behandlingen och denna intar en framträdande plats även under det fortsatta språkstudiet. Den förutsätter normalt, att läraren i detalj styr behandlingen av texten.

Vid *extensiv läsning* får eleverna bedriva i huvudsak självständigt arbete med helt eller delvis oförberedd text. Denna form av läsning bör sättas in så snart elevernas läsförmåga tillåter. Den syftar främst till att befästa ord, fraser och mönster som eleverna tidigare mött men också till att efter hand ge dem ett rikare ord-, fras- och strukturförråd. Om de extensivt lästa texterna huvudsakligen innehåller kända ord och strukturer, kan också elevernas läshastighet uppövas. Det väsentliga kravet vid extensiv läsning är att textmaterialet svarar mot läsarens språkliga förutsättningar, intressen och mognadsnivå.

Samtidigt som den extensiva läsningen i hög grad ger eleverna nöje och stimulans, kan den också i stor utsträckning skänka vidgade kunskaper inom skilda sakområden.

Även om extensiv läsning kan bedrivas så att hela klassen samtidigt läser samma text, visar det sig ofta lämpligt — på grund av elevernas skilda intressen och förutsättningar — att individualisera den extensiva läsningen, så att eleverna läser skilda texter.

Skriftlig övning

De skriftliga övningarna har ett dubbel syfte. Deras uppgift är främst att stödja den muntliga undervisningen och bidra till att ord- och frasförrådet samt språkliga mönster befästs, men också till att så småningom ge eleverna viss färdighet att så korrekt som möjligt skriva ner sina tankar. Skrivövningar av olika slag bör därför bedrivas i full överensstämmelse med den muntliga undervisningen och på alla stadier föregås av omsorgsfull förberedande behandling.

Skrivövningarna bör i huvudsak vara enspråkiga; formerna för dem bör inte alltför mycket fixeras utan varieras med hänsyn till elevernas språkliga nivå. Härigenom tillvaratas en värdefull möjlighet till individualisering.

Engelska på lågstadiet

De metodiska anvisningarna för undervisning i främmande språk är generella och gäller således i huvudsak även undervisning i engelska på lågstadiet. Några speciella påpekanden förtjänar dock att göras. Sådana undervisningsformer och arbetssätt, som är naturliga för stadiet, bör användas. Kravet på omväxling måste tillgodoses, men mera avse formerna för övningen än dess innehåll. Undervisningen bör anknyta till undervisningen i övrigt och bli en utrymme åt barnens behov av rörelse och skapande verksamhet, tex genom sång- och rörelselekar och bildframställning. Man bör även tillvarata elevernas lust att själva gestalta stoffet genom dramatisk framställning under lekbetonade former av enkla vardagssituationer och samtal. Då eleverna på detta åldersstadium inte har

samma förmåga att förstå abstrakta resonemang, som äldre elever har, bör språklig analys undvikas. I stället bör elevernas förmåga till imitation och analogibildning utnyttjas.

Den engelska skriftbilden införs först så småningom och med stor försiktighet. Det är av stor vikt att eleverna är väl förtrogna med innebörden av det språk de möter i skrift och att de så säkert övat in dess uttal att de inte lockas att använda det uttal som de normalt förknippar med modersmålets skriftbilder.

Betydelsen av det tryckta ordet bör helt framgå av beledsagande verklighet eller bildmaterial. Läsning i egentlig mening utan stöd av bild uppskjuts till ett högre stadium.

På detta stadium sker all inläring på lektionstid.

Undervisning i allmän kurs

Målet för undervisningen är detsamma i allmän och i särskild kurs. Det uppsatta målet anger inget fixerat mått på kunskap eller någon bestämd grad av färdighet utan är mer att betrakta som riktning för en undervisning anpassad till skilda elevers olika förutsättningar, intressen och behov.

I den allmänna kursen blir inläringstakten i genomsnitt långsammare än i den särskilda. Mer tid måste ägnas åt reaktiverande övning av tidigare behandlade företeelser, samtidigt som nya, stimulerande moment införs.

En viss förskjutning av tyngdpunkten mellan de i målet angivna delfärdigheterna är tänkbar.

Inte minst i talövningen måste krav på språklig korrekthet vara måttliga. Varje visat prov på förmåga att kommunicera på det främmande språket bör röna uppskattning.

Både metod och material måste i hög grad skänka omväxling. Alla motivationsskapande faktorer bör utnyttjas. Härvid bör de mycket stora olikheterna mellan elevernas intressen uppmärksammas.

En åskådlig, konkret undervisning bör eftersträvas.

Musik

MAL

Musikundervisningen skall berika elevens liv i och utanför skolan samt skapa förutsättningar för en personlig musikupplevelse dels genom aktivt musicerande, dels genom lyssnande till musik.

Undervisningen skall ge eleverna praktisk erfarenhet av såväl vokal som instrumental musik samt förtrogenhet med musikens elementa. Den skall stärka musikintresset och fördjupa musikförståelsen. Skolans musikliv skall befordra kontakten med musiklivet i samhället i övrigt och stimulera till fortsatt musicerande efter avslutad skolgång.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Visor med anknytning till barnens föreställningsvärld. Koraler och kyrkvisor. Röstvärd. Musicerande på melodi- och rytminstrument, företrädesvis i anslutning till sång.

Enkel improvisation. Gehörsövningar omfattande det grundläggande tonförrådet och de vanligaste notvärdena. Taktering. Grundläggande taktarter. Ljudupptäckter och ljudskapande.

Rörelse till musik. Sånglekar.

Lyssnande: lakttagelser beträffande musikens karaktär och struktur. Korta, beskrivande musikstycken. Några vanliga musikinstrument.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

SÅNG OCH SPEL

Det är skolans uppgift att med anknytning till barnens spontana musikglädje vidmakthålla och vidareutveckla deras musikaliska verksamhetslust.

Det naturligaste musikaliska uttrycksmedlet är sången. Undervisningen bör därför i första hand inriktas på att genom hela skoltiden hålla lusten att sjunga levande. En förutsättning härför är, att den gemensamma sången bygger på en repertoar, som för eleverna ter sig meningsfull och aktuell. Denna repertoar kan vara framsprungen ur folklig tradition, ur visdiktning från olika tidsskeden, framför allt vår tids sånger inom olika musikgenrer, samt ur elevernas eget sysslande med

musik på fritid. Vistexterna bör vara aktuella och attraktiva.

Det är viktigt, att visrepertoaren anknyter till elevernas föreställningsvärld och intressen. Visorna bör i fråga om tonomfång vara väl anpassade till samtliga elevers sångförmåga. Detta gäller såväl spännvidden mellan sångens högsta och lägsta ton som melodins läge. Den tonart som anges i sångboken bör betraktas som ett förslag. Det kan ofta bli fråga om att transponera melodin uppåt eller nedåt, t ex för att

Mellanstadiet

Unisona och flerstämmiga visor av olika karaktär och tonalitet. Koraler och kyrkvisor. Röstvärd. Musicerande på melodi- och rytminstrument, företrädesvis i anslutning till sång. Olika former av musikaliskt skapande i sång, spel, rörelse och dramatisering. Ljudlaborationer.

Notvärden och vanliga rytmiska gestalter. Taktarter.

Dirigerings- och takteringsövningar. Tempo och nyansering.

Melodiläsning och diktat, i första hand i samband med inläringen av repertoaren för sång och spel. Tonalitet och tonarter.

Enkla folkdanser.

Lyssnande: Folkmusik samt mindre verk av nuförtida och äldre tonsättare. Några orkesterinstrument och folkliga musikinstrument.

Högstadiet

Sång och spel i samverkan och som skilda aktiviteter. Röstvärd med särskild hänsyn till målbrottet.

Improvisation och fri musikalisk-dramatisk gestaltning. Musikalisk teater. Ljudlaborationer.

Gehörsövningar, allmän musiklära samt formstudium i samband med musicerande och lyssnande.

Folkdans och stildans.

Lyssnande: Verk från skilda epoker samt av olika genre och formtyp. Fördjupat studium av valda tonsättare. Utomeuropeisk musik. Kort musikhistorisk översikt.

Musikinstrumentens systematik. Elektrofon. Instrumentala och vokala ensembler.

Fortlöpande kontakt med musiklivet i samhället.

ta hänsyn till ett extremt lågt röstläge i klassen eller i tonbildande syfte. I målbrottsåldern har pojkar och flickor ofta så skilda röstlägen och så varierande röstomfång, att hänsyn härtill bör tas vid val av sångrepertoar och tonart. Det är följaktligen lämpligt att transponera sångerna till olika tonarter, så att alla elever oavsett röstomfång växelvis får möjlighet att sjunga med. Ofta kan enkel tvåstämmighet vara en god lösning.

På lågstadiet kan man gärna ta upp vissa musikaliskt svårare men textligt lämpliga visor, som eleverna inte själva förmår utföra tillfredsställande, men som läraren sjunger för barnen.

Kanon och annan flerstämmighet kan vanligen introduceras med framgång på mellanstadiet, ofta även på lågstadiet.

Samverkan med andra ämnen ger anledning till en innehållslig spridning av repertoaren, som befördrar intresset.

Repertoaren får inte begränsas till sånger i dur och moll. Pentatoniska melodier har en naturlig plats, bl a i samband med de grundläggande gehörsövningarna. Kyrkoton och moderna tonaliteter bör även vara representerade.

Vissången och gehörsövningarna kan berikas och stödjas genom utnyttjande av piano, gitarr, stavspel, rytminstrument och andra i klassen förekommande instrument. Vid sidan av andra arrangemang kan eleverna också själva allt efter klassens instrumentala resurser göra spelstämmor till sånger och komplettera redan befintliga spelsatser med nya stämmor.

Läraren bör lära känna sina elever så väl, att han vet vilka av dem som inom eller utom skolan deltar i frivillig musikundervisning och hur långt de hunnit i sina studier. Det är viktigt, att dessa elever på lämpligt sätt ges tillfälle att medverka i klassmusicerandet. Elevernas eget musicerande på fritid bör uppmuntras.

Möjligheter till instrumentalundervisning erbjuds såväl inom det reguljära skolväsendet som i de många musikskolorna i kommunernas och

studieförbundens regi. Jämsides med att man söker skapa ett musikliv i klassen och inom den egna skolan, bör man därför sträva efter ett samarbete med andra skolor och musikundervisande institutioner i kommunen. Det är angeläget, att alla former av musikundervisning står i nära kontakt med varandra. Härigenom kan bl a tillgängliga lärarresurser utnyttjas effektivt och större ensembler skapas, i vilka de musikaliskt mera avancerade eleverna kan ges kvalificerade uppgifter.

Såväl skolans egna ensembler som de för flera skolor gemensamma orkestrarna och körerna bör ges tillfälle att ofta medverka vid olika slags samlingstillfällen inom skolan.

De till instrumentalmusik anslagna timmarna kan även utnyttjas till repetitioner och andra förberedelser för i skolan anordnade konserter, elevmedverkan vid gemensamma samlingar samt musikinslag i undervisningen.

Elever som deltar i frivillig musikundervisning bör i denna få övning i gehörslära och musikleära. Detta individualiserade studium bör anknyta till elevens instrumentala eller vokala musicerande, enskilt eller i olika ensembleformer.

I vissa fall kan det vara lämpligt att låta elever med likartade musikaliska färdigheter bilda särskilda grupper. Genom utnyttjande av timmar för instrumentalmusik, parallellagda med klassundervisningen i musik, kan man under en del av veckans undervisningstid i ämnet dela in eleverna i vokala och instrumentala grupper.

RÖSTVÅRD

Under hela skoltiden bör elevernas röster kontinuerligt vårdas och utvecklas.

Ett grundvillkor för ett mjukt och avspänt sångsätt är att läraren kan skapa trivsel och positiv arbetsmiljö. Där eleverna med glädje går till undervisningen, finns de bästa förutsättningarna för framgång i röstvårdsarbetet.

Det är av vikt, att läraren observerar den enskilde elevens röstutveck-

ling. Detta gäller även talrösten. Elever med röstskador och taldefekter bör skickas för undersökning och eventuell vård hos en specialist. Pressade och alltför lågt liggande röster kan förbättras och utvecklas genom enkla kombinerade röst- och gehörsövningar. Detta bör ske individuellt eller i smågrupper.

Lärarens eget sätt att tala och sjunga påverkar klassens klang. Ett lätt sångsätt och en fri naturlig tonbildning ger eleverna goda förebilder. Är läraren själv mindre väl rustad i vokalt avseende, kan en elev med av naturen fri och vacker tonbildning förebilda. Uppmärksamhet bör kontinuerligt ägnas åt barnens hållning, andning, tonansats, resonans och artikulation.

För att utveckla rösterna kan särskilda tonbildningsövningar göras. Dessa bör på lämpligt sätt knytas an till en aktuell sång, t ex genom att en fras sjungs på någon tonbildningsstavelse (mo, må, ro, ny osv) och stegvis transponeras uppåt. Såväl av musikaliska som rösthygieniska skäl bör läraren alltid övervaka, att eleverna sjunger med god tonbildning. Inte minst gäller detta, då sång och spel kombineras.

Målbrottstiden fordrar, att läraren ägnar särskild uppmärksamhet åt elevernas röstutveckling. Verkligt svåra målbrottsbesvär, innebärande att elevens röst inte bär i något tonläge, förekommer dock mindre ofta. Ett kontrollerat och vårdat sjungande under målbrottstiden är vanligen inte till skada för rösten. Snarare är sången ett medel att positivt påverka mutationsröstens utveckling. Talkör av olika slag kan stimulera alla elever till vokal aktivitet.

Elever med goda vokala förutsättningar uppmuntras att delta i körsång och i vissa fall i solosång.

GEHÖRSUTVECKLING

Gehörsundervisningen syftar till att väcka och utveckla elevernas förmåga att uppfatta och återge rytm, melodi och klang samt att utveckla ett inre hörande, en förmåga att "tänka musik", som är en förutsättning för musikalisk läsfärdighet. Denna är i sin

tur en av betingelserna för djupare musikförståelse.

Vid gehörsövningarna bör läraren i regel arbeta med hela klassen. Elever med mindre väl utvecklat gehör behöver tryggheten i gruppen-klassen för att kunna vara avspända och frimodiga och därmed ha möjlighet att tillgodogöra sig undervisningen.

Gehörstråningen bör äga ett klart samband med repertoaren för sång, spel och lyssnande. Liksom i övriga färdighetsämnen får läraren försöka motverka den monotoni som är svår att undvika, då ett moment måste upprepas många gånger. Arbetet ter sig mera lockande för eleverna, om övningarna resulterar i en ny attraktiv sång eller visar sig vara hämtade ur ett musikstycke, som man sedan får lyssna på.

Gehörsövningarna skall vara korta, meningsfulla och stimulerande moment i lektionen. En långsam men klar progressivitet är nödvändig. Svårighetsgraden får inte ökas fortare än att eleverna har möjlighet att lyckas med de förelagda uppgifterna.

De rytmiska och melodiska gehörsövningarna är av tre huvudtyper, som bör användas parallellt:

— övningar att identifiera och eventuellt teckna ned klingande förebilder (diktat)

— övningar att med rösten eller instrument återge en klingande förebild (gehörsång, gehörspel)

— övningar att med rösten eller instrument återge en notbild.

Rytm förbinds naturligt med rörelse. Eleverna bör få klappa, gå och springa rytmer samt spela dem på instrument. Rytmisk rörelse bidrar till barnets frigörelse och utveckling.

Alfabetiska notnamn införs senast under mellanstadiet. Den första presentationen kan i och för sig ske i valfri årskurs beroende på lärarens arbetssätt. Kunskaperna måste emellertid sedan ständigt underhållas. Detta arbete kan underlättas, om inlärandet sker jämsides med spel på något instrument (stavspel, blockflöjt), vanligen lättast i grupparbete.

SKAPANDE

Musikundervisningens framgång byggs i väsentlig grad på elevernas lust

och förmåga till skapande verksamhet. Genom sådan stärks förtroendet med musikens struktur och samtidigt utvecklas elevens möjligheter att uppfatta och utnyttja musiken som ett värdefullt kommunikationsmedel.

Man kan urskilja två typer av musikaliskt skapande: dels formande av ett musikaliskt förlopp, som fixeras och inlärs, eventuellt tecknas i notskrift, dels improvisation, dvs att oförberett åstadkomma ett musikaliskt förlopp, vilket inte behöver innebära nyskapande. Snarare avses — i synnerhet i början — en bearbetning, ett varierande av ett givet material. Så småningom får eleverna improvisera alltmera självständigt. Instrumental improvisation kan också utgå från instrumentet som ren ljudkälla och syfta till att låta eleverna på experimentell väg utforska och utnyttja dess klangmöjligheter. Fritt ljudskapande (ljudlaborationer) bör förekomma på alla stadier. Därvid bör man utnyttja bandspelare och andra tekniska hjälpmedel.

Improviserad rörelse till musik kan i olika former förekomma genom hela grundskolan.

Genom dramatisering av en visas text förstärks upplevelsen av denna. Man kan även låta eleverna improvisera situationer och miljöer kring visor och andra musikstycken. Vidare kan en dikt eller ett prosastycke beledsagas av lämpligt vald, eventuellt improviserad musik eller fritt uppfunna, på band inspelade ljudmontage. På högstadiet kan man sammanställa olika former av skapande verksamhet till musikalisk teater. Samverkan kan därvid ske med bl a tillvalsämnet konst.

Olika former av dramatisering och musikalisk teater kan utnyttjas för att aktivera även andra elever än de primärt sång- och spelbegåvade.

LYSSNANDE

I vid bemärkelse bygger hela musikundervisningen på lyssnande. Till begreppet lyssnande skall inte bara föras åhörande av musikverk. Man lyssnar även på lärarens förebildande, på den egna musikaliska presta-

tionen, på kamrater som sjunger och spelar, på ljud i olika miljöer — gatan, skolan, hemmet.

Genom medier som grammfon, radio och television har de flesta människor numera rika möjligheter att lyssna på musik. Skolan bör givetvis utnyttja sådana hjälpmedel. Det är emellertid av största vikt, att eleven kommer i kontakt med samhällets musikliv. I samarbete med lokala och riksomfattande konsertinstitutioner bör skolkonserter om möjligt regelbundet anordnas. Sådana konserter äger lämpligen rum under skoltid och eleverna bevisar dem klassvis i sällskap med sina lärare. Eleverna bör också uppmuntras att besöka konserter, operaföreställningar m m. Även fritidsgrupper i musik bör ges tillfälle att framträda inför kamraterna i skolan, bl a vid musiklektioner och morgonsamlingar.

Lyssnandet under lektionerna kan med fördel berikas och aktiveras genom lyssnaruppgifter. Eleverna bör dock ofta ges tillfälle att lyssna spontant, utan preparation.

Vid valet av repertoar måste läraren tillse, att kompositionerna till längd och karaktär är väl avpassade efter elevernas mognad och mottaglighet. Lyssnarsituationerna utformas så att eleverna upplever de spelade verken som aktuella och angelägna. Stor vikt bör därför läggas vid olika slags musik från vår egen tid. Ungdomens egen musiksmak bör därvid beaktas. Musikhistoriska kommentarer bör förekomma sparsamt och aldrig bli självändamål. Studierna inriktas i stället på själva musikstycket, form, instrument, ensembletyp, utförande etc.

Antalet verk som uppmärksammas i lyssningsmomenten bör vara relativt begränsat. Samma stycke kan dock återkomma vid flera olika tillfällen, helst i annat sammanhang och ur någon ny aspekt varje gång, så att eleverna blir förtrogna med den valda repertoaren.

Planering

Med hänsyn till att huvudmomenten avser hela stadier, bör man göra dels en översiktlig årskursplanering, dels

en mera detaljerad plan för de närmaste månaderna. I årskursplaneringen fördelas lärostoffet i stora drag på de tre årskurserna. Den mera detaljerade planen bör omfatta visrepertoar, arrangemang för sång och spel, moment för gehörsutveckling och musikkunskap, former för skapande verksamhet samt lämpliga inslag av musiklyssnande. Härvid beaktas samverkan med andra ämnen.

Varje lektion förbereds mot bakgrund av de närmast föregående och med stöd av den tidigare gjorda planen. Det är därvid väsentligt, att man även kontrollerar läromedlen: att böcker och noter finns i erforderligt antal, att instrument och apparatur är tillgängliga etc. Utformningen av undervisningen bör göras omväxlande och ett stereotypiskt lektionsmönster så långt möjligt undvikas. Logiskt sammanhang mellan momenten utsluter ej stimulerande variation och överraskande kontraster.

Undervisningen kan planeras som en serie arbetsområden. I varje sådant utgår man från ett musikstycke för sång och spel, en musikergestalt, ett musikaliskt formbegrepp etc., kring vilket förläggs ett studium av sådant som direkt eller indirekt aktualiseras av det valda ämnet. En viss del av dessa arbetsuppgifter bör ha laborativ karaktär och utföras självständigt av eleverna i grupp eller enskilt.

Eleverna, främst i de högre årskurserna, bör engageras i planeringsarbetet. De kan förutsättas ge, utifrån ungdomens musikaliska erfarenheter, värdefulla synpunkter på bl a val av repertoar för musicerande och lyssnande. Duktiga elever kan biträda som ledare och instruktörer. Elever kan vidare åta sig vissa praktiska uppgifter såsom att assistera med instrument- och apparatvård, ordna klassens materialförråd etc.

Samverkan

Musiken har beröringspunkter med flertalet ämnen i skolan. Repertoaren för sång, spel och lyssnande bör ofta väljas i anslutning till områden, som samtidigt behandlas i orienteringsämnena. Härigenom breddar

och fördjupar man elevernas upplevelse av miljöer och händelseförlopp. Med undervisningen i svenska och främmande språk bör också nära kontakt hållas. Repertoaren på utländska språk behöver dock inte begränsas till de språk eleverna studerar i skolan, om läraren i förväg kan lämna några enkla uttalsregler och redogöra för textinnehållet. Danska och norska sånger bör helst sjungas på originalspråken.

En nära samverkan med den naturorienterande undervisningen bör ske vid behandlingen av olika ljudkällor, främst på mellan- och högstadiet.

Att utveckla elevernas känsla för estetiska kvaliteter är en angelägenhet, som förenar bl a ämnena svenska, musik, teckning, gymnastik och slöjd.

På högstadiet bör särskilt nära kontakt hållas med tillvalsämnet konst.

Arbetsätt

Möjligheterna till individualisering efter elevernas olika förutsättningar och intressen bör tillvaratas. Detta kan ske såväl i klassens gemensamma musicerande som i grupparbete. Särskilt i den sistnämnda arbetsformen bör största möjliga utrymme ges åt skapande verksamhet.

Lärarens egen värdering av olika musikerter får inte i alltför hög grad färga repertoarvalet. Vid presentation av olika slags musik skall läraren vara så objektiv som möjligt för att hjälpa eleverna att så småningom utveckla en personlig smak.

Undervisningens resultat är i hög grad beroende av att lektionerna präglas av musikglädje. Sådant skapas vanligen bäst genom att sång och spel får dominera. Övriga moment bör så långt möjligt knytas till musicerandet och lyssnandet. Därigenom skapas förutsättningar för att eleverna skall uppleva undervisningen som meningsfull och stimulerande. Notskrift och andra musikaliska beteckningar är hjälpmedel, vilka införs efter hand som de är nödvändiga för elevernas eget musicerande. Musiken

själv, inte symbolerna, skall vara undervisningens utgångspunkt och huvudinnehåll.

Läromedel

Behovet av hjälpmedel inom musikundervisningen är stort redan på lågstadiet och stiger successivt på mellan- och högstadiet. Detaljerade förslag till läromedelsutrustning återfinns i den av SÖ utarbetade läromedelsförteckningen för ämnet musik i grundskolan.

Det relativt stora antalet nödvändiga läromedel på mellanstadiet kan medföra svårigheter att bedriva musikundervisning i klassrummen. Det är därför fördelaktigt om vissa rum specialutrustas för musik. För högstadiets del är en musiksall nödvändig. Följande anvisningar gäller oavsett i vilken lokaltyp undervisningen bedrivs.

I instrumentutrustningen bör som grundinstrument ingå ett piano. För gehörsövningar och klassmusicerande erfordras rytminstrument och stavspel. Vid samspel eller ackompanjering av sång behövs blockflöjter av olika storlekar samt några stråkinstrument. Gitarren är lämplig för såväl ackompanjering som samspel. Genom att spelande elever medföra egna instrument till lektionerna, kan skolans instrumentarium vid behov utökas.

En lärobok i musik bör på låg- och mellanstadiet ha formen av en sångbok med tillfogad metodiskt tillrättat lärostoff. På högstadiet kan såväl denna boktyp som böcker med berättande innehåll användas såsom lärobok. I båda fallen behövs vanligen en repertoar- och textmässig komplettering, t ex sångsamlingar i klassuppsättning, läse- och uppslagsböcker. För gehörs- och lyssnarundervisning bör finnas notskrivningsmateriel och lyssnarblad.

Varje skola bör ha tillgång till ett förråd av lämpliga grammofonskivor och ljudband. Till de mest använda verken i diskoteket bör finnas noter, på högstadiet i klassuppsättningar av några verk.

För momentet instrumentkännedom

behövs även avbildningar av musikinstrument. Som hjälpmedel kan användas planscher, film och ljudbildband.

Planscher för rytmövningar (rytmorkester), melodiläsning och lyssnande kan vara till stora nytta.

Grammofon och bandspelare bör vara av god kvalitet och utrustade med högtalare för förstklassig ljudåtergivning. Bandspelaren kan utnyttjas vid musiklyssnande, återgivning av skolradioprogram, tonbildningsarbete, gehörsundervisning, skapande moment (ljudlaborationer), sångackompanjemang (förinspelade ackompanjemangband), repetitionsarbete etc. För utnyttjande av ljudbildband krävs tillgång till småbildprojektor.

Arbetsprojektorn är ett värdefullt hjälpmedel också inom musikundervisningen. Stordia kan ersätta planscher av olika slag, användas vid gemensam instudering av sånger, ge speciella möjligheter vid partiturstudium etc.

Sveriges Radios omfattande produktion av skolprogram för musikundervisningen är ett viktigt hjälpmedel i synnerhet på låg- och mellanstadiet.

Arbetslokalerna bör medge snabb och enkel växling mellan olika aktiviteter (musicerande, lyssnande, rörelse, skrivning etc) liksom uppdelning i grupper.

Teckning

MÅL

Undervisningen i teckning skall tillvarata elevernas lust att uttrycka sig i bild och inriktas på att allsidigt utveckla deras skapande förmåga. Den skall därvid ge dem möjlighet att fritt gestalta sina iakttagelser och erfarenheter och att utveckla en personlig känsla för form och färg. Undervisningen skall vidare ge kunskap och färdighet i bildframställning och bildtolkning samt söka klarlägga bildens funktioner i skilda sammanhang.

I anslutning till elevernas skapande verksamhet skall undervisningen stimulera till vidgad och fördjupad bild- och miljöupplevelse samt förmedla insikt om estetiska världens betydelse i individens och samhällets liv. Undervisningen skall anknyta till aktuella företeelser i konst och kulturliv samt belysa dessa genom jämförande översikter och historiska utblickar.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Skapande verksamhet utgående från elevernas spontana uttrycksbehov: Målning, teckning, modellering, arbete i byggbart material samt enkla tryck. Instruktion om de olika materialens användningsmöjligheter.

Skapande verksamhet samordnad med undervisningen i övrigt: Arbetsmaterial och tekniker som vid fri skapande verksamhet. Övningar för att utveckla motoriken. Dekorationer till enkel dramatisering samt till hemmets och klassrummets prydnad.

lakttagelseövningar: Miljöiakttagelser i samband med undervisningen i hembygdskunskap. Visning av och samtal om bilder. Enkla iakttagelseövningar beträffande text färg, form, storlek och uttryck. Samtal med utgångspunkt i barnens arbeten. Övningar att i bild och ord uttrycka det upplevda.

Mellanstadiet

Skapande verksamhet utgående från elevernas spontana uttrycksbehov och skapande verksamhet samordnad med undervisningen i övrigt: Målning,

teckning, modellering, tryck och arbete i byggbart material. Intuitivt bildskapande. Beskrivande och berättande teckning. Frigörande rörelseövningar. Uppgifter med anknytning till för eleverna aktuella intresseområden. Kollektivt skapande, främst målning, modellering, miljögestaltning och scengestaltning.

Formlära i anslutning till övriga huvudmoment: Bildbyggnadsövningar med ytfördelning och djupskiktning. Färgiakttagelser, färgblandnings- och färgsammansättningsövningar. Enkla proportionsbestämningar i samband med bildframställning. Jämförande försök med olika material och enkla mångfaldigande tekniker. Textning och stilvård. Skrift med anknytning till bildframställning och undervisningen i övrigt.

lakttagelseövningar och estetisk orientering: Bild- och miljöiakttagelser. Iakttagelser av människor, djur, föremål och naturföreteelser. Samtal utifrån elevernas eget skapande och från aktuellt bildmaterial förmedlat av press, television, film och utställningar. Studium av konst och bruksting från olika kulturer och skilda tider. Samtal om konstnärliga uttrycksformer i vår tid utgående från elevernas erfarenheter i hem, skola och samhälle. Studiebesök.

Högstadiet

Bildframställning och bildkommunikation: Teckning, målning, modellering och andra former av bildframställning med utgångspunkt i elevens intresse och behov och i anslutning till undervisningen i övrigt. — Studier av bilder som förmedlare av information och upplevelse. Bedömning av bildframställningar i böcker, tidningar, reklamtryck, film och television. Praktiska tillämpningsövningar. — Geometrisk ritning. Projektionsritning och teknisk ritning. Ritningssymboler och ritningsläsning. Arbetsritningar och utkast till aktuella projekt. — Tecken, bokstäver och skrift. Textning och stilvård. Skrift- och bildmontage.

Miljökunskap: Studium av arbetsplatsens, bostadens och närsamhällets miljö. Iakttagelser i fråga om förändringar inom mode, formgivning och arkitektur. Miljögestaltning. Praktiska övningsuppgifter.

Formlära med färgkunskap och materialkänedom: Iakttagelser av färg och form i samband med bildframställning och bildstudium. Färglära med färgbestämningar utgående från färgtonkrets och valörskala. Färgbyggnadsövningar. Färgsättning.

Färg och mönster. Två- och tredimensionell form. Proportionsstudier. Rörelsestudier. Volym- och rumsframställning i bild. Rörlig bild. Några kompositionsprinciper. Material- och texturstudier.

Estetisk orientering: Studium av olika konst- och kulturyrtringar. Aktuella företeelser inom konst,

konsthandverk och industriell formgivning. Korta konsthistoriska utblickar med orientering om olika kulturer. Några kända konstnärer, arkitekter och formgivare. Filmen, radion och televisionen som konstnärliga uttrycksmedel. Besök på utställningar och museer.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Lärostoff och aktiviteter har beskrivits i kortfattad form i huvudmoment, bl a för att möjliggöra överblick och planering. Indelningen får emellertid inte leda till en motsvarande uppspaltning av undervisningen i fristående ämnesdelar eller kursavsnitt. Även så skilda aktiviteter som fritt bildskapande och teknisk ritning har det gemensamt, att bilden används som kommunikationsmedel för att överföra, befästa och klargöra erfarenheter, som inte kan gestaltas lika fullkomligt på annat sätt. Samverkan mellan ämnets olika huvudmoment bör eftersträvas.

Undervisningen skall inriktas på att successivt och systematiskt utveckla elevernas förmåga att iaktta och analysera, framställa och utnyttja ett brett register av bilder — informativa såväl som suggestiva, åskådliga såväl som symboliska — som förmedlar upplevelser och erfarenheter och stimulerar till ställningstaganden. Eleverna bör sålunda öva såväl förmågan att tolka som att framställa bilder. Detta givande och tagande genom bilden är en förutsättning för den personlighetsutveckling och den vidgade allmänorientering som ämnet skall bidra till.

Bärande element i undervisningen är den skapande verksamhet som utgår från elevernas behov, som varierar efter ålder, mognad och intresseinriktning. En mängd olika uttrycksformer måste på olika stadier accep-

teras och utnyttjas av såväl lärare som elever. De omedelbara resultaten, teckningar, målningar, tredimensionella bilder etc, får inte framstå som slutmål utan som medel för färdighetsträning och kommunikation. Eleverna skall alltså uppöva sin förmåga att ta mot olika sinnesintryck, att göra klart för sig sina upplevelser och att i en eller annan form meddela dessa upplevelser.

Lika viktigt är det att eleverna lär sig att se, uppleva och värdera de bilder de möter i det dagliga livet. Bilden är ett viktigt kommunikationsmedel i det moderna samhället. Den har ofta till uppgift att förstärka ett budskap och därigenom påverka människors bedömning. Det är då viktigt att hos eleverna utveckla en förmåga till fördomsfri och självständig värdering av olika slags bilder. Detta är i dag en nödvändighet inom en mängd olika verksamhetsområden, inom modern informations- och kommunikationsteknik och i den mänskliga samlevnaden.

Lärarens roll i arbetsgemenskapen bör vara impulsgivarens, rådgivarens och medhjälparens. Läraren skall skapa ett gott arbetsklimat, något som är en förutsättning för ett fruktbarande arbete. För att kunna avgöra hur detta skall ske i praktiken, måste läraren ta hänsyn till klassens sammansättning och vana att arbeta tillsammans under olika förhållanden, liksom materiella resurser i form av lokaler, utrustning, arbetsmaterial och läromedel. Det är viktigt att läraren noggrant iakttar och lär känna sina elever genom deras attityder, verksamhet och arbetsresultat. Undervisningen måste anpassas till elevernas behov och anknyta till deras efter hand ändrade intresseinriktning, meddelelsebehov och bildsyn.

Planering och samverkan

En viktig förutsättning för goda resultat av undervisningen är att eleverna *medverkar* vid planering och organisation av verksamheten. Det bör också vara naturligt, att eleverna får inblick i och medverkar vid sådana arbetsuppgifter som materialanskaffning, lokalernas iordningställande med lämpliga arbetsplatser och arbetsytor, planmässig uppläggning av erforderligt arbetsmaterial, disposition av lokalutrymmen för olika aktiviteter osv. Till denna medverkan hör även resonemang och överenskommelser om yttre ordning, t ex åtgärder för gemensam arbetstrivsel och medhjälp vid vård av material.

Vid planeringen av de undervisningsformer och arbetssätt, som skall tillämpas under ett läsår, bör läraren tillse att eleverna, oavsett årskurs, får *färdighetsträning*, *uttrycksövning* och *samarbetsträning*. Planering av färdighetsträning sker genom en anpassning av arbetsuppgifterna i avsikt att främja en successiv utveckling av elevernas uttrycksförmåga. Planering av uttrycksträningen måste anpassas efter elevernas erfarenheter och upplevelser. Läraren bör därför vara beredd att ge arbetsuppgifter, som anknyter till för eleverna aktuella, ibland oförutsedda, intressen och reaktioner. Hänsyn till individuella behov och accepterande av personliga lösningar är nödvändigt. Planering av samarbetsträning bör göras så att eleverna kontinuerligt får möjlighet att öva sig att kommunicera, samarbeta, inordna sig i ett grupp-mönster, kompromissa, ta emot och ge idéer.

Vid all planering av olika ämnen bör uppmärksammas varje möjlighet att tillvarata och höja elevernas förmåga till mottagande av sinnesin-

tryck, till upplevelse och till skapande. Genom att låta eleverna en stund dröja vid och begrunda färg- och formkaraktär exempelvis under exkursioner i naturen, vid betraktandet av olika studieobjekt, vid presentation av kulturhistoriskt och dagsaktuellt bildmaterial, vid genomgång av läroböcker och vid egna skriftliga redovisningar kan alla lärare ge sitt bidrag till elevens estetiska utveckling.

På alla skolstadier finns naturliga förutsättningar för samverkan med svenska, orienteringsämnen, musik och slöjd. Teckning, målning och tredimensionell bildframställning ingår på lågstadiet som naturliga element i undervisningen i svenska, hembygds-kunskap och religionskunskap. På mellanstadiet lämnar i synnerhet orienteringsämnena och svenska rikt stoff till berättande och dramatiska bildframställningar. Arbetet i dessa ämnen berikar därigenom teckningen, och denna å sin sida befrämjar elevernas inlevelse i de andra ämnenas undervisning. På högstadiet utgör redovisningar av olika arbetsområden utmärkta tillfällen att öva visualisering av ett givet stoff och att utnyttja visuella hjälpmedel. Där tillkommer vidare möjligheten att samverka med tillvalsämnet konst. Möjligheterna att anordna lagundervisning med flera medverkande lärare liksom att utnyttja audiovisuella läromedel för sk allkonstprogram med exempelvis konst, lyrik och musik i samverkan bör därvid tillvaratas.

Arbetsätt

Stimuleringsmoment av olika slag har en viktig funktion i teckningsundervisningen. Den bör väcka förväntan hos eleverna och lust att självständigt ta itu med och vidareutveckla de idéer och det stoff som aktualiserats. I många fall utgör materialet och tekniken en lämplig utgångspunkt för bestämmandet av arbetsuppgifter. Musik och lyrik i lämpligt urval kan med fördel användas som stimulering till bildskapande, liksom även abstrakta tecknade kortfilmer, filmer i

ultrarapid, elevernas egna ljusbilds-collage, vilka bl a kan presenteras i arbetsprojektor, samt ljudupptagningar från olika miljöer, t ex skogen, trafiken, arenan, teatersalongen etc. Den aktuella händelsen har ofta en stor förmåga att fångsla och sätta barnens fantasi i rörelse. Det intuitiva bildskapandet kan ha betydelse för att frigöra och aktivera elever, som har motvilja mot att framställa föreställande bilder. Stimulering till sådant bildskapande kan ske genom att eleverna förutsättningslöst får pröva ett visst material eller vissa verktyg. Man kan också utgå från valda föremål och placera dessa utan föresats att återge något redan befintligt för att så småningom övergå till att åstadkomma medvetet byggda mönster.

När det gäller utnyttjande och bearbetning av stoff från andra skolämnen, bör stimuleringen inriktas på att aktivera elevernas egen fantasi och föreställningsförmåga, inte på att frammana minnesbilder av sidor i en lärobok. Än mindre bör man låta illustrationer och planscher tjäna som förebilder. Elevernas personliga inlevelse och gestaltning av stoffet är i detta fall av större betydelse än ett korrekt registrerande av tidsmiljö och detaljer i bildframställningen.

För att eleverna skall kunna delge varandra sina idéer och arbetsresultat kan de lämpligen anordna *utställningar och redovisningar* av olika typer. Detta kan göras mycket enkelt genom ett fåtal teckningar på en vägg eller mer omfattande både vad lokal, utställningsobjekt och deltagare beträffar. Utställningen kan innehålla elevernas egna verk, annat bildmaterial eller föremål av skilda slag. Ordandet av utställningen innebär övning att arrangera materialet instruktivt och tydligt men även estetiskt. Vidare ger den lärare och elever en samlad överblick över ett tema eller en arbetsgång. Man får således underlag för samtal och värdering av elevernas arbetsresultat, bildframställningarnas innehåll, uttryck osv. Det är viktigt att eleverna aktiveras att på egen hand upptäcka samt formulera och nyansera sina synpunkter på det som utställningen visar.

Vandringsutställningar, sammanställda av t ex Riksutställningar, kan i hög grad berika skolmiljön, skapa omväxling i arbetsgången och tillföra undervisningen nytt stoff. Samlade uppvisningar av verksamheten och arbetsresultaten i valda ämnen bör kunna förekomma vid lämpliga tillfällen t ex fortbildningsdagar och föräldramöten eller vid andra tillfällen, då information om skolans verksamhet inom olika områden ges.

Ljusbilds- och filmvisning kan med fördel användas med samma syfte som utställningarna, samtidigt som de kan utgöra inspiration och underlag för framställning av foto och film.

Arbetsättet vid behandlingen av de centrala momenten *bildframställning, bildkunskap* och *miljökunskap* bör nära anpassas till elevernas utvecklingsmässiga och individuella förutsättningar. Kontinuiteten i lärogången och samverkan mellan olika ämnen blir av största betydelse för elevens inlärningsresultat. Vid uppläggnings- och utformningen av arbetet i teckning bör följande uppmärksammas.

LÅGSTADIET

Bildframställning. Avsevärd tid bör ägnas åt elevernas fria berättande i bild, vilket ger dem möjlighet att ge personliga uttryck för erfarenheter, upplevelser och idéer. Stimulering kan exempelvis hämtas ur sinnesupplevelser i musik och rörelse, aktuella händelser, stoff i olika ämnen i skolan, dramatik, film, sagor och berättelser. Förmågan att forma i plastiskt material, att bygga och sammanställa föremål bör övas i samband med olika slag av tredimensionellt arbete.

Bildkunskap. I samband med de bildstudier, som är naturliga och nödvändiga i undervisningen i svenska och hembygds-kunskap, bör man i konkreta sammanhang beröra bildens olika funktioner. Man bör också ge eleverna tillfälle att diskutera, ta ställning till och värdera bilder. Detta kan eleverna göra även i samband med egna fotograferingsförsök.

Miljökunskap. I samband med åtskilliga av hembygdskunskapens arbetsområden bör elevernas intresse inriktas på frågor som rör miljöns funktionella och trivselbefrämjande utformning. En del av de slutsatser, man kommer fram till genom samtal och studier, bör kunna omsättas i handlande för att förbättra den egna miljön t ex i klassrummet och utrymmen i dess närhet.

MELLANSTADIET

Bildframställning. En betydande del av undervisningen i teckning bör fortfarande ägnas åt elevernas fria bildberättelse. Stimulering hämtas exempelvis ur sinnesupplevelser, aktuella händelser, undervisningen i andra ämnen etc. Övningar i olika plastiska och byggbara material kan utveckla elevernas formkänsla och tekniska fantasi. Eleverna bör därvid vänjas vid att fundera ut och använda egna lösningar. Övningar i tredimensionellt bildskapande bör återkomma ofta.

Bildkunskap. Frågor rörande bildens skilda funktioner bör tas upp i naturliga sammanhang, ofta i samverkan med den orienterande undervisningen. Därvid bör elevernas förmåga att ta ställning till och i ord uttrycka sin värdering av bilder övas. Detta kan ske bl a vid studiet av det bildmaterial, som används i böcker och andra läromedel, i samband med filmbetraktande och vid samtal och bedömningar av elevernas egna fotograferingsförsök.

Miljökunskap. I samband med arbetet med vissa intresseområden inom orienteringsämnena får eleverna rika tillfällen att studera skilda miljöer och dra slutsatser om människans beroende av sin omgivning. Detta kan ske även i anslutning till studiebesök i närsamhället, på museer och utställningar. I all sådan undervisning bör utrymme finnas för samtal och utbyte av synpunkter, i synnerhet sådana som innebär ett självständigt ställningstagande utifrån uttalade skäl. Den egna skolmiljön bör ägnas upp-

märksamhet, förbättras och vårdas i anslutning till elevernas egna initiativ.

HÖGSTADIET

Bildframställning. Hos många elever finner man ett uppdämt verksamhets- och uttrycksbehov, som kan beredas utlopp genom experimenterande i material och tekniker, vilket stimulerar och frigör den visuella fantasin. De grafiska och fotografiska teknikernas möjligheter att berika undervisningen i sådana sammanhang och samtidigt öppna vägar till kommunikation med bildens hjälp bör observeras och tillvaratas. Bildframställning med motsvarande syfte kan äga rum i teckning, teknisk ritning, målning och modellering.

Fria formningsövningar i olika plastiska material bör förekomma, utan att man varje gång ställer krav på att de skall leda fram till färdiga resultat. Eleverna bör dock stimuleras till att i egna försök urskilja formidéer, som förtjänar att prövas i annat material, i annan skala eller i annat sammanhang. Skillnaden mellan två- och tredimensionell bild kan lämpligen studeras genom tillämpning av alternativa metoder (se särskilt läroplanssupplement). En anknytning kan här också ske till den verksamhet som vissa av eleverna utövar i tillvalsämnet konst.

Bildkunskap. Eleverna bör göras medvetna om bildens olika funktioner i samhället. Under bildstudium och diskussioner bör de få kännedom om informerande, instruerande och suggererande bilder, om bildframställarens avsikter, om olika konstnärliga och tekniska medel inom nya och effektiva distributionsformer, som används i olika syften, om den påverkan bilden kan utöva på betraktaren bl a beroende på dennes bildkunskaper och förhållningssätt samt om vikt av både mottaglighet och kritisk medvetenhet hos betraktaren. Detta kräver en genomtänkt planering av undervisningen i samverkan med i synnerhet svenska och orienteringsämnena.

Miljökunskap. Undervisningen i många ämnen i skolan belyser olika miljöfrågor. Där ges t ex biologiska, ekologiska, geografiska, tekniska, ekonomiska och politiska aspekter på mänskligt liv i samhället. Skolan ger också i skilda sammanhang historiska, ideologiska och socialpsykologiska aspekter på olika samhällsföreteelser. Teckningsämnet har att i samverkan med skolans övriga ämnen bidra till att miljöfrågorna får en allsidig behandling genom att ge sitt bidrag huvudsakligen utifrån estetiska, funktionella och praktiska synpunkter. Vid behandlingen av frågor om funktion, konstruktion och material skall teckningsundervisningen samverka med undervisningen i slöjd. Det är av största vikt, att miljökunskapen på detta åldersstadium får en omedelbar anknytning till verkligheten. Detta kan ske med i huvudsak två utgångspunkter: dels genom den direkta upplevelsen av rum och rymd (se anvisningarna för tillvalsämnet Konst s 206), dels vid bearbetningen av arbetsområden med anknytning till faktiskt existerande yttre miljö och de förutsättningar för miljögestaltning med tillgodoseende av vitala mänskliga behov, som där föreligger. En sådan bearbetning bör givetvis också på lämpligt sätt beakta de behov av korrigerande och kompletterande åtgärder, som kan vara erforderliga att genomföra i samverkan med skolarbetet i övrigt för att göra den omgivande skolmiljön trivsammare och funktionellare.

Lokaler och läromedel

Undervisningens bedrivande förutsätter lokal och utrustning lämpad för teckning, målning, tredimensionellt arbete och olika former av bildstudium. Film- och stillbildsprojektorer hör till nödvändig utrustning. Teckningsinstitutionen på högstadiet bör även utrustas med episkop och arbetsprojektorer samt bandspelare och skivspelare. Skolans förråd av bilder bör i allsidigt urval omfatta ljusbilder som belyser den historiska utvecklingen och aktuella företeelser inom

konst, formgivning och miljögestaltning. Undervisningen i bildkommunikation förutsätter tillgång till ett rikhaltigt bildmaterial såsom trycksaker, affischer, fotografier och reproduktioner. I skolans samlingar bör ingå litteratur och tidskrifter, som behandlar bild och miljö. I teckningsinstitutionen bör finnas uppslagsverk av typ bildlexikon, instruktions- och läroböcker samt filmslingor för visning i kassettpjektor och annan självinstruerande studiemateriel.

Förutom bildmateriel bör en samling objekt, innehållande bl a intressanta naturföremål finnas. Möjligheten att exponera dessa i intresseväckande sammanställningar med olika slags bilder bör föreligga. Objektsamlingen bör liksom bildförrådet kontinuerligt förnyas, även med elevernas hjälp.

Utrymmen för förvaring av pågående och färdiga arbeten bör vara väl tilltagna, inte minst för att ge plats för tredimensionella arbeten.

Slöjd

MÅL

Undervisningen i slöjd skall främja elevernas allsidiga utveckling genom att uppöva deras förmåga att självständigt planera och genomföra ett manuellt arbete och genom att i skapande verksamhet utveckla deras estetisk-praktiska anlag och uttrycks-möjligheter. Den skall bidra till estetisk fostran och konsumentfostran genom att utveckla elevernas känsla för form, färg och kvalitet samt genom att förmedla kännedom om materialens egenskaper och ekonomiska värde. Undervisningen bör vidare söka vidga deras känsla för en personligt präglad hemkultur och för utvecklingen av våra stil- och form-traditioner i bruksting och konsthantverk.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet. Mellanstadiet

Fritt gestaltande arbete och arbete med funktionella föremål: Arbete i syfte att ge eleverna möjlighet att med fantasins hjälp uttrycka upplevelser och erfarenheter för att därigenom utveckla deras förmåga till skapande verksamhet. Konstruktion, utformning, framställning och vård av huvudsakligen funktionella föremål i syfte att utveckla elevernas förmåga att lösa olika uppgifter i samband med manuellt arbete.

I samband med arbetet övning i slöjdteknik i mjuka och hårda material samt skolning av känslan för form, färg och kvalitet inom slöjdarterna:

1. hand- och maskinsömnad samt andra arbetstekniker i huvudsakligen textila material;

2. sågning, bearbetning, sammansättning, formning och målning till en början huvudsakligen i trä och i någon utsträckning i andra lämpliga material, senare i trä och metall samt i andra lämpliga material.

ANVISNINGAR

OCH

KOMMENTARER

Arbetsplanering genom samtal om material, funktion, teknik, kostnader och tidsåtgång vid framställningen, genom utförande av skisser på papper eller direkt på materialet och genom samtal om erfarenheter och slutsatser för kommande uppgifter.

Övning i samarbete.

De vanligaste arbetsredskapens funktion och vård. Materialkännedom och materielvård.

Skyddsföreskrifter.

Studiebesök.

Högstadiet

Fritt gestaltande arbete och arbete med funktionella föremål: Arbete i syfte att ge eleverna möjlighet att med fantasins hjälp uttrycka upplevelser och erfarenheter för att därigenom utveckla deras förmåga till skapande verksamhet. Konstruktion, utformning, framställning och vård av huvudsakligen funktionella föremål i syfte att utveckla elevernas förmåga att lösa olika uppgifter i samband med manuellt arbete.

I samband med arbetet övning i slöjdteknik i mjuka och hårda material samt skolning av känslan för form, färg och kvalitet inom slöjdarterna:

1. fördjupning inom personliga intresseområden, t ex i fråga om kläder och hemtextilier, i samband med arbetet ökat utrymme för bedömning av frågor som rör funktion, utseende, material, kostnad och vård samt rörande form, stil och miljö;

2. fördjupning inom personliga intresseområden med mera krävande planerings-, ritnings- och arbetsuppgifter i trä, metall och andra lämpliga material; i samband med arbetet ökat utrymme för bedömning av frågor som rör funktion, utseende, material, kostnad och vård samt rörande form, stil och miljö.

Arbetsplanering i form av fortsatt övning som på lågstadiet och mellanstadiet samt därutöver planering med hjälp av arbetsinstruktioner, facklitteratur, egna arbetsritningar och utförligare skisser.

Övning i samarbete.

Materialkännedom och materielvård.

Skyddsföreskrifter.

Studiebesök.

Allmänna synpunkter

Undervisningen i grundskolan skall söka hjälpa varje elev till en allsidig utveckling. Undervisningen i ämnet slöjd fyller härvid en viktig funktion

genom att bidra till elevernas utveckling bl a på de manuella, intellektuella och emotionella områdena. Den ger särskilda möjligheter att öva elevernas rumsliga föreställningsför-

måga och manuella färdigheter, som utgör förutsättningar för att eleverna relativt självständigt skall kunna planera och genomföra konstruktiva uppgifter och uttrycka sig i olika material. I en undervisning med detta huvudsyfte bör slöjdprodukten i första hand uppfattas som ett medel att nå fram till dessa mål. Det blir då av väsentlig betydelse, att eleverna i görligaste mån engageras i produktens tillblivelse alltifrån idé till färdig produkt och på så sätt stimuleras till en rikt varierad och självständig aktivitet. Därigenom kan eleven också tillägna sig fördjupade kunskaper och en rikligare bild av det skapande arbetets krav och förutsättningar, vilket är av betydelse för utvecklingen av elevens attityder till sådant arbete.

Eleverna i en klass har i regel mycket olika individuella förutsättningar. Inom samma åldersgrupp startar de alltså slöjdarbetet från skilda utgångslägen. Arbetsuppgifterna bör därför bestämmas utifrån noggranna överväganden i fråga om elevernas förutsättningar, den utveckling man vill stimulera och de kunskaper och färdigheter man vill befästa. En viktig utgångspunkt är vidare, att eleverna bör få tillfälle att förfärdiga ting som de har intresse för och upplever som meningsfulla. Den spontana arbetsglädje, som hör till barnets rikaste tillgångar, bör på allt sätt tillvaratas och stimuleras. Samtidigt bör man också beakta, att ett uttalat intresse vid förslag till arbeten inte alltid görs på rationella grunder vare sig beträffande de individuella förutsättningarna eller i fråga om undervisningens tidsram. Läraren kan därför få en grannlaga uppgift att styra allt till det bästa med hänsyn till syftet med slöjdarbetet, elevens individuella förutsättningar och den tillgängliga undervisningstiden.

Elevens utveckling till självständighet i arbete och värderingar utgör ett viktigt led i undervisningen. Detta innebär bland annat, att slöjdprodukten bör framgå som ett resultat av elevens egna ansträngningar, och att läraren inte bör söka påtvinga eleven den vuxnes värderingar i fråga om produktens teknisk-praktiska och estetiska kvaliteter. Undervisningen

bör i stället ge eleven så rika tillfällen som möjligt att öva sig i att studera och bedöma t ex föremåls användbarhet, deras form, färg, mönster och övriga kvaliteter.

I ämnet slöjd ingår två slöjdarter, dels textilslöjd, dels trä- och metallslöjd. Dessa slöjdarter utgör delar av samma ämne. En gemensam planering av undervisningen i de båda slöjdarterna blir därför nödvändig, om elevens samlade inlärningsresultat i ämnet skall bli det åsyftade. Särskilt angelägen är denna gemensamma planering i de årskurser, där varje elev undervisas i båda slöjdarterna.

I årskurserna 3—6 skall alla elever, oavsett kön, erhålla samma undervisning i textilslöjd och trä- och metallslöjd. Vid undervisningen i den förstnämnda slöjdarten används huvudsakligen tyg och andra textila material och vid undervisningen i den senare huvudsakligen trä, allt i den omfattning och på det sätt som bäst tjänar undervisningens syfte. Beträffande bruket av andra material, t ex bark, läder, skinn, papp, papper, emalj, plast och metall, bör uppmärksammas att de, använda i lämplig omfattning, kan tjäna till att berika undervisningen, men att alltför stor variation i fråga om material kan skapa både pedagogiska och organisatoriska problem. Om eleverna på detta åldersstadium byter material alltför ofta, uppnår de exempelvis inte de speciella färdigheter och insikter som arbetet med respektive material kräver och inte heller den självständighet som är en viktig drivkraft i arbetet.

I var och en av årskurserna på högstadiet väljer eleverna att delta i antingen textilslöjd eller trä- och metallslöjd. Dessa val bör då kunna göras med hänsyn till vederbörande elevs intresse och förutsättningar och med ledning av erfarenheterna från undervisningen i de båda slöjdarterna på lågstadiet och mellanstadiet. Det bör emellertid beaktas, att elevernas attityd till de båda slöjdarterna och deras bedömningar i valsituationerna på högstadiet ofta hänger samman med traditionellt könsrollstänkande och de åsikter som råder i hemmen. Det är därför av största vikt, att den

första kontakten med de båda slöjdarterna blir så positiv som möjligt. Lärarna i slöjd bör se som en av sina främsta uppgifter, att i undervisningen skapa en inspirerande och positiv atmosfär, som inbjuder till en för eleverna meningsfull verksamhet i de olika materialen.

Lärorens egen attityd till slöjdundervisningen har även stor betydelse för elevernas inställning. Läraren måste därför på allt sätt visa, att det är fullt naturligt, att flickor och pojkar får samma undervisning i slöjd.

Föräldrarnas inställning till barnens prestationer inom skolans alla ämnen har stor betydelse för deras fortsatta intresse och utveckling på området. Det är lätt att göra felaktiga värderingar inom ett område, där resultaten i form av förfärdigade föremål är så påtagliga. Skolan bör därför ge föräldrarna till nybörjarna i slöjd en information om slöjdundervisningens syfte och arbetssätt. Detta kan ske dels vid kontaktmöten med föräldrar till barn i årskurserna 3 och följande, då lärarna i slöjd medverkar och berättar om undervisningen, dels genom skriftlig information till hemmen.

Planering och samverkan

Undervisningen i slöjd skall planeras med hänsyn till elevernas individuella förutsättningar inom en i möjligaste mån sammanhängande lärogång genom årskurserna. Några huvudpunkter i en sådan lärogång anges här nedan för årskurserna 3—4, 5—6 och 7—9. Planeringen av undervisningen i textilslöjd respektive trä- och metallslöjd behandlas utförligare i särskilt läroplanssupplement.

Lärostoff och aktiviteter disponeras vid planeringen i arbetsområden, som kan avse dels individuella arbeten med exempelvis funktionella föremål, dels en mera sammansatt arbetsprestation kring ett bestämt tema eller med ett bestämt syfte. Planeringen bör vidare avse att medverka till samverkan mellan undervisningen i slöjd och undervisningen i andra ämnen i den klass, där eleverna undervisas.

En god planering med hänsyn till elevernas förutsättningar börjar med att läraren skaffar sig kännedom om eleverna. I största möjliga utsträckning bör de, som redan framhållits, stimuleras att komma med egna uppslag till arbeten, och stor hänsyn bör tas till deras önskemål, i den mån dessa kan förenas med undervisningens syfte. Genom samråd bör eleverna försöka lösa lämpliga uppkommande arbetsproblem och komma fram till ändamålsenliga tillvägagångssätt. Det kan exempelvis gälla val av teknik för en sammansättning, val av material, modell och färg m.m. Om undervisningen på detta sätt skall kunna anpassas till varje elevs förutsättningar och inlärningssituationen i övrigt, får den inte bindas till bestämda modellserier.

I *årskurserna 3 och 4* är det synnerligen viktigt att slöjdojektet väljs så, att eleverna tämligen snart kan se resultatet av sitt arbete. Uppgifterna får därför inte vara för tidskrävande. För svåra eller för omfattande uppgifter kan på ett avgörande sätt påverka elevernas arbetslust. En i elevens egna ögon väl genomförd uppgift skänker den känsla av självförtroende och tillfredsställelse, som är en viktig drivkraft till vidare framsteg. Uppfattar inte eleven arbetet som intressant och meningsfullt, utblir lätt den intellektuella och fysiska aktivitet som är en förutsättning för utveckling.

Materialvalet inom respektive slöjdart bör begränsas till de mer lättformade. Arbetsmetoderna bör till en början begränsas till de grundläggande men efter hand varieras och utökas. Den textila undervisningen kan inledas med enkla broderi- och applikationsarbeten. Så snart som möjligt bör symaskinens funktion förklaras för eleverna och viss träning i maskinsöm påbörjas. Arbeten med söm för hand och på maskin bör omväxla. Andra exempel på förstadiet lämpliga textila tekniker är virkning, stickning och enkel vävning. I anslutning till aktuella situationer bereds utrymme även för enkla uppgifter i klädvård. Arbetet i trä och metall inriktas på bygg- och formarbete. Endast lättbearbetade träslag bör an-

vändas och arbetsstyckena skall vara förarbetade i lämpliga dimensioner. De vanligaste arbetsverktygen presenteras, och eleverna kan även få pröva på enkla ytbehandlingsmetoder, t.ex. målning med vattenlösliga färger.

I *årskurserna 5 och 6* skall undervisningen bygga på elevernas tidigare inhämtade kunskaper och färdigheter i ämnet och anpassas till deras individuella mognadsnivå och intresseinriktning.

Arbetet bedrivs i huvudsak individuellt och vid vissa tillfällen i grupp, i synnerhet när något för gruppen gemensamt intresseområde är aktuellt. Slöjdteknikernas svårighetsgrad ökas. Utförande och dekor av slöjdalster får en mera genomtänkt individuell prägel.

I varje årskurs bör erforderliga skydds- och säkerhetsföreskrifter noggrant genomgås och vid behov repeteras.

Materialen bör fortfarande i första hand vara textil respektive trä. Det textila materialet bör varieras mer än tidigare. Metall bör införas, till en början som komplement till träet, efter hand kan den bli huvudmaterial för de elever som så önskar.

Arbetsteknikerna kan varieras ytterligare och mera komplicerade sådana kommer till användning, när elevernas individuella intressen och anlag gör det möjligt och lämpligt. I arbetet med textila material kan eleverna få börja använda kommersiella mönster för klädsömnad och lära sig rationella sömnadsmetoder. De kan också få träning i konstsömnad, knyppling och enkel vävning även i golvvävstol. Ytterligare kunskaper om klädernas användning och vård inhämtas. I arbetet med trä och metall kan eleverna få tillägna sig eller fortsätta att utveckla färdighet i olika former för bearbetning, sammansättning, sammanfogning samt formning av buktiga ytor och volymer. Antalet ytbehandlingsätt ökas.

Anvisningarna för undervisningen i mellanstadiet högsta klasser gäller även för undervisningen i *årskurserna 7, 8 och 9*, men kravet på självständig planering och arbetets kvalitet bör stegas med hänsyn till ele-

vernans ökade ålder och mognad. Kontinuiteten i undervisningen uppmärksammas nu mer än tidigare, bl.a. för att undvika såväl meningslös upprepning som alltför svåra och tidskrävande uppgifter.

Om lågstadiets och mellanstadiet slöjd utmärks av inledande kontakt med material, verktyg, redskap och tekniker, där från vuxensynpunkt ofullgångna arbetsprestationer ändå ger slöjdaren upplevelse av skapande arbete, kännetecknas högstadiet av att eleverna vanligen ställer högre krav på sig själva och på användningen av produkterna. Som en följd härav ökas möjligheterna att vid valet, planeringen och utformningen av arbetsprojekten komma in på frågor rörande formgivning, personlig stil, miljögestaltning och historiska jämförelser. En kontinuerlig stegring av övningarnas svårighetsgrad bör eftersträvas liksom en individualisering med hänsyn till elevernas förutsättningar. Det intellektuella och manuell-engagemang som erfordras för att framgångsrikt kunna utföra ett mer krävande slöjdarbete, kan ge många högstadieelever en stimulans och tillfredsställelse, som utgör deras mest positiva upplevelse av det praktiska arbetet.

Eleverna skall ha möjlighet att inom den av dem valda slöjdarten specialisera sig på de olika material och arbetsmetoder de kommit i kontakt med under lågstadiet och mellanstadiet. Stor vikt bör läggas vid förberedelse och planering av arbetet. Eleverna bör få göra egna idéskisser och arbetsritningar men också lära sig använda andras. Lärare och elever skall tillsammans diskutera materialval och arbetsmetoder med hänsyn till bl.a. rationell framställning och föremålens funktion, utseende och kvalitet.

Slöjdundervisningen kan i samtliga årskurser läggas upp kring *individuella arbetsområden* och *arbetsområden gemensamma för mindre eller större grupper*. Dessa områden kan vara av mycket olika omfattning och karaktär. De kan vara begränsade till enbart en slöjdart, men de kan också vara så beskaffade att de föranleder samverkan mellan slöjd-

arterna eller samverkan med andra ämnen. En sådan samverkan med orienteringsämnena ställer sig naturlig i synnerhet på lågstadiet och mellanstadiet. Samverkan med tillvalsämnena konst, teknik och ekonomi bör eftersträvas på högstadiet.

En undervisning, ordnad inom olika slag av arbetsområden, bör kunna stimulera elevernas fria val av material och arbetsmetoder. Eleverna bör vidare beredas goda möjligheter att delta i planeringen av arbetet och att genomföra ett arbete gemensamt med en viss av eleverna bestämd arbetsfördelning. Förslag till arbetsområden finns i läroplanssupplementet för ämnet slöjd. Det bör beaktas, att de arbetsområden som beskrivs där, enbart utgör exempel. De bör inte onödigtvis få binda lärarens planering varken beträffande valet av områden eller valet av arbetsuppgifter inom beskrivna områden.

Samverkan med andra ämnen bör förekomma i naturliga sammanhang på samtliga stadier. För att ge åsyftat utbyte måste den planeras, inte enbart i fråga om detaljer och enskilda områden utan också på längre sikt för hela terminer och läsår. Det är därför angeläget, att lärare i slöjd i möjligaste mån deltar i planeringen av arbetet i andra ämnen, som förekommer i vederbörande klass. Samverkan med undervisningen i andra ämnen behandlas i läroplanssupplementet.

Arbetsätt

Ett individuellt skapande arbete upptar huvuddelen av tiden för slöjdundervisningen. De resultat som uppnås sammanhänger nära med de arbetsätt som tillämpas. Man kan givetvis inte förutsätta, att alla elever med ens kan konstruera, formge och tillverka sina slöjdarbete på egen hand. Detta tränas genom att de på olika sätt aktivt får medverka i alla faser av slöjdföremålets tillblivelse. Lärarens uppgift är väsentligen att stimulera eleven till arbete och att leda detta med hänsyn till undervisningens syfte. Detta måste ske på olika sätt och med olika hjälpmedel be-

roende bl a på elevernas ålder och individuella förutsättningar. Generella råd och regler kan inte uppställas för detta arbete. Utvecklingen av elevens förmåga till *självständigt arbete* är väsentligt beroende av lärarens förmåga att genom kontinuerliga och konsekventa åtgärder leda undervisningen i den avsedda riktningen. En av förutsättningarna för ett tillfredsställande resultat ligger däri, att eleven får välja och genomföra arbetsuppgifter med hänsyn till sina individuella erfarenheter och färdigheter. Genom samtal, visning av bilder mm kan läraren bidra med uppslag och förbereda planeringen av elevernas nya arbeten. Detta bör emellertid göras så, att eleverna får möjlighet att ge sina arbeten en personlig prägel. Arbetena bör vidare sträcka sig över relativt begränsad tid, så att eleven redan vid starten någorlunda kan överblicka och förutse de viktigaste arbetsmomenten. Planeringen kan ibland underlättas genom att eleven gör en skiss eller en konstruktionsmodell eller experimenterar direkt i det tilltänkta materialet. I övrigt kan den bestå i att eleven väljer material och hjälpmedel, bestämmer färg, form och teknik samt eventuellt utför en kostnadsräkning. Till en god planering bör vidare räknas den värdering av det egna arbetet och de uppnådda arbetsresultaten, som eleven avslutningsvis gör tillsammans med läraren och kamraterna.

Som stöd för minnet och till ledning för det fortsatta slöjdarbetet bör eleven samla anteckningar, skisser, beskrivningar, tidningsurklipp och materialprover i en pärm med lösladdsystem.

För lärarens del bör uppföljningen av elevernas individuella arbetsuppgifter ske i någon form av anteckningar, bl a för att underlätta bedömningen av elevernas arbetsresultat.

Övning i *samarbete* bör ingå som ett naturligt led i slöjdundervisningen i syfte att bidra till elevernas sociala utveckling. De yngsta eleverna behöver ofta hjälpa varandra vid utförandet av relativt enkla individuella uppgifter, därför att deras egen förmåga

är otillräcklig. Inbördes hjälp och handräckning är för dem naturlig. Dessa tillfällen bör väl tillvaratas. Ett flertal samarbetsuppgifter kan också organiseras i anslutning till den dagliga arbetsrutinen genom att eleverna gruppvis tex får ställa i ordning arbetsplatsen före och efter lektionen, samla in arbetsmaterial och ordna färdiga arbeten.

Det är av värde att komplettera undervisningen med *studiebesök* på museer och utställningar, i offentliga byggnader, hos hantverkare samt i affärer och industrier. Eleverna bör vara väl orienterade om besökets syfte. En sammanfattning av observationer och intryck rekommenderas.

Arbetets utförande och verktygens användning bör uppmärksammas i undervisningen. Det är sålunda av stort värde för ett framgångsrikt arbete, att undervisning om riktiga arbetsställningar, handgrepp, tekniska moment och metoder samt verktygens namn och funktioner meddelas redan från början. Upplýsningar om de material som används bör ingå som ett naturligt led i undervisningen. Den insikt som eleverna härigenom erhåller, har betydelse inte enbart för deras självständighet i arbete; den är också en tillgång för dem i vardagslivet, som en betydelsefull direkt konsumentupplýsning. I samband med arbetet bör eleverna upplýsas om de faror som finns i samband med verktygens användning och orienteras om övriga skyddsföreskrifter.

Vänsterhända elever kräver särskild uppmärksamhet, i synnerhet på inlärningsstadiet. Under de tidigare skolåren, speciellt det första, har många ännu ej klar höger- eller vänsterhänthet. Åtskilliga av dessa elever kan utan svårighet lära sig arbeta med höger hand. I andra fall och i synnerhet om klar vänsterhänthet redan föreligger, kan svårigheter uppstå. Om tveksamhet råder vid val av arbetshand, bör ett samarbete mellan tillgänglig expertis, hemmet och läraren ge ett utgångsläge för ett avgörande, där det är av största vikt att eleven själv är positivt engagerad.

Materialkännedom och materielvård

Genom studium av olika material bör eleverna bibringas kunskaper om materialens beskaffenhet, egenskaper och användningsområden samt om deras ekonomiska värde. Det är därför viktigt att eleverna har tillgång till ett rikhaltigt grundsortiment av material, som de blir förtrogna med och som tillåter många variationer i uttryckssätt och teknik. Efter hand bör eleverna erhålla kännedom om hur ifrågavarande material behandlas och om hur material förvaras och vårdas.

Hemkunskap

MÅL

Undervisningen i hemkunskap skall ge eleverna färdigheter i att rationellt planera och utföra arbetsuppgifter, som förekommer i ett hem. Den skall vidare ge eleverna intresse för och grundläggande kunskaper om frågor, som rör sambandet mellan miljö, kost och hälsa. Undervisningen bör bidra till elevernas estetiska utveckling och till en personligt övervägd konsumtion. Den bör vidare inriktas på att ge ekonomisk fostran.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Genom att utgå från elevernas egna erfarenheter kan man få naturliga motiv för undervisningen och lättare fånga deras intresse. Den praktiska undervisningen möjliggör en rikt varierad aktivitet, som ytterligare stimuleras av att eleverna får delta i planeringen. Denna medverkan från elevernas sida bör förekomma vid läsårets början och vid olika undervisningstillfällen.

Undervisningen i hemkunskap bör vara så allsidig som möjligt för att lära eleverna att klara vardagssituationer. Den bör ge eleverna en samlad kunskap om deras uppgifter och insatser i det dagliga livet, i hem och i skola. Undervisningen bör från början knyta an till sådana arbeten, som eleverna redan kommit i kontakt med, för att sedan vidgas till att omfatta även andra delar av arbetet i hem och familj.

Alla elever är under hela skoltiden medlemmar i en familj eller grupp.

HUVUDMOMENT

Näringsriktig kost. Grundläggande principer för rationell matlagning. Livsmedelskunskap.

Bostaden och dess vård. Den inre och yttre miljöns betydelse.

Personlig hygien och arbetshygien.

Arbets teknik och arbetsorganisation.

Enskild och offentlig konsumtion.

Den enskildes och familjens ekonomi.

Olika grupp bildningar i samhället. Synen på familjebegreppet.

Familjens funktioner. Inbördes rättigheter och skyldigheter inom familjen.

Könsrollsproblemet.

Studiebesök. Undersökningar och försök. Arbete med olika studie- och arbetsmaterial.

De behöver få kunskaper och färdigheter, som är av värde i dagens och morgondagens samhälle och som ger beredskap för ändrade förutsättningar och nya behov och ökar möjligheterna till lika villkor för alla i hem och arbetsliv.

Undervisningen bör förbereda eleverna för deras liv som framtida hem- och familjebildare och hos dem skapa förutsättningar för större valmöjligheter, friare personlighetsutveckling och bättre balans mellan könen. Betydelsen av god ton, personlig stil och samarbete bör beaktas.

Undervisningen bör vidare ge eleverna kunskap om sambandet mellan arbete och pengar och bibringa dem sådana färdigheter, att de självständigt kan överblicka sin ekonomiska position, bedöma sina egna behov, skaffa information om varor och tjänster samt träffa det konsumtionsval som ger den bästa tillfredsställelsen.

Undervisningen bör också bidra till elevernas estetiska utveckling och utveckla deras ansvarskänsla för miljön, ge kunskap om miljöns betydelse för aktivitet och trivsel och om hur man kan välja och planera sin miljö.

Tid bör ägnas åt sådana arbetsuppgifter, som väcker elevernas intresse för att skapa vardagstrivsel och tra-

ditioner i hemmet. Seder och bruk när det gäller alkoholhaltiga och alkoholfria drycker bör också behandlas.

Undervisningen syftar även till att åstadkomma en rätt inställning till näringsmässigt fullvärdig kost med anpassning av våra kostvanor till tidsenlig livsföring. Den bör också ge anvisningar om ett rationellt arbetssätt med utnyttjande av det moderna tidsenliga samhällets resurser. Den skall ge eleverna manuella färdigheter och träning i arbetsorganisation och arbetsteknik samt i samband med praktiska övningar och tillämpningar träna eleven i att välja, använda och vårda redskap och övriga hjälpmedel och att arbeta metodiskt och planera sina arbeten. I viss utsträckning bör eleverna få träna sig i att själva välja arbetsuppgifter och färdigställa arbetet inom en given tidsram. De bör få öva sig i att själva utforma miljön kring måltiden.

Hänsyn bör tas till elevernas mögnad och behov, till deras och lärarens intressen samt till traktens speciella förhållanden.

Lärostoff

Undervisningen skall ingående belysa kostens betydelse för vårt allmän-

tillstånd och vår prestationsförmåga och i anslutning därtill ge kännedom om vårt näringsbehov samt om olika näringsämnen, deras förekomst och uppgift. Synpunkter på internationella kostfrågor tas upp i lämpliga sammanhang. En orientering lämnas om de vanligaste tandsjukdomarna och deras orsaker samt om samhällets utgifter för tandvården.

Våra viktigaste *livsmedel* behandlas från närings-, kvalitets- och pris-synpunkt. Tillämpningsövningarna i anslutning härtill bör avse grundläggande rationella *matlagningssmetoder*, och i samband därmed bör förekomma diskussioner om arbetsteknik och arbetsorganisation.

Bädden, skrivplatsen, belysningen och olika förvaringsanordningar bör främst ägnas uppmärksamhet vid undervisningen om *bostaden och dess vård*. I anslutning till studier av inventariernas och utrustningens funktion uppmärksammas arbetets organisation, teknik och hygien samt olika faktorer som bör bedömas vid köp. Eleverna bör få uppmärksamheten riktad på arbetsmiljöns betydelse för att främja aktivitet och trivsel. Särskild vikt bör läggas vid instruktion om riktiga arbetsställningar. När det gäller vård och städning, bör man speciellt uppmärksamma förebyggande åtgärder mot nedsmutsning och slitage samt olika metoder och hjälpmedel för rationell vård av bostadens inredning, möbler och textilier. I tillämpningsövningarna bör eleverna få träna sig i att utnyttja tekniska och kemiska hjälpmedel.

Undervisningen om *personlig hygien och arbetshygien* bör främst uppehålla sig vid olika åtgärder och hjälpmedel för den personliga hygien. Särskild vikt bör läggas vid metoder och hjälpmedel för rationell tvätt och annan behandling av textilt material.

Undervisningen om *enskild och ofentlig miljö* skall belysa individens möjligheter att påverka miljön. Man kan exempelvis utgå från bostadens planering och därefter ta upp frågor som berör fritidsområden, tillgång till butiker och andra serviceinrättningar m m. Främst bör man dock ägna sig

åt den inre miljön och diskutera bostadens utformning och utnyttjande med hänsyn till aktiviteter och trivsel. Eleverna bör därvid få en uppfattning om funktionella och estetiska krav på bostaden. Speciell uppmärksamhet ägnas åt arbetsorganisation och arbetsställningar i bostaden.

I samband med undervisningen berörs *olika gruppbildningar i samhället*. Familjefrågor och tonårsproblem bör behandlas med avsikt att ge ökad förståelse för olika former av samlevnad. Psykologiska och ekonomiska synpunkter på åldrandet tas upp till diskussion liksom de gamlas behov av kontakt med omgivningen. Vidare bör eleverna orienteras om de utvecklingsstördas och på annat sätt handikappades problem. Service- och stödåtgärder samt tekniska hjälpmedel för dem diskuteras och demonstreras. Vikten av att man möter invandrare och flyktingar med takt och förståelse bör framhållas. Att de ofta har svårigheter med ett nytt språk, nya kostvanor och påfrestande bostadsförhållanden bör observeras. I anslutning härtill behandlas samhällets stödåtgärder och den rådgivnings- och upplysningsverksamhet som förekommer. Det ökade bruket av alkohol och narkotika bland ungdom tas upp med utgångspunkt i olika människors inställning till dessa medel. Hur alkohol- och narkotikabruk påverkar samvaron och ekonomin påvisas.

Anknytningen av undervisningen till dessa grupper i samhället bör ske med huvudsaklig avsikt att medverka till ökad hänsyn, förståelse och hjälpsamhet i samvaron med dem.

Undervisningen bör ge olika aspekter på *aktuella familjefrågor*. Äktenskapsbildningens innebörd, särskilt tidig sådan, diskuteras och ekonomiska och juridiska konsekvenser belyses. Frågor som berör föräldrarnas yrkesarbete i hemmet eller ute i samhället behandlas med utgångspunkt i konkreta exempel. Även motsvarande förhållanden i andra länder berörs.

Beträffande undervisningens inriktning på *könsrollfrågor* har man att ta hänsyn till att den traditionella sv-

nen på hushållsarbetet under lång tid och på olika sätt bidragit till bristande likställighet mellan könen i familjens dagliga arbete och i yrkeslivet. Svaret för hushållsarbetet och flertalet arbetsuppgifter i ett hem har tidigare huvudsakligen vilat på kvinnan i familjen. Undervisningen i hemkunskap, där alla elever deltar på lika villkor, bör aktivt medverka till att ändra på denna inställning. Flickor och pojkar bör arbeta tillsammans i grupper med likartade uppgifter, och deras arbetsresultat bör bedömas efter samma grunder, oavsett elevernas kön. Det bör bli naturligt för dem, att var och en själv sköter sina personliga tillhörigheter och även i övrigt är beredd att utföra sin del av ett väl planerat hushållsarbete.

Det ökade behovet av *konsumentupplysning* bör uppmärksammas. Eleverna orienteras om konsumentrådets, konsumentinstitutets, reklamationenämndens och varudeklarationsnämndens arbetsuppgifter och arbets-sätt samt deras roll som varuupplysande organ. Olika former av reklam studeras och betydelsen av en kritisk inställning vid läsning av annonser och annat informationsmaterial exemplifieras och poängteras. Det stora utbudet av varor ställer krav på konsumenterna, och det gäller att stimulera eleverna till att skaffa sig kunskaper, som gör det lättare för dem att välja mellan likartade varor och tjänster och att ställa kvalitet och användningsegenskaper i relation till priset.

Eleverna orienteras om *ekonomiska frågor*, i synnerhet om sambandet mellan produktion, konsumtion och sparande och om några faktorer som påverkar prissättningen av en vara. Med konkreta exempel sätts den enskilde familjemedlemmens budget i relation till hela familjens budget. Olika sätt att registrera inkomster och utgifter behandlas, och sparformer och lånemöjligheter diskuteras. De vanligaste inköpsformerna, t ex kontant, kredit, konto, avbetalning och partiköp, tas upp.

Kostnadsberäkningar bör utföras i naturligt samband med undervisningen i övrigt.

Planering och samverkan

Undervisningen bör ske i samverkan med andra ämnen. Hemkunskapen kan ge stoff åt ämnen som svenska, matematik och eventuellt även engelska. Samtidigt har hemkunskapen en stark anknytning till naturorienterade och samhällsorienterade ämnen, kanske främst samhällskunskap men även till historia, biologi och geografi. I samverkan med slöjd och teckning kan undervisningen ge många tillfällen till skapande verksamhet.

Exempel på samverkan: samhällskunskap (familjen, hemmet, ekonomin), biologi (matlagning, kostlära, hygien), kemi (hemvårds- och tvättlära), fysik (hemmets tekniska apparatur), slöjd och teckning (hemmets textilier, möbler, färg och form), gymnastik (arbetsställningar), barnkunskap (spådbarns- och småbarnskost, barnets aktiviteter, familje- och könsrollsfrågor).

För att undvika en ogynnsam splittning i arbetet bör samtliga på timplanen för barnkunskap och hemkunskap i årskurs 9 upptagna timmar under bestämda perioder användas för undervisning i endast ett av ämnena.

Arbetsätt

Lärostoffet i hemkunskap bör presenteras stegvis för eleverna. I årskurs 8 sker den grundläggande undervisningen, som sedan fördjupas och breddas i årskurs 9.

Lärostoffet skall ordnas upp så, att gynnsammast möjliga inlärningsbetingelser skapas. Så t ex skall teoretiska och praktiska moment hållas samman: en övning bör i regel komma i omedelbar anslutning till informationen. En mer genomgripande gruppering av lärostoffet sker, då detta presenteras i form av arbetsområden. I årskurs 9 bör huvuddelen av stoffet behandlas inom sådana områden.

Undervisningen skall bedrivas både individuellt och i grupp. Gruppen är i många avseenden den naturliga arbetsenheten i hemkunskapsundervisningen. Grupparbetet ger eleverna

tillfälle att öva sig i att samarbeta och visa hänsyn. Det stimulerar ofta till egna initiativ och ökat individuellt arbete. Indelningen i grupper kan ske på olika sätt. Individualiseringen sker bl a genom att tempot i möjligaste mån anpassas till vars och ens arbetstakt och arbetsrytm. Eleverna bör systematiskt övas — även då de arbetar i grupp — att utföra sina uppgifter självständigt och under eget ansvar, att göra egna iakttagelser och att på grundval av dessa dra egna slutsatser.

Eleverna bör stimuleras att ta aktiv del i undervisningsplaneringen. De bör exempelvis själva få komponera måltider och matsedlar, de bör få välja varor och uppleva konsekvenserna av sina val. Det gäller också planeringen av arbetsområden. Deras innehåll och inbördes ordning avgörs av lärare och elever gemensamt, bl a på grundval av elevernas intressen, mognad och individuella förutsättningar. Självfallet måste hänsyn också tas till samverkan med andra ämnen.

Studiebesök bör förberedas väl för att eleverna skall få den rätta nyttan av dem. De orienteras i förväg och uppdelas eventuellt i grupper, som får olika uppgifter. Redovisning kan ske genom att de får redogöra för och diskutera sina intryck. Även filmvisningar, radio- och televisionsprogram bör förberedas på liknande sätt. Eleverna kan ibland få till uppgift att referera artiklar, radio- och televisionsprogram, som anknyter till ämnet.

Anvisningar för undervisningen i respektive årskurs och exempel på arbetsområden finns i särskilt supplement.

Lokaler och läromedel

Förutsättningen för att hemkunskaps målsättning skall kunna förverkligas är bl a att undervisningslokaler är väl planerade och inredd. I övrigt hänvisas till förslag och förteckningar som upprättats inom SÖ. Viktigt är att även äldre undervisningslokaler rustas upp i nivå med SÖ:s senaste anvisningar och att AV-utrust-

ning finns i samma utsträckning som i övriga ämnesrum.

Grupprum bör finnas i nära anslutning till hemkunskapsavdelningen, liksom arbetsrum för läraren.

Läromedel som passar den föreslagna arbetsområdesmetodik, bl a självinstruerande, och en lämpligt sammansatt boksamling skall finnas tillgängligt för att klara en ökad individualisering. Alla inventarier i hemkunskapsavdelningen är undervisningsmateriel, varför de måste väljas med stor omsorg. Man bör alltså i förekommande fall köpa redskap, som är förordade av Statens institut för konsumentfrågor. Om flera redskap av samma sort skall finnas inom arbetsenheten, bör *olika typer* väljas, för att ge eleverna möjlighet till jämförelser. Likaså bör flera olika slags material väljas, t ex kokkärl av aluminium, rostfritt stål, dubbelemljerat järn och eldfast glas, porslin eller lergods. I övrigt hänvisas till förslag och förteckningar som upprättats inom SÖ.

I hemkunskapsämnet förekommer bl a exponeringsövningar. Förberedelse till övningarna förutsätts kunna ske i hemkunskapsavdelningen. Exponeringen bör däremot förläggas till skolans gemensamma utrymmen såsom korridorer, trappor, elevmatsal och uppehållsrum. För att kunna förverkliga detta krävs att i olika utrymmen finns anordningar såsom tavelister, väggskenor och skåp med glasdörrar. Exponeringen kan utgöras av näringsriktiga måltidsförslag, dukade bord, inredningsdetaljer, diagram och tabeller m m.

Barnkunskap

MAL

Undervisningen i barnkunskap skall till eleverna förmedla kännedom om barns utveckling och vård, insikt om deras ansvar som framtida föräldrar och förståelse för värdet av ett utvecklingsfrämjande samspel mellan den vuxne och barnet.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Undervisningen i barnkunskap bör anknyta till elevernas naturliga referenspunkter i ämnet. Deras insikt om att detta ämne är ett verklighetsområde, som de flesta kommer i kontakt med, bör tillvaratas. Undervisningen i ämnet skall grundläggas på en positiv syn på barnets utveckling och behov. Värdet av den vuxnes kännedom om detta bör framhållas.

Lärostoff

I samband med undervisningen om *barnets utveckling och vård* från födseln till sjuårsåldern berörs huvuddragen av fosterutvecklingen. Graviditet, förlossning och eftervård behandlas. Barnets motoriska, emotionella, sociala och intellektuella utveckling behandlas parallellt med den fysiska utvecklingen. Betydelsen av en allsidig vård och av en grundläggande vanebildning framhålls. Detsamma gäller vikten av utvecklingsfrämjande skapande verksamhet, lek och sysselsättning.

Eleverna bör få kännedom om olika avvikande beteenden hos barn med *psykiska och fysiska handikapp* och därvid orienteras något om orsaker och symtom i sammanhanget. Värdet av att man bidrar till att skapa förståelse för varje individs rätt till en positiv utveckling inom ramen för si-

HUVUDMOMENT

Huvuddragen av fosterutvecklingen och av barnets utveckling och vård under förskolåldern. Barn med psykiska, fysiska och andra handikapp. Uppväxtmiljön och dess betydelse för barnets utveckling. Samhällets hjälpåtgärder för föräldrar och barn. Förhållandet mellan vuxna och barn. Könnsrollstänkandet. Åtgärder till förebyggande av olycksfall bland barn.

na förutsättningar framhålls. Omgivningens omdöme och värderingar och det handikappade barnets och familjens upplevelse av sin situation belyses.

Undervisningen bör belysa *uppväxtmiljön* och dess betydelse för barnets utveckling. Därvid behandlas olika typer av familjer och familjemedlemmarnas inbördes förhållande som förutsättningar för en utvecklingsfrämjande miljö. Äldre och nyare könrollsnormer beträffande ansvarsfördelningen mellan föräldrarna bör beröras. Miljöns mentalhygieniska betydelse bör belysas på ett taktfullt sätt.

Eleverna bör orienteras om *samhällets hjälpåtgärder för föräldrar och barn*. Därvid behandlas mödra- och barnavårdscentralens uppgifter och arbetssätt, sociala förmåner i samband med föräldraskap samt olika barnavårdande institutioner. Särskild vikt bör läggas vid barnstugeverksamheten såsom den uppväxtmiljö som allt oftare kompletterar hemmiljön.

Förhållandet mellan barn och vuxna bör utgöra ett ledmotiv i undervisningen. Betydelsen av att den vuxne tillägnar sig kunskaper om barns utveckling och beteende bör betonas. Vidare bör den vuxnes ansvar kraftigt understrykas. Detta gäller inte minst det förhållandet att den vuxne genom att, kanske omedvetet, förmedla föreställningar om att vissa beteenden är mera lämpliga för det ena eller andra könet, kan hämma barnets individualitet.

Uppmärksamheten bör fästas på

vanliga orsaker till *olycksfall bland barn*. I samband därmed bör eleverna aktiveras att själva komma med förslag till säkerhetsanordningar och åtgärder för att förebygga dessa.

Planering och samverkan

För att undvika en ogynnsam splittning i arbetet bör samtliga på timplanen för barnkunskap och hemkunskap i årskurs 9 upptagna timmar under bestämda perioder användas för undervisning i endast ett av ämnena.

Samverkan mellan undervisningen i barnkunskap och undervisningen i övriga ämnen bör åstadkommas vid behandlingen av exempelvis följande frågor: familjefrågor (hemkunskap, samhällskunskap); barnens behov av lek och skapande verksamhet (musik, teckning, slöjd, gymnastik); sexualundervisning, ärtlighet och utveckling (biologi); enkla psykologiska frågor som rör individen och olika grupper, könrollsfrågor, samhällsekonomiska frågor (samhällskunskap, hemkunskap); väsentliga livsfrågor (religionskunskap).

Arbetsätt

Grupppuppgifter i form av intervjuer, situationsspel och observationer bör inta en stor plats i undervisningen i barnkunskap. Studium av filmer, ljudband och bildband krävs för att levandegöra undervisningen. Vidare bör förekomma jämförande undersökningar och studium av olika slag av textmaterial, även av självinstruerande art.

Diskussioner bör beredas ett omfattande utrymme i undervisningen. Exempel på diskussionsämnen: Förståelse för barns beteende i olika åldrar och de snabba periodiska växlingarna mellan bl a trots och tillgivenhet, inåtvänt och utåtvänt beteende. Värdet av ömsesidig tillit och kontakt. Barns olika uttrycksmöjligheter för att nå kontakt. Barns behov av konsekvens i attityder och handlingar från den vuxne. Olika former av könsrollspåverkan barn utsätts för och hur man kan motverka den. Umgänget med barn i förhållande till deras mognadsnivå, vilket medför naturliga yttringar av förväntan — besvikelser, glädje — irritation. Samspelet vuxna och barn som en balansgång mellan olika viljor och krav, att misslyckande från båda parter också kan vara personlighetsdanande om förhållandet vuxen och barn vilar på en förtroendefull grund.

Förslag till *arbetsområden* i barnkunskap ingår i särskilt läroplanssupplement i ämnet.

Lokaler och läromedel

Undervisningen bör förläggas till ämnesrum. AV-utrustning samt förvaringsmöjligheter för undervisningsmateriel bör finnas i anslutning till detta. Dessutom bör möjlighet beredas för gruppundervisning. Litteratur, läromedel och materiel bör kontinuerligt kompletteras.

Gymnastik

MAL

Undervisningen i gymnastik skall tillfredsställa elevernas behov av kroppsrörelse och medverka till deras allsidiga och harmoniska utveckling. Den skall bedrivas så, att den allmänna prestationsförmågan höjs och en ändamålsenlig arbetsteknik främjas. Ett ekonomiskt och estetiskt rörelsesätt skall eftersträvas. Undervisningen skall ge eleverna tillfälle att pröva och utöva olika gymnastik- och idrottsformer. Den skall vidare förmedla kännedom om den egna kroppens funktion och vård i samband med fysisk aktivitet.

Undervisningen skall syfta till att utveckla laganda, självdisciplin, hjälpsamhet och ledarförmåga. Den skall hos eleverna söka väcka bestående intresse och förståelse för behovet av fysisk aktivitet som ett medel till rekreation och hälsa.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Fristående gymnastikövningar med och utan lösa redskap samt redskapsövningar i syfte att grundlägga ett naturligt och ekonomiskt rörelsesätt. Improvisationsuppgifter.

Sånglekar. Smålekar i syfte att uppöva iakttagelse- och reaktionsförmåga. Bollekar. Terränglekar.

Enkla idrottsövningar som utvecklar förmågan att springa, hoppa och kasta.

Grundläggande skridskoövningar för att utveckla balans och åssäkerhet. Skridskolekar.

Utveckling av skidvana genom åkning i tillämpningsspår och backar.

Vattenvaneövningar. Simkunnighetsprov (årskurs 3).

I lämpligt samband med undervisningen i övrigt: Enkla hälsoråd. Lyfta och bära rätt. Naturvård. Iskunskap. Trafikundervisning.

Mellanstadiet

Gymnastik: Fristående övningar med och utan lösa redskap samt redskapsövningar i syfte att utveckla

styrka och ett ekonomiskt och estetiskt rörelsesätt. Improvisationsuppgifter .

Dans: Sånglekar. Enkla folkdanser. Improvisationsuppgifter.

Lek: Lekar för att uppöva reaktions- och koncentrationsförmåga. Bollekar som uppövar känslan för teknik och samspel.

Bollspel: Teknik- och samspelsövningar. Lagspel.

Fri idrott: Löpning, hopp, kast och stafettlöpning.

Orientering: Kartläsningsövningar med tillämpning under terrängvandringar. Förberedande orienteringsformer.

Skridskoåkning: Skridskolekar. Åkteknik. Isspel.

Skidåkning: Teknikövningar och tillämpningsövningar för längdlöpning och utförsåkning.

Simning: Elementär simundervisning. Simkunnighetsprov.

I lämpligt samband med undervisningen i övrigt: Hälsoråd. Arbets- och viloställningar. Naturvård. Iskunskap. Trafikundervisning.

Högstadiet

Gymnastik: Fristående övningar med och utan lösa redskap samt redskapsövningar i syfte att utveckla smidighet, styrka och uthållighet samt ett ekonomiskt och estetiskt rörelsesätt. Improvisationsuppgifter.

Dans: Svenska och utländska folkdanser. Improvisationsuppgifter. Enkel form av sällskapsdans.

Bollspel: Teknik- och taktikövningar. Lagspel. Individuella bollspel (årskurs 8 och 9).

Fri idrott: Löpning på bana och i terräng, hopp, kast och stafettlöpning.

Orientering: Kartläsningsövningar med tillämpning under terrängvandringar. Kompassövningar. Olika orienteringsformer.

Skridskoåkning: Isspel och åktekniska övningar. Grunderna för konst- och hastighetsåkning.

Skidåkning: Längdlöpning och utförsåkning. Backhoppning.

Simning: Olika simsätt. Simkunnighetsprov.

I lämpligt samband med undervisningen i övrigt: Hygien. Träninglära. Elementär arbetsteknik. Lyftning och transport av skadad. Livräddning. Naturvård. Iskunskap. Organisations- och funktionärsuppgifter samt ledarskap. Information om den frivilliga idrottsrörelsen. Trafikundervisning.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Elevers fysiska utveckling. Den tekniska utvecklingen har avsevärt reducerat de muskulära ansträngningarna i vårt dagliga liv. Fysiologisk och medicinsk expertis har samstämmigt framhållit en god kondition som ett grundläggande villkor för optimal arbetskapacitet och hälsa.

Skolarbetet ställer anspråk på elevernas arbetsförmåga. Det är därför synnerligen angeläget, att de genom regelbunden fysisk träning utvecklar en kondition, som inte endast svarar mot skolarbetets krav utan också garanterar en fond av reservkraft. Undervisningen skall inriktas på en till stadier och kön anpassad metodisk utveckling av styrka och uthållighet. Ämnets olika grenar skall utnyttjas och kombineras på ett meningsfullt sätt, så att eleverna får effektiv träning och aktiv rekreation.

Eleverna måste förberedas för arbetslivet genom att lära sig riktiga arbets- och viloställningar och rörelsemoment, t ex lyfta och bära rätt.

Gymnastikundervisningen skall ge eleverna förtrogenhet med de former av fysisk aktivitet, som de inte bara i skolan utan också senare i livet kan utöva under sin fritid för att rekreera sig och bibehålla sin arbetsförmåga.

Elevers hälsa och hygien. Gymnastik har naturliga förutsättningar att i en åskådlig och praktiskt upplevd undervisning omsätta många av hälsolärens regler. Det gäller gängse krav på kroppslig hygien eller kroppens vård efter fysiskt arbete. Det gäller också hur man skall variera klädseln efter temperaturens och vädrets växlingar eller efter kroppsansträngningens intensitet och varaktighet. Kostens sammansättning efter graden av fy-

siskt arbete och risken med träning och tävling vid sjukdomstillstånd är andra exempel på hur hälsoläran kan åskådliggöras inom ämnet gymnastik.

På högstadiet bör eleverna genom teoretisk undervisning få kunskap om det fysiologiska underlaget för människokroppens sätt att fungera. Det har betydelse för såväl deras skolarbete som deras framtida arbetsliv.

För eleverna har den fysiska prestationen ofta ett högt prestigevärde, vilket skall utnyttjas på ett pedagogiskt riktigt sätt. Detta sker främst genom att man uppmärksammar eleverns insatser. Den utförda prestationen — uppmärksammas och uppskattas om än aldrig så liten — skapar säkerhet och självtillit, vilket har sitt alldeles speciella värde, om den dessutom kompenserar en upplevd oförmåga inom ett annat område.

Sannolikt uppstår oro och aggressivitet när den växande individens biologiska behov av kroppslig aktivitet inte får utlopp. Skolans kroppsövningar bidrar till att kanalisera det otillfredsställda rörelsebehovet på ett naturligt sätt.

Elevers sociala utveckling. Både i enkla lekar och i komplicerade lagspel kan eleverna åskådligt och aktivt få förståelse för varför regler och bestämmelser måste respekteras och varför de inte får överträdas. Att lära dem att med självkontroll frivilligt underordna sig regler är ett betydelsefullt inslag i en fostran till självfallen ärlighet och känsla för rättvisa.

I gymnastikundervisningen med dess ofta kortvarigt samarbetande mindre arbetsgrupper skapas lätt en naturlig miljö som främjar laganda, kamratskap och samarbetsvilja. Lag- och gruppammansättning bör med vissa mellanrum växla för att bygga nya relationer bland eleverna. Ofta uppstår situationer, där också hjälpsamhet och hänsyn spontant kan komma till uttryck eller levandegöras. I sysselsättningar, där lag- eller gruppverksamhet förekommer, erbjuder sig rikliga tillfällen att framhålla och utveckla olika sidor av ledarskap. Läraren måste för den skull

uppmärksamma de händelseförlopp under lektionen, vilka för eleverna klargör innebörden av sådana begrepp som samarbete, kamratskap och hänsyn till andra.

Under skoltiden bör eleverna efter hand få ökat medinflytande vid planeringen av den verksamhet som syftar till deras fysiska träning. De bör vidare stimuleras att ta initiativ till och utöva förenings- och fritidsaktiviteter på detta område. Äldre elever bör anförtros uppgifter att medverka som ledare för yngre elevers lek- och idrottsövningar i syfte att öka deras ansvarskänsla och stärka samhörigheten mellan elever i skilda åldersgrupper.

Elevers estetiska utveckling. Det bör vara lika naturligt, att eleverna lär sig att röra sig vackert och ändamålsenligt, som att de lär sig att skriva och tala vårdat. Ett funktionellt rörelsesätt är oftast vackert. Gymnastiken kan således i sin helhet bidra till estetisk utveckling. Vissa aktiviteter inom ämnet kan dessutom utnyttjas till att utveckla förståelse för rörelsen som ett konstnärligt uttrycksmedel. Det gäller bl a fristående gymnastik, dans och konstakning på skridskor. Genom improvisationsuppgifter som innebär såväl rena rörelsekonstruktioner som dramatiskt rörelseskapande bör elevernas fantasi, frigjordhet och självkänsla väckas och utvecklas. Det fritt skapande momentet kan sträcka sig från något så enkelt som försök att hitta på egna boll- eller hoppröpsövningar till en gemensam gruppinsats för att komponera en dans eller en fristående rörelseserie. Elevernas förutsättningar och intresseinriktning avgör omfattning och val av ämne för rörelseimprovisationerna. Den systematiskt metodiska rörelseskolningen bör således inbegripa såväl av läraren konstruerade övningar med avsedd effekt som improvisationsuppgifter där eleverna själva utformar rörelsen.

Att under friluftsverksamheten väcka elevernas sinne för de skönhetsupplevelser vistelse i skog och mark kan erbjuda bidrar ytterligare till estetisk utveckling.

Planering och samverkan

Vid utarbetande av studieplaner görs en årskursfördelning av ämnesstoffet samt en läsårs-, period- och lektionsplanering. De olika årskursernas studieplaner utformas om möjligt så att kontinuiteten i undervisningen från år till år tillgodoses och så att man samtidigt får en fördelaktig koncentrerad av vissa undervisningsmoment till lämplig årskurs. Detta innebär att alla huvudmoment bör behandlas i varje årskurs, men att det inom huvudmomentens ram kan vara fördelaktigt med en viss koncentrerad. Så kan vara fallet med bollspel, där tex en metodisk inläring av handbollspelets teknik och taktik kan koncentreras till en av stadiets årskurser, medan basketboll behandlas utförligare under ett annat läsåret. Planeringen skall avse all verksamhet under läsåret, såväl de enskilda lektionerna under inomhus- och utomhusperioderna som friluftsverksamheten. Inomhusperioderna bör omfatta gymnastik, lek, dans, bollspel och, där så är möjligt, simning. Aktiviteterna under utomhusperioderna är framför allt fri idrott, bollspel och skridskoåkning. Under friluftsverksamheten bör huvudsakligen förekomma terränglek, orientering, simning, skid- och skridskoåkning.

Med utgångspunkt i antalet tillgängliga lektioner och friluftstimmar under perioderna görs en rationell fördelning av tiden på de skilda huvudmomenten. Fördelningen av huvudmomenten är dock beroende av flera lokala faktorer, såsom tillgången på lämpliga lokaler samt lek- och idrottsplaner, skolans geografiska läge och därmed sammanhängande klimatiska förhållanden samt dess avstånd till friluftsområden. Dessa förhållanden kan i vissa fall göra det vanskligt att tillgodose varje huvudmoment i undervisningen. Ofta kräver inlärandet av skilda moment längre tid än som beräknats. I den enskilda studieplanen bör därför upptas ett mera begränsat, obligatoriskt innehåll, som sedan kompletteras med lämpliga övningar.

Lektionsinnehållet måste i sin tur ses i sitt sammanhang med arbetet

under en period och ett läsåret. Det bör bestå av en fast kärna med varierande och omväxlande övningar och medge tillfällen till självverksamhet, individualisering och improvisation. Viktigt är, att övningarnas svårighetsgrad läggs på en sådan nivå, att samtliga elever kan utföra grundövningen.

Att förebygga olycksfall är för läraren en väsentlig ansvarsfråga, som kräver omsorgsfull organisation av lektionen och förutsätter ingående kännedom om övningarnas svårighetsgrad och metodiska uppläggning. Mottagare och medhjälpare skall noggrant instrueras.

För att skolans gymnastikundervisning skall kunna tillgodose det fysiologiska krav som ställs på ämnet är det väsentligt dels att antalet träningstillfällen inte reduceras genom sammanslagning av lektioner, dels att friluftsverksamheten fördelas på så många övningstillfällen som är praktiskt genomförbart.

Samarbetet mellan skolläkare, skolsköterska, skolpsykolog och gymnastiklärare är viktigt, framför allt när det gäller de fysiskt och psykiskt särpräglade elevernas deltagande i gymnastik.

Undervisningen i gymnastik har anknytning till flera av skolans ämnen. I synnerhet ställer friluftsverksamheten krav på en viss samordning ämnena emellan. En preliminär plan över läsårets friluftsverksamhet bör delges de lärare, som tjänstgör på högstadiet. Friluftsverksamheten kan därigenom ytterligare berikas genom förberedande arbete i klassrummet och genom diskussion efteråt. Samordning kan ske med ämnena hembygds-kunskap (karttecken, väderstreck, naturvård, iskunskap, trafikundervisning, hälsolära), samhällskunskap (trafikundervisning), naturkunskap (hälsolära, kompassen, naturstudier och naturvård), biologi (naturstudier och naturvård, människokroppens anatomi och fysiologi, hälsolära, olycksfallsvård), musik (musik och rörelse, sånglekar, folk- och stildanser), hemkunskap (kostvanor, arbetsställningar och arbetshygien) och tillvalsämnet konst.

Ämneskonferensen har — utöver planeringen av undervisningen — att i samråd med elevrepresentanter avgöra vilka skoltävlingar som skall anordnas och i vilken utsträckning skolan skall vara representerad vid övriga tävlingar. Vid ämneskonferens skall även fastställas, vilka önskemål om läromedel m m som bör aktualiseras.

Arbetsätt

Från första början skall undervisningen inriktas på att utnyttja och utveckla barnens aktivitet. Det spontana rörelsebehovet skall tillvaratas genom självverksamhet. Det är inte minst viktigt att läraren har en positiv inställning till eleven och förståelse för en bristande kroppsbehärskning. Genomgående skall läraren ta hänsyn till de kroppskonstitutionella förutsättningarna, som ofta avgör om en uppgift lyckas eller inte. Betydelsen av att man stimulerar och uppmuntar de kroppsligt svaga kan inte nog framhållas. Speciell omvårdnad bör ägnas elever med handikapp av fysisk eller psykisk art som gör det svårt för dem att delta i gruppaktiviteter. Dessa elever bör få en för dem väl avpassad fysisk träning, så att de får hjälp att övervinna sitt handikapp och uppleva den glädje gymnastik- och idrottsutövande innebär. På högstadiet måste läraren ta speciell hänsyn till att eleverna då tycks förlora något av det spontana rörelseinitiativet på grund av den omdaning som sker under puberteten.

Undervisningsformerna växlar redan från lågstadiet alltefter övningarnas art mellan klass- och gruppundervisning och individuellt arbete. I all prestationsbetonad undervisning skall en stegring ske individuellt efter gjorda framsteg.

För att befrämja elevernas självverksamhet bör undervisningen i så stor omfattning som möjligt bedrivas som gruppverksamhet och individuellt arbete.

Tävlingen är en stimulerande arbetsform med nära anknytning till

ämnet. Den bör dock användas med en viss försiktighet och främst utformas som lag- eller grupptävling.

Läromedel

För att undervisningen skall bli så effektiv som möjligt, måste lokaler och utomhusanordningar planeras så att tidskrävande förflyttningar elimineras. Läromedel för såväl inomhus- som utomhuslektioner bör finnas i sådan utsträckning att eleverna får full sysselsättning.

För att undervisningen skall kunna bli så åskådlig som möjligt, bör det finnas tillgång till arbetsprojektor samt projektionsapparat för visning av film, filmslingor och bildband i direkt anslutning till undervisningen i gymnastiksalen.

För en musikalisk-rytmisk rörelse-skolning krävs tillgång till skivspelare med reglerbar hastighet, bandspelare och, om möjligt, ett piano.

Facklitteratur för läraren bör finnas i gymnastiklärarrummet. På lämplig plats i gymnastiklokalerna bör finnas elevlitteratur, som kan utnyttjas av de elever, som tillfälligtvis inte deltar i gymnastiken, eller för utlåning till den som vill förkovra sig i någon specialgren, t ex för ledarskap. Broschyrer och arbetsblad bör finnas i tillräckligt antal för att medge en effektiv teoretisk genomgång av t ex iskunskap, naturvård, träningslära och orientering. Cykelergometer bör finnas i varje högstadieskola.

Orienteringsämnen

Riktlinjer	170
Allmänna anvisningar	171
Religionskunskap	175
Hembygdskunskap	178
Samhällskunskap	182
Historia	184
Geografi	186
Naturkunskap	189
Biologi	192
Kemi	195
Fysik	197

RIKTLINJER

En av grundskolans uppgifter är att ge kunskaper om den omgivande verkligheten och om människors liv och verksamhet förr och nu. Innehållet i en sådan allsidig och saklig orientering måste ständigt förnyas. Skolan måste emellertid räkna med att endast en begränsad del av de kunskaper den meddelar eleverna kommer till livslång användning. Under sådana förhållanden bör den orienterande undervisningen inriktas mera på att lära eleverna att förstå företeelser och sammanhang och på att ge dem tillfälle till fördjupning inom valda kunskapsområden än på att ge dem ett stort förråd av kunskaper om fakta. Det är vidare väsentligt att ge eleverna kännedom om var kunskaper kan inhämtas, att träna dem att välja ut ett allsidigt kunskapsstoff och att självständigt värdera detta, samt att uppöva studieteknik och grundlägga goda studievanor samt att söka stimulera intresset för studier på egen hand.

Denna undervisning skall avse en för åldersstadiet avpassad orientering i livsåskådningsfrågor, samhällsorientering och naturorientering.

En orientering i livsåskådningsfrågor skall delvis

ske i samband med att eleverna tillägnat sig kunskaper om kristendomens och andra religioners nutida former, deras uppkomst och utveckling. Dit hör också undervisning om andra livsuppfattningar och attityder inför tillvaron än de religiösa samt om nutidens etiska och livsåskådningsmässiga grundfrågor och tankeströmningar.

Samhällsorienteringen skall ta sikte på att för eleven levandegöra de bärande idéerna i vår demokratiska livssyn och efter hand öka elevens förmåga att förstå sig själv och sin egen situation, sina medmänniskor och omvärlden och att göra en positiv insats som samhällsmedborgare.

I undervisningen bör ingå en orientering om hur människorna på vår jord under skiftande betingelser utformat sina levnadsförhållanden i syfte att skapa en på faktisk kunskap grundad förståelse för andra folk, underlätta kontakten med dem och åskådliggöra hur det praktiska samarbetet mellan olika länder fungerar. Undervisningen bör vidare ge en föreställning om det liv, som gångna generationer levat och om innebörden av det arv de efterlämnat och därvid söka skapa förståelse för att varje tid och dess gestalter bör bedömas utifrån dess egna förutsättningar.

Naturorienteringen bör efter hand vidga elevernas insikt om de levande varelsernas beroende av varandra och av den miljö, i vilken de lever, samt om sambandet mellan olika företeelser och förlopp i naturen. Den bör inriktas på att ge eleverna inblick i hur utvecklingen inom naturvetenskap och teknik förändrar vår uppfattning av omvärlden, hur utnyttjandet av dessa upptäckter påverkar människans livsvillkor, vilka möjligheter människan har att påverka denna utveckling samt skapa förståelse hos eleverna för det ansvar som åvilar människor för utvecklingen såväl i nuet som i framtiden.

Ett huvudsyfte med den orienterande undervisningen är sålunda att söka ge eleverna en fördjupad förståelse för tillvarons problem. Dess mål är att ge eleverna en sådan orientering, att de kan fungera som självständiga samhällsmedlemmar med ett intresse för omvärlden, som leder till ett personligt engagemang och till en känsla av internationellt medansvar.

Kursplaner för en undervisning med denna inriktning kan aldrig anvisa mer än ett begränsat urval av det väldiga kunskapsstoff som finns. Detta urval bör göras i överensstämmelse med de riktlinjer, som enligt grundskolans läroplan skall gälla för skolarbetet i dess helhet. Kursplanerna söker därför anvisa stoff av den art, att det vidgar elevernas

kulturbakgrund och är av värde för deras personlighetsutveckling. De anger i stort sett endast de ramar, inom vilka lärostoffet skall väljas. På så sätt får den enskilde läraren valmöjligheter och rörelsefrihet och kan anpassa stoffet efter elevernas individuella förutsättningar för arbetet. Därigenom ökas också möjligheterna för elevernas medverkan vid urvalet av lärostoff och vid planeringen av studierna.

Stoffurval och arbetssätt vid den orienterande undervisningen måste bestämmas med hänsyn bl a till elevernas önskemål, utveckling, mognad och erfarenheter. Avsikten är inte i första hand att i undervisningen framlägga färdiga åsikter, fakta och resultat utan att låta eleverna i största möjliga utsträckning skaffa sig kunskaper genom eget arbete och egna upplevelser. Skolarbetet skall alltså bygga på deras egen aktivitet. Detta blir mer och mer angeläget, allt eftersom deras personlighetsutveckling ställs i centrum för skolans verksamhet. Vetskapen härom måste vara bestämmande för skolarbetets utformning.

Det är angeläget, att sådant som i elevernas föreställningsvärld och i deras dagliga liv hör samman, så långt som möjligt hålls samman i undervisningen. Denna kan då i högre grad anknyta till elevernas egna upplevelser och intressen. Undervisningssituationen blir mera samlad och inläringen underlättas. Samtidigt öppnas flera möjligheter för eleverna att ta initiativ till eget val av stoff och egen planering av delar av lärogången.

För en undervisning enligt ovan angivna riktlinjer bör orienteringsstoffet inom de ramar, som huvudmomenten anger, ordnas upp och presenteras för eleverna i helheter som de kan överblicka och till väsentlig del bearbeta på egen hand. Sådana intresseområden eller arbetsområden kan innefatta antingen lärostoff från endast ett orienteringsämne eller lärostoff från två eller flera orienteringsämnen. Färdighetsövning och skapande verksamhet kan i båda fallen ansluta till orienteringsstoffet. För att man skall erhålla stadga i lärogången, bör eleverna i varje årskurs få tillfälle att fördjupa sig inom ett urval av bestämda områden, organiserade av lärostoff och aktiviteter inom huvudmomentens ram och ordnade i en bestämd följd. Därutöver bör utrymme lämnas inom årskursen för studium av fritt valda och ordnade områden, organiserade kring ett för eleverna aktuellt och centralt tema eller syfte, samt planerade, genomförda och utvärderade i samverkan mellan en större eller mindre grupp elever under lärares ledning.

ALLMÄNNA ANVISNINGAR

Lärostoff

Elevernas erfarenheter och allmänna mognad samt deras individuella förutsättningar skall vara avgörande vid val av lärostoff i orienteringsämnena. Detta bör vara så beskaffat, att studierna skapar förtrogenhet med sådana grundläggande fakta, begrepp och sammanhang, som kan anses utgöra nödvändiga stödjepunkter i elevernas arbete med att tillägna sig en ökad och fördjupad kännedom om människan och hennes värld och som kan hjälpa dem att leva och verka i gemenskap med andra. Det är vidare väsentligt, att studierna väcker elevernas intresse för att på egen hand inhämta kunskaper genom direktstudium i den omgivande verkligheten och med hjälp av de kunskapskällor, som står den vuxne till buds, t ex tidningar, böcker, radio och television. Undervisningen bör därvid avse att utveckla en aktiv inställning till att lära och ge sig i kast med problem samt ett kritiskt och konstruktivt tänkande i förening med en vilja till personligt ställningstagande. Dessa syften tillgodoses bl a genom att undervisningen anknyter till intresseväckande händelser och företeelser, som får bilda utgångspunkter för en fördjupning inom för eleverna betydelsefulla kunskapsområden. Studierna bör samtidigt tillgodose behovet av ordning och sammanhang i avsikt att hjälpa eleverna att överblicka och förstå företeelserna i omvärlden.

Lärostoffet i orienteringsämnena bör i huvudsak ordnas och presenteras i avgränsade stoffenheter, benämnda *intresseområden* eller *arbetsområden*, som eleverna kan överblicka och till väsentlig del bearbeta på egen hand. Man bör eftersträva att utforma dessa områden för ett fördjupat studium i närmaste anslutning till elevernas erfarenheter, intressen och problem. Hänsynen till de enskilda ämnenas systematik får härvid träda i bakgrunden. Ett sammanförande av lärostoff, som traditionellt ingår i skilda orienteringsämnen, måste ofta ske för att det skall bli möjligt att allsidigt behandla vissa företeelser och frågor.

Benämningarna intresseområde och arbetsområde har båda hävd i det pedagogiska språkbruket och används i anvisningarna utan sträng åtskillnad. Benämningen arbetsområde är den vanligast förekommande. Med benämningen intresseområde markeras en tydligare uttalad anknytning av undervisningen, huvudsakligen under de tidigare skolåren, till elevernas spontana lekar och andra helt

intressestyrda sysselsättningar. Lektinriktningen, som till en början är starkt framträdande, får efter hand vika för behovet att förvärva ökade färdigheter i läsning, räkning och skrivning och att utföra ett mera målinriktat arbete i orienteringsämnena. Denna arbets- och ansvarsinställning växer fram så småningom. De yttre kraven på duglighet och ansvar i skolarbetet ökar sedan under de kommande åren, men på alla stadier har inläringen i skolan en betydelsefull startpunkt och kraftkälla i elevernas intresse.

Med hänsyn till sitt sakinnehåll och för att underlätta planeringen av undervisningen i orienteringsämnena kan dessa stoffenheter grupperas i dels *ämnesbundna områden*, dels *samlade områden*. I de förra ingår lärostoff från ett enda orienteringsämne på ifrågavarande stadium; i de senare ingår lärostoff från två eller flera orienteringsämnen på stadiet. Arbetet med sådana stoffenheter innefattar även övning i att lyssna, se och läsa, att tala och skriva. Möjligheterna att vid behandlingen av en stoffenhet låta eleverna i bild och form, ton och rörelse uttrycka iakttagelser, erfarenheter och upplevelser och att ta del av och aktivt bearbeta sådana uttryck varierar avsevärt beroende på den föreliggande undervisningssituationen i dess helhet.

Om undervisningen i orienteringsämnena skall fylla sin avsedda funktion i skolarbetet och leda till åsyftade inlärningsresultat, är det nödvändigt, att man på alla stadier ordnar upp lärostoffet i en *grundkurs* och alternativa *överkurser* (s 44).

Inom varje stoffenhet, som planeras inom ramen för de fastställda huvudmomenten, bör alla elever arbeta med en viss grundkurs. Därvid bör de så långt möjligt tillägna sig vissa kunskaper, insikter och färdigheter, bestämda med hänsyn till deras individuella förutsättningar och till föreliggande möjligheter att vidga den gemensamma referensramen. Detta arbete kan ofta utgöra en lämplig utgångspunkt för de fortsatta studierna inom området.

Därutöver skall elevernas arbete omfatta överkursuppgifter. Utrymmet för arbete med överkursuppgifter inom planerade områden bör ökas successivt under skolåren. Överkursuppgifterna kan vara av kvalitativ eller kvantitativ art, dvs avse fördjupning eller komplettering. En del överkursuppgifter kan vara gemensamma för en större eller mindre grupp elever. I betydande utsträckning bör de dock vara individuella och utformade så att de låter olika begåvningsstyper bland eleverna komma

till sin rätt. Vid val av uppgifter bör redan på lågstadiet ges plats åt personliga initiativ, så att elever, som har egna förslag till arbeten, uppmuntras att utföra dessa. Efter hand bör eleverna i ökad utsträckning stimuleras att själva ställa sig uppgifter eller att bland föreslagna uppgifter välja sådana, som intresserar dem och passar deras egna förutsättningar eller behov. Denna möjlighet att medverka vid arbetets utformning bör också omfatta val av läromedel och arbetssätt. Ofta visar det sig lämpligt att gemensamt diskutera förslagen, för att eleverna så småningom skall ställa ökade anspråk på att de samlade prestationerna inom ett område även skall komma att utgöra en för alla värdefull helhet, så mångsidig och omväxlande som möjligt. Det är främst vid arbetet med överkursuppgifterna, som eleverna får tillfälle att utveckla sin förmåga att ta initiativ, experimentera och självständigt ta ställning samtidigt som de får uppleva hur deras medbestämmanderätt och medansvar fungerar i konkreta arbetssituationer. Efter hand bör eleverna kunna medverka även vid val av stoffenheter och av lärostoff i grundkursen.

Planering

Undervisningen i orienteringsämnena skall planeras så, att lärostoff som hör samman i elevernas föreställningsvärld så långt möjligt hålls samman i skolarbetet. Det bör därför i stor utsträckning byggas upp kring stoffenheter i den form eleverna möter dem i det dagliga livet. Lärostoff, som förekommer inom olika ämnen på samma stadium, kommer vid en sådan planering ofta att ingå i samma stoffenhet. Denna samordning av lärostoff från olika orienteringsämnena avser att åstadkomma en mera enhetlig inlärningsituation för eleverna. Ett sådant syfte kan också uppnås genom att lärostoff inordnas i tidsmässigt koncentrerade ämnesbundna områden. Studierna inom en årskurs bör avse en bearbetning av sådana valda områden. Studieplanens mönster får därvid en exemplifierande karaktär. Vid urvalet och grupperingen av lärostoffet skall samtidigt tillses, att de i kursplanerna föreskrivna huvudmomenten behandlas.

Planeringen skall emellertid därjämte tillgodose kravet på kontinuitet i inläringen. Ett huvudsyfte med arbetet i orienteringsämnena måste nämligen vara att skapa ordning och sammanhang i elevernas erfarenheter och att successivt vidga och fördjupa dessa under hela skoltiden. Det som för eleven är mera känt i fråga om ting, företeelser

och livsformer får därvid bilda underlag för inlärning av sådant som är mindre känt. Det som eleverna upplevt konkret gör det lättare för dem att förstå det som måste förmedlas genom symboler. Skolan skall sålunda efter hand föra eleverna från det konkreta in i symbolernas värld och ge dem ett underlag för abstrakta föreställningar, begrepp och idéer.

Planeringen skall vidare avse att hjälpa eleverna att överblicka och förstå företeelserna i omvärlden. Det innebär, att undervisningen i takt med elevernas ökande mognad och tilltagande erfarenheter bör söka klargöra vissa elementära och fundamentala begrepp samt såväl enkla samband mellan ting och företeelser i rum och tid som mera komplicerade samband mellan tex biologiska, sociala, kulturella och ekonomiska faktorer. Eleverna bör i arbetet få uppleva sambandet mellan exempelvis orsak och verkan, mål och medel, del och helhet. Kännedomen om grundläggande begrepp och sammanhang, som karakteriserar olika ämnen i skolan, ökar elevernas förutsättningar att vidga och fördjupa orienteringen.

Ytterligare en avsikt med planeringen är att tillgodose kravet på kontinuitet och konsekvens vid inövandet av färdigheter och arbetsvanor. Dessa övningar i samband med arbetet i orienteringsämnen gäller exempelvis att arbeta på egen hand och tillsammans med andra, att lyssna, samtala och intervju, att undersöka och experimentera, att ta del av information och instruktion i tryckt form, att utnyttja stillbild, film, radio och television som förmedlare av upplevelse och information.

Arbetet i orienteringsämnen organiseras som *olika kombinationer av ämnesbunden och samlad undervisning*. Lärostoffet grupperas i ämnesbundna och samlade områden, som i erforderlig utsträckning ordnas i sekvenser i anslutning till vissa teman eller syften. Därvid kan det vara ändamålsenligt, att eleverna emellanåt får tillfälle att bearbeta och tillägna sig en del lärostoff i form av *översikter och sammanfattningar*.

Tidsplaneringen är beroende av många olika förutsättningar. Allmänt gäller, att en splittring av arbetet i orienteringsämnen bör undvikas. Detta kan bland annat ske genom att den i timplanen angivna tiden fördelas och koncentreras till perioder av lämplig längd, vilka disponeras antingen för samlad undervisning med lärostoff från två eller flera orienteringsämnen eller för ämnesbunden undervisning, varvid i regel iakttas att högst två orienteringsämnen förekommer i samma klass under var-

je period. Den dagliga undervisningen bör samlas i längre arbetspass.

De olikartade förhållanden som bör beaktas vid planeringen av undervisningen i orienteringsämnen på lågstadiet, mellanstadiet och högstadiet, i synnerhet skillnaderna i elevernas allmänna mognad och studieförutsättningar, den föreliggande ämnesuppsättningen och undervisningssituationen i övrigt, gör det naturligt, att uppläggningsen av denna undervisning måste variera högst väsentligt. Beträffande förslag till stoffgrupperingar och förteckningar över ämnesbundna och samlade stoffområden, planeringsexempel för kortare och längre perioder, för årskurser och stadier hänvisas till anvisningar och kommentarer i särskilda läroplanssupplement.

Arbetsätt

Arbetsättet i orienteringsämnen måste variera betydligt beroende på elevernas mognad och studieförutsättningar samt de åsyftade inlärningsresultaten. Lärostoffets karaktär och stoffheternas art och omfattning måste också inverka. Vidare är de tillgängliga läromedlen av betydelse härvidlag. En huvudavsikt med arbetet bör emellertid under alla förhållanden vara, att det skall ge anledning till en rikt varierad och i möjligaste mån självständig elevaktivitet och därigenom bidra till uppkomsten av utvecklingsfrämjande inlärningssituationer.

Behandlingen av en stoffhet i orienteringsämnen kan i allmänhet inledas genom att man tar upp en för eleverna aktuell fråga eller genom att man i motiverande syfte aktualiserar andra frågor som kräver ett närmare studium eller presenterar ett lärostoff som skall inläras. Denna *introduktion* kan ha skiftande form och innehåll: samtal kring konkreta ting och företeelser, exkursioner, studiebesök, skapande manuellt arbete, experiment, undersökningar, text- och bildstudier etc. Därefter följer en arbetsfas, då elevernas eget arbete *diskuterar och planeras*. Vid den därpå följande *bearbetningen av lärostoffet* bör arbetsättet variera allt efter stoffets karaktär och elevernas förutsättningar. Viktigt är under alla omständigheter att eleverna stimuleras till självständigt tänkande och ställningstagande samt till arbete på egen hand och tillsammans med andra. Färdighetsövningarna kan på detta sätt bli starkare motiverade, och det skapas bättre förutsättningar för att eleverna skall kunna aktualisera och föra fram egna erfarenheter och tillgodose egna initiativ i både enskilt arbete

och samarbete med andra. Arbetet i sin helhet bör sålunda ge rika möjligheter att beakta elevernas olikheter i anlag och intressen. Den avsedda individualiseringen kan exempelvis bestå i färdighetsträning på olika svårighetsnivåer. Men i ännu högre grad bör den komma till stånd med hjälp av valfria uppgifter av olika art inom det givna områdets ram. Betydelsefulla individualiseringseffekter kan också åstadkommas, när eleverna inom ramen för ett grupparbete själva får föreslå, planera och fördela arbetsuppgifter. Vid den följande *redovisningen* och *sammanfattningen* får elever och lärare tillfälle att tillsammans ta del av resultat och synpunkter samt utforma en helhetsbild av stoffenheten. Någon form av *utvärdering* av inlärningsresultaten, det tillämpade arbetssättet och de använda läromedlen bör i regel avsluta behandlingen av området. Avsikten är bl a att dra slutsatser för arbetet med kommande uppgifter av liknande slag.

Läromedel

Läromedlens huvudfunktion är att vara aktualiseringsmedel för ny inlärnin g och deras effekt i inlärnin gssituationen beror av i vilken mån de kan engagera och aktivera eleverna samt för dem konkretisera och klargöra det som ligger eleverna fjärran eller är av abstrakt natur. Läromedlen för arbetet i orienteringsämnen a måste därför vara av mycket skiftande slag och användningen växla i fråga om sätt och omfattning på olika stadier i skolan. De kan grupperas på följande sätt: föremålet och företeelsen i verkligheten, modellen, det talade och det tryckta ordet, bilden och ljudet. Synpunkter på valet och användningen av dessa läromedel finns dels i allmänna anvisningar för skolans verksamhet (s 78), dels i anvisningar och kommentarer till kursplanerna för olika ämnen och stadier med tillhörande särskilda supplement.

Religionskunskap

MÅL

Undervisningen i religionskunskap har till uppgift att orientera eleverna om de bibliska skrifternas huvudsakliga innehåll, om kristen tro och etik och om huvuddragen av kristendomens historia och samfundsformer. Den skall orientera om övriga religioner, deras heliga skrifter, tro, etik och samfundsformer. Den skall vidare ge kännedom om andra livsuppfattningar och attityder till tillvaron än de religiösa. Den skall ge en inblick i nutidens etiska och livsåskådningsmässiga grundfrågor och tankeströmningar.

Undervisningen skall vara vidsynt och objektiv i den meningen, att den meddelar sakliga kunskaper om olika tros- och livsåskådningsinnehåll utan att auktoritativt söka påverka eleverna att omfatta en viss åskådning. Den bör ske på ett sådant sätt, att eleverna uppfattar frågeställningarnas allvar och betydelse och så att den främjar deras personliga utveckling och bidrar till att skapa förståelse för värdet av en personlig livsåskådning liksom förståelse och respekt för olika uppfattningar i livsåskådningsfrågor.

Arbetet bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Lågstadiet

Kristendomen: Något om högtider, gudstjänster och nutida religiös sed inom kristendomen. För stadiet lämpliga berättelser ur bibeln, ur gamla testamentet huvudsakligen om personer, ur nya testamentet huvudsakligen om Jesu möte med människor. Lämpliga sånger och psalmer.

Övriga religioner: Något om högtider, gudstjänster och nutida religiös sed inom olika religioner i för eleverna aktuella sammanhang. Något om judendomen, även i anslutning till bibliska berättelser.

Religiösa ämnen och samlevnadsfrågor: Religiösa ämnen, belysta utifrån olika livsuppfattningar, i anslutning till undervisningen och till händelser och

företeelser, som på annat sätt blivit aktuella för eleverna. Etiska frågor som berör samlevnaden mellan människor.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Mellanstadiet

Kristendomen: Berättelser och bilder ur kristendomens historia, särskilt sådana som belyser karakteristiska drag i gudstjänst- och fromhetsliv samt betydelsefulla personer och händelser. Bibeltexter, ur gamla testamentet texter som belyser väsentliga sidor i den gammaltestamentliga religionen, särskilt profeternas förkunnelse och roll i den israelitiska historien, och texter som har allmänskulturellt intresse; ur nya testamentet texter om Jesu verksamhet och förkunnelse, vilka belyser Jesu syn på sig själv och på människorna och deras villkor samt människors ställningstagande till Jesus, vidare texter om aposteln Petrus och den första kristna församlingen och dess förkunnelse om Jesus som den uppståndne Herren. Lämpliga sånger och psalmer. Kyrkoåret.

Övriga religioner: Något om religiösa uppfattningar och förhållanden samt därmed sammanhängande seder och bruk i hem och folkliv inom andra religioner. Judendomen även i samband med bibliska texter.

Religiösa ämnen och samlevnadsfrågor: Religiösa ämnen, belysta utifrån olika livsuppfattningar, i anslutning till undervisningen och till händelser och företeelser, som på annat sätt blivit aktuella för eleverna. Etiska frågor som berör samlevnaden mellan människor.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Högstadiet

Kristendomen: Olika kyrkor och samfund, särskilt om det som förenar och det som skiljer samt något om den historiska bakgrunden. De afro-asiatiska kyrkorna. Den kristna missionen. De ekumeniska strävandena. — De bibliska skrifternas grundtankar. Gamla testamentet: utkorelsen, förbundsfolket, frälsningshistorien. Nya testamentet: Jesus, den i gamla testamentet utlovade Messias. Den urkristna

förkunnelsen, särskilt enligt Paulus, i den judiska och hellenistiska världen. Något om bibelns tillkomsthistoria och dess roll som inspirationskälla.

Övriga religioner: Religionernas utgestaltning i tro och liv inom judendomen, islam, hinduism, buddism och naturfolkens religioner. För judendomen väsentliga texter i gamla testamentet och för islam ur koranen. Religion och filosofi i antikens Grekland.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Undervisningen i religionskunskap skall behandla *tros- och livsåskådningens frågor* och i anslutning därtill ge *etiska frågor* en framträdande plats. Frågorna skall belysas utifrån kristendomen, övriga religioner och icke-religiösa livsuppfattningar.

Fundamentala livsfrågor av personlig och social natur upplevs starkt av barn och ungdom. De berör bl a liv och död, ansvar och skuld, lidande och medmänsklighet, rädsla och trygghet, ensamhet och gemenskap. Det är angeläget att sådana för dem väsentliga frågor av livsåskådningmässig och etisk art blir föremål för ett allsidigt studium, utan att undervisningen därför kommer att utgöras av en systematisk behandling av åskådningar. Med denna utgångspunkt bör undervisningen ge inblick i nutidens livsåskådningmässiga och etiska grundfrågor och aktualisera frågor angående fakta och värderingar.

Kristendomen är den tros- och livsuppfattning, som genom århundraden präglat det andliga livet i vårt land och i västerlandet över huvud. Den är allttjämt den religion, som omfattas av flertalet i landet. Också de, som arbetat sig fram till en icke-kristen åskådning, har i regel fått göra detta genom uppgörelse med kristna åskådningar och värderingar. God kännedom om kristendomens förhistoria och grundare, dess käll-

Väsentliga livsfrågor: Frågor kring livsåskådning och etik med särskild tonvikt på för ungdom aktuella problem, belysta utifrån dels den kristna tros- och livsuppfattningen, dels andra livsuppfattningar.

Livsåskådningar i möte: I samtiden viktiga konflikter, kontakter och former för samverkan mellan olika livsåskådningar.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

skrifter och historia, dess olika riktningar, nutida trosuppfattningar och institutioner och dess betydelse i dagens samhälle hör därför inte bara till allmän bildning att känna till utan också till de instrument, som var och en behöver för sin livsorientering.

Vår tid präglas vidare av en stark internationalisering. De stora problemen i dag berör människor världen över. De har inte sällan samband med livsåskådningarna, både religiösa och icke-religiösa. Ofta märker man en växelverkan mellan åskådningar och samhällsliv. Dels påverkar — aktivt och passivt — olika livsåskådningar tolkningen av och ininställningen till såväl samhällsproblem som enskilda människors situation. Dels återverkar samhälls- och världsproblemen på de olika livsåskådningarna. Dessa problem tvingar till ställningstaganden och till kontakter mellan olika uppfattningar.

Kunskap om de tros- och livsåskådningar, som sätter sin prägel på dagens situation, är därför en väsentlig del av den information, som skolan skall förmedla till eleverna. Eftersom kristendomen, globalt sett, spelar en väsentlig roll, och då den kristna religionen i vår kulturkrets har ett avgörande inflytande på människors livshållning, måste undervisningen i religionskunskap i första hand vara en undervisning om kristen tro och etik. Den bör således i främsta rummet inriktas på studium av företeelser och frågor i nutiden.

Arbetet i religionskunskap skall också avse *studium av urkunder*, i första hand bibeln. När historiskt stoff behandlas, bör urvalet emellertid göras med stor hänsyn till vad som är

betydelsefullt för förståelsen av dagens situation.

Bibeln skall ha en central plats vid undervisningen om kristendomen. Det är väsentligt att eleverna blir förtrogna med bibelns religiösa och etiska budskap och får en god kännedom om bibelns innehåll och tankevärld. Denna del av undervisningen bör ge en samlad bild av Jesu person, hans liv, förkunnelse och betydelse för den urkristna församlingen. När de olika bibeltexterna tas upp, bör deras betydelse för dagens situation och människor belysas. Vid arbetet med för eleverna väsentliga frågor bör bibeltexter bidra till den allsidiga belysning som dessa frågor bör få. Även vid behandlingen av kristendomens historia bör man anknyta till de bibliska tankar och texter, som på ett naturligt sätt kan belysa de händelser och personer som tas upp i undervisningen. En sådan anknytning till nutid eller historia kan ofta ge eleverna en lika god inlevelse i de bibliska texterna som vad en direkt bibelundervisning ger. De fostras härigenom också till förståelse för oliktänkande och får se att människor, som sökt leva efter bibelns budskap, uppfattat detta på olika sätt. De får också en föreställning om det inflytande, som bibeln haft och har på människors tanke- och föreställningsvärld genom tiderna och i vår egen tid.

Gamla testamentet är också judendomens heliga skrift. Vid behandlingen av gammaltestamentliga berättelser och texter bör, när så är lämpligt, dessas betydelse för judiskt gudstjänst- och fromhetsliv uppmärksammas. När judendomen studeras,

är urkundsstudium i gamla testamenter självklar. Det är vidare angeläget, att eleverna på högstadiet även vid studiet av övriga religioner så långt möjligt får den direktkontakt, som mötet med urkundstexter kan förmedla.

Den grundläggande principen att elevernas arbete i skolan skall kännetecknas av självverksamhet, självständigt tänkande, självkritiskt betraktelsesätt och personligt ställningstagande gäller i hög grad i fråga om arbetet i religionskunskap. Arbetet kan utgå såväl från för eleverna väsentliga livsåskådningsmässiga och etiska frågor, som direkt från lärostoff, presenterat i för eleverna lämpliga och fattbara sammanhang. Elever och lärare bör i båda fallen tillsammans aktualisera och formulera för arbetet viktiga frågor och problem. Med hjälp av olika informationskällor får så eleverna söka efter väsentliga fakta samt orientera sig om de ställningstaganden och värderingar, som möter i gängse tros- och livsåskådningar. Undervisningen skall vara saklig och allsidig och för eleverna klargöra skillnaden mellan vad som är fakta och vad som är tro och värdering. Samtalen spelar framför allt i samband med introduktionen och redovisningen av ett arbetsområde en mycket viktig roll. Det är väsentligt att läraren tänker sig in i hur undervisningen kan uppfattas av elever ur skilda miljöer och är återhållsam med egna värderingar och tolkningar som kan framstå som stötande för vissa elevers eller föräldrars övertygelse i livsåskådningsfrågor.

En undervisning av detta slag måste med nödvändighet ofta bygga på dokumentära texter. När det gäller kristendomen skall bibeltexterna stå i förgrunden. Elevernas upplevelse av dessa texter kan tänkas påverka deras inställning och åskådning. Detta är helt förenligt med kravet på objektivitet. Skolan själv tar nämligen inte ställning, men eleverna skall kunna ta ståndpunkt. Samma princip gäller i fråga om behandlingen av alla dokument som studeras med avseende på kristendomen, övriga religioner och icke-religiösa livsuppfattningar. De

måste så vitt möjligt belysas inifrån, förklaras och diskuteras.

Med en sådan uppläggning av arbetet tillgodoses lättare *kravet på objektivitet* och frågan om engagemang och påverkan kommer in i ett naturligt konstruktivt sammanhang. Genom att för eleverna väsentliga frågor tas upp till behandling tillförsäkras elevengagemanget en fundamental roll. Arbetet låter eleverna få kontakt med dokument, livsideal och värderingar som kan ha betydelse för deras personliga utveckling, skapa respekt för oliktankande och hjälpa dem själva fram till en personlig livsuppfattning. Det kan också öka deras vilja till insats i medmänskliga sammanhang. Grundläggande etiska krav kommer då inte av eleverna att uppfattas som godtyckligt givna utan som framvuxna ur samlevnadens villkor.

Arbetssätt och läromedel

Eleverna bör orientera sig i frågor kring livsåskådning, tro och etik så långt möjligt genom aktivt arbete. Därvid skall eleverna uppöva sin förmåga att på egen hand hämta information ur lämpliga kunskapskällor.

Studiet i religionskunskap ger särskild anledning att arbeta med urkunder av olika slag. De religiösa urkunderna, i första hand bibeln, spelar här en framträdande roll. För att bibelns innehåll skall bli tillgängligt för eleverna, är det ofta nödvändigt att på de lägre stadierna använda texttrogna översättningar med ett betydligt enklare språk än den officiella bibelöversättningens. Med denna bör eleverna dock få göra omedelbar bekantskap, så snart deras läsfärdighet tillåter. Biblar bör finnas i tillräckligt antal för individuellt bruk i undervisningen från och med årskurs 3. På högstadiet skall eleverna stifta bekantskap med utdrag ur andra religioners urkunder.

Psalmer och andra religiösa sånger såväl som böner kan förmedla ett direkt intryck av både enskilda människors och religiösa riktningars andakts- och gudstjänstliv. Vid psalm- och sångalet bör man i regel ta hänsyn även till melodierna och dessa

bör om möjligt inläras samtidigt som texten behandlas.

Övriga för undervisningen aktuella dokument är inte lika lättåtkomliga som bibel och de olika kristna samfundens psalmböcker. Många religiösa dokument eller delar därav är dock utgivna som fickböcker och i antologier. Detta gäller också dokument beträffande de icke-religiösa livsåskådningarna.

Television, radio, dagstidningar och tidskrifter är nödvändiga hjälpmedel i arbetet. De utgör ett värdefullt underlag för undervisningen kring sådana frågor som är angelägna och aktuella för eleverna.

Möjlighet till olika slag av studiebesök bör utnyttjas. Sådana besök i kyrkor och andra gudstjänstrum bör så långt möjligt ske, när dessa är i funktion. Det är nämligen inte kyrkan som lokal, som bör vara det egentliga föremålet för studierna, utan kyrkan som gudstjänstrum. Helst bör någon form av gudstjänst förekomma eller anordnas i samband med besöket.

Inslag av religiös andakt i olika utformning i morgonsamlingarna kan också förmedla något av religionens upplevelsesida.

Hembygdskunskap

MÅL

Undervisningen i hembygdskunskap har till uppgift att orientera eleverna i omgivningen, ge dem kunskap om ting och förhållanden, som deras intresse inriktar sig på under de första skolåren, samt vidga deras föreställningskrets. Den bör därvid söka belysa hur människor lever och verkar tillsammans, väcka elevernas intresse för naturen och hjälpa dem att se samspelet mellan allt som lever. I största möjliga utsträckning skall den utgå från elevernas egna iakttagelser, upplevelser och problem samt tillvarata deras lust att upptäcka, fråga och undra. Den bör ge dem rika möjligheter att i fri skapande verksamhet finna uttryck för sina tankar och känslor och att låta dem söka gestalta sina erfarenheter allt efter individuell förmåga.

Undervisningen i hembygdskunskap avser sålunda både samhällsorientering och naturorientering. Den bör inriktas på att ge eleverna en god intressegrund för kommande studier inom ämnen och ämnesgrupper med motsvarande syfte. Undervisningen bör vidare ge dem övning i att utnyttja enkelt studie- och arbetsmaterial för att självständigt förvärva kunskap.

HUVUDMOMENT

Hem, skola och samhälle: Orientering inom skolans lokaler och kontakt med alla som arbetar där. Några enkla ordningsregler, som aktualiseras under samvaro och samtal med barnen. Aktuella trivsel- och samlevnadsproblem, t ex hänsyn, ansvar och hjälpsamhet. Hemmet och familjen. Något om samverkan och människors beroende av varandra. Faror och skydd i barnens omgivning. Om hjälp och förmåner i hem, skola och samhälle.

Helger och festdagar: Årets helger samt några högtidsdagar, t ex svenska flaggens dag, Nordens dag och FN-dagen. Något om traditioner och helg seder hemma och i andra länder. Traditioner i skolan.

Vår hälsa: Samtal om människokroppen och dess vård samt om betydelsen av goda hälsovanor. Några viktiga hälsoregler. Något om hälsovård och

sjukvård i hem, skola och samhälle. Något om tobak och alkohol.

Sexualundervisning: Samtal i för barnen naturliga sammanhang.

I trafiken: Säkerhetssynpunkter på barnens färd till och från skolan. Trafikmärken och trafikregler, som är aktuella för bygden. Ansvar och hänsyn i trafiken. Polisen ger hjälp. Samfärdsel och samfärdsmedel.

I hembygden: Bebyggelse och arbetsliv i när-samhället. Traktens terrängförhållanden. Väderstrecken. Enkla kartor och aktuella geografiska begrepp. Studium huvudsakligen av miljöbilder från natur och arbetsliv i en vidare hemtrakt, t ex ett naturligt geografiskt område.

Förr i världen: I hembygden förr och nu. Historiska minnen och sägner från hembygden. Några miljöbilder från forntidens svenska historia.

Växter och djur: Fortlöpande naturiakttagelser. Exkursioner för att iaktta några vanliga växter och djur i skolans närhet och i några av hemtraktens vanligaste naturtyper. Några husdjur. Naturen ger oss föda. Naturvård och djurskydd. Enkla odlingsförsök.

Tid och väderlek: Årets indelning. Något om jorden, solen, månen och några stjärnbilder. Klockan. Något om almanackan. Termometern. Fortlöpande väderleksiakttagelser. Enkla diagram över hemtraktens väderleksförhållanden.

Varor och andra ekonomiska värden: Olika slag av butiker. Vägning och mätning. Köp och betalning. Något om råvaror, t ex i våra kläder och matvaror. Ekonomisk fostran, bl a hur man bör akta och vårda egen, andras och allmän egendom.

Teknik i vardagslivet: Samtal i anslutning till iakttagelser och erfarenheter samt enkla undersökningar och försök i för barnen naturliga sammanhang.

Ute i världen: Något om människor och förhållanden i främmande miljöer. Något om kontakt och utbyte mellan olika folk. Internationell förståelse.

Aktuellt stoff, som motiveras av t ex händelser och företeelser, barnens speciella intressen, arbetet i klassrummet, studiebesök och exkursioner.

Teckning och annat manuell arbete: Fritt skapande arbete för att tillgodose elevernas uttrycksbehov. Teckning, målning och framställning av föremål av skilda material i anslutning till övrig undervisning i hembygdskunskap. Visning av och samtal om elevernas egna arbeten samt om konst och konsthantverk. Iakttagelseövningar, bl a i fråga om färg och form. Olika aktiviteter i avsikt att skapa en

trivsam miljö. (Se även huvudmoment under ämnesrubrikerna Teckning och Slöjd.)

Exkursioner och studiebesök, företrädesvis kortvariga sådana med begränsade studieuppgifter.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

I betydande omfattning bör undervisningen i hembygdskunskap avse att ge eleverna *en första samhälls- och naturorientering*. Den syftar bl a till att underlätta övergången för dem från hemmet och den lilla kamratgruppen till de större sociala enheterna skolan och närsamhället. Den skall lägga grunden för en fortsatt objektiv orienterande undervisning.

Arbetet med huvudmomenten under rubriken *Hem, skola och samhälle* bör utgå från skolan, eftersom denna är den nya miljö, som barnen skall anpassa sig till och vara med om att utforma tillsammans med andra. Parallellt kan dras med den kända miljön, hemmet, där de har sina flesta konkreta upplevelser. Det är viktigt, att de känner sig hemma i skolan. Deras känsla av trygghet, trivsel och arbetsglädje under de första skolåren påverkar inställningen till arbetet under den fortsatta skolgången.

Orienteringen i skolsamhället fortsätter inom de flesta intresseområden, som ingår i *Hem, skola och samhälle*. Undervisningen utsträcks därefter till områden och sammanhang utanför de närmast liggande miljöerna. Dessa ansluter till det geografiskt betonade huvudmomentet i hembygden, och barnen bör genom besök och samtal få en första elementär orientering även om dessa miljöer. Vidare bör reda skapas i fråga om sociala föreställningar, som eleverna tillägnat sig. Viktigt är att undervisningen ger dem motivering för goda vanor och för samarbete med andra barn och med vuxna.

Ett angeläget syfte i undervisningen

bör vara att ge en nyanserad bild av verkligheten och att motverka traditionella föreställningar om könsroller. Man bör utgå från att pojkar och flickor kan ha samma intressen och samma beteendemönster. Med utgångspunkt i elevernas egna erfarenheter kan olika familjetyper behandlas, t ex familjer med ensamstående förälder, familjer där fadern eller modern är hemma, familjer där båda föräldrarna förvärvsarbetar. Redan på detta stadium bör undervisningen söka klargöra, att män och kvinnor kan utföra samma arbetsuppgifter både i hemmet och på arbetsmarknaden, ge konkreta exempel på avvikelser från det traditionella könrollsmönstret och stimulera eleverna att ifrågasätta den arbetsfördelning efter kön som de möter i omgivningen. Se vidare allmänna anvisningar (s 49).

I momentet *Hem, skola och samhälle* ingår också säkerhetssynpunkter på tingen kring barnen. I omgivningen finns ämnen och företeelser, som det har stor praktisk betydelse, att de känner till, kan reda sig med och har respekt för, t ex eld, elektricitet, gas samt giftiga och brandfarliga ämnen. Upprepade gånger och i olika sammanhang bör sådant tas upp till behandling. Detta stoff har, förutom rent praktisk betydelse för åldersstadiet, också värde för senare studier, bl a i fysik och kemi.

Momentet *Helger och festdagar* bör ge en känsla av värdet av högtid och tradition. Samvaron i klassen och den övriga skolan ger rika tillfällen att låta barnen konkret uppleva detta.

Samtal om betydelsen av *god hälsa och goda vanor* leder naturligt in intresset på människokroppen, dess byggnad, funktioner och behov. Denna undervisning bör leda fram till kännedom om enkla hälsoregler, t ex beträffande goda kostvanor, tandvård, kroppsrorelse och sömn. Barnens upplevelser och spontana frå-

gor kan aktualisera, att användningen och verkningarna av alkohol, tobak och andra gifter behandlas redan under de första skolåren. En mera samlad framställning bör då förekomma i årskurs 3 och där ske huvudsakligen utifrån iakttagbara sociala verkningar.

En förberedande *sexualundervisning* kan ofta få en naturlig utgångspunkt i samtalen om hemmet, om far, mor och syskon. Andra lämpliga utgångspunkter är elevernas frågor i anslutning till iakttagelser av hur livet förs vidare hos djur och växter. Elevernas frågor bör besvaras öppet och sakligt. Undervisningen i sexual- och samlevnadsfrågor bör i regel ske i samverkan med hemmen. Se vidare allmänna anvisningar (s 52) och SÖ:s handledning i sexualundervisning.

Trafikundervisningen, som upptagits under rubriken *I trafiken*, bör främst bedrivas i form av praktiska övningar, som skall vara ägnade att underlätta elevernas eget uppträdande i trafiken. Lokala förhållanden måste därför vara avgörande för undervisningens planering. En koncentration till vissa perioder under läsåret kan vara ändamålsenlig, t ex till höstterminens början, slutet av höstterminen och början av vårterminen samt vårterminens slut. Övningar i gångtrafik kan koncentreras till årskurs 1 och i cykeltrafik till årskurs 2 eller 3. Av grundläggande betydelse för undervisningens resultat är, att eleverna får uppleva, att de själva har ansvar för sitt uppträdande i trafiken och att samverkan vid undervisningens uppläggning och genomförande sker med hemmen och den lokala polismyndigheten. Se vidare allmänna anvisningar (s 53).

Den elementära *geografiska orienteringen* inom hembygdskunskapen bör helst ske med utgångspunkt i vad eleverna iakttar och lär känna i sin egen hemtrakt. Alla möjligheter till exkursioner bör därför utnyttjas. Ar-

betet bör bli resultera i att barnen tillägnar sig vissa färdigheter, enkla begrepp och vanliga termer, som kan utgöra en grund för den kommande undervisningen i geografi. Vilka miljöer, som bör tas upp till behandling, beror på den omgivande bygdens struktur. Exempel: Gården på slätten, Skogen ger oss bärgning, Det rika berget, Vi bor vid kusten. I det hela bör undervisningen röra sig inom en naturlig geografisk enhet, tex målarbygden, västkusten eller en norrländsk skogsbygd. I vissa fall kan ett sådant område i sina huvuddrag sammanfalla med hemlandskapet eller hemlänet.

Barnens intresse för "hur det var förr" bör vara utgångspunkten för en begynnande orientering om hur människor levde och verkade i hembygden *under äldre tider*, tex på barnens far- eller morföräldrars tid. Undervisningen bör här naturligen få formen av valda berättelser och enkla bilder. Även de miljöbilder från sten-, brons- och järnåldern, som ingår i huvudmomenten under rubriken Förr i världen, bör ha denna karaktär med hänsyn till elevernas ringa förmåga att se sammanhang och överblicka längre tidsperioder.

Barnens spontana intresse för växter och djur bör tillvaratas: upptäckarglädjen bör uppmuntras, kunskaperna utökas, ansvarskänslan väckas (naturvård, djurskydd) och känslan för skönheten i naturen odlas. Detta kan ske bl a vid direkta, helst fortlöpande iakttagelser i skolans omgivningar. Kontakten med tama djur av något slag är en verklighet för de flesta barn. Detta gör att frågor som rör husdjuren och omvårdnaden av djur i vår närhet bör behandlas i lämpliga sammanhang i lågstadiets alla årskurser.

Vid behandlingen av momentet *Tid och väderlek* bör endast allmänorienterande kunskaper eftersträvas, och de nämnda väderleksdiagrammen bör utgöra enklaste form av grafisk framställning.

Praktisk ekonomisk fostran är ett viktigt led i hembygdskunskapen. Det dagliga livet i skolan och behandlingen av området Varor och andra eko-

nomiska värden liksom även områdena Hem, skola och samhälle samt Vår hälsa ger osökt anledning att lära eleverna sparsamhet och akt-samhet med tex egna och kamraters tillhörigheter, skolmateriel och inventarier. De bör även uppmuntras till sparverksamhet. Praktiska övningar att växla, väga och mäta bör förekomma i samband med behandlingen av området Varor och andra ekonomiska värden.

Undervisning om *tekniska företeelser i vardagslivet* blir numera allt nödvändigare redan på lågstadiet. Detta motiveras inte minst av elevernas spontana frågor rörande tekniken omkring dem, hemma, i skolan och under fritiden. Deras iakttagelser rör exempelvis användningen av verktyg, redskap, maskiner, apparater och instrument, och frågorna ställs ofta med ett inledande "varför" eller "hur kommer det sig att". Undervisningen bör här inriktas på att så långt möjligt ge elementära förklaringar beträffande funktionen, stimulera till fortsatta iakttagelser, undersökningar och funderingar samt illustrera det aktuella verkningssättet med hjälp av enkla experiment.

Aktuella händelser och förhållanden *ute i världen* får barnen på ett mycket påtagligt sätt kontakt med genom tidningar, radio och television och vid egna sammanträffanden med människor från andra länder. Därigenom kommer nya och delvis okända begrepp och miljöer in i barnens föreställningsvärld. Samtal om olika internationella frågor kan naturligt anknytas härtill. (Jämför allmänna anvisningar s 48.) Undervisningen kan i dessa sammanhang konkretiseras med hjälp av det rika illustrationsmaterial, som finns att tillgå i böcker, diabilder, ljudbildband och filmer, samt genom, tex dramatiseringar och arbeten i sandlåda och på väggtavla.

I ämnet hembygdskunskap ingår *teckning, målning, modellering och annat skapande manuellt arbete*. Den del av undervisningen bör få en fri och allsidig uppläggning. Den avser att aktivera och differentiera barnens verklighetsupplevelser genom fritt bild- och formskapande och att

utveckla deras bildsinne. Den har även den väsentliga uppgiften att tillgodose deras behov av manuellt arbete och att allsidigt utveckla deras motoriska färdigheter.

Lärarens uppgift bör i första hand vara att stimulera elevernas fantasi och skaparglädje, att ställa varierande, för åldersstadiet lämpligt material till deras förfogande och att lära dem praktiskt arbetssätt. Individuella olikheter i deras uttryckssätt bör på allt sätt uppmuntras. Jfr huvudmomenten i Teckning (s 151) och Slöjd (s 156).

Planering och samverkan

Huvudmomenten har för åskådlighe-tens skull förts in under sammanfattningsrubriker: Hem, skola och samhälle, Helger och festdagar etc. Dessa enheter uppdelas i intresseområden eller arbetsområden, kring vilka undervisningen lämpligen kan samlas.

Huvudmomenten har ej placerats i för undervisningen tänkt ordningsföljd. De bör behandlas, när så befinns lämpligt. Det är ofta nödvändigt att arbeta med samma stoff vid skilda tillfällen i olika årskurser inom stadiet. Aktuella händelser, barnens upplevelser, läsning, film, radio och television inom och utom skolan kan ge anledning till att på nytt ta upp tidigare behandlat stoff. Allteftersom barnens iakttagelseförmåga och färdighet ökar, blir möjligheten till nya utblickar och variation i tillämpning- en större.

Vissa moment tas upp i endast en årskurs. Andra åter bör vara *genomgående* i alla årskurserna på lågstadiet, även om behandlingen i en årskurs kanske blir mera omfattande, medan den i de andra får relativt litet utrymme i något aktuellt sammanhang. Exempel på sådana moment är följande: Barnets medansvar i skola och samhälle, Våra plikter mot medmänniskor, Internationell förståelse, Trafikundervisning, Allmänna hälsoregler, Tobak och alkohol, Sexualundervisning, Växt- och djurstudier, Naturvård och djurskydd,

Teknik i vardagslivet samt Ekonomiska frågor. Dessa moment återkommer även på mellan- och högstadiet.

Lokala förhållanden måste få göra sig starkt gällande vid den enskilde lärarens kursplanering liksom hänsynen till elevernas förutsättningar i vederbörande klass. Av detta följer, att en gemensam lärogång för olika klasser och skolor inte bör fastställas. Den i läroplanssupplementet föreliggande dispositionen av en studieplan avser endast att exemplifiera en fördelning av lämpligt stoff med hänsyn till årstider och olika årskurser. Den visar även, hur orienteringen kan fördjupas och sträcka sig över vidare områden allt efter barnens större mognad. Med utgångspunkt i exemplet kan lärarna själva disponera studierna och medverka till att *lokalt betonade studieplaner utarbetas*, där särskild hänsyn tas till bl a bygdens geografiska läge och samhällets struktur. Det är av stor betydelse för undervisningen, att så sker.

Ett värdefullt *hjälpmedel vid planeringsarbetet* utgör en noggrann och lättillgänglig förteckning över lämpliga läromedel som finns i skolan. Eftersom det är angeläget, att läraren ingående känner även det studiematerial som skolans omgivning erbjuder, är det önskvärt, att lämpliga studieobjekt i skolans närhet samt föremål för exkursioner och studiebesök ute i bygden är upptecknade och kommenterade samt att förslag till arbetsuppgifter för eleverna finns att tillgå. Sådana förteckningar, upplysningar och uppgifter kan finnas samlade i en lokal studieplan eller i ett register i skolan.

Samverkan med undervisningen i andra ämnen bör planeras och genomföras i första hand med Svenska (s 128) och med Religionskunskap (s 175).

Vidare bör anknytning göras till undervisningen i matematik, bl a vid vägning och mätning samt arbete med pris- och inköpslistor inom momentet Varor och andra ekonomiska värden. Många av våra barnvisor har samma motivval som hembygdskunskapens intresseområden, varför de flitigt bör utnyttjas. Detsamma gäller

om lekvisorna, som får inspirera till rytmiska rörelser. Inom ett flertal områden har läraren tillfälle att ge barnen hjälp att upptäcka skönheten i former, färger, klanger och rörelser ute i naturen och i vardagslivet. Dessa möjligheter bör väl tillvaratas liksom också varje tillfälle att låta eleverna i mån av förmåga få en inblick i konst och litteratur.

I tredje årskursen förekommer ämnet slöjd. Med detta ämne bör samverkan ske i lämpliga undervisnings-situationer, tex vid arbete med att bygga upp trafikmiljöer samt historiska och geografiska miljöer (modeller) i sandlådan, vid framställning av föremål för dramatiseringar, utställningar etc.

Arbetsätt och läromedel

Undervisningen i hembygdskunskap bör i så stor utsträckning som möjligt grundas på *elevernas egna iakttagelser* av verkligheten. Direktstudier i skolan och i dess närhet, exkursioner och studiebesök (studieutflykter) i syfte att iaktta växt- och djurliv, arbetsliv och terrängförhållanden, för att studera samlingar på hembygdsgårdar och museer, konstnärlig utsmyckning i samhället m m bör därför utgöra ett väsentligt inslag i arbetet. Utställningar i klassrummet av insamlade föremål, bilder, klipp o d bör ofta förekomma. De kan på olika sätt befästa de kunskaper som eleverna tillägnat sig under studieutflykten, och inspirera till ytterligare fördjupning i arbetet. Om dessa direktstudier och deras efterbehandling se läroplanssupplementet för låg- och mellanstadiets orienteringsämnen.

Teckning, målning, modellering och annat skapande manuellt arbete, som ingår i ämnet hembygdskunskap bör få ett betydande utrymme i undervisningen. Det bör ge eleverna möjlighet att fritt skildra upplevelser och erfarenheter och att ur fantasin illustrera berättelser, sagor, sånger och lekar. Vid lämpliga tillfällen bör deras arbete naturligt ansluta sig till sakundervisningen för att konkretisera lärostoffet. Härvid får inte för stora krav ställas på exakt utförande.

Inte heller bör direkt kopiering av förlagor förekomma. Rättelser och negativ kritik bör undvikas. Frihet att få skapa och ge uttryck åt fantasin samt att glädja sig åt färger och former måste vara grunddraget i elevernas arbeten under de första skolåren.

Hembygdskunskapen inbjuder i stor utsträckning till ett aktivt arbetsätt, som kräver *rikt varierande läromedel*. Valet av dessa hjälpmedel vid inläringen, deras funktion och användning behandlas dels i allmänna anvisningar (s 78 och 61), dels i läroplanssupplementet för låg- och mellanstadiets orienteringsämnen.

Samhällskunskap

MÅL

Undervisningen i samhällskunskap har till uppgift att ge eleverna en orientering i det nutida samhället såväl nationellt som internationellt. Den skall därvid också orientera dem om olika yrken och utbildningsmöjligheter. Undervisningen skall för eleverna söka levandegöra de grundläggande idéerna i vår demokratiska livssyn och stimulera dem till egna insatser i samhällslivet och till engagemang för gemensamma problem.

Arbetet bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Mellanstadiet

Hur människor lever och verkar tillsammans — frågor som på olika sätt aktualiseras av händelser och företeelser i hemmet, skolan och kamratkretsen, i samhället och ute i världen samt av undervisningen i övrigt.

Enkla ekonomiska frågor.

Orientering om den fortsatta skolgången.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Att ge en totalbild av samhällets struktur eller av den sociala organisationen är varken möjligt eller meningsfullt inom den tidsram, som undervisningen i grundskolan i samhällskunskap erbjuder. Stoffet kan dock väljas och behandlas så, att eleverna får en jämförelsevis sammanhängande samhällsorientering med hänsyn till åldersstadiet. Studie- och yrkesorienteringen avser att ge en för dem alla gemensam kunskap om olika yrken och utbildningsvägar.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Högstadiet

Skola och studier.

Arbetsliv, yrken och utbildning. Fackliga organisationer. Könsrollsfrågan.

Enkla psykologiska frågor som rör individen och gruppen.

Privatekonomiska frågor.

Hemkommunens organisationsliv och problem.

Huvudlinjerna i det svenska samhällets politiska liv.

Samhällsekonomiska frågor. Viss orientering om problem rörande ekonomisk utveckling även i icke industrialiserade länder.

Rättsordning och rättsproblem.

Några andra viktiga samhällsfrågor bli rörande trafiken, miljövården, totalförsvaret och bruket av tobak, alkohol och narkotika.

Politiska, sociala och ekonomiska problem i andra länder. Internationella problem. Internationellt samarbete.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Det som har *samband med elevernas egen värld* och kan förklara den bör tas som utgångspunkt i undervisningen. Denna bör i största möjliga utsträckning byggas upp kring ett studium av konkreta situationer i när-samhället — familj, skola, kamratkrets — samt teckna individens roll i relation till grupper och samhällen. Naturliga anknytningar kan också erhållas i det stoff, som press, radio och television erbjuder, liksom i erfarenheter från studiebesök och praktisk yrkesorientering. Strävan att anknyta till det upplevda och det aktuella får dock ej leda till att viktiga sociala företeelser och samhällsproblem, som eleven saknar kontakt med, försummas i undervisningen.

Den grundläggande principen att elevernas arbete i skolan skall kännetecknas av självverksamhet, själv-

ständigt tänkande och personligt ställningstagande gäller i hög grad i fråga om arbetet i samhällskunskap. Ett betydelsefullt inslag i undervisningen blir då, att elever och lärare tillsammans väljer och formulerar viktiga frågor och problem, varefter man med hjälp av olika informationskällor tar reda på väsentliga fakta och orienterar sig om värderingar och ställningstaganden, som möter i samhället. Med en sådan uppläggning av arbetet kan man lättare beakta *kravet på objektivitet*, och frågor om engagemang och påverkan kommer in i ett mera konstruktivt sammanhang.

Självfallet skall skolan undvika att ta ställning i kontroversiella frågor som rör samhällssyn och politisk uppfattning. Men bakom politiska program och politiskt agerande ligger

samhällsuppfattningar och värderingar, till vilka skolan också måste förhålla sig neutral i den mån de är kontroversiella. Det senare är ofta fallet, när det gäller samhällets organisation och dess institutioner, förhållandet mellan socialgrupperna, samlevnadsfrågor och miljöproblem, livssyn och idealbildning, generationsmotsättningar, ungdomsproblem och skolfrågor. Inom ett samhälle i snabb utveckling tränger sig ständigt nya kontroversiella frågor fram. Inte minst gäller detta näringslivets organisation och äganderättsförhållandena.

Undervisningen skall i sådana frågor vara saklig och allsidig. Studiet måste därför ofta vara dokumentärt, och de olika uppfattningarna skall presenteras så, att de kommer till sin rätt och blir begripliga. Elevernas träning i att bedöma frågorna och förhållandena sakligt och kritiskt skall bli avsevärd förbättring av deras motståndskraft mot propaganda och masspsykos. Samtidigt skall de förberedas för eget ställningstagande. Studierna skall väcka lust till engagemang. Medlet härför är studiet av dokumenten och de bakomliggande realiteterna i samhällslivet.

Undervisningen bör koncentreras på så sätt, att vissa huvudmoment får en allsidigare belysning och att inom varje moment det väsentliga framhävs. Det är angeläget, att stoffet organiseras i enheter kring bestämda *arbetsområden* och att de olika delmomenten ses som olika aspekter på ifrågasatt område. Vid stoffurvalet bör särskilt beaktas, att sådant stoff väljs, som kan belysa verksamhet och funktion. Om samhällskunskapen skall kunna stimulera eleverna till egna insatser i samhällslivet och till engagemang för gemensamma problem, måste de få uppleva, att det samhälle, som de utgör en del av, är ett levande samhälle, där var och en kan bidra till det gemensammas bästa. Den formella organisationen bör behandlas så kortfattat som möjligt.

Urvalet av *data och siffror* måste ägnas stor uppmärksamhet. Endast sådana som ger god belysning åt det

material, som presenteras i undervisningen, tas med.

Undervisningen i samhällskunskap skall för eleverna söka levandegöra de grundläggande idéerna i vår *demokratiska livssyn* och stimulera dem till egna insatser i samhällslivet och till engagemang för gemensamma problem. Detta kan ske genom att eleverna i den dagliga samvaron får uppleva klassen och skolan som en gemenskap med olika arbets- och samlevnadsformer. Eleverna bör i största möjliga utsträckning få uppleva medansvar i skolans inre arbete, t ex i elevråd och klassråd, i klass- och skolföreningar och vid planeringen och utformningen av skolmiljön och arbetet med olika intresseområden. Dessa grundläggande idéer kan också levandegöras genom elevernas aktiva arbete med sådant stoff som konkretiserar olika samlevnadsfrågor och som vid behandlingen inbjuder till arbetsformer som ger eleverna socialt värdefulla attityder. Förmåga att leva samman i grupper, vilja till samarbete, förståelse och respekt för normer, hänsyn till andra, känsla för det gemensamt ägda eller anförtrödda och självständigt ställningstagande är centrala mål för denna undervisning.

Arbetsätt och läromedel

Eleverna bör tillägna sig samhällskunskap genom aktivt arbete med inriktning på företeelser, förhållanden och problem i samhället samt på olika sätt att lösa angelägna samhällsfrågor. Därvid skall eleverna uppöva sin förmåga att på egen hand inhämta information ur för åldersstadiet lämpliga kunskapskällor. Fakta och terminologi bör sedan kunna tillämpas på olika slag av material för social kommunikation, såsom formulär, blanketter, myndigheters meddelanden, tidningar, radio, television och andra organ för opinionsbildning. Denna träning skall även syfta till att öka förmågan att lyssna och läsa med kritik och omdöme samt att finna sammanhang. Utrymme bör ges åt övning i grafisk och tabellarisk framställning av samhällsliga företeelser

med inriktning på de typer av material, som förekommer i dagspressen. Eftersom tidningarna är en av de vuxna medborgarnas främsta kunskapskällor, måste förmågan att ur pressen skaffa informationer om samhällsliga företeelser övas i särskilt stor utsträckning. Sådana övningar med successivt ökad svårighetsgrad bör förekomma på både mellan- och högstadiet. Vidare hör till färdighetsträningen inom samhällskunskapens ram övningar att ta kontakt med andra, att fråga och intervjua samt att berätta, beskriva och redogöra. Förmågan till självständigt initiativ inom yrkesvalet bör också uppövas.

Eftersom undervisningen i samhällskunskap skall anknyta till lokala förhållanden, är läraren betjänt av en fyllig handledning, som exemplifierar, hur detta kan ske inom olika moment. Ett kartotek med aktuella informationer om ortens struktur och näringsliv, anordningar och inrättningar för det gemensammas bästa etc bör finnas att tillgå.

Historia

MÅL

Undervisningen i historia har till uppgift att genom en grundläggande orientering om betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i nordisk och allmän historia ge eleverna en föreställning om det liv, som gångna generationer levat och om det arv, som de efterlämnat.

Undervisningen skall belysa den kulturella, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, tekniska, rättsliga och politiska utvecklingen. Tonvikten bör därvid läggas på sådana företeelser, som i särskild grad bidragit till att skapa de förhållanden, problem och motsättningar som råder i världen i dag. Ett väsentligt utrymme bör ägnas vår egen tid.

Undervisningen skall söka skapa förståelse för att varje tid och dess människor bör bedömas utifrån dess egna förutsättningar.

Arbetet bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Vid *urvalet av lärostoff* bör hänsyn tas dels till vilka händelser som syns ha betytt mest för den historiska utvecklingen, dels till vilka kunskaper som bedöms vara väsentligast för förståelse av dagens värld och som därför bör vara av speciellt intresse för eleverna. Eleverna bör också få möjlighet att arbeta med lärostoff, som belyser olika sidor av den mänskliga utvecklingen, såsom kulturella strömningar, sociala, ekonomiska, vetenskapliga, rättsliga, tekniska, religiösa och politiska förhål-

landen. Näringslivets utveckling, förbättringar av redskap, maskiner och andra produktionsmedel bör behandlas i lämpliga sammanhang. Tonvikten bör därvid läggas på sådana företeelser som i särskild grad bidragit till att skapa de förhållanden, problem och motsättningar som råder i dag.

Även engagerande och för den allmänna bildningen betydelsefullt historiskt sägen- och sagostoff, bl a ur de nordiska och grekiska gudasagorna, bör tas med. Gränsen mellan detta stoff och historiskt fastställbara fakta bör dock så långt möjligt är hållas klar.

Av väsentlig betydelse är också, att *hembygdens historia* beaktas i olika sammanhang. Detta sker osökt genom att man vid behandlingen av Sveriges historia anknuter till vad

som är känt om i trakten inträffade händelser och studerar bevarade minnesmärken. Det kan i många sammanhang vara lämpligt att ta lokala förhållanden som utgångspunkt för studiet av ett tidsskede. Till hembygden kan i vidare mening hela det egna landskapet räknas, och dettas historia bör därför uppmärksammas. Detta gäller inte minst de tidigare dansk-norska landskapen, vilkas med Danmark respektive Norge förknippade historia före den svenska tiden bör behandlas relativt ingående. Även den svensk-finska gränsbygdens historia bör beaktas.

Livfulla berättelser om *betydelsefulla personer* i historien är av stort värde, när det gäller att intressera eleverna för gångna tider. Eleverna bör få möta personligheterna med både deras förtjänster och deras

HUVUDMOMENT

Mellanstadiet

Berättelser och bilder ägnade att belysa vårt folks arbete och liv genom tiderna, särskilt de förhållanden, som kan anses vara karakteristiska för tidsmiljön. I samband därmed drag ur hembygdens historia. Betydelsefulla händelser, tidsföreteelser och personligheter i nordisk och allmän historia, som kan anses erforderliga för att klargöra händelser och sammanhang i vårt folks historia eller som har naturligt samband med undervisningen i övrigt.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Högstadiet

Betydelsefulla händelser, tidsföreteelser, miljöer och personligheter i allmän och nordisk historia från 1800-talets början fram till våra dagar.

Den västerländska kulturkretsens ursprung och äldre skeden.

Några utomeuropeiska kulturkretsars utveckling. Hembygdens historia.

Studiebesök. Arbeta med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

fel i den andliga och materiella miljö, där de levat. Berättelserna bör ge eleverna underlag för diskussion om betydelsen av samförståndsvilja, vidsynthet och tolerans liksom om faran av att okontrollerad makt läggs hos enskilda personer eller grupper. För att ge den mest levande och konkreta bilden vid personkarakteristiken bör sådant material användas, som låter personligheterna framträda genom sina egna ord och handlingar.

Kravet på *objektivitet* måste vara vägledande både vid urvalet och behandlingen av stoffet. Då konflikter mellan olika länder och folkgrupper diskuteras, kan man t ex jämföra hur dessa framträder i de stridande parternas egen propaganda och i senare historisk forskning. På detta och andra liknande sätt bör studierna lägga grunden till en kritisk syn på historiska framställningar och även på framställningar av aktuella politiska företeelser. Vid stoffurvalet bör förhållandena i Sverige och Europa inte få dominera på ett sådant sätt, att det ger eleverna en felaktig bild av Västerlandets betydelse, sedd i världssammanhang.

Vid elevernas studier av rasföljelser, minoritetsförtryck och andra liknande företeelser, som upprör rättsskänslan, är det viktigt att frågornas historiska ursprung belyses. Genom diskussioner bör eleverna kunna få förståelse för frågornas betydelse och engageras för deras praktiska lösande.

När man söker förverkliga en objektiv undervisning i historia, bör man beakta de svårigheter som ligger däri, att en lärobok i regel är skriven utifrån en bestämd historiesyn, som är avgörande för såväl urval av lärostoff som analyser. Också läraren har en bestämd historieuppfattning eller är influerad av en sådan. Så tidigt som elevernas mognad medger bör denna motsättning presenteras och sedan hållas i blickfältet, så att eleverna får möjlighet att pröva de olika åskådningarnas hållbarhet vid behandlingen av epoker och strömningar, händelseförlopp och personliga insatser.

Arbetsätt och läromedel

Eleverna bör tränas att efter hand i alltmer ökad omfattning *självständigt* hämta kunskaper ur olika källor och använda olika studiematerial. Däri ingår övning att tolka och skaffa sig kunskap från historiska kartor samt att tolka diagram och hämta uppgifter ur historisk statistik. Viktigt är att öva eleverna att kritiskt granska det studerade materialet.

Vid sidan av elevernas arbete enskilt eller i grupp med olika slag av material lämpar sig ett *munligt framställningssätt* väl vid undervisningen i historia på både mellan- och högstadiet. Det kan ofta vara lämpligt att läraren berättar och att elevernas självständiga arbete ansluter till det som berättats eller beskrivits. Vid andra tillfällen kan elevernas berättande, museibesök, högläsning, radio- och televisjonsprogram eller film göra samma tjänst.

Konkretion och tidsfärg kan åstadkommas genom användning av *bild- och ljudmaterial*. Konstverk och samtida bilder är därvid av stort värde. Det kan också vara lämpligt att använda brottstycken ur tal och skrifter av olika statsmän, tidspräglade litterära verk och dikter, som ger liv och färg åt den historiska framställningen, samt bandupptagningar och andra tekniska återgivningar, där de historiska personerna och händelserna själva kommer till tals. I anslutning till lämpliga moment kan sånger och folkvisor sjungas eller åhöras, varvid inte bara svenska utan även nordiska och utländska texter kan väljas. Även annan representativ musik kan användas i lämpliga sammanhang.

Det är av stort värde för en konkret undervisning i historia, att man har tillgång till *material om hembygdens historia*. Detta kan utgöras av anteckningar om byns, socknens, stadens och eventuellt landskapets historia samt föremål, bilder, kartor, inspelade röster m m. Hembygdsföreningar och hembygdsmuseer eller speciellt intresserade personer bör om möjligt engageras i arbetet med att sammanställa dylikt material.

Geografi

MAL

Undervisningen i geografi har till uppgift att ge eleverna orientering om vårt lands och de övriga nordiska ländernas natur- och kulturgeografiska miljöer samt en motsvarande grundläggande orientering om jorden i övrigt. Ledmotiv för studierna bör vara att påvisa hur människorna utformar sina levnadsförhållanden under skiftande betingelser samt utnyttjar och utvecklar jordens resurser för ekonomiska, sociala och kulturella behov.

Undervisningen skall bedrivas så, att den bidrar till att skapa en på faktisk kunskap grundad förståelse för andra folk, underlättar kontakten med dem och åskådliggör hur det praktiska samarbetet mellan olika länder fungerar.

Arbetet bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Mellanstadiet

Bilder av natur- och levnadsförhållanden samt något om bebyggelse och samfärdsel i vårt land. Kännedom om landskap och län.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Med hänsyn till det rika stoff, som geografiämnet erbjuder, är det varken lämpligt eller möjligt att utforma grundskolans undervisning till en systematisk regional- eller allmängeografisk genomgång av hela världen. I stället får man inrikta sig på att genom ett lämpligt stoffurval söka ge eleverna en så god bild som möjligt med hänsyn till deras åldersmässiga förutsättningar. En fördjup-

ning inom *valda områden* är väsentligare än en omfattande men yttlig orientering. Det är emellertid angeläget att geografistudierna i grundskolan bildar en sluten enhet och att de ger successivt vidgade perspektiv. Det stoff som väljs skall framhäva väsentliga drag i de skildrade geografiska miljöerna och företeelserna och följaktligen vid sidan av naturbetingelserna belysa även sociala, ekonomiska, religiösa, politiska och kulturella förhållanden. Framställningen måste därvid vara objektiv och nyanserad för att verksamt kunna bidra till att öka förståelsen för andra folk, deras problem och levnadsförhållanden samt till att klar-

Bilder av natur- och levnadsförhållanden samt något om bebyggelse och samfärdsel i Norden utom Sverige, det övriga Europa och de främmande världsdelarna. Orientering om länder, världsdelar och världshav. Något om jordens utveckling.

Jordens form, globen och gradnätet. Något om de geografiska upptäckterna. Elementär astronomi. Utforskningen av rymden.

Kartstudier och arbete med olika slag av studie- och arbetsmaterial.

Exkursioner och studiebesök.

Högstadiet

Några områden och miljöer, valda så att undervisningen belyser förhållanden inom olika klimat- och kulturregioner.

Översiktlig framställning om jordens befolkningsförhållanden och befolkningsproblem.

Internationellt samarbete med särskild hänsyn till befolkning och näringsliv.

Viktiga drag i den fysiska geografin.

Befolkning, bebyggelse och näringsliv i Norden med särskild vikt lagd vid Sverige.

Hembygdens geografi.

Natur- och kulturvård.

Exkursioner och studiebesök.

Arbete med kartor och andra geografiska hjälpmedel.

göra vikten av fred och internationellt samarbete. Sålunda bör man vid behandlingen av främmande länder och områden framhålla alla folks likaberättigande oavsett ras, språk och religion samt undvika ensidigt generaliserande omdömen.

Miljöskildringen framstår som den elementära geografiundervisningens viktigaste uppgift. Den bör innebära en i görligaste mån åskådlig och levande beskrivning av platser, områden, länder eller regioner. Dessa bör väljas så, att skildringarna i form av en exempelsamling ger en tillräckligt mångsidig och riktig bild av betydelsefulla geografiska miljöer på vår jord. I dessa miljöbilder bör män-

niskan och hennes levnadsförhållanden vara det centrala. På mellanstadiet bör undervisningen främst koncentreras till särskilt intresseväckande och geografiskt väl avgränsade miljöer, t ex ett viktigt jordbruksdistrikt, ett betydelsefullt industriområde, en flodlinje med växlande natur och kultur eller ett tropiskt regnskogsområde, som får bilda utgångspunkt för en orientering inom kringliggande områden. På högstadiet eftersträvas en karakterisering av större regioner och statsgrupper, varvid allmänna naturgeografiska och kulturgeografiska aspekter mera får tråda i förgrunden.

Den geografiska beskrivningen får inte präglas av ett ensidigt statistiskt betraktelsesätt. Varje samtida geografisk miljö, den må vara naturgeografisk eller kulturgeografisk, är resultat av en utveckling. Den kan därför rimligtvis inte fullt förstås utan en historisk aspekt. Ej heller kan man fullt fatta innebörden av olika folks eller andra människogruppernas levnadssätt utan en elementär kunskap om regler, som de ställt upp för samlevnaden i sitt land, för styrelsesätt, rättsväsende, religiösa och sociala värderingar och attityder etc. Miljöbeskrivningen blir mera konkret och verklighetsbetonad, om den på samma sätt anknyter till undervisningen om motsvarande biologiska, kemiska och fysikaliska företeelser.

Av grundläggande betydelse är, att geografiundervisningen i så stor utsträckning som möjligt utgår från elevernas *egna iakttagelser*. Redan från lågstadiet måste den byggas upp metodiskt och utgå från vad eleverna själva kan iaktta i den närmaste omgivningen. När sedan det rumsliga perspektivet vidgas, får bilder, filmer, kartor, teckningar på tavlan samt muntliga och skriftliga berättelser utgöra grunden för miljöbeskrivningen.

Aktuella händelser och företeelser bildar många gånger en naturlig och stimulerande utgångspunkt för geografistudierna och bör därför utnyttjas väl. Man finner ofta, att yngre elever fångas av händelser, som avviker från det vardagliga livet på

hemorten, medan äldre fångas av tilldragelser med riksomfattande eller världspolitisk betydelse. Inte sällan tilldrar sig framtidsproblemen det största intresset bland mera mogen ungdom. En geografisk prognos med försök till beaktande av både nuläget och den historiska utvecklingen kan då ge tillfälle till värdefulla diskussioner.

Eleverna kan redan på ett tidigt stadium stimuleras att med utgångspunkt i enkla iakttagelser på t ex bilder och kartor fundera över *geografiska sammanhang*, jämföra geografiska miljöer och söka förstå, under vilka växlande förhållanden människor lever, urskilja vad som är karakteristiskt och särpräglat, göra reflexioner i anslutning här till och dra slutsatser. Allt eftersom de geografiska kunskaperna ökas, bör de på detta sätt kunna få ökad förståelse för människor, som lever under andra förhållanden än de själva, och för människors beroende av varandra.

Rent *beskrivande moment* bör få ett större utrymme i undervisningen på lägre åldersstadier. Utan att generalisera bör man försöka att första gången eleverna möter geografiska företeelser behandla dessa så konkret som möjligt. Det kan gälla exempelvis en slättbygd, en floddal, ett fjällområde, en vulkan, en öken, en tätort, eller ett industriområde. Där emot kan det finnas skäl att minska på de beskrivande inslagen i studierna på högre stadier. Man bör där i större utsträckning anknyta till aktuella händelser och företeelser i samhället och söka skapa ett studieintresse med utgångspunkt i dessa. Behandlingen av mera översiktliga sammanhang, abstrakta resonemang och studium av mera krävande geografiska problem bör givetvis sparas till ett stadium, då elevernas mognad tillåter ett sådant grepp på ämnet. Färdighetsövningar och inläring av geografiska begrepp och termer bör däremot med lämplig avvägning av svårighetsgraden kunna spridas över hela studietiden.

I samband med miljöbeskrivningen bör ett med hänsyn till elevernas in-

dividella förutsättningar avpassat urval av väsentliga *namn* och *data* inläras. Läroboken bör därvid endast delvis tjäna som norm, och till inlärande bör man ej ta upp andra namn och data än sådana, till vilka eleverna kan knyta konkreta föreställningar eller som är väsentliga, t ex ur aktualitetssynpunkt, för orienteringen på kartan eller för den fortsatta undervisningen. Lösryckta geografiska kunskaper av encyklopedisk art har ringa värde. Först insatta i sitt historiska, samhällsliga och naturvetenskapliga sammanhang tjänar de sitt egentliga ändamål och bidrar till att eleverna får en så rikt facetterad helhetsbild som möjligt av jorden av i dag.

Sifferuppgifter kan inte undvaras i geografiundervisningen, men de bör användas sparsamt redan av den anledningen, att de i många fall snabbt blir föråldrade. Endast i den mån de uttrycker något väsentligt och kan utnyttjas för jämförelser, bör de användas för att ge eleverna en uppfattning om relativa storleksförhållanden. Sålunda kan t ex tal, som anger ytor och sträckor inom främmande områden, lättare göras begripliga, om de sätts i relation till ytvidden av ett landskap eller längden av en flod i vårt eget land. Inlärande av några få avrundade sifferuppgifter rörande vårt lands geografi kan därför vara till hjälp för eleverna, för att de självständigt skall kunna göra sådana jämförelser med uppgifter, som efter hand aktualiseras i undervisningen.

Arbetsätt och läromedel

Väsentligt är, att geografistudierna leder fram till förmåga och vana att tolka och använda vanliga *kartor*. Eleverna bör genom regelbundet återkommande och metodiskt upplagda övningar lära sig att hitta i atlasen, att utnyttja teckenförklaringar, att ta reda på lägen och utbredningar samt att samla uppgifter om vid undervisningen aktualiserade företeelser, t ex genom att jämföra kartor av skilda slag och med olikartat innehåll. Re-

dan på ett tidigt stadium bör ritning av skisser och enkla kartor ingå som ett naturligt led i undervisningen.

Statistiska data och grafiska framställningar intar en viktig plats i geografiska redogörelser. Det är därför ändamålsenligt att efter hand och med försiktig stegring av svårighetsgraden ge eleverna instruktion i att utnyttja och handskas med sådant material, att avläsa och göra jämförelser på olika slag av stapel-, kurv- och cirkeldiagram, att observera sort- och kvantitetsuppgifter i tabellhuvuden liksom tidpunkten för statistikens uppgörande, att avrunda och jämföra tabellers sifferuppgifter, att förstå skillnaden mellan kartogram och vanliga kartframställningar osv.

Bilden spelar en viktig roll i geografiundervisningen bl a som ersättning för direkta besök i områden som studeras. Eleverna bör lära sig att analysera bilder, att uppfatta både detaljer och helhet i en bild. Av stor vikt är att bilden sätts i relation till kartor och kartogram.

Exkursioner och studiebesök bör förekomma vid geografiundervisningen. De bör naturligt passas in i undervisningen och tjäna bestämda syften. Vid läsårsplaneringen bör göras en inventering av de möjligheter till sådana inslag i undervisningen, som skolorten erbjuder.

Eleverna bör också vänjas vid att genom *självständigt arbete* ta reda på väsentliga uppgifter i läseböcker, facklitteratur, broschyrer, tidtabeller och andra tryckalster. Genom en kombination av kartstudium, kartritning, bildstudium, arbete med grafiska uppgifter och läsning av utförligare skildringar stimuleras deras intresse och utvecklas deras förmåga att självständigt finna fakta och lösa uppgifter.

För undervisningen erforderliga *läromedel* är moderna vägkartor och jordglobes, uppsättningar av topografiska och andra officiella kartblad över hemtrakten, ett omfattande och aktuellt bildarkiv, en samling prov på varor, bergarter och jordarter samt en boksamling. Denna senare bör innehålla även informationskällor av den typ, som eleverna möter som

vuxna textuppslagsböcker, statistiska publikationer, turistbroshyrer, tidtabeller samt informationstryck från företag, organisationer, myndigheter och främmande staters beskickningar.

Naturkunskap

Arbetet bör inriktas på att bibringa eleverna sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

MÅL

Undervisningen i naturkunskap bör orientera eleverna om naturföreteelser och tekniska ting, om människan och om hennes ställning i naturens och teknikens värld.

Undervisningen i naturkunskap skall ge eleverna en elementär biologisk orientering. Den skall inriktas på att hos dem väcka respekt för allt levande och ansvarskänsla för naturen. Den bör stimulera lusten till naturstudier, hjälpa eleverna att uppleva naturens skönhet samt för dem klargöra de levande varelsernas beroende av varandra och av naturen i övrigt. Den skall ge erforderlig kännedom om människokroppen och om enkla hälsoregler.

Undervisningen skall ge eleverna orientering om sådana företeelser av fysikalisk och kemisk natur samt om sådana tekniska ting, som möter dem i den närmaste omgivningen och som kan studeras genom undersökningar eller enkla försök. Den skall samtidigt ge kännedom om betydelsefulla praktiska tillämpningar, till en början särskilt inom hemmets värld.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Undervisningen i naturkunskap skall syfta till att ge eleverna *en samlad och allsidig naturorientering*, så långt det är möjligt med utgångspunkt i elevernas egna erfarenheter och deras iakttagelser vid exkursioner, undersökningar och experiment.

Vid studiet av växter och djur skall eleverna lära känna karakteristiska arter i olika naturtyper i vårt land. Ett viktigt syfte bör därvid vara att låta eleverna få en inblick i växters och djurs anpassning till varandra

samt deras beroende av varandra och av naturen i övrigt. Urvalet av arter bör göras med hänsyn dels till vad eleverna själva kan iaktta i naturen, dels till vad som ur biologisk synpunkt kan vara av särskilt intresse. Sådana detaljer i växters och djurs byggnad, som bidrar till att belysa sambandet mellan byggnad och levnadssätt, bör uppmärksammas. Elevernas artkunskap bör successivt utvidgas, varvid främst i hemtrakten vanliga blomväxter och ryggradsdjur beaktas. Denna kunskap bör så långt det är möjligt grundläggas i fält, varvid även t ex läten och spårtecken studeras och identifieras. Vid studier såväl i fält som inomhus bör eleverna ha tillgång till illustrerade floror och faunor och vänjas vid att på egen hand försöka identifiera växter

och djur. Med hjälp av bl a bilder och filmer bör även andra länders växt- och djurliv studeras aktivt, och frågor, som är vägledande för studierna av svenska förhållanden, bör också då i största möjliga mån beaktas.

Även om sålunda växter och djur i första hand väljs ut och behandlas med hänsyn till sin förekomst, bör likheten mellan skilda arter uppmärksammas och studeras. På så sätt kan en viss grundläggande biologisk systematisering förberedas.

För eleverna särskilt *intressanta företeelser inom växt- och djurvärlden* bör tas upp till behandling i aktuella sammanhang. Utgångspunkten kan exempelvis vara olika sidor av växtens liv, fröväxters fortplantningssätt, frukt- och fröspridning samt övervintringsproblem. Lämpliga fö-

HUVUDMOMENT

För olika naturtyper karakteristiska växter och djur, dels i hembygden och i vårt land i övrigt, dels inom andra områden, som behandlas i undervisningen.

Intressanta företeelser inom växt- och djurvärld.

Något om de högre växternas byggnad och funktioner. Något om de högre djurens anpassning till skilda levnadssätt och i samband därmed något om deras byggnad. Fortlöpande naturiakttagelser. Enkla försök.

Naturvård.

Enkla hälsoregler och i anslutning härtill erforderliga kunskaper om människokroppen. Hemmets och samhällets hygien. Tobak, alkohol och narkotika.

Sexualundervisning.

Enkla fysikaliska och kemiska företeelser och några tekniska tillämpningar, som eleverna möter i den närmaste omgivningen eller i undervisningen i övrigt. Faror och skydd. Väderleksiakttagelser.

Exkursioner. Enkla undersökningar och försök. Arbeta med olika slag av arbets- och studiematerial.

reteelser ur djurens liv är exempelvis yngelvård och massproduktion, problemet att finna föda och att överleva vintern, skyddande likhet och försvarsmetoder, fortplantning, åldrande och död. Intresseväckande studier kan vidare ägnas t ex samhällsbildande djur och vissa djurs speciella förmåga att uppfatta sinnesintryck.

Vid undervisningen i samtliga årskurser och särskilt under excursioner bör läraren söka få eleverna att inse betydelsen av en aktiv *naturvård*. Genom att undervisningen i stor utsträckning belyser, hur växter och djur är beroende av varandra och av naturen i övrigt, bör eleverna kunna förstå, hur människans åtgärder på olika sätt kan påverka och störa den jämvikt som vanligen råder i naturen. Med hjälp av exempel på sådan natur som för all framtid är förstörd både i vårt eget land och i andra länder, kan naturvårdsfrågorna vidgas och bedömas i större sammanhang. Givetvis bör också elevernas eget sätt att uppträda i naturen bli föremål för samtal med inriktning både på iakttagbara negativa konsekvenser och på förslag till positiva åtgärder. På olika sätt bör eleverna därvid få kännedom om lokala förordningar angående fridlysning mm och om allmänna lagbestämmelser. Se även om miljövärd i allmänna anvisningar (s 51).

En viktig uppgift för undervisningen i naturkunskap är att söka grundlägga goda *hälsovanor*. Undervisning om hur man bevarar sin hälsa bör ingå i varje årskurs på mellanstadiet. Den kännedom om människokroppen, som är den nödvändiga grunden för hälsofostran, samordnas och fördjupas successivt.

Undervisning om *tobak, alkohol och narkotika* är väsentlig på mellanstadiet, eftersom många elever redan under skoltiden kommer att få ta personlig ställning till eget bruk av tobak, alkohol och narkotika. Kunskap om deras natur samt deras verkningar på nervsystemet och den övriga organismen är grundläggande för förståelsen dels av att människor använder tobak, alkohol och narkotika

och varför de gör det, dels av att denna användning kan medföra skadeverkningar. De allvarliga följderna för trafik, arbets- och hemliv framhålls särskilt. Samordning bör därför ske med undervisningen i bl a samhällskunskap. I det hela skall undervisningen bidra till att eleverna senare kritiskt och självständigt skall kunna ta ställning till dessa problem. Se vidare i allmänna anvisningar (s 54).

Sexualundervisning bör huvudsakligen meddelas i samband med undervisningen om människokroppen och i anknytning till hälsoläran samt avse en sådan orientering om könslivets biologi, hygien och etik, som är avpassad efter elevernas allmänna mognad. I samband med den personliga hygienens behandlas menstruationen. Flickorna bör få denna kunskap före menstruationens inträde. Under slutet av mellanstadiet befinner sig en del av eleverna i början av puberteten med den förändring i förhållandet mellan könen, som detta medför. De behöver då få diskutera samlevnadsproblem och inställning till det motsatta könet samt den hänsyn i sitt umgänge med andra, som varje människa bör ålägga sig. Sexualundervisningen ställer stora krav på takt och omdöme från lärarens sida. Information till hemmen om denna skolans undervisning är alltid önskvärd och ibland erforderlig. Se vidare i allmänna anvisningar (s 52) och SO:s Handledning i sexualundervisning.

Den elementära orienteringen om sådana *fysikaliska och kemiska företeelser samt tekniska tillämpningar*, som eleverna kommer i beröring med i sin närmaste omgivning, eller som aktualiserats genom undervisningen i andra ämnen, genom tidningar, television och radio, syftar inte till systematisk fullständighet. I stället bör den inriktas på att exemplifiera och konkretisera grundläggande begrepp och företeelser. Härvid erbjuds rika möjligheter för eleverna till kunskapsinhämtande genom egna iakttagelser och experiment, och det är av stor vikt, att dessa möjligheter väl tillvaratas. Uppläggnings av undervisningen bör vara sådan, att den ger

eleverna tillfälle att ta initiativ, planera och använda sin uppfinningsförmåga liksom också att samarbeta i små grupper.

De faror, som kan vara förbundna med den elektriska strömmen och användningen av elektriska apparater, bör uppmärksammas. Vikten av varsamhet med kemiska ämnen, som innebär faromoment, såsom giftiga eller frätande ämnen, explosiva ämnen etc bör inskräpas.

Värmets inverkan på kroppars storlek och i samband därmed termometers konstruktion är exempel på företeelser som bör tas upp till behandling. I samband med arbetet med geografiskt och biologiskt lärostoff kan även andra delar av värmeläran aktualiseras. Elektriciteten i vardagslivet är ett område, där möjligheterna att anknyta till hemmets värld är mycket stora. Det är emellertid inom detta område av största vikt, att eleverna får experimentera med enkel materiel och därvid göra egna upptäckter, dra slutsatser och göra anknytningar till sina tidigare erfarenheter.

Studiet av ljus och ljud kan göras i anslutning både till andra ämnen och till elevernas egna erfarenheter. Eget experimenterande med speglar och linser kan vara mycket givande även på ett tidigt åldersstadium. Det kan leda fram till ett elementärt studium av flera optiska instrument, t ex kamera och kikare.

Även valda kemiska företeelser bör studeras experimentellt. Stor vikt bör läggas vid själva handhavandet av materielen för att grundlägga en viss vana att handskas med ämnen och föremål, som kan vara farliga, om de hanteras ovarsamt. Exempel på moment med anknytning till kemi, som är lämpliga att behandla på detta stadium, är tvål, tvättmedel och putsmedel. Vidare kan man ägna sig åt studium av olika metallföremål, som förekommer i hemmet och skolan. Då eleverna förvärvat någon laborationsvana, kan även förbränning och sammansättningen av luft och vatten behandlas.

Planering och samverkan

Lärstoff och aktiviteter, som anges i huvudmomenten, bör vid undervisningen inordnas i en *studieplan* så beskaffad, att naturiakttagelsen, undersökningen och experimentet blir det primära. I andra hand kan boken, planschen, bilden och andra läromedel vara underlag för studierna. Vid planering av periodläsning bör lämpligen undervisningen om hembygdens naturtyper och växter samt om vissa djur förläggas till höst och vår, för att direktiakttagelser skall bli möjliga. Planeringen bör också innefatta en kontroll av att allt väsentligt i huvudmomenten blir beaktat.

Exempel på lärostoff, iakttagelser, undersökningar och experiment, som kan planeras in i undervisningen i årskurserna 4, 5 och 6, anges i läroplanssupplementet för låg- och mellanstadiets orienteringsämnen.

Samverkan med undervisningen i andra ämnen ger möjligheter att ta upp ett flertal moment i naturliga sammanhang. Sålunda kan exempelvis moment ur värmeläran samt lufttrycket och barometern behandlas i samband med geografiundervisningen, då väderleksiakttagelser eller klimatförhållanden är aktuella. Momenten om vatten och vind som drivkraft, om kompassen och magneten, om maskiner och motorer kan anknytas till såväl historia som geografi. Undervisningen om elektriciteten i vardagslivet har beröringspunkter med samhällskunskap, historia och geografi. I anslutning till människokroppen kan behandlas momenten luftens viktigaste beståndsdelar, förbränningen, om ljuset och om ljudet, det sistnämnda även med anknytning till ämnet musik. Undervisningen om svenska naturtyper kan direkt anknytas till studiet av geografiska områden. Utländska växter och djur behandlas i samband med undervisningen om de geografiska områden, för vilka de är kännetecknande. Undervisningen i naturkunskap bör även samverka med undervisningen i bl a teckning, slöjd och gymnastik. Möjligheterna till samordning med ämnena svenska och matematik bör väl tillvaratas. Särskilt angeläget är det,

att eleverna orienteras om termer och begrepp, som är erforderliga för att de skall kunna tillgodogöra sig framställningar i faktaböcker, tidningar, television och radio.

Arbetsätt och läromedel

Undervisningen i naturkunskap bör i så stor utsträckning som möjligt grundas på *elevernas egna iakttagelser av verkligheten*. Direktstudier i skolan och i dess närhet, fortlöpande iakttagelser i naturen och exkursioner bör bilda underlag för fortsatt arbete i klassrummet. Vidare bör undervisningen i övrigt bygga på elevernas iakttagelser i samband med undersökningar och enkla försök. Om detta arbete se läroplanssupplementet för låg- och mellanstadiets orienteringsämnen.

Naturkunskapen inbjuder i stor utsträckning till ett aktivt arbetsätt, som kräver *rikt varierande läromedel*. Exempel på sådana läromedel finns i läroplanssupplementet; beträffande läromedlens funktion och användning se allmänna anvisningar (s 78 och 61).

Biologi

MÅL

Undervisningen i biologi har till uppgift att ge eleverna en vidgad biologisk orientering, väcka respekt för allt levande och ansvarskänsla för naturen. Den bör stimulera lusten till naturstudier och hjälpa eleverna att kunna uppleva naturens skönhet. Den skall klargöra de levande varelsernas beroende av varandra och av naturen i övrigt. Undervisningen bör ge kunskap om människokroppens byggnad och funktion, så att i första hand hälsolärans betydelse förklaras.

Arbetet skall inriktas på att låta eleverna genom huvudsakligen egna experiment vänja sig vid att iakttä, undersöka, dra slutsatser och värdera resul-

tat samt på att bibringa dem sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Undersökningar av organismer, främst lägre växter och djur, som är vanliga i hemtrakten. De enklaste begreppen i systematik.

Undersökningar av livsföreteelser och i samband därmed betydelsefulla åtgärder för människans försörjning.

Ett närmare studium av någon av hemtraktens naturtyper. Människans ansvar för naturen. Miljövårdens grunder.

Människan i hälsa och sjukdom. Hygien. Tobak, alkohol och narkotika.

Sexualundervisning.

Ärftlighet och utveckling.

Exkursioner och studiebesök.

Experimentellt arbete med utnyttjande av olika slag av studie- och arbetsmaterial.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Om undervisningen i biologi skall kunna väcka respekt för allt levande och ansvarskänsla för naturen, om den skall kunna stimulera lusten till naturstudier och hjälpa eleverna att uppleva naturens skönhet, måste den föra dem i kontakt med naturen själv. För att den på ett konkret sätt skall kunna förklara hälsolärans betydelse och ge kunskap om människokroppens byggnad och funktioner, måste den i möjligaste mån bygga på deras egna iakttagelser, erfarenheter och slutsatser. Elevernas spontana naturintresse och upptäckarlust samt deras upplevda behov av orientering om människokroppens funktioner och hälsolärans grunder utgör därför de viktigaste utgångspunkterna för biologiu- undervisningen.

Att ha naturen som hobby har i vår tid för allt flera människor blivit

en välbehövlig rekreation i det pressande arbets- och samhällslivet. Främst i samband med exkursioner men även genom arbetet i skolan finns rika tillfällen att ge eleverna kontakt med delar av det biologiska ämnesfältet, som kan bilda utgångspunkt för värdefulla fritidsintressen.

Utifrån dessa allmänna förutsättningar kan lärostoff väljas och disponeras på många olika sätt. Under låg- och mellanstadierna har *objektet* ofta stått i förgrunden, och en sådan uppläggningsmetod kan även på högstadiet ge lämpliga arbetsområden. Ofta är det emellertid på detta stadium mer givande att låta *en fråga eller ett problem* vara utgångspunkt för studierna. En konsekvens av detta blir bl a att orienteringen om människokroppens byggnad och funktioner, humanbiologin, till vissa delar samordnas med allmänbiologin, och att samverkan med andra ämnen underlättas.

Eftersom naturstudierna intar en central plats i biologiu- undervisningen är det angeläget att *undersökningar av organismer*, deras liv och relationer till varandra och till sin övriga omvärld koncentreras till vegeta-

tionsperioden. Särskilt bör därvid uppmärksammas värdet av att de *närmare studierna av någon av hemtraktens naturtyper*, som lämpligen startas under en period på våren, följs upp vid efterföljande hösttermins början.

Undersökningar av livsföreteelser kan förutom genom naturstudier tas upp i elevernas experiment i skolan och utgöra kärnan i betydelsefulla, centrala arbetsområden. I samband med studier av växternas livsvillkor bör eleverna också få tillfälle att arbeta med frågor om den biologiska bakgrunden till betydelsefulla åtgärder för människans försörjning.

Ett viktigt syfte med skolarbetet är att låta eleverna tillägna sig goda hälsobefrämjande vanor. Detta har eftersträfvats under såväl låg- som mellanstadiet. Dessa vanor skall på högstadiet befästas och närmare motiveras. Härvid behövs någon orientering om människokroppens anatomi och fysiologi, som bör komma in i lämpliga sammanhang. Viktigt är att undervisningen byggs upp kring elementära livsfunktioner och ges en praktisk inriktning på temat *människan i hälsa och sjukdom*. Den skall

även omfatta elementär olycksfallsvård.

Inom såväl de allmänbiologiska som de humanbiologiska momenten finns stora möjligheter att klargöra de levande varelsernas beroende av varandra och av sin omgivning och därmed lägga grunden till förståelse av *miljöproblemens omfattning och orsaker. Människans ansvar för naturen* bör inte enbart behandlas som ett fristående kursavsnitt. Inom de flesta av biologins huvudmoment finns anledning att betona nödvändigheten av en god hushållning med naturresurserna samt samhällets och den enskildes ansvar för livsmiljön.

Med hänsyn till elevernas utveckling och samhällssituationen måste *sexualundervisning* och undervisning om *tobak, alkohol och narkotika* få sin tyngdpunkt fördelad med olika moment i skilda årskurser. En väsentlig del av sexualundervisningen bör förläggas till årskurs 8. Problemen kring tobaken bör på ett fylligt sätt tas upp i årskurs 7, och ett fördjupat studium av alkoholfrågan kan med fördel samordnas med andra ämnen i årskurs 9. Det är emellertid också angeläget att stoffet planeras så att det på lämpligt sätt sprids och upprepas.

För att *sexualundervisningen* skall få den allsidiga behandling, som är önskvärd, är det väsentligt att möjligheterna till samverkan med främst ämnena religionskunskap och samhällskunskap tillvaratas. Sexualundervisningen bör ge goda kunskaper om sexualorganens byggnad och funktioner samt om andra biologiskt betydelsefulla fakta för sexuallivet. Den bör därvid även i vissa delar kunna anknyta till undervisning om *ärlighet och utveckling*. Sociala, psykologiska och etiska synpunkter skall samtidigt belysa det aktuella stoffet. Elevernas frågor kan därvid utgöra utgångspunkt för samtal, som djupast syftar till en allmän samlevnadsundervisning. — För momentets närmare utformning hänvisas till allmänna anvisningar (s 52) samt till av SÖ i särskilt sammanhang utfärdade anvisningar.

Även undervisningen om *tobak,*

alkohol och narkotika måste avse en allsidig presentation av stoffet och kräver därför en noggrann planering av berörda lärare och ett samarbete dem emellan. Genom biologiundervisningen bör eleverna få tillfälle att tillägna sig en god grund av kunskaper om verkningarna på kroppen ur fysiologisk synpunkt. De bör samtidigt få diskutera psykologiska, sociala och ekonomiska synpunkter beträffande bruket av tobak, alkohol och narkotika och på så sätt ges förutsättningar att ansvarsmedvetet och självständigt ta ställning till eget bruk. — För momentets närmare utformning hänvisas till allmänna anvisningar (s 54) samt till av SÖ i särskilt sammanhang utfärdade anvisningar.

Vid planeringen av studierna är det vid sidan av andra väsentliga faktorer viktigt att ta hänsyn till att vissa kursavsnitt i biologi bildar logiskt uppbyggda enheter, som måste studeras i en viss *lärogång* som normalt inte kan ändras. Det är t ex angeläget att det centrala avsnittet om fotosyntesen får sådan placering, att det kan bilda bakgrund till de elementära ekologiska sammanhang, som kan aktualiseras genom studiet av en naturtyp redan under senare delen av årskurs 7, samt att eleverna dessförinnan beretts tillfälle att tillägna sig elementära insikter i kemi. Ett annat viktigt komplex, där ordningsföljden mellan olika moment är av väsentlig betydelse, utgör människans ämnesomsättning.

Arbetsätt

Laborationerna måste ha en central plats i biologiundervisningen. Därvid är det angeläget att läraren noga avväger arbetsuppgifterna med hänsyn till läromedel och undersökningsmaterial samt söker anpassa undervisningsgruppens storlek så, att varje elev får en ändamålsenlig arbets-situation. Allt experimentellt arbete måste tjäna syftet att utveckla elevens arbetsvanor och fördjupa förståelsen för och kunskapen om det som studeras. På grund av bl a det biologiska ämnesfältets mångformighet och

de stora svårigheterna att avgränsa en undersökning är det viktigt, att eleverna i erforderlig utsträckning får möjlighet att under lärares ledning laborera i mindre grupper.

Väl planerade *exkursioner* torde vara den värdefullaste arbetsformen vid undervisning i allmän biologi. Terrängen bör därvid väljas så, att den också kan ge naturupplevelse och känsla för naturens skönhet. Exkursionerna bör naturligt inpassas i undervisningen och tjäna ett bestämt syfte. Vid läsårsplaneringen bör göras en grundlig inventering av de exkursionsmöjligheter som skolorten erbjuder. På många platser är det möjligt att utan svårighet finna lämplig exkursionsterräng i skolans närmaste omgivning. Andra skolor har däremot ett ogynnsammare läge ur exkursionssynpunkt. Även kraftigt kulturpåverkade miljöer kan emellertid rymma åtskilligt av biologiskt intresse. Eftersom flera biologisexkursioner oavsett skolans läge kräver längre sammanhängande arbetspass måste även andra ämnens tid i begränsad utsträckning tas i anspråk. Det är därför väsentligt att läraren i biologi på ett tidigt stadium av läsåret till rektor anmäler behov av exkursionstid och därvid medverkar till att exkursionerna inte ensidigt belastar vissa dagar i skolveckan.

Såväl laborativ som exkursiv undervisning bör kompletteras med arbete där *biologisk litteratur* samt *bild- och ljudmaterial* kommer till användning. Både enskilt och i större eller mindre grupper bör eleverna få tillfälle att söka fakta från många olika informationskällor. Vid allt arbete är det också viktigt att de ges övning i att föra rediga anteckningar och klart uttrycka sina undersökningsresultat. Det är därvid angeläget att de även utnyttjar möjligheten att med hjälp av enkla sakteckningar redovisa sina iakttagelser.

Läromedel

För att biologiundervisningen skall kunna bedrivas enligt givna mål och

anvisningar fordras god tillgång på lämplig materiel samt ändamålsenligt utformade lokaler.

Mikroskop, dissektions- och preparationsmateriel, insamlingsmateriel, kikare, fysiologiska apparater, modeller och biologiska samlingar, som allt är nödvändigt för aktiva och konkreta studier, måste kompletteras med en relativt välförsedd *boksamling*, där bl a floror och faunor finns lättåtkomligt förvarade och i helklassuppsättning.

Den *audivisueella utrustningen* bör omfatta rikliga bildsamlingar för biologin, framförallt diabilder. Vidare bör man förfoga över ett representativt urval grammofonskivor eller ljudband med fågellåten. Till denna utrustning hör givetvis också grammofon. För att bild- och ljudband skall kunna inpassas i undervisningen på lämpligt sätt, måste varje biologilärosal utrustas med en småbilsprojektor samt ha tillgång till bandspelare. Tillsats för mikroprojektion är nödvändig.

Av *övrig utrustning* måste inom institutionen finnas tillgång till termostatreglerat värmeskåp, möjlighet att kylskåpsförvara undersökningsmaterial och helst en frysbox, i vilken man kan förvara bl a slakteriprodukter för vissa laborationer. Den senare anordningen möjliggör anskaffning av material för ett helt läsår på en gång. Därjämte måste det finnas sedvanliga glasvaror, kemikalier m m.

Kemi

MAL

Undervisningen i kemi har till uppgift att ge eleverna en orientering om ämnenas uppbyggnad och reaktioner. Den bör ge en inblick i hur kunskapen härom kan användas för att förbättra våra levnadsvillkor men också påvisa vilka risker ett missbruk av denna kunskap kan medföra för människans existens. Undervisningen bör dessutom ge sådan kännedom om kemins arbetsmetoder och uttrycksmedel, att eleverna kan utnyttja information om kemisk teknik i vardagslivet.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Lärostoff

Undervisningen i kemi skall ta sikte på att ge eleverna en orientering om sådana ämnen, som är av betydelse i naturen och vardagslivet, samt om deras uppbyggnad och reaktioner. Den skall dessutom ge eleverna tillfälle att genom praktiskt arbete få kännedom om sådana speciella arbetsmetoder och uttrycksmedel, som de behöver känna till för att kunna bedöma och rätt utnyttja det som kemisk vetenskap och teknik erbjuder.

Redan under lågstadiet och mellanstadiet bör eleverna ha stiftat bekantskap med några kemiska företeelser jämte vissa tekniska tillämpningar. Därvid har studierna anknutit till vad eleverna kommit i kontakt med i sin närmaste omgivning. Även på högstadiet bör undervisningen utgå från elevernas intressen och anknyta till deras erfarenheter. En sådan uppläggning av studierna utesluter inte att eleverna får tillägna sig kännedom om sådana grundläggande begrepp och företeelser, som är nödvändiga

Arbetet skall inriktas på att låta eleverna genom huvudsakligen egna experiment vänja sig vid att iaktta, undersöka, dra slutsatser och värdera resultat samt på att bibringa dem sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Materiens beståndsdelar och uppbyggnad.

Kemiska reaktioner.

Kemisk energi.

Ämnen och enkla kemiska processer av teknisk och biologisk betydelse.

Studiebesök.

Experimentellt arbete med utnyttjande av olika slag av studie- och arbetsmaterial.

för deras fortsatta studier. Det är också både möjligt och angeläget att låta vissa arbetsområden bilda ur inlärningssynpunkt önskvärda logiska sekvenser.

Vid urvalet av lärostoff är det viktigt att beakta, att om möjligt samtliga elever bör tillägna sig en kärna av färdigheter, begrepp och uttrycksmedel för att underlätta förståelsen av det man senare vill studera och minska riskerna vid det laborativa arbetet. Om eleverna skall kunna tillägna sig kunskaper genom att i stor utsträckning själva utföra experiment, måste vikten av goda arbetsvanor såsom noggrannhet, försiktighet och ordentlighet beaktas. Många enkla arbetsmoment kan innebära avsevärda risker, om inte det rätta tillvägagångssättet inlärts. Så bör t ex uppvärmning i provrör, filtrering, användande av pipett och byrett noggrant instrueras.

Till de begrepp, som har en central betydelse inom kemin, hör *atom*, *jon*, *molekyl*, *grundämne* och *kemisk förening*. Dessa bör under studiegången exemplifieras och definieras. För konkretisering av dessa begrepp kan modeller av olika slag komma till användning. För att skapa förståelse för olika föreningars egenskaper bör även de viktigaste *bind-*

nings- och reaktionstyperna genomgå.

Utvecklingen på kemins område har medfört att eleverna dagligen kommer i kontakt med föremål och företeelser som ej varit kända tidigare. Detta motiverar att man under kemistudiernas gång behandlar den kemiska vetenskapens *tillämpning i tekniken*. Härvid bör huvudvikten läggas på det kemiska händelseförloppet, och man bör endast ta med sådana tekniska detaljer som är nödvändiga för att klargöra den aktuella processen. Framställningen av plaster är exempel på ett tekniskt tillämpningsområde, som väl lämpar sig för studium av här avsett slag. Uppbyggnaden av stora molekyler låter sig lätt göra på laboratoriet. Även tvätt- och rengöringsmedel kan behandlas på ett laborativt sätt med utgångspunkt i elevernas tidigare erfarenheter. Ytterligare exempel på lämpliga tekniska tillämpningsområden är framställning av pappersmassa och framställning av metaller ur deras malmer. Också olika slag av korrosion är företeelser som lämpligen kan studeras.

I samband med studierna av kemins tekniska tillämpningar och ständigt nya landvinningar kan *luft- och vattenföreningarnas betydelse* ur miljövårdssynpunkt studeras. Eleverna

bör få klart för sig vilka vittgående konsekvenser en förorening av naturen kan medföra. Varje människas ansvar för den miljö hon lever i bör framhållas, men särskild vikt bör läggas vid de möjligheter kemisten har att förbättra situationen genom lämpligt val av kemiska preparat och effektiva reningsanordningar.

Många elever torde under arbetet i kemi komma att ställa frågor som rör förutsättningarna för uppkomsten av *kemiska reaktioner* och hastigheten av olika förlopp. Dessa frågor bör studeras i samband med behandlingen av den kemiska energin och energiomsättningen vid kemiska reaktioner. Samverkan med biologin är här naturlig.

Även om huvuddelen av undervisningen i kemi skall vara förankrad i vardagslivet och bygga på experimentellt arbete utesluter inte detta, att intresserade elever skall kunna erbjudas tillfälle till arbete med överkursuppgifter av mera teoretisk art. Sålunda kan sådana begrepp som atommassa, formelmassa, mol och molmassa presenteras och utgöra grund för enkla kemiska beräkningar. Det kan också vara lämpligt att utifrån atomernas byggnad ge en orientering om grundämnenas släktskap som förklaring till likheter och skillnader mellan olika ämnens reaktioner. Detta studium kan utgöra en naturlig inkörspport till en närmare beskrivning av olika grundämnesh familjer.

Arbetsätt

Undervisningen i kemi har naturliga förutsättningar att väcka elevernas intresse. Detta kan vidmakthållas och utvecklas genom att eleverna i så stor utsträckning som möjligt får utföra *egna experiment*. Ett sådant arbete ger inte bara kännedom om kemikalier och vana att handskas med dem utan skapar också förståelse för ett naturvetenskapligt arbetsätt. Att iakta vad som händer samt att dra slutsatser och utvärdera resultat är viktiga moment, som ständigt återkommer vid det experimentella arbetet.

Vissa delar av kemistoffet har sådan karaktär att det ej lämpar sig för elevförsök. I sådana fall har lärarens *demonstrationsförsök*, ofta kompletterade med kortare filmavsnitt, sin givna plats. Innehållet i det experimentella arbetet, vare sig det utförs av eleverna eller läraren, bör emellertid utgöra grund för och motivera den efterföljande behandlingen.

Även om experimentet är det centrala i kemistudierna utesluter inte detta, att förmågan att *finna uppgifter i litteratur* bör övas. Likaså måste färdigheten att föra korrekta och översiktliga *anteckningar* över försöksresultaten övas.

Studiebesök av konventionell typ är på många orter svåra att genomföra. Antingen saknas studieobjekt helt och hållet eller också kan endast sådana erbjudas, där de kemiska processer som skall studeras, föreligger i kapslad apparatur. Det bör dock påpekas att det på många orter finns exempelvis mejerier, bryggerier, bensinstationer och reningsverk, som kan användas som studieobjekt. För alla studiebesök gäller att de måste vara väl förberedda, om de skall ge något utbyte.

Läromedel

Om det experimentella arbetsättet skall kunna genomföras, fordrar detta, att ändamålsenligt utformade och utrustade *lokaler* står till förfogande. Dessa bör omfatta såväl välventilerade undervisningslokaler, som möjliggör experimentellt elevarbete i helklass, som väl planerade preparations- och studierum.

Institutionerna skall vara utrustade med tidsenlig *laborations- och demonstrationsmateriel* av sådan omfattning, att det experimentella arbetsättet kan förverkligas.

Dessutom bör finnas aktuella *faktaböcker*, en rikhaltig uppsättning böcker för supplerande läsning samt *handböcker* och *uppslagsverk*.

För visning av film, filmslingor och diabilder bör finnas tillgång till *modern apparaturutrustning*.

För inläring av vissa moment av teoretisk karaktär kan inlärningsstudion komma till användning. För att konkretisera viktiga begrepp, som förekommer inom kemin, bör *modeller* av olika slag ingå i utrustningen. Då man åskådligt vill visa en del formler och reaktionsförlopp, kan även *vidhäftningstavlor* vara lämpliga hjälpmedel.

Fysik

MÅL

Undervisningen i fysik har till uppgift att ge eleverna en orientering om fysikaliska företeelser av betydelse för kunskapen om vår värld, såväl universum i stort som vår närmaste omgivning, och om hur denna kunskap genom att ständigt förändras och utökas påverkar vår världsbild. Den skall även ge en inblick i växelspelet mellan fysik och teknik samt belysa hur detta påverkar den sociala och ekonomiska utvecklingen.

ANVISNINGAR

ÖCH

KOMMENTARER

Lärostoff

Undervisningen i fysik bör väcka elevernas intresse för de fysikaliska företeelserna och ge förståelse för dessas tillämpning i teknik och vardagsliv. Eleverna bör dessutom få en uppfattning om hur människans levnadsvillkor är beroende av det sätt på vilket fysik och teknik utnyttjas. Undervisningen måste därför anknyta till elevernas erfarenheter och intressen.

Redan under lågstadiet och mellanstadiet har en fysikalisk-teknisk orientering förekommit i ämnena hembygdskunskap och naturkunskap med för eleverna kända föremål och företeelser som naturliga utgångspunkter. Samma uppläggning bör i stor utsträckning kunna tillämpas även på högstadiet.

Detta innebär, att stoffet ofta måste presenteras i en annan gruppering och ordningsföljd än vad som är vanligt inom den fysikaliska vetenskapen. Det måste emellertid samtidigt beak-

Arbetet skall inriktas på att låta eleverna genom huvudsakligen egna experiment vänja sig vid att iaktta, undersöka, dra slutsatser och värdera resultat samt på att bibringa dem sådana färdigheter, att de kan självständigt förvärva kunskaper.

HUVUDMOMENT

Materiens former och egenskaper.

Tid, rum, rörelse och kraft.

Olika energiformer.

Elektriska och magnetiska fenomen.

Vågrörelser. Ljud och ljus.

Fysikaliska företeelser av betydelse i naturen och tekniken.

Studiebesök.

Experimentellt arbete med utnyttjande av olika slag av studie- och arbetsmaterial.

tas, att vissa grundläggande begrepp, företeelser och sammanhang utgör en förutsättning för att eleverna skall förstå andra och mer komplicerade förhållanden. Vissa arbetsområden med inbördes sammanhang måste därför grupperas i lämplig ordningsföljd.

Ett väsentligt mål för undervisningen är, att eleverna genom egna iakttagelser får konstatera och lära känna sambandet mellan orsak och verkan beträffande de företeelser som studeras. Härigenom kan de lättare förstå vad som händer under givna förutsättningar eller vilka förutsättningar som krävs för ett önskat resultat. Det experimentella arbetet bör sålunda i regel ej vara upplagt så, att det inriktar sig på att verifiera i förväg uppställda lagar. Försöksresultaten bör i stället leda fram till slutsatser, som kan ge underlag för allmängiltiga samband. Det bör också eftersträvas att eleverna når fram till en så god förståelse som möjligt av fysikens tillämpningar.

Iakttagelser rörande skilda ämnens olika egenskaper under varierande förhållanden och skillnader mellan levande och död materia kan exempelvis utgöra utgångspunkt för studier

av *materiens former och egenskaper*. Inom detta område bör studierna i fysik och kemi samordnas, och inom vissa avsnitt bör de även innefatta biologiska aspekter. Genom att i avslutning till elevernas iakttagelser ge en orientering om atomernas byggnad bör undervisningen redan från början av högstadiet leda fram till ett atomistiskt betraktelsesätt, som bör vara utmärkande för de fortsatta studierna.

Funderingar kring och experiment med sådant som rör fart och kraft upptar en framskjuten plats i många ungdomars fritidssysselsättningar. Vidare kommer under avsevärd tid framåt erfarenheterna från människans försök att erövra världsrymden att tilldra sig stort intresse. Det syns under sådana förhållanden naturligt att anknyta till dessa förutsättningar i en orientering om *tid, rum, rörelse och kraft*. Även studier av *olika energiformer* bör ansluta till aktuella händelser och intressen. Med hänsyn till energibegreppets centrala plats i naturorienteringen är det önskvärt, att detta moment belyses i olika sammanhang under varje årskurs.

De olika elektriska apparater som

finns i varje modernt hem kan utgöra en lämplig utgångspunkt för studier av *elektriska och magnetiska fenomen*. Det är viktigt att eleverna därvid förstår apparaternas funktion, så att de på ett riktigt sätt kan sköta dem, samt att de får klart för sig innebörden av de säkerhetsföreskrifter som finns, anledningen till att dessa har utfärdats och vilka risker det innebär att åsidosätta dem.

För att eleverna skall kunna förstå vissa funktioner i den egna kroppen är det nödvändigt att de äger grundläggande kunskaper om bl a *ljus och ljud*. Dessa moment måste därför samordnas med biologin.

Bland *fysikaliska företeelser i naturen* är de astronomiska uppenbart intresseväckande och bör därför kunna läggas till grund för elevernas arbete. Men inte endast frågor om universum utan även fenomen knutna till atomens värld bör kunna bli föremål för fördjupat studium. Fysikalisk-tekniska frågor av social och ekonomisk betydelse bör kunna uppmärksammas inom många arbetsområden, både rent ämnesbundna och samlade.

Arbetsätt

Experimentet måste inta en central plats i undervisningen. För att eleverna skall bli förtrogna med de fysikaliska företeelserna och deras tillämpningar, bör försöken i hög grad inriktas på att eleverna själva får upptäcka de aktuella företeelserna och deras inbördes samband. Att göra iakttagelser och med utgångspunkt från dessa dra slutsatser bör vara den grundläggande arbetsprincipen. Även i de fall då läraren av olika anledningar själv måste visa försöket, bör det vara eleverna som drar slutsatser och gör anknytningar. *Vissa demonstrationsexperiment* kan utföras av elever, t ex vid redovisning av ett arbetsområde. I många fall kan filmen utnyttjas för att ge en bild av händelseförlopp, apparater och olika företeelser som är svåra att visa experimentellt.

Många gånger måste utförda experiment och de slutsatser som kan

dras av dem kompletteras med *litteraturstudier*. Förmågan att läsa facklitteratur samt att finna sökta uppgifter måste systematiskt övas. Även förmågan att föra korrekta och översiktliga *anteckningar* såväl över försöksresultat som över uppgifter, inhämtade på annat sätt, måste ägnas uppmärksamhet.

Studiebesök behöver inte nödvändigtvis genomföras med hel klass. Även studiebesök i små grupper, tillkomna på elevernas eget initiativ, kan förekomma. Många gånger saknas lämpliga studieobjekt inom rimligt avstånd, men på de flesta platser bör man dock kunna finna något av intresse, exempelvis den elektriska energiförsörjningen på orten, en televäxel eller en radio- och televisionsverkstad.

Läromedel

En experimentellt inriktad fysikundervisning ställer stora krav på *institutioner* och *materiel*. Om laborativt arbete skall kunna utföras i helklass och om eleverna skall ha möjligheter att i viss utsträckning välja studieuppgifter, måste institutionslokalerna planeras och utrustas med tanke på detta. Viss materiel med hög användningsfrekvens torde behövas i stor uppsättning, medan man av annan utrustning kan nöja sig med mindre antal än vad som ansetts vara normal laboratorieuppsättning. För elevernas självständiga arbete behöver man ofta ha möjlighet att utföra ett stort antal olika experiment.

Även om huvuddelen av det experimentella arbetet bygger på elevernas egen verksamhet, måste institutionen vara utrustad med god *demonstrationsmateriel*. Denna måste finnas även med tanke på elevernas redovisning av utförda arbetsuppgifter.

Då flera områden inom fysikämnet även innehåller inslag av teoretisk art, bör institutionen vara försedd med aktuella *faktaböcker*, *handböcker*, *uppslagsverk* och *böcker för supplerande läsning*.

Den praktiska tillämpningen av vis-

sa fysikaliska principer kan många gånger endast demonstreras med *audivisueella hjälpmedel*. Därför bör på institutionen finnas tillgång till modern apparatutrustning för visning av film, filmslingor och diabilder. Arbetsprojektorn är av stor betydelse såväl vid demonstrationsförsök som vid bildvisning och bör finnas på varje fysikinstitution. Dessutom bör det vara möjligt att på institutionen framställa viss materiel för den apparatur som finns disponibel.

Praktisk yrkesorientering

MÅL

Den praktiska yrkesorienteringen har till uppgift att som ett led i skolans samhällsorientering och övrig undervisning medverka till att eleven får en konkret uppfattning om arbetsliv och arbetsmiljö samt en fördjupad orientering om arbetsuppgifter på arbets-

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Omfattning och innehåll

Den obligatoriska praktiska yrkesorienteringen omfattar för varje elev i årskurs 8 minst tre studiebesök på arbetsplatser och under höstterminen i årskurs 9 två veckors vistelse på arbetsplatser. Elevens praktiska yrkesorientering i årskurs 9 skall om möjligt vara förlagd till en arbetsplats.

Studiebesöken skall i huvudsak koncentreras på studier av arbetsmiljö, yrken och arbetsuppgifter på arbetsplatserna. Något av besöken inriktas på hur ett företag eller en arbetsplats fungerar som ett samhälle i miniatyr. Härvid kan beaktas frågor som rör ordning, säkerhet, sociala relationer, skyldigheter, rättigheter, företagsdemokrati etc. Vid övriga studiebesök bör yrkesorienterande moment betonas. Om så är möjligt, bör eleverna även praktiskt få utföra lämpliga arbetsuppgifter. Studiebesöken anknyts till sådana undervisningsmoment i olika ämnen i årskurs 8 som berör större sektorer av arbetslivet, t ex industri, handel, förvaltning och vård.

Under den praktiska yrkesorienteringen i årskurs 9 är det viktigt att

platsen. Den skall vidare tillsammans med annan studie- och yrkesorientering bidra till elevens yrkesvalsmognad och vara ett underlag för självständiga beslut i kommande val av studie- och arbetsuppgifter.

HUVUDMOMENT

Studiebesök och längre vistelse på arbetsplatser, där eleverna genom att studera och utföra lämpliga arbetsuppgifter kan bilda sig en uppfattning om olika förhållanden på arbetsplatsen och få en orientering om arbetsuppgifter och yrkeskrav. Fackliga organisationer.

arbetskläder m m, om inte andra överenskommelser finns.

Skolan tillser, främst genom yrkesvalsläraren vid dennes besök på arbetsplatsen, att eleven fullgör den praktiska yrkesorienteringen enligt gjorda överenskommelser. Kontakt med handledaren behövs för att få dennes synpunkter på eleven. Önskemål och synpunkter som arbetsgivare, elever och föräldrar önskar framföra i frågor rörande den praktiska yrkesorienteringen riktas till yrkesvalsläraren. Tillsammans med rektor och klassföreståndare avgör denne vilka åtgärder som behöver vidtas.

Planering och förarbete

Genomförandet av den praktiska yrkesorienteringen kräver planering och samordning i god tid. På ämneskonferenser i de samhällsorienterande ämnena skall deltagarna planera och besluta till vilka arbetsområden studiebesöken skall knytas. Även företagen bör få komma med synpunkter. För att lättare skaffa fram platser för studiebesök och sammanhängande vistelse och för att fördela perioderna för den praktiska yrkesorienteringen lämpligt mellan olika skolor bör yrkesvalsläraren i samråd med skolledningen och lokal arbetsförmedling tidsplanera verksamheten. Verksamheten i årskurs 9 måste planeras redan på vårterminen före det aktuella läsåret. Planering inom länet

är av särskilt stor vikt för arbetsplatser, som ofta anlitas av skolor inom en större region.

Den praktiska yrkesorienteringen är ett obligatoriskt inslag i undervisningen. Det är därför angeläget att informera hemmen om mål och metoder och om praktiska anordningar. Vaktmästare, expeditions- och skolmåltidspersonal skall informeras med tanke på elevernas frånvaro.

En lokalt avpassad upplysning för arbetsgivare och fackliga organisationer samt för företagens handledare för den praktiska yrkesorienteringen är nödvändig. Därvid bör särskild uppmärksamhet ägnas handikappade elever. Praktikhandledaren och andra bör få en uppfattning om vilka svårigheter eleverna har, men också i vilka avseenden elevens prestationsförmåga kan betraktas som normal. Man bör beskriva den enskilde elevens förutsättningar och undvika begränsande generaliseringar. Det får t ex anses direkt olämpligt att endast meddela arbetsplatsen att en elev undervisas i hjälp- eller observationsklass, hörselklass eller dylikt. Upplysningen kan lätt fixera ett generellt och onyanserat synsätt.

I förberedelserna för den praktiska yrkesorienteringen ingår också en noggrann presentation av valmöjligheter. I görligaste mån skall principen om det fria valet gälla och endast de begränsningar tillåtas, som de praktiska förutsättningarna föranleder. Det fria valet av arbetsplats för den praktiska yrkesorienteringen kan dock visa en bristande överensstämmelse mellan elevernas spontana val och arbetsmarknadens verkliga utseende för dagen eller dess framtida inriktning. En begränsad spridning av elevernas val kan ibland bero på en bristfällig information om yrken och arbetsliv, men också på traditionella värderingar, t ex vad som lämpar sig för flickor och pojkar. Innan eleverna väljer arbetsplats måste de få en överblick över yrkesvärld och arbetsmarknad i stort, en inblick i fakta och debatt i könsrollsfrågorna samt vara någorlunda förtrogna med hemortens näringsliv och möjligheter för praktisk yrkesorientering.

Valet av praktisk yrkesorientering speglar ofta elevernas funderingar om framtida sysselsättningar. Det rör sig som regel kring individualyrken. Uppfattningen om dessa kan vara alltför traditionsbunden vad gäller yrkeskrav och arbetsmiljö. Det kan också vara svårt att få fram tillräckligt med platser för en rad individualyrken. Därför är det önskvärt att elevernas yrkesövningar knyts till breda sektorer av arbetslivet.

I första hand skall eleverna placeras på hemorten. För att tillgodose välgrundade önskemål om orientering inom yrkesområden, som inte finns representerade i hemorten, måste man undersöka om den kan ordnas på annan ort. Samråd sker då med berörda skolmyndigheter och arbetsförmedlingsorgan. Visar det sig omöjligt ordna den önskade placeringen, erbjuds eleven en annan, som beträffande arbetsförhållanden och arbetsmiljö så nära som möjligt ansluter sig till det arbete han tänkt sig. På orter med svagt differentierat näringsliv kan en del studiebesök med fördel göras i samband med lägerskolverk-samhet.

Inför den praktiska yrkesorienteringen bör eleverna ur olika källor samla uppgifter om de arbetsplatser de valt att besöka. Likaså bör de tränas i att på egen hand göra iakttagelser och utnyttja de tillfällen till information, som på ett naturligt sätt erbjuds dem på arbetsplatser.

Elever med olika former av handikapp kan ibland behöva extra insatser i fråga om transporter, teknisk utrustning, personlig hjälp m m. Eleverna får inte hindras att delta i praktisk yrkesorientering. Begränsningen av arbetsplatser skall vara minsta möjliga och inte nödvändigtvis avse mindre kvalificerade områden.

För att lärare i olika ämnen skall kunna utnyttja den praktiska yrkesorienteringen i undervisningen av vederbörande elever, måste yrkesvalsläraren i god tid informera dem om när och var eleverna har sin praktiska yrkesorientering. Läraren måste försöka samordna för- och efterarbetet så att onödiga upprepningar undviks.

Efterarbete

Vid efterbehandlingen av olika faser i den praktiska yrkesorienteringen är det väsentligt, att eleverna får redovisa sina intryck och erfarenheter. Detta sker vid samtal med yrkesvalsläraren men även i samband med undervisningen i olika ämnen. Därvid kan eleverna behöva hjälp med att komplettera, jämföra och sammanfatta intrycken. Jämförelserna kan bli a gälla de krav, regler och värderingar, som gäller i skolan och på andra arbetsplatser. Erfarenheterna kan läggas till grund för skriftliga eller tecknade redogörelser, föredrag, intervjuer m m såväl i svenska som i andra ämnen.

Det bör särskilt understrykas, att *alla* ämnen och sysselsättningar inom skolan kan berikas av vad eleverna har att berätta eller vad de intresserat sig för under den praktiska yrkesorienteringen. Vilket eller vilka ämnen som kommer i fråga beror på vad eleven upplevt: i fysik kan det röra sig om maskiner på en verkstad, i främmande språk om korrespondensen på ett kontor, i matematik om bokföring, i historia och geografi om förändringar i hemortens näringsliv osv.

Individualiserande åtgärder

Den praktiska yrkesorienteringen erbjuder en rad tillfällen till konkreta individualiseringsåtgärder i undervisning och vägledning. Genom enskild vägledning tillgodoses elevernas och föräldrarnas behov av ytterligare information eller diskussion rörande placeringar och erfarenheter från den praktiska yrkesorienteringen. Innan de individuella önskemålen om placering på arbetsplatser överlämnas för platsackvisition, bör yrkesvalsläraren ha tagit kontakt med dem som kan lämna väsentliga upplysningar om eleven. Således kan klassföreståndare och skolhälsovård ange, om allvarliga hinder, t ex medicinska, finns för den önskade praktiken. Likaså skall föräldrarna ha lämnat sitt medgivande till önskad plats. Vid enskilda samtal med eleven diskuteras önskemålen. Ofta kan det visa sig att eleven har svårt att göra klart för sig själv och

för andra sina önskemål. De uttalade önskemålen kan vara mindre väl grundade och genomtänkta. Det gäller då att hjälpa elev och föräldrar att bedöma situationen och söka sig fram till ett realistiskt beslut. Då det gäller handikappade elevers placering, kan det även bli nödvändigt att etablera ett samarbete med experter utanför skolan (arbetsterapeut, sjukgymnast m fl).

Skolstyrelsen kan i undantagsfall göra jämkningar i studiegången för elev i årskurs 9, varvid även förlängd praktisk yrkesorientering kan komma i fråga. Syftet med denna utökade orientering är att finna en sysselsättning som är meningsfull för eleven samtidigt som den kan stimulera till aktiva fortsatta studier i skolan och senare. Riktlinjer för sådana jämkningar i studiegången har fastställts av Kungl Maj:t (s 122).

MAL

Undervisningen i franska och tyska har till uppgift att i respektive språk göra eleverna förtrogna med ett begränsat, centralt förråd av ord, fraser och grammatiska mönster samt att grundlägga ett gott uttal så att de kan uppfatta och förstå vårdat tal, uttrycka sig i tal i enkla vardagliga situationer, läsa och förstå lätt text och i någon mån uttrycka sig i skrift. Eleverna skall vidare orienteras om förhållanden i fransk- respektive tysktalande länder.

Samtidigt som undervisningen skall förbereda för eventuellt fortsatta studier, bör den stimulera eleverna att även efter slutad skolgång höra och tala, läsa och skriva språket.

HUVUDMOMENT

Hör- och talövningar i anslutning till verklighet, inspelat material, bild och text för att öva in ett centralt förråd av ord, fraser och grammatiska mönster med samtidig inövning av uttalet.

Samtalsövningar, även eleverna emellan. Fria talövningar, referat av läst text och inspelat material, dialoger och dramatisering. Inslag av sång och musik.

Läsning av texter med gradvis ökat förråd av frekventa ord, fraser och grammatiska mönster, så småningom även extensivt.

Enspråkiga skrivövningar av varierande typ, främst i syfte att befästa och tillämpa det muntligt inövade.

I lämpliga sammanhang upplysningar om vardagsliv samt geografiska och samhällsliga förhållanden i fransk- respektive tysktalande länder.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Anvisningar och kommentarer är gemensamma för ämnena engelska, franska och tyska. Se s 142.

Franska. Tyska 202
Ekonomi 203
Konst 206
Teknik 211

Ekonomi

MAL

Undervisningen i ekonomi har till uppgift att i nära anslutning till elevernas erfarenheter och intressen samt till aktuella företeelser och förhållanden i samhället fördjupa och vidga deras insikt i elementära sociala, psykologiska och ekonomiska frågor. Den skall därvid inriktas på att låta eleverna uppleva betydelsen för både den enskilde och samhället av en god kontakt och samverkan mellan människor. Undervisningen skall vidare förmedla kännedom om faktorer som påverkar konsumtion, distribution och produktion samt ge eleverna tillfälle att utveckla en analyserande och övervägande inställning till den enskildes, familjens och samhällets ekonomi.

HUVUDMOMENT

Sociala och ekonomiska företeelser och frågor av betydelse för den enskilde och för människors samlevnad och samverkan i hemmet, på arbetsplatsen och i samhället.

Individens och gruppernas inbördes beroende och samverkan: Behovet av kontakt och service. Personliga relationer och umgängesformer i hem, på arbetsplats och i offentlig miljö. Arbete och fritid.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Undervisningen i tillvalsämnet ekonomi skall i första hand avse att öka och fördjupa de insikter i sociala och ekonomiska frågor, som eleverna möter i skolarbetet och i vardagslivet utanför skolan och som kan synas angelägna för ifrågavarande åldersstadium. Den bör samtidigt syfta till att

öva elevernas färdigheter i att tala, skriva och läsa och deras manuella färdigheter inom kontors- och hushållstekniska områden. Den skall samordnas med övrigt arbete i skolan och om möjligt med bildningsverksamhet och annan motsvarande aktivitet i samhället, exempelvis i studiecirklar, kurser och utställningar.

Arbetet inom ämnet ekonomi skall ledas av en eller flera lärare, som tillsammans med elever utgör ett arbetslag, vilket i samråd väljer och planerar lärostoff och arbetsuppgifter, genomför arbetet, sammanfattar och diskuterar arbetsresultaten samt stäl-

lser dem i relation till företeelser i livet utanför skolan.

Enskild och offentlig miljö: Miljöns utformning med hänsyn till förutsättningar och ändamål. Planlösningar, utrustning och inredning. Olika miljöers organisation. Verksamhetsformer, arbetsledning, arbetsplanering och arbetsfördelning. Ekonomisk planering och redovisning.

Varor och tjänster: Konsumtion, distribution och produktion. Köprocessen med behovsanalys och informationsbedömning. Varuvägar. Prisbildning. Enkla kalkyler. Ekonomisk planering och redovisning för enskilda personer.

Planering: Översiktlig beskrivning av lämpliga arbetsområden. Bedömning av frågor rörande verklighetsstudier och arbets sättet i övrigt. Val av arbetsmaterial och redovisningssätt. Uppfattning och analys av företeelser och frågeställningar.

Bearbetning: Utförande av planerat arbete individuellt och i grupp. Kontorsarbete och hushållsarbete.

Redovisning: Redogörelser, demonstrationer, uppvisningar, förevisningar, utställningar.

I samband med planering, bearbetning och redovisning: Undersökningar, experiment, användning av arbetsinstruktioner, intervjuer, insamling av statistiska data, användning av diagram och andra grafiska framställningar, redogörelser för planerat och utfört arbete, situationsspel. Studium av enkla psykologiska, sociologiska och ekonomiska frågor. Rationell användning och vård av redskap, maskiner och inventarier. Studiebesök.

Utvärdering av arbetsresultat: Sammanställning, diskussion, tolkning, värdering och sammanfattning av iakttagelser och erfarenheter.

Lärostoff

Urvalet av lärostoff skall göras så, att undervisningen belyser sociala och ekonomiska förhållanden och frågor inom tre huvudområden nämligen individens och grupperns inbördes beroende och samverkan, enskild och offentlig miljö samt varor och tjänster.

Relationer. Studiet av individens och grupperns beroende och samverkan, personliga relationer och umgängesformer skall ge insikter om att livet i hem och samhälle grundas på samverkan mellan människor och respekt för vars och ens egenart. Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt psykologiska faktorer som styr individens behov och motiv i skilda situationer. Behovet av kontakt och service bör utgöra ett genomgående tema inom alla arbetsområden. Då relationer i hem, på arbetsplats och i offentlig miljö behandlas bör frågor rörande text personligt uppträdande, attityder, arbetsmoral och samarbetsvilja i arbetsgemenskap, kamratskap och familjeliv tas upp i lämpliga sammanhang. Eftersom stora delar av innehållet i detta moment ligger eleverna mycket nära, bör läraren utnyttja alla tillfällen att knyta an till deras egna erfarenheter. Det är viktigt att momentet i sin helhet behandlas sakligt och allsidigt. Undervisningen bör medverka till elevernas utveckling, till förståelse och tolerans i samspillet mellan människor samt främja en anpassning till arbetsliv och fritid.

Enskild och offentlig miljö. Behandlingen av enskild och offentlig miljö skall omfatta såväl olika miljöers funktioner som deras administration och verksamhetsform. Vid studiet av miljöns utformning skall individens, gruppens och samhällets liksom även olika institutioners och företags krav och behov behandlas med hänsyn till bland annat lokala och ekonomiska förutsättningar. Synpunkter på planlösningar, inredning och utrustning för skilda behov och ändamål bör behandlas samt dessutom även frågor som berör arbetsledning, arbetsplanering samt fördelning av arbetsuppgifter. Den aktuella miljöns utformning för att underlätta kontakter

samt arbetstrivselns betydelse för arbetsresultaten bör tas upp till diskussion i detta sammanhang.

Varor och tjänster. Behandlingen av varor och tjänster skall dels ge en allsidig bild av köpprocessen, dels beskriva varors och tjänsters väg från producent till konsument. Kunskaper om såväl konsumentens situation som företagsekonomiska synpunkter på utbudandet av varor och tjänster skall meddelas. Samtidigt bör betalningsformer, betalningsmedel och inköpsplanering behandlas. Vid studiet av varors och tjänsters väg från producent till konsument kan förädlingsgrad, konstruktion, formgivning, förpackning och reklam ställas i relation till försäljningsform och prissättning. Sortiment, service och kontakter bör studeras och jämföras inom olika försäljningsställen. Prisjämförelser och orsakerna till olika prissättning bör diskuteras. Former för reklam liksom reklamens psykologiska effekt samt andra former av konsumentpåverkan bör även behandlas. Frågeställningarna rörande produktion, distribution och konsumtion skall leda fram till förståelse för prisbildning och övervägda värderingar av varor och tjänster samt ge underlag för självständiga ställningstaganden i köpsituationer. I sin helhet bör momentet varor och tjänster ge sådan insikt om sammanhangen i ekonomiska företeelser, att undervisningen leder fram till en ökad förståelse för individens, familjens och samhällets ekonomi. Jämförelser bör göras med närmast motsvarande företeelser inom samhällsbyggnad utanför det västeuropeiska området.

Planering och samverkan

Huvudmomenten i ämnet med tillhörande anvisningar och kommentarer anger undervisningens yttre ram, inom vilken lärare och elever väljer lärostoff och aktiviteter med hänsyn till elevernas intresseinriktning och förutsättningar, tillgängliga lokaler och befintlig utrustning. Planeringen av undervisningen samordnas så långt det är möjligt med planeringen i obligatoriska ämnen, så att man däri-

genom åstadkommer förutsättningar för en fördjupning av elevernas insikter på avsedda områden och en så vitt möjligt planmässig övning av deras färdigheter. En sådan planering underlättas, om arbetet i samverkande ämnen samlas kring *gemensamma teman*.

Exempel på teman för planeringen av undervisningen i årskurserna 7—9:

1. Elevernas individuella situation och förutsättningar för arbetet (årskurs 7).
2. Det sociala och ekonomiska livet i närsamhället (årskurs 8).
3. Individuella, sociala och globala framtidsperspektiv (årskurs 9).

Undervisningen i varje årskurs skall inriktas på en samordning av huvudmomenten inom tillvalsämnet. Då så är lämpligt organiseras den inom avgränsade *arbetsområden*, där lärostoffet behandlas i sitt naturliga sammanhang och sålunda utan att spaltas upp på separat undervisning i huvudmomenten. Inom ramen för varje arbetsområde skall alltid frågor av ekonomisk art diskuteras. Således bör i tillämpliga fall individens och familjens ekonomi behandlas liksom även den ekonomiska planeringen för institutioner och företag beröras. I samband därmed övas olika former för redovisning. Behovet av kontakt och service bör även utgöra ett genomgående tema vid allt arbete av detta slag. Utformningen av vissa förslag till arbetsområden framgår av särskilt läroplanssupplement.

En *studieplan* för årskurserna 7—9 enligt ovan angivna temaförslag kan utformas på olika sätt. Självfallet kan andra arbetsområden än de i läroplanssupplementet uppräknade väljas och utformningen av studiegången varierar. I regel bör dock varje arbetsområde behandla momenten individens och grupperns inbördes beroende och samverkan, enskild och offentlig miljö samt varor och tjänster. Valet av arbetsområden och planeringen av studiegången bestäms med hänsyn till bl a lokala förhållanden, planeringen av undervisningen i obligatoriska ämnen samt elevernas insikter och

färdigheter och deras aktuella önskemål. Medverkan från elevernas sida vid planeringen bör förekomma både vid läsårets början och vid lämpliga tillfällen under läsårets gång.

Manuellt arbete skall ingå i varje arbetsområde. I sin helhet bör detta arbete planeras och genomföras dels i form av grundläggande övningar i fråga om rutinemässiga uppgifter, dels i form av tillämpningsövningar inom större sammanhängande arbetsuppgifter. Vid valet av uppgifter för elever i årskurs 7 och för nytilkomna elever i årskurserna 8 och 9 bör särskilt uppmärksammas behovet av att de erhåller en grundläggande färdighetsträning på det kontorstekniska och hushållstekniska området.

Samverkan bör äga rum med de obligatoriska ämnena, främst med samhällsorienterande och naturorienterande ämnen, svenska, matematik, hemkunskap, barnkunskap, slöjd och teckning. Den fördjupning av elevernas insikter i sociala och ekonomiska frågor, som kan komma till stånd genom elevernas iakttagelser och erfarenheter under den praktiska yrkesorienteringen, bör också beaktas. Därutöver bör även möjligheterna till samverkan med tillvalsämnen konst och teknik uppmärksammas. Denna samverkan kan ske genom t ex utbyte av lärare under kortare perioder, gemensam introduktion eller stimulering inom angränsande områden samt gemensamma exkursioner och studiebesök.

Arbetsätt

Med utgångspunkt i ett givet tema eller syfte väljer och planerar lärare och elever arbetsområden och olika former av grundläggande färdighetsträning. Syftet med varje arbetsområde och färdighetsövning bör noga bestämmas för att stimulera elevernas intresse och aktivera dem till självständigt tänkande och handlande. Arbetsuppgifterna bör vara så beskaffade, att de för eleverna in i situationer och problemställningar, som de senare kommer att möta i livet. Ett individualiserande arbetsätt skall eftersträvas. Grupparbete, gemen-

samma diskussioner, diskussioner i mindre grupper och genomgång av vissa avsnitt av lärostoffet i större grupp bör omväxla med enskilt arbete.

Ett *arbetsområde* i ämnet ekonomi omfattar i regel introduktion, planering, en studie- och bearbetningsfas, redovisning, sammanfattning och utvärdering.

Arbetsområdet presenteras genom en *introduktion*, avsedd att stimulera elevernas intresse. I samband med eller efter introduktionen görs i samråd med eleverna en *planering* av arbetsområdet.

Inom varje arbetsområde förekommer *manuellt arbete* och *andra aktivitetsformer* för att träna elevernas färdigheter och ge tillfälle till självständig verksamhet enskilt och i grupp.

Färdighetsträningen avser att upptäcka kontors- och hushållstekniska färdigheter. De förekommer i varierande form och omfattning allt efter arbetsområdes beskaffenhet. Som exempel på kontorstekniska arbeten kan nämnas maskinskrivning, kopiering, duplicering, protokollskrivning, blankettskrivning, registrering och förvaring, maskinräkning, beräkning av kostnader, utförande av kalkyler, utförande av grafiska framställningar, användning av tabeller samt vård av förbrukningsartiklar och maskiner. Exempel på hushållstekniska arbeten är matlagning, näringsberäkning, bakning, dukning, bäddning, inredning, rengöring, tvätt, hemvård, klädvård, användning av tekniska hjälpmedel i hemmet samt vård av förbrukningsartiklar, redskap och maskiner. Studiebesök och jämförande undersökningar skall ingå i undervisningen liksom även situationsspel och exponeringsövningar.

Redovisningar kan göras muntligt eller skriftligt, i grupp eller enskilt. *Sammanfattningar* och *utvärderingar* skall bli en del av eleverna tillfälle att bedöma de resultat som uppnåtts med utgångspunkt i syftet med arbetsområdet.

Lokaler och läromedel

För att tillgodose de skiftande arbetsätt som förekommer i tillvalsämnet ekonomi, måste olika lokaler finnas tillgängliga. Undervisningen kan förläggas till hemkunskapsavdelningen, befintliga lokaler för handelsundervisning och klassrum av traditionell typ.

I anslutning till lokalerna för ekonomiundervisning bör finnas tillgång till grupprum, arbetsrum för lärare och förrådsutrymmen. För de exponeringsövningar som ingår i ämnet bör skolans gemensamma utrymmen kunna utnyttjas såsom korridorer, trappor, elevmatsal, uppehållsrum etc. För dessa krävs speciella anordningar t ex montrar, taklister, väggskenor o d. Förberedelserna till övningarna förutsätts kunna ske i de lokaler, där den övriga ekonomiundervisningen är förlagd.

Vid planering av lokaler för den obligatoriska undervisningen bör hänsyn tas till tillvalsämnets speciella lokalbehov, bli erfordras väsentligt flera vägguttag än normalt, väggtyr med lämplig beklädnad, utrustade med väggskenor, konsoler och hyllor.

Lokalerna för ekonomiundervisning bör ha fullständig AV-utrustning, bli en portabel bandspelare för intervjuer.

Referenslitteratur, tidskrifter, broschyrer samt läromedel även självinstruerande speciellt utformade för varje arbetsområde bör finnas tillgängliga. I skolor som saknar utrustning för handelsundervisning måste kalkyl- och additionsmaskiner liksom övrig kontorsteknisk undervisningsmateriel anskaffas. För utskrift på maskin och duplicering skall skolans "skrivcentral" användas. I övrigt utnyttjas bokrum och läromedelscentral. För övningar i samband med miljöstudier fordras någon form av byggmöbler med tillhörande materiel.

För genomförandet av en del arbetsuppgifter behövs extra förbrukningsmaterial.

Konst

MÅL

Undervisningen i konst har till uppgift att utveckla elevernas förutsättningar att uppleva och förstå olika konstnärliga uttrycksformer. Den skall bereda eleverna tillfälle att ge utlopp för fantasi och skaparlust i för dem meningsfulla enskilda och gemensamma aktiviteter för att efter hand tillägna sig ökad insikt om egna möjligheter att uttrycka sig på konstnärliga områden. Arbetet skall vidare inriktas på att förmedla någon insikt i olika konststarters begreppsmässiga grunder och tidigare utveckling samt ökad medvetenhet om de estetiska värdenas betydelse i individens och samhällets liv. Det skall stimulera till en fortlöpande och aktiv kontakt med kulturell verksamhet i det nutida samhället.

HUVUDMOMENT

Skapande verksamhet och gestaltande utifrån givna förutsättningar med olika uttrycksmedel, såsom bild, ord, ton och rörelse.

Bild och miljö: Bild-, form- och miljöstudium, bild- och föremålsframställning, miljögestaltning.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Undervisningen i tillvalsämnet konst bör i första hand ge eleverna tillfälle att fördjupa insikter och utöka färdigheter, som de tillägnat sig inom olika obligatoriska ämnen, främst svenska, musik, teckning, slöjd, hemkunskap och gymnastik. Den skall vidare ge eleverna möjlighet att specialisera sig inom sådana arbetsområden av estetisk och kommunikativ natur

Litteratur och teater: Studium av texter, efterbildande och fri produktion i tal och skrift, studium av teaterföreställningar, dramatisk framställning.

Musik: Sång och spel, lyssnande, försök till komposition, experimentell gestaltning med användning av olika ljudkällor.

Rörelse: Rörelseteknik, rörelsegestaltning, dans, rörelsekomposition.

Planering: Förberedelser för användning av olika konstnärliga uttrycksmedel dels var för sig, dels i nära samverkan med varandra. Uppläggning av olika arbeten till en början för en orientering inom flera konstnärliga verksamhetsområden, efter hand för en individuell fördjupning inom något område av särskilt intresse för eleven. Val av uttrycksätt och teknik.

Förverkligande: Utförande eller instudering av planerat arbete individuellt eller i grupp. Improvisation och experimentell verksamhet.

Förmedling till åhörare och åskådare: Redogörelser, demonstrationer, uppvisningar, utställningar, föreställningar.

I samband med planering, förverkligande och förmedling: Analys, experiment, diskussion, tolkning, ställningstagande. Redogörelser för intryck och erfarenheter, samtal om utvecklingsmöjligheter. Miljöstudier. Orientering om konstnärliga grundbegrepp och tekniska förfaringssätt samt om aktuella företeelser och tendenser i nutida konstnärlig verksamhet. Studiebesök.

som syns angelägna och lockande för ifrågavarande åldersstadium. Den skall samverka med övrigt arbete i skolan samt med fritidsverksamhet, bildningsverksamhet och annan motsvarande aktivitet utanför skolan.

Arbetet inom ämnet konst skall ledas av en eller — i regel — flera lärare, som tillsammans med eleverna utgör ett arbetslag, vilket i samråd väljer och planerar arbetsområden, genomför och presenterar arbetet samt diskuterar resultaten och ställer dem i relation till företeelser i livet utanför skolan.

Tillvalsämnet konst skiljer sig från skolans närmast motsvarande obligatoriska ämnen därigenom att uttrycks-

medlen rum, rörelse, ord, form, färg, ljud och ljus där kan utnyttjas i friare kombinationer och med olika material, vilket där lättare låter sig göras i en planmässig studiegång än vad som är möjligt med bibehållande av traditionella ämnesgränser.

I arbetet inom tillvalsämnet konst är det naturligt och nödvändigt att eleverna bereds talrika tillfällen till samtal för att öva sig att tolka och bedöma egna och andras arbetsprodukter liksom olika företeelser i konst- och kulturlivet i samhället. Utvecklingen av ett aktivt ställningstagande och en konstruktiv kritik måste därvid vara föremål för oavblätlig uppmärksamhet. Av grundläggande bety-

delse för utvecklingsförloppet är, att eleverna bereds möjlighet att ta mot intryck, samtidigt som de stimuleras att observera egna reaktioner och att i ord uttrycka egna upplevelser. Eleverna leds vidare till att uppmärksamma de samband som föreligger mellan exempelvis avsikt och uttrycksmedel, funktion och form, form och innehåll, material och teknik samt form och dekor. Så småningom uppmärksammas, i den omfattning detta kan ske med hänsyn till elevernas förutsättningar, sådana frågor som smakens föränderlighet, värderingarnas relativitet och mekanismerna bakom värderingarna. Under samtalen utpträder så småningom behovet av ett rikare ordförråd, varför läraren på olika sätt bör stimulera eleverna att gradvis utöka begreppsregistret, bli genom ett självständigt studium av facklitteratur och tidskrifter.

Ytterst syftar dessa samtal och tolkningsförsök till att hos eleverna uppväcka större medvetenhet om egna reaktioner och värderingar, till förståelse för mångfalden av yttringar i den aktuella kulturmiljön, till förståelse för yrkesmannens arbete samt till tolerans mot oliktankande. Undervisningen bör däremot inte gå ut på att låta eleverna lära in traditionella värderingar och expertbedömningar. Inte heller bör läraren söka överföra sina egna personliga värderingar till eleverna.

Lärostoff

Urvalet av lärostoff och aktiviteter skall göras inom de ramar som anges i huvudmomenten. De inledande övningarna avser att träna elevernas uttrycksfärdigheter inom vissa angivna områden, varvid uppmärksamheten framför allt inriktas på de likheter som olika konstnärliga uttrycksformer uppvisar. Efter hand som eleverna tillägnat sig ökad insikt om sina egna förutsättningar, bör de stimuleras att pröva olika kombinationer av uttrycksmedlen bild, föremål, rum, rörelse, rytm, ljud och ord, till en början förutsättningslöst därefter med inriktning på att för varje arbetsuppgift välja den kombination, som bäst svarar mot avsikten med uppgiften.

Bild och föremål. Arbetet med bild och föremål skall omfatta dels framställning av bilder och föremål, dels samtal i avsikt att tolka och estetiskt värdera uttrycket hos egna eller andras bilder och föremål.

Eftersom bildframställning förekommer i skolarbetet i övrigt bör aktiviteterna inom ämnet konst kunna inriktas dels på tids- och utrymmeskrävande tekniker, dels på samverkan mellan ämnets olika moment, tex film och stillbild som element i olika former av scenisk aktivitet, illustrativ eller dekorativ bild i samband med miljögestaltning.

Fria formningsövningar i olika plastiska material bör förekomma ofta, utan att man varje gång ställer krav på att de skall leda fram till färdiga resultat. Eleverna bör dock stimuleras att i de egna försöken urskilja formidéer, som förtjänar att prövas i annat material, i annan skala eller i annat sammanhang. Textila material och tekniker kan i konstämnet framför allt utnyttjas i samband med miljögestaltning av olika slag samt vid dräktkomposition för sceniska aktiviteter.

Fotografering och filmning kan förekomma som en utvidgning av motsvarande moment inom teckningsundervisningen för särskilt intresserade elever.

Diskussioner, korta redogörelser och skisskrivningar i anslutning till vår egen tids bilder bör förekomma i växande omfattning under högstadiet. Bildstudiet bör dels inriktas på en upplevelse av bildens innehåll, dels omfatta iakttagelser av bildens formala kvaliteter. Utvecklingen av elevernas aktiva seende, deras förmåga att förstå den innersta avsikten med en bild och till inlevelse i de mänskliga förhållanden, som bilden uttrycker, är ett av verksamhetens viktigaste mål. Bildstudiet får emellertid inte inskränkas till det unika och subjektiva utan skall även omfatta bilduttryck som förmedlar exempelvis information, nyheter, undervisning, reklam, propaganda, underhållning, anvisningar, varningar och påbud i massmedierna och i den offentliga miljön. I den offentliga och privata mil-

jön bör arkitekturen och tingen omkring oss studeras och diskuteras varvid även hantverks- och industriprodukter av olika slag uppmärksammas.

Föremål och rum. Den reliefartade och slutna skulpturala formen kan lätt upplevas med syn och känsel av varje elev. För många elever är det svårare att upptäcka, att den skulpturala formen även innehåller rums-element. Även härvidlag kan ett laborativt arbetssätt vara till hjälp.

Även relationerna mellan föremålet och den miljö, i vilken det har placerats, bör uppmärksammas. Skolans uppgift är bli att väcka till större medvetenhet om individens möjligheter att själv forma sin privata miljö och till engagemang vid utformningen av de kollektiva miljöerna. De elementära förutsättningarna för en sådan miljösyn ges i de obligatoriska ämnena. I tillvalsämnet konst får man tid att genomföra fördjupande arbetsområden med inslag av miljögestaltning.

En nödvändig förutsättning för en djupare förståelse av miljögestaltningens problem är insikter och erfarenheter om ljusets egenskaper, varför övningar i ljussättning bör förekomma redan i årskurs 7.

En specialgren av miljögestaltningen, som förtjänar att behandlas något mera ingående, är scenografin, som innefattar allt arbete med rums-gestaltning, scenbild, dräkter, maskering, ljus- och ljudsättning i teater, film och television. En förutsättning för att man skall förstå scenografens arbete är att man äger insikt om hur relationerna mellan publik och agerande är beroende av teaterrummets utformning.

Rum och rörelse. Den upplevelse av rummet, som man får i arbetet med skulpturala föremål och genom miljöbyggande av olika slag är huvudsakligen grundad på visuell varseblivning. Vidare är rumsuppfattningen, som är av grundläggande betydelse för den sceniska verksamheten, beroende av att man får uppleva rörelse i rummet. I olika sammanhang bör därför ele-

verna få iakttas och registrera individers och grupper inbördes placering och rörelse i den omgivande miljön. De bör därvid även uppmärksammas på hur rumsupplevelsen och upplevelsen av känslomässiga relationer mellan människor påverkas av faktorer, som kan iakttas i själva rörelsen eller i rörelsens mönster på golvet. Sådana faktorer, som eleverna bör få uppleva genom att experimentera med dem och diskutera dem, är t ex linjer, riktningar, centrering, plan, formation, individernas antal och gruppering samt deras placering och rörelse i förhållande till varandra.

Den fritt skapande dramatiska verksamheten i skolarbetet vidgas och fördjupas genom en studiekurs som med utgångspunkt i upplevelsen av rum och rörelse så småningom kan leda fram till en inriktning antingen på någon dansform, på dramatik, film eller television.

Gymnastikundervisningens härmningsövningar och enkla dramatiserande rörelsemoment kan i konstundervisningen utvecklas till pantomimer och dansinslag med försök att i rörelse härma vardagliga mänskliga förhållanden och händelser. Eleverna bör stimuleras att aktivt studera människors beteenden och rörelsemönster i olika miljöer och verksamheter. Motsvarande och andra aktuella tendenser inom nutida dans bör de få en orientering om genom studiebesök och diskussioner. Uppmärksamhet bör därvid även ägnas andra konstarter, där rörelsen spelar en betydande roll, t ex film, foto och "rörelse i konsten".

Rörelse och rytm. I arbetet med rörelse och rytm samt rörelse och musik bör eleverna få skaffa sig en inblick i det intima samspelet mellan dessa uttrycksmedel. Efter att ha överfört en enkel rytm i rörelse eller en enkel rörelse i rytm kan de få försöka utföra improvisationer och enkla rörelsekompositioner, som kan utvecklas till små danser.

Eleverna bör få studera, hur olika nationers kulturella, sociala och klimatiska förhållanden speglas i för dem karakteristiska rytmer och rörel-

semönster. Genom filmer, studiebesök, läsning av facklitteratur, samtal och diskussioner bör deras uppmärksamhet fästas på olika dansformers teknik och historiska bakgrund samt hur de utvecklas i relation till och är beroende av andra konstarter.

Efter hand inriktas elevernas arbete på en individuell fördjupning inom den dansteknik, som speciellt intresserar var och en av dem.

Rytm och ljud. Vokalt och instrumentalt musicerande kan komma i fråga framför allt i samband med övriga moment. Under perioder av specialisering kan dessutom enskilda elever använda tiden till studier på sitt huvudinstrument, om undervisningslokaler ger möjlighet härtill. Liksom övriga moment syftar verksamheten med ton, klang och rytm inte i första hand till teknisk färdighet i en viss form av utövande utan till upplevelse av och förståelse för mångfalden av yttringar i dagens musikliv. Det är därför angeläget att vidga begreppet ton till att omfatta ljud av alla slag.

Ett aktivt lyssnande med försök till analys bör ingå som ett naturligt led i verksamheten. Liksom eleverna med utgångspunkt i musik själva kan skapa i bild, rörelse och ord, kan de omvänt få söka omtolka rörelser, symboler ur bild samt ord till ljudsekvenser, som de själva åstadkommer med enkla medel.

Rum, rörelse och ord. En utveckling från enkla till mer komplicerade uttrycksövningar är tillämplig även när det gäller att utveckla förmågan att använda det talade ordet. Avspännings- och koncentrationsövningar utgör nödvändiga förutsättningar både för en riktig röstbehandling och för ett ledigt och improviserat tal. Även i andra avseenden kan improvisation med rörelse men utan ord utgöra en förberedelse för fortsatt verksamhet inom dramatik eller filmproduktion. Förmågan att koncentrera handlingen på det dramatiskt väsentliga utvecklas samtidigt som man upptäcker att verkan av en framställning i hög grad förstärks om man iakttar elementära dramatekniska regler.

En angelägen uppgift för tillvals-

ämnet konst är att ge en första inblick i den rika motivvärld som världsdramatiken utgör. Framför allt i årskurs 9 bör eleverna få diskutera och även agera i ett rikt urval av övningsscener. Huvudsyftet med det dramatiska gestaltandet är att det skall utgöra uttrycksmedel för en upplevelse, inte att åstadkomma en föreställning för publik. Det är dock önskvärt, att eleverna någon gång under sin skoltid får uppleva den anspänning och tillfredsställelse som en färdig teaterföreställning inför publik innebär. En annan angelägen uppgift är att underlätta kontakten mellan skolan och teaterverksamheten utanför skolan.

Undervisningen bör avse en efter hand vidgad begreppsbildning och en ökning av ordförrådet, genom att detta tillförs erforderliga termer från olika konstnärliga områden. Samtal och diskussioner, läsning av fack- och skönlitteratur samt aktivt lyssnande och seende utgör aktiviteter som gynnsamt påverkar elevernas utveckling i detta avseende.

Ord och bild i förening används i vidgad omfattning och med allt större effekt i vår tids massmedier: i dagstidningar, tidskrifter, seriemagasin, bildordböcker, ljudfilm och television. I tillvalsämnet konst kan elever med utpräglat intresse för att syssla med illustrativ bild eller med ordvälörer och dubbeltydigheter ges specialuppgifter på temat ord och bild, såsom visualisering av rubriker och betydelseladdade ord, illustration och layout.

Vid samtalen i anslutning till övningarna bör elevernas uppmärksamhet riktas på hur text och bild samordnas med varandra, hur inslagen av suggestion förstärker inläringen eller den påverkan som avses samt hur inslagen av autentiskt stoff underlättar inlevelsen.

Planering och samverkan

Huvudmomenten med tillhörande anvisningar och kommentarer utgör en yttre ram för undervisningen, inom vilken elever och lärare väljer och

strukturerar lärostoff och aktiviteter efter elevernas intresseinriktning och personliga förutsättningar samt lokal- och utrustningsmässiga förhållanden.

Vid behandlingen av olika aktiviteter inom tillvalsämnet konst används här följande termer:

uttrycksövningar som beteckning för individuellt arbete och grupparbete med för alla elever gemensamma uppgifter i allmänhet under lärares ledning och i avsikt att låta eleverna uppleva och pröva nya uttrycksmedel, material och tekniker;

grupparbete som beteckning för aktiviteter med inriktning på uppgifter av mera sammansatt karaktär och med en arbetsfördelning enligt överenskommelse inom arbetslaget;

specialisering som beteckning för individuellt arbete med självvalda uppgifter inom elevens eget intresseområde.

Vid årskursplaneringen kan dessa tre arbetsformer periodläggas på ett sådant sätt, att de steg för steg utvecklar elevernas förmåga att självständigt planera och genomföra ett arbete.

Det grundläggande arbetet skall omfatta *uttrycksövningar* inom samtliga i avsnittet lärostoff beskrivna kategorier. Ämneskonferensen bör dock kunna föreslå en starkare koncentration på vissa uttrycksformer och en mer summarisk behandling av andra. Valet av *arbetsområden för grupparbete eller specialisering* skall göras av lärare och elevgrupp gemensamt.

Det är i regel lämpligt att en större del av höstterminen i årskurs 7 samt några kortare perioder i årskurserna 8 och 9 ägnas åt uttrycksövningar inom ett så brett register som möjligt. I dessa aktiviteter bör i regel varje elev delta för att få tillfälle att pröva sina resurser inom ett brett fält utan att bindas av förutfattade åsikter om sin egen och kamraternas kapacitet.

Efter hand som eleverna visar speciellt intresse för vissa uttrycksformer skall de under senare delen av högstadiet få tillfälle till fördjupning i dessa, dock utan att förlora kontak-

ten med kamraternas arbete och avlägsna sig från syftet med verksamheten. Denna utveckling mot större självständighet bör inte endast omfatta val av arbetsområde utan framför allt inriktas på tillägandet av en ändamålsenlig metod och arbetsdisciplin. Eleven bör sålunda stimuleras att i det egna arbetsresultatet upptäcka kvaliteter eller uppslag, som går att utveckla vidare. Vidare bör en elev, när han är färdig med en uppgift, självständigt kunna välja en ny uppgift eller använda överskottstid till fritt experimenterande.

Mera omfattande arbetsuppgifter bör förekomma vid åtminstone ett par tillfällen varje läsår. Gruppen får då ett gemensamt tema, men varje elev skall självständigt lösa uppgiften i det uttrycksmedel som passar honom eller henne bäst. Några elever väljer bildmässiga, slöjdbetonade lyriska eller musikaliska uttryck, andra åter den dramatiska uttrycksrörelsen och dansen. Vid den gemensamma redovisningen är det lämpligt att samtliga i ämnet undervisande lärare deltar för att medverka vid en så allsidig bedömning som möjligt av de redovisade arbetena. Då arbetet inom tillvalsämnet konst för eleven bör medge en fördjupning och vidgning av studierna inom skolans obligatoriska estetiska ämnen, är det naturligt att en viss samplanering och samverkan äger rum med dessa. Arbetet med uppgifter som rör miljöfrågor och massmedierna bör kunna genomföras i samverkan med samhällskunskap och hemkunskap. Undervisning i belysningsteknik och ljudteknik samt film- och televisionsteknik bör kunna ske i samverkan med fysikundervisningen. För vissa arbetsområden är en samverkan framför allt i introduktions- och redovisningsskedena lämplig med tillvalsämnena ekonomi och teknik. Vidare bör samplanering äga rum vid utformningen av fritt valt arbete.

Schemalaggingen för tillvalsämnet konst bör göras så, att studiebesök i möjligaste mån underlättas. Det är vidare fördelaktigt om samtliga lärare i lärolaget är frikopplade från annan undervisning under någon av de timmar i en viss årskurs, som

verksamheten i ämnet konst pågår, så att framför allt vid introduktion och redovisning av arbetsområden alla i ämnet undervisande lärare samtidigt kan medverka. Om villkoren för tilldelning av resurstimmar är uppfyllda, bör en viss del av dessa timmar fördelas på lärolaget så att under vissa perioder en starkare lärarinsats blir möjlig.

Arbetsätt

Syftet med arbetet i tillvalsämnet konst torde bäst kunna förverkligas om ett *fritt skapande* med improviserade och intuitiva uttryck omväxlar med ett *mera metodiskt övande* av uttrycksfärdigheterna. Lärostoff och aktiviteter inom tillvalsämnet konst organiseras ofta lämpligen i *arbetsområden*. Dessa är i vissa fall av samma typ som i högstadiets orienteringsämnena. För andra arbetsområden bör man tillämpa en modell som mer tar sikte på uttrycksfärdigheter och som ger en bild av hur en fullständig kommunikation mellan producent och konsument av estetiska arbetsprodukter kan fungera. Huvuddelarna i den senare modellen kan beskrivas med rubrikerna planering, förverkligande och förmedling.

Lärare och elever *planerar* tillsammans arbetet med utgångspunkt i ett motiv eller ett tema. En verklighetsupplevelse, en film, ett televisionsprogram, ett musikstycke eller ett litterärt motiv kan ge uppslag för samtal om mål, uttrycksformer, material och verksamhetsformer. Även samverkan med arbetet inom andra ämnen bör diskuteras vid planeringen.

Eleverna skall ha möjlighet att *förverkliga* det valda motivet medelst individuellt eller av gruppen valda uttrycksformer och med utnyttjande av olika material och tekniker för t ex bild- och föremålsframställning eller uttrycksformer som dramatisering, rörelsekonst och musik. En nära samverkan mellan olika konstnärliga medel kommer härvid ofta i fråga. Arbetet kan utföras antingen individuellt eller i grupp. Elevernas egna initiativ och idéer skall tillvaratas och utrymme ges för experimenterande.

Elevernas arbete skall i största möjliga utsträckning vara självständigt. Lärarledd träning i viss teknik bör emellertid förekomma i erforderlig utsträckning. Under arbetets gång kan det vara önskvärt att lärare och elever åter samlas för fortsatt planering och stimulering.

Undervisningen bör medge möjligheter att föra fram resultat av gruppaktiviteter och individuella prestationer till en sådan form, att de lämpar sig för att förmedla till en tänkt eller verklig publik. Syftet med arbetet skall emellertid inte i första hand vara att åstadkomma färdiga konstnärliga produkter, avsedda att förmedlas till publik utanför tillvalsgruppen. De för eleverna betydelsefullaste resultaten av arbetet är de erfarenheter som vunnits och samtalen om dessa inom gruppen. Den gemensamma sammanfattningen, tolkningen och utvärderingen, som ger helhetsbilden av elevernas arbete, ökar förståelsen för andra människors intentioner, verksamheter och uttrycksformer och bidrar därmed till gynnsamma sociala attityder.

Lokaler och läromedel

De många skilda slag av material, tekniker och arbetsätt, som kommer till användning i tillvalsämnet konst, gör att undervisningen måste bedrivas i olika lokaler. Detta gäller i synnerhet under perioder, då man arbetar med uttrycksövningar. Under perioder för grupparbete eller specialisering är det däremot fördelaktigt, om de enskilda eleverna eller elevgrupperna har tillgång till en lokal, i vilken verksamheten kan pågå under ämnets samtliga veckotimmar. Denna lokal kan åtminstone övergångsvis ha en provisorisk karaktär och behöver inte förses med en alltför dyrbar inredning. Den bör dock erbjuda en skyddad uppställningsplats för större föremål, som är under arbete. Eleverna bör också kunna sätta igång med sitt arbete utan att alltför stor del av lektionstiden går åt till omflyttning av utrustning och

material. För färdiga elevarbeten liksom för den ganska utrymmeskrävande utrustningen för sceniska aktiviteter bör om möjligt ett särskilt förrådsutrymme stå till förfogande.

För uttrycksövningarna med rum, rörelse, rytm och ord erfordras en lokal med stor fri golvyta. Lokalen bör om möjligt vara försedd med piano och spegelvägg. I nära anslutning till denna lokal bör finnas utrymmen för omklädning och om möjligt dusch- eller tvättrum.

Lokalerna bör vara väl rustade med AV-hjälpmiddel. Referenslitteratur, tidskrifter samt lätt överskådliga förvaringsmöjligheter för tidningsurklipp och bildmaterial bör finnas tillgängliga.

Lärolagets och elevgruppens sammansättning och intresseinriktning är ytterst avgörande för omfattningen av den undervisningsmateriel som bör anskaffas speciellt för tillvalsämnet konst. Sambruk med andra ämnen och institutioner skall givetvis förekomma då så är praktiskt möjligt. Nedanstående förteckning upptar sådan utrustning som kan anskaffas efterhand och i den utsträckning, som motiveras av arbetslagets val av arbetsområden och av dess årskursplanering.

För arbetet med foto och film: kameror, stativ, exponeringsmätare, belysnings-, laboratorie- och redigeringsutrustning.

För undervisningen i scenografi, liksom för utställningar, redovisningar, föreställningar och miljöbyggande av olika slag: skärmar, plattformar, strålkastare med upphängningsanordningar, motstånd eller transformatorer samt modellscener.

För ljudlaborationer: bandspelare, förstärkare, mikrofoner, högtalare samt utrustning för mixning och omvandling av bandat ljud.

Teknik

MÅL

Undervisningen i teknik har till syfte att ge eleverna en överblick över betydelsefulla tekniska produkter, tjänster och processer i det nutida samhället och därvid förmedla kännedom om valda företeelser som kännetecknar verksamheten inom olika industriella områden. Den skall ge eleverna tillfälle att öva motoriska färdigheter och att utveckla förmågan till analys, planering och konstruktivt arbete samt därigenom skapa förståelse för samhörigheten mellan manuella och intellektuella arbetsfunktioner. Undervisningen skall inriktas på att belysa växelverkan mellan teknik och andra kunskapsfält samt mellan teknisk—industriell verksamhet och andra områden av samhällslivet. Den skall vidare söka förmedla insikt om teknikens betydelse för människornas levnadsförhållanden i vår tid och för den historiska utvecklingen.

HUVUDMOMENT

Teknisk verksamhet av betydelse för våra levnadsförhållanden, dess villkor, grunder, organisation och funktion, till en början med uppdelning på områden, som var för sig hör samman i elevernas erfaren-

hetsvärld, efter hand inom en vidgad ram och med uppdelning enligt andra grunder, exempelvis på tekniska fackområden, branscher inom industrigränar och tekniska arbetsfunktioner.

Planering: Uppfattning och analys av syfte, funktion och konstruktion, avvägning av enskilda och gemensamma arbetsinsatser, angivande av arbetsmoment i sekvenser för att uppnå mest ändamålsenliga resultat, bedömning av behovet av lämpligt material och tjänliga arbetsredskap, bedömning av frågor angående tidsåtgång, kostnader m m.

Manuellt arbete: Tillverkning, montering och annat arbete, utfört på ett genomtänkt sätt både med och utan arbetsinstruktioner samt med rationell användning av verktyg, maskiner och material. Olika sätt för prestationshöjning.

I samband med planering och manuellt arbete: Undersökningar, experiment, konstruktioner, redogörelser för planerat och utfört arbete, användning av ritningar, diagram och andra grafiska framställningar. Studium av industriella arbetsmiljöer särskilt med hänsyn till samspelet mellan människor och mellan företaget och närsamhället. Studium av grundläggande tekniska komponenter och andra viktiga principer för konstruktion och tillverkning. Vård av verktyg, redskap, maskiner, instrument och inventarier. Säkerhetsföreskrifter. Studiebesök.

Utvärdering av arbetsresultat: Sammanställning, diskussion, tolkning, värdering och sammanfattning av iakttagelser och erfarenheter.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Allmänna synpunkter

Undervisningen i tillvalsämnet teknik avser i första hand att ge eleverna en uppfattning om valda metodiska tillvägagångssätt i ett industrialiserat samhälle vid framställning och användning av olika förnödenheter och produkter. Den skall därvid ge eleverna tillfälle att fördjupa och konkretisera sina insikter och att använda och utveckla sina färdigheter, som de tillägnat sig inom de obligatoriska

ämnena, främst inom naturorienterande och samhällsorienterande ämnen, svenska, teckning, matematik, slöjd och hemkunskap. Undervisningen skall i erforderlig utsträckning anknyta till tekniska företeelser och processer, som eleverna möter i skolarbetet och i vardagslivet utanför skolan och som syns angelägna och lockande för ifrågavarande åldersstadium. Den skall vidare samverka med övrigt arbete i skolan samt med fritidsverksamhet, bildningsverksamhet och annan motsvarande aktivitet utanför skolan.

Vid behandlingen av tekniska arbetsprocesser, exempelvis tillverkning, utveckling eller provning av en produkt, bör eleverna i naturliga sam-

manhang få utföra både manuella och intellektuella arbetsuppgifter av olika art och svårighetsgrad. De bör därvid få lära sig inse sambandet mellan uppgifterna samt mellan arbetsprocessen och olika kunskaps- och verksamhetsområden. Arbetsuppgifternas svårighetsgrad anpassas till elevernas förutsättningar, men alla elever bör få en uppfattning om de krav på precision, prestationsförmåga och samverkan som utmärker olika uppgifter i arbetslivet.

Arbetet inom ämnet teknik skall ledas av en eller flera lärare, som tillsammans med eleverna utgör ett arbetslag, vilket i samråd väljer och planerar lärostoff och arbetsuppgifter, genomför arbetet, sammanfattar och

diskuterar arbetsresultaten samt ställer dem i relation till företeelser i livet utanför skolan.

Undervisningen i tillvalsämnet teknik skiljer sig från undervisningen i skolans närmast motsvarande obligatoriska ämnen därigenom att den föra kan planeras och genomföras inom vidare ramar och med större hänsyn till lokala förhållanden. Urvalet av lärostoff och avvägningen mellan allmänt orienterande undervisning och manuellt arbete skall där ske i närmaste anslutning till den förevarande elevgruppens förutsättningar och önskemål.

Lärostoff

Underlaget för undervisningen i teknik utgörs av den moderna industriella teknikens mångskiftande verksamheter och resultat i form av skilda produkter och anläggningar och med dem sammanhängande olikartade arbetsuppgifter. Mångsidigheten ökar snabbt i vårt samhälle på grund av den vittförgrenade växelverkan som äger rum mellan teknik och andra verksamhetsområden och mellan teknik och olika kunskapsområden. Växelverkan förekommer exempelvis med sådana verksamhetsområden som hushåll, livsmedelsförsörjning, medicin, kommunikationer och transport, samhällsbildning och samhällsfunktioner, utbildning och forskning. Den försiggår t ex med sådana kunskapsområden som naturvetenskap och samhällsvetenskap, ekonomi, matematik och estetik.

Grundmaterialet är således mycket omfattande och måste vid undervisningen i tillvalsämnet teknik av naturliga skäl koncentreras till några från industriell och samhällslik synpunkt särskilt betydelsefulla områden, för vilkas behandling skolan skäligen kan få resurser. Undervisningen måste vidare begränsas så, att tillräcklig tid kan anslås för behandling av grunderna för den tekniska verksamheten och deras tillämpning för att underlätta förståelsen av företeelser inom tekniska områden, som inte har kunnat beröras i undervisningen.

Det lärostoff som väljs ut måste enligt elevernas uppfattning tillhöra

nutida tekniska verksamheter och det måste vid behandlingen i undervisningen ge eleverna möjlighet att utöva aktiviteter av både manuell och intellektuell art på olika svårighetsnivåer.

Som kännetecknande för teknisk verksamhet uppfattas i allmänhet materiella, industriellt framställda produkter i form av exempelvis maskiner, byggnader och konstruktioner, apparater och instrument, elektrisk utrustning, metaller, cement, kemikalier, plaster m m samt anläggningar, uppbyggda av dessa produkter eller i dem ingående komponenter. Till teknisk verksamhet räknas vidare icke-materiella produkter såsom tjänster och processer, som utförs med hjälp av teknisk utrustning. Exempel på tekniska tjänster är transporter och distribution, kommunikationer, databehandling, belysning, mekaniserad trafikstyrning, registrering och återgivande av bild och ljud. Exempel på tekniska processer är vatten- och avloppsrening, tvätt, smältning, uppvärmning och kylning, fuktning och torkning och en hel rad produktionsprocesser. Dessa senare kännetecknas av en planerad och på gynnsammast möjliga resultat inriktad användning av arbetskraft, kunnande, kapital och teknisk utrustning för framställning av alla slags produkter, oavsett om dessa anses vara tekniska eller icke-tekniska.

En koncentration av undervisningen kring produkter, tjänster och processer inom några från teknisk och samhällslik synpunkt mera betydelsefulla områden kan med användning av lämpliga undervisningsmetoder leda till en överblick över tekniken i vårt land endast under förutsättning att eleverna på olika sätt får en uppfattning om enheten i mångfalden, genom att man i undervisningen framhäver gemensamma principer i den tekniska verksamheten. Eleverna bör därför kunna förstå efter vilka grunder lärostoffet valts och grupperats.

För att förstå en klassifikationsprincip måste man besitta en viss överblick över fakta och insikter på det område som skall systematiseras. Svårigheterna att få eleverna att för-

stå grunden för lärostoffets uppordnande ökas på grund av att man inom det tekniska området tillämpar många olika uppdelningsgrunder. Man indelar industriföretag exempelvis med hänsyn till ämnesområde, bransch, tillverkningsprocessens art och avsnittsgrupperade belägenhet inom eller utom vårt eget land. Varje sådan indelingsgrund fyller ett bestämt praktiskt behov.

För undervisningen i teknik på grundskolans högstadium är det av betydelse, att eleverna utan andra förkunskaper än de som de fått i skolan och under fritiden, kan uppfatta lärostoffets uppdelning som meningsfull. Man måste därför till en början bygga på deras kunskaper om tekniska produkter och arbetssätt, som de förvärvat i synnerhet i hemmet, i skolan, under fritiden och genom praktisk yrkesorientering i hemorten. En första uppdelning av dessa för eleverna kända tekniska produkter, t ex i bostaden, för transporter och kommunikationer, beklädnadsartiklar, livsmedel, maskiner och verktyg som används i undervisningen och på besökta arbetsplatser, mopeden och kameran m m kan utgöra en lämplig inkörsport för undervisningen.

När eleverna efter någon tid fått bättre inblick i teknisk verksamhet och fått någon vana att kritiskt granska, bör man ta upp frågan om möjligheten och lämpligheten att använda andra systematiseringsprinciper. Olika klassifikationsövningar är ägnade att utveckla elevernas analyserande förmåga och kan väcka deras intresse för att skaffa sig en bättre överblick över olika företeelser inom det tekniska området: växelverkan med samhällsutvecklingen och med andra kunskapsområden och arbetsförhållandena inom olika industrigrenar. Ett sådant sökande efter gemensamma principer för systematisering inom teknikens mångskiftande område bör hos många elever kunna öka studieintresset och främja utvecklingen av ett metodiskt tänkesätt.

Undervisningen i tillvalsämnet teknik bör låta eleverna genom eget arbete erfara, att det gemensamma och

väsentliga för all teknik är ett mål- inriktat arbetssätt, en rationell organi- sation av verksamheten, en långt gå- ende samverkan med andra kun- skapsområden och en ständigt på- gående växelverkan mellan teknikens utveckling och samhällsutvecklingen.

Planering och samverkan

Huvudmomenten i ämnet med tillhö- rande anvisningar och kommentarer anger undervisningens yttre ram, inom vilken lärare och elever väljer lärostoff och aktiviteter med hänsyn till elevernas intresseinriktning och förutsättningar, tillgängliga lokaler och befintlig utrustning. Planeringen av undervisningen samordnas så långt det är möjligt med planeringen i obligatoriska ämnen, så att man därigenom åstadkommer förutsätt- ningar för en fördjupning av elever- nas insikter på avsedda områden och en så vitt möjligt planmässig övning av deras färdigheter. En sådan pla- nering underlättas, om arbetet i sam- verkande ämnen samlas kring *ge- mensamma teman*.

Exempel på teman för planeringen av undervisningen i årskurserna 7— 9:

1. Elevernas individuella situation och förutsättningar för arbetet (årskurs 7).
2. Det industriella företaget: valda arbetsuppgifter och samspelet med närsamhället (årskurs 8).
3. Människan och tekniken (årskurs 9).

Undervisningen i varje årskurs skall inriktas på en samordning av huvud- momenten inom tillvalsämnet. Då så är lämpligt organiseras den inom av- gränsade *arbetsområden*, som elever- na kan överblicka och till väsentlig del bearbeta på egen hand. Dessa arbetsområden byggs upp kring en teknisk produkt (exempel: teknisk ut- rustning i hemmet och skolan, från fritidsverksamheten och besökta ar- betsplatser), en teknisk tjänst (exem- pel: kommunikation, livsmedelsdistri-

bution, transportväsende) eller en teknisk process (exempel: vattenren- ning, glassmältning, tvättprocessen). I varje arbetsområde skall ingå någon eller några *tekniska arbetsuppgifter* (exempel: bearbetning, montering, felsökning, reparation, provning, konstruktionsövningar, utförande och användning av skisser och ritningar, diagram och tabeller). I undervis- ningen skall därutöver ingå *grundläggande övning av enskilda manuella arbetsmoment* inom sådana uppgif- ter. Utformningen av vissa förslag till arbetsområden och tekniska arbets- uppgifter framgår av läroplanssupple- ment i tillvalsämnet teknik.

En *studieplan* för årskurserna 7—9 enligt ovan angivna temaförslag kan utformas på olika sätt. Självfallet kan andra arbetsområden och andra tek- niska arbetsuppgifter än de i läro- planssupplementet uppräknade väljas och utformningen av studiegången varierar. Ett riktmärke vid planering- en bör vara, att alla huvudmoment blir tillgodosedda under de tre åren. Varje huvudmoment behöver emeller- tid inte planeras för lika ingående studium av alla elever. Vissa elever kan få fördjupa sig inom områden som andra lär känna endast genom introduktioner eller redovisningar med åtföljande diskussioner. Valet av ar- betsområden och planeringen av stu- diegången bestäms med hänsyn till elevernas intresseinriktning och all- männa mognad samt till deras insik- ter och färdigheter. Olika omständig- heter i den aktuella skolsituationen, t ex tillvalsgruppens storlek och lo- kalernas utformning och utrustning, måste också beaktas. Planeringen be- stäms vidare av behovet av att ele- verna tillägnar sig vissa basfärdighe- ter och kunskaper om vissa grund- läggande företeelser och begrepp inom ämnet och av kravet på sam- verkan med andra ämnen och med den praktiska yrkesorienteringen. Medverkan från elevernas sida vid planeringen bör förekomma både vid läsårets början och vid lämpliga till- fällen under läsårets gång.

Lärostoffet kan enligt det förelig- gande förslaget till studiegång grup- peras i tekniska produkter (1), in-

dustriella företag (2) och människan och tekniken (3).

1. *Tekniska produkter*. Behandlingen av enstaka tekniska produkter kan omfatta undersökning av verk- ningssättet, uppbyggnaden och stu- diet av eventuella komponenters funktionella samverkan, undersökning av produktens egenskaper och an- vändningssätt, genomgång av kon- struktionsätt och tillverkningsmetod. I denna behandling kan ingå exempel- vis demontering, montering, justering av funktionen, tillverkning, respektive justering av enstaka detaljer för ut- byte, uppgörande av plan för syste- matisk provning och redovisning av observationer, diskussion av kon- struktionsarbetet samt tillverknings- planläggning med information om maskiner och verktyg. I behandling- en kan vidare ingå systematisk pla- nering av manuella arbetsmoment med genomtänkt val av verktyg och maskiner, användning av för tekniskt arbete behövlig information ur rit- ningar, måttuppgifter, materialbe- skrivningar och kostnadsberäkningar.

2. *Industriella företag*. Vid studiet av ett industriellt företag kan man be- handla exempelvis företagets produk- ter och arbetsprocessens uppdelning på arbetsmoment av skilda slag, ar- betsmomentens samordning samt principer för företagets arbetssätt. De arbetsmoment som ovan angivits un- der punkt 1 kan därvid komma till utförande och samordnas till arbets- processer. Vidare studeras företaget som social miljö och företagets sam- spel med närsamhället.

3. *Människan och tekniken*. Behand- lingen av temat människan och tekni- ken bör belysa några för eleverna väsentliga förhållanden. Som exempel kan nämnas teknikens inverkan på deras levnadsförhållanden, arbets- möjligheter av olika slag inom tek- nisk verksamhet, teknikens inverkan på samhället och möjligheten att sty- ra teknikens utveckling, framför allt i fråga om teknikens inverkan på ele- vernas egen miljö. Vidare uppmärk- sammad teknikens förutsättningar att

medverka vid lösningen av aktuella allmänna problem. Självfallet måste elevernas förutsättningar att behandla dessa invecklade frågor bedömas från fall till fall. Som en introduktion är det ofta lämpligt att studera något förenklade förhållanden under historisk tid. Till studierna hör olika manuella och studietekniska verksamheter, såsom modellkonstruktioner, laborationer och fältundersökningar.

Manuellt arbete skall ingå i varje arbetsområde. Det avser att bibringa eleverna vissa grundläggande färdigheter i industriell arbetsteknik och någon kännedom om verktyg och maskiner samt deras användning. I sin helhet bör detta arbete planeras och genomföras dels i form av grundläggande övning av enskilda manuella arbetsmoment, dels i form av tillämpningsövningar inom större sammanhängande tekniska arbetsuppgifter. Vid valet av uppgifter för elever i årskurs 7 och för nytilkomna elever i årskurserna 8 och 9 bör särskilt uppmärksammas behovet av att de erhåller erforderliga grundläggande kunskaper och färdigheter.

Samverkan bör äga rum med de obligatoriska ämnena, främst med naturorienterande och samhällsorienterande ämnen, svenska, matematik, hemkunskap, slöjd och teckning. Den fördjupning av elevernas insikter i tekniska frågor, som kan komma till stånd genom elevernas iakttagelser och erfarenheter under den praktiska yrkesorienteringen, bör också beaktas. Därutöver bör även möjligheterna till samverkan med tillvalsämnen konst och ekonomi uppmärksammas. Denna samverkan kan ske genom tex gemensamma arbetsområden eller gemensam introduktion eller stimulering inom angränsande områden, utbyte av lärare under kortare perioder och gemensamma studiebesök.

Arbetsätt

Med utgångspunkt i ett givet tema eller syfte väljer och planerar lärare och elever arbetsområden och olika former av manuellt arbete. Syftet med varje arbetsområde och färdig-

hetsövning bör noga bestämmas för att stimulera elevernas intresse och aktivera dem till självständigt tänkande och handlande. Arbetsuppgifterna bör vara så beskaffade, att de så vitt möjligt framstår för eleverna som reella arbetssituationer och problemställningar. Ett individualiserande arbetsätt skall eftersträvas. Grupparbete, gemensamma diskussioner, diskussioner i mindre grupper och genomgång av vissa avsnitt av lärostoffet i större grupper bör omväxla med enskilt arbete.

Ett arbetsområde i ämnet teknik omfattar i regel introduktion, planering, en studie- och bearbetningsfas, redovisning, sammanfattning och värdering.

Arbetsområdet presenteras genom en *introduktion*, avsedd att stimulera elevernas intresse. I samband med eller efter introduktionen görs i samråd med eleverna en *planering* av arbetsområdet.

Inom varje arbetsområde förekommer *manuellt arbete* och *andra aktivitetsformer* för att träna elevernas färdigheter och ge tillfälle till självständigt studium enskilt och i grupp.

Redovisningar kan göras muntligt eller skriftligt, i grupp eller enskilt. *Sammanfattningar* och *utvärderingar* skall bli ge eleverna tillfälle att bedöma de resultat som uppnåtts med utgångspunkt i syftet med arbetsområdet.

Lokaler och läromedel

Undervisningen i teknik förläggs till en institution av skolverkstadskaraktär enligt SÖ:s typritningar och utrustningslistor. Det bör finnas möjlighet att utnyttja viss utrustning från lokaler för undervisning i naturorienterande ämnen, slöjd och hemkunskap. För enstaka arbetsuppgifter med större behov av utrustning bör samverkan kunna ske med närbelägen gymnasial skola med yrkesutbildning.

För att undervisningen skall kunna bedrivas i så nära överensstämmelse som möjligt med förhållandena ute i arbetslivet erfordras riklig tillgång till referenslitteratur, såväl böcker

som tidskrifter, samt broschyrer och kataloger. Dessutom krävs god tillgång till åskådningmateriel, lärar- och elevhandledningar, programmerade läromedel för begränsade tekniska arbetsuppgifter, AV-hjälpmedel och ritmaterial samt sådan utrustning, som möjliggör laborativt arbete, tillverknings-, monterings- och reparationsarbeten och andra manuella verksamheter.

MÅL

Undervisningen i finska skall avse de grundläggande färdigheterna att lyssna, se och tala, läsa och skriva. Varje elev skall utveckla sin förmåga att förstå och ta ställning till vad han hör, ser och läser samt att uttrycka sig enkelt och klart i tal och skrift.

Undervisningen bör stimulera elevernas läslust, väcka deras intresse för finsk litteratur och odla deras sinne för språket. Genom läsning av litteratur, som svarar mot deras utvecklingsnivå, bör eleverna få stifta bekantskap med några betydande författare, huvudsakligen från senare tid. Undervisningen bör vidare uppmuntra dem till självständig och skapande språklig verksamhet och väcka deras intresse för modersmålet och lust att vårda det.

HUVUDMOMENT

Tala. Fria samtal i anslutning till elevernas upplevelser och iakttagelser, till aktuella händelser och läsning i skilda ämnen. Enkla diskussioner.

Övning att ge uttryck åt upplevelser och iakttagelser, t ex genom att berätta, beskriva, referera och redogöra.

Övning att uppträda i vardagslivets talsituationer. Enkla intervjuer.

Fri skapande dramatisk verksamhet. Dramatik som förmedlare av upplevelse.

Övning att lyssna aktivt.

Tal- och röstvård.

Läsa. Läsinlärning, lästräning och studieteknik: Högläsning och tyst läsning, med handledning, enskilt och i grupper, i syfte att lära eleverna läsa sitt modersmål med god teknik och innehållsuppfattning. Efter hand studium av texter av olika slag, bl a i syfte att finna fakta, uppfatta det väsentliga, förstå tankegången och kritiskt granska det lästa. Tolkning av bilder, tabeller och diagram. Övning att hitta i böcker och i studiesyfte utnyttja en boksamling, bl a ordböcker och uppslagsverk, samt tidningar och tidskrifter.

Finska 215

Maskinskrivning 218

Upplevelseläsning under lärarens ledning i syfte att utveckla elevernas läsintresse. Fri läsning, med individuell rådgivning, efter elevernas val.

Förberedd uppläsning, gärna med inslag av tal, kör, sång och spel.

I sin litteraturläsning bör eleverna få stifta bekantskap med några betydande författare, huvudsakligen från modern tid.

Stillbild, film och television som förmedlare av upplevelse och information.

Skriva. Fritt skriftligt berättande. Personliga brev.

Enkla beskrivningar, redogörelser, sammandrag och anteckningar, huvudsakligen i anslutning till undervisningen i övrigt.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER*)

Allmänna synpunkter

Undervisningen i finska skall vara utformad som undervisning i ett modersmål, inte som nybörjarundervisning i ett främmande språk.

Finsktalande elever, som undervisas på lågstadiet i den svenska skolan, har i regel lärt sig läsa och skriva på svenska. Detta förhållande medför, att de efter flera års skolgång inte kan läsa och skriva sitt modersmål, även om de förstår och kan tala det. För sådana elever, oavsett på vilket skolstadium de befinner sig, bör undervisningen i finska börja med en grundläggande läs- och skrivinläring. Den muntliga framställningen i dess olika former får dock inte eftersättas.

Undervisningen i finska bör utformas som övningar att se, lyssna och tala. Samverkan mellan elevens lära-

*) Anvisningarna gäller i tillämpliga delar även den undervisning i andra minoriteters språk än finska, som får anordnas enligt allmänna bestämmelser till timplanen, p 16 (s 111).

Språkiakttagelser och övningar. Ordförklaringar och övningar i syfte att berika ordförrådet, variera och precisera uttrycks sättet samt att ge fyllighet, livfullhet och sammanhang åt muntlig och skriftlig framställning.

Övning att lära in stavningen av allmänt brukade ord med särskild hänsyn till det ordförråd eleverna själva använder.

I lämpliga sammanhang och vid behov iakttagelser och övning i form- och satslära.

Iakttagelser rörande skillnaden mellan vårdat och ovårdat språk i tal och skrift.

Övningar för att stärka känslan för språkbruk och stil. Notiser om språkets liv och utveckling.

re i andra ämnen är därvid nödvändig, så att samtalsundervisningen på modersmålet verkligen blir ett stöd för eleven i det övriga skolarbetet genom att syfta till att utveckla begreppen och underlätta förståelsen för allt det nya som eleven möter i den nya skolmiljön. Egentlig läs- och skrivträning på modersmålet bör emellertid uppskjutas, tills den svenska läsinläringen är grundlagd.

Tala

Syftet med undervisningen i finska är att eleverna skall beredas möjlighet att bevara och utveckla sitt modersmål. Riktningen för talövningarna måste därför på alla stadier vara, att varje elev skall nå så långt som möjligt i förmåga att behärska olika talsituationer och att framlägga sina tankar med reda och sammanhang, med tydligt uttal och i en lämplig språkform.

Elevernas förmåga att tala hänger intimt samman med deras mognad och miljö. Inom en och samma grupp eller klass kommer därför eleverna alltid att befinna sig på mycket olika färdighetsnivåer. För att åstadkomma naturliga talsituationer är det viktigt att läraren fångar upp sådant som direkt intresserar eleverna, inte minst i syfte att under otvungna samtal förmå de mera tystlåtna och självkritiska eleverna att spontant yttra sig.

På lågstadiet bör *fria samtal* mellan elever och lärare få stort utrymme. Samtalen är ett viktigt medel för begrepps bildningen och för att öka ordförrådet.

Eleverna bör under hela skoltiden tränas att *lyssna* och se aktivt samt uppmuntras att inhämta vetande genom iakttagelser och *frågor*. Övningarna i att lyssna, se och tala bör om möjligt inte lösryckas ur ett naturligt sammanhang. Redan på ett tidigt stadium kan eleverna i förväg inriktas på att uppmärksamma vissa fakta och göra korta *anteckningar* som stöd för muntligt och skriftligt återberättande.

Ett avspänt uppträdande i vardagslivets talsituationer är en oundgänglig färdighet, som eleverna bör få träna under hela skoltiden. Att på ett naturligt sätt ställa frågor och göra *intervjuer* är färdigheter som också måste utvecklas. Eleverna bör stimuleras att *berätta* och ledas att utveckla sin berättarförmåga. De skall vidare, utifrån egna uppslag och de situationer som erbjuder sig i skolarbetet, beredas övning i olika slag av *förberedda anföranden*.

Eleverna skall under hela skoltiden beredas möjlighet att aktivt medverka i för åldersstadiet lämpliga former av *dramatisk verksamhet*. Ett gemensamt valt tema kan uttryckas på olika sätt av skilda grupper och individer. Det är därför ofta lämpligt att dramatisering sker i samverkan med andra uttrycksformer, såsom

ton-, bild-, form- och rörelsegestaltning.

Läsa

Undervisningen i läsning har som främsta syfte att ge eleverna så goda förutsättningar som möjligt att på modersmålet läsa texter som tillgodoser deras behov av upplevelse och information. Det är inte tillräckligt att de har teknisk avläsningsfärdighet, utan de måste även ur texter och bilder kunna uppfatta en tanke, ett faktum, ett ärende.

Läsundervisningen bör byggas upp kontinuerligt och så att läsprogrammet efter hand blir allt rikare differentierat. För läraren betyder ett kontinuerligt program för läsundervisningen bl a:

att ge eleverna läsmaterial efter deras förutsättningar, behov och intressen;

att via mångsidig lästräning i naturliga sammanhang uppöva elevernas förmåga att använda läsning som en arbetsteknik och därvid öva olika former av tyst läsning och högläsning; att bevara elevernas positiva inställning till läsning och via barn- och ungdomsboken utveckla deras intresse för självständig läsning av mer krävande litteratur.

Det är naturligt att eleverna i samband med lästräning av olika slag undan för undan vänjs att själva söka rätt på behövlig litteratur.

Lästräningen ger ett rikt stoff för övning i muntlig framställning, t ex fria samtal, enkla diskussioner, återberättande, korta anföranden och dramatisk framställning. Läsningen kan också leda till olika slag av skrivning och språkiakttagelser. God träning i att lyssna kan eleverna få vid förberedd uppläsning.

Läsning av renodlad *sakprosa* avser huvudsakligen att inhämta fakta, förstå en tankegång och dra slutsatser av det lästa. Vid informationsläsning krävs god tillgång på lämpliga läromedel, t ex textböcker i samhälls- och naturorienterande ämnen, uppslagsböcker samt tidningar och tid-

skrifter, bildserier och ljudupptagningar. Det är väsentligt att urvalet av läromedel anpassas efter elevernas utveckling, behov och intressen. Samråd med elevens övriga lärare är värdefullt vid val av läsmaterial på modersmålet, så att en anknytning till skolarbetet inom olika ämnen kan ske.

Väsentligt är att eleverna får många tillfällen att uppleva *fiktionslitteratur*, skriven för barn, ungdom och vuxna. Denna läsning bör syfta till att positivt påverka deras läslust. Texterna bör vara sådana att de blir förstådda utan ingående kommentarer. Elevernas läslust hämmas om de påtvingas litteratur som de inte är mogna för eller intresserade av.

Stor omsorg bör ägnas åt att uppmuntra elevernas *fria val vid läsning och boklån*. Den fria läsningen är en vinst för skolarbetet och kan berika elevernas fritid under och efter skoltiden. Eleverna bör därför även ges tid till att läsa tyst efter fritt val.

I skolans boksamlingar bör ingå ett allsidigt urval texter på elevernas modersmål. Samverkan med kommunbibliotek är värdefull när det gäller att förse eleverna med läsmaterial, anpassat efter ålder och intresse. Eleverna bör vänjas att besöka bibliotek och lära sig hitta i en större boksamling.

Skriva

Riktpunkten för arbetet med skrivning bör vara att eleverna lär sig att uttrycka sig i en enkel och klar framställning, som är korrekt i fråga om språk och stavning, överskådligt uppställd och skriven med tydlig handstil.

En stor del av elevernas skriftliga framställning bör utgöras av sådan mer eller mindre bunden skrivning vilken är en väsentlig del av det allmänna studiearbetet, såsom anteckningar och enkla beskrivningar, senare även referat och sammandrag. Personliga brev och vanliga praktiska skrivelser bör förekomma.

För lågstadiets elever är det fria skriftliga berättandet den naturliga uttrycksformen.

Språkiakttagelser och övningar

Viktigt är att eleverna successivt ökar sitt *ordförråd*, lär sig precisera och variera sitt *uttryckssätt* och att även *stava* allmänt förekommande ord och att de skaffar sig allt säkrare kännedom om *språkets byggnad* och om *vedertaget språkbruk*.

Att vidga elevernas ordförråd hör till de främsta uppgifterna i skolarbetet. Ordkunskapen knyts naturligt till arbetet med att lyssna och se, tala, läsa och skriva. På alla stadier skall läraren utnyttja alla naturliga situationer i samband med samtal, bildstudium, läsning och skrivning för att utveckla elevernas begreppsbyggnad. Det är dock viktigt att ordstudiet inte leder uppmärksamheten från den upplevelse och information som materialet avser att förmedla. Målet skall vara, att eleverna själva uppmärksammar för dem nya ord och uttryck och tar reda på deras betydelse. Eleverna bör vänjas att utnyttja ordlista.

Undervisningen i rättstavning syftar till att successivt lära eleverna att rätt stava i tal och skrift allmänt förekommande ord med särskilt beaktande av deras eget vid skrivning använda ordförråd. Övning i detta syfte bör i lämpliga sammanhang ansluta till såväl muntlig som skriftlig framställning och till läsning och ingå som ett naturligt led i allmän ordkunskap och språklära.

Övningarna i språklära bör vara varierande (analyserings- och struktureringsövningar) och gälla språket i funktion; de bör inte vara för omfattande och skall inriktas på den praktiska nyttan.

Språkets liv och förändring studeras i lämpliga sammanhang. Eleverna bör göras medvetna om riksspråket och dess regionala skiftningar, om dialekter och gruppspråk av olika slag, om växelspelet mellan språkarterna samt om språket som social faktor.

Maskinskrivning

med tillhörande hjälpmedel på ett rationellt sätt för enskilt bruk och för fortsatt utbildning.

MÅL

Undervisningen i maskinskrivning skall syfta till att vidmakthålla och utveckla elevernas färdighet i maskinskrivning och därvid använda skrivmaskinen

ANVISNINGAR

OCH

KOMMENTARER

Grundläggande och fortsatt undervisning

Grundläggande undervisning i maskinskrivning kan meddelas inom fritt valt arbete i årskurserna 7, 8 och 9 och i andra hand inom tillvalsämnet ekonomi i årskurs 7. Den grundläggande undervisningen bör omfatta 2 veckotimmar för eleverna i en årskurs. Om lärostoff, arbetsätt och läromedel i denna undervisning lämnas vissa anvisningar nedan.

Fortsatt undervisning i maskinskrivning kan meddelas i årskurserna 8 och 9, huvudsakligen för elever som tidigare erhållit grundläggande undervisning. För sådan fortsatt undervisning disponerar skolan 1 lärarveckotimme per klass. Även inom fritt valt arbete och inom tillvalsämnet ekonomi kan meddelas fortsatt undervisning. Mål och huvudmoment för fortsatt undervisning anges ovan. Anvisningar och kommentarer för denna undervisning ingår i särskilt supplement.

Syfte och lärostoff

Den grundläggande undervisningen i maskinskrivning syftar till att lära eleverna skriva maskin med korrekt fingersättning, att lära dem använda skrivmaskinen på ett rationellt sätt för eget bruk och för fortsatt ut-

bildning och att allmänt taget grundlägga goda arbetsvanor vid skrivningen.

Innehållet i undervisningen bör i stort sett omfatta följande: Skrivmaskinens funktion och skötsel. Arbetsställning. Anslags- och avspänningsövningar. Övningsord och löpande text med allmänt innehåll. Siffror och de vanligast förekommande tecknen. Rubrikskrivning. Enkla uppställningar med användande av tabulator. Radering.

Arbetsätt

För att eleverna självständigt skall kunna utföra tydliga och korrekta anteckningar, utskrifter och avskrifter i anslutning till det övriga skolarbetet och i andra sammanhang är det viktigt, att de redan i den grundläggande utbildningen får lära sig att behandla maskiner och papper på rätt sätt. Undervisningen bör vidare vara så beskaffad, att eleven utan alltför tidsödande repetition kan bygga vidare på den i fortsatt utbildning.

Angeläget är att man på nybörjarstadiet kontinuerligt kontrollerar fingersättning, anslagsteknik, arbetsställning och arbetsteknik. För elever med handikapp bör föreslås den fingersättning och arbetsställning som passar den enskilde individen bäst.

För att eleverna så tidigt som möjligt skall kunna skriva språkligt korrekta meningar, bör stora bokstäver övas på ett tidigt stadium i lärogården. Säkerhet i skrivningen är ett primärt syfte, vilket medför, att snabbhetsövningar bör förekomma sparsamt, lämpligen då i form av

HUVUDMOMENT

Årskurs 8 och 9

Arbetsställning. Skrivning av löpande text. Raderings- och rättningsövningar. Uppställningsövningar. Duplicering. Utskrift efter handskrivna manuskript.

enkla och korta drillövningar. Regelbundna uppmjukningsövningar och avspänningsövningar bör läggas in i lärogården.

Varje arbetspass bör i regel inledas med en kort gemensam instruktion, som efterföljs av tillämpningsövningar inom inlärningsmomentets ram. Den efter hand allt nödvändigare individualiseringen bör tillgodoses med hjälp av lämpliga överkursuppgifter i anslutning dels till elevernas skolarbete, dels till deras intressen och sysselsättningar utom skolan.

Läromedel

För undervisningen behövs moderna skrivmaskiner, ändamålsenliga bord och stolar. För att underlätta en riktig arbetsställning och som hjälp för synsvaga elever bör arbetsplatsen vara utrustad med koncepthållare. Planscher och förebilder, som används i undervisningen, bör utformas så att de är stimulerande och har god teknisk kvalitet.

Inlärningsmaterialet bör innehålla för stadiet lämpliga avskrivningsuppgifter, som bör omväxla med självständiga uppställningsövningar av enkelt slag. Med hjälp av ljudbandsinstruktioner kan man i många sammanhang underlätta en individualisering av undervisningen.

Arbetsprojektorn är ett bra hjälpmedel i undervisningen. Med dess hjälp kan man på ett enkelt och tydligt sätt presentera maskinens olika delar och arbetsuppgifter av skilda slag.

Fritt valt arbete

RIKTLINJER

Det fritt valda arbetet syftar till att ge eleverna möjlighet att inom skolans ram — vid sidan av arbetet i obligatoriska ämnen och tillvalsämnen — ytterligare odla sina intressen i samband med utvecklingsfrämjande aktiviteter. Det bör utformas så att det engagerar eleverna för verksamheten i skolan och samhället. Det fritt valda arbetet skall vidare vidga elevernas gemenskap utöver den egna klassen och årskursen.

Skolstyrelserna har att — efter samråd med elever och skolans personal — utforma det fritt valda arbetet. Därvid skall beaktas att detta får en klar anknytning till elevernas intressen och inte utformas så att synpunkter rörande valets betydelse för framtida studie- och yrkesambitioner får avgörande inflytande. Det fritt valda arbetet får således inte användas för att utöka den tid som i timplanen anslås till obligatoriska ämnen eller tillvalsämnen.

ANVISNINGAR OCH KOMMENTARER

Syfte och förutsättningar

Fritt valt arbete ingår som ett led i skolans åtgärder för att främja elevernas personlighetsutveckling och för att medverka till ökad trivsel och goda arbetsförhållanden i skolan. Verksamheten bör på ett konkret sätt bidra till att elevernas fritid får ett utvecklande och värdefullt innehåll och till att föra dem in i när-samhällets kulturaktiviteter. Den bör sålunda kunna stimulera eleverna till sådana former av fritidsverksamhet som exempelvis friluftsliv, idrott och gymnastik, sång och musik, teckning och målning, slöjd och annat manuellt arbete samt fri hobbyverksamhet av annat värdefullt slag. Den bör vidare kunna föra dem i kontakt med förenings- och bildningsverksamhet utom skolan och stimulera dem till aktivitet och engage-

mang i samhälleligt och ideellt arbete.

Skolstyrelsen har att efter samråd med eleverna och skolans personal tillse att denna inriktning förverkligas. I samband därmed blir särskilt förankringen i elevernas önskemål och slutliga val av stor betydelse. Inför valsituationerna bör eleverna få framföra sina önskemål om önskade aktiviteter och också erhålla kännedom om tillgängliga resurser för undervisningen i fråga. Därefter bör de få delta i överläggningar om nödvändig anpassning av de uttalade önskemålen till de givna realiteterna. Detta bör exempelvis ge anledning till konkreta samtal och beslut i fråga om antal aktiviteter, gruppernas storlek, behovet av handledning och anknytningar till fritids- och studieverksamhet utom skolan. Dessa överläggningar bör i regel äga rum under senare delen av vårterminen före vederbörande verksamhetsår.

Planering

Fritt valt arbete bör organiseras och ledas på ett sådant sätt, att de yttre

formerna inte onödigtvis förhindrar en anpassning av verksamheten till efter hand ändrade förhållanden, exempelvis ändrade önskemål från elevernas sida, handledarbyten och förändringar i gruppernas sammansättning. Schemalaggningen bör göras med hänsyn till behovet av längre sammanhängande arbetspass, tillgången på lämpliga lokaler i eller utom skolan, förekommande skolskjutsar och anknytningen till fritidsaktiviteter i närsamhället.

Samverkan bör på lämpligt sätt ordnas med olika kommunala organ och fristående föreningar som har erfarenhet av praktiskt ungdomsarbete, t ex fritidsnämnder, ungdomsstyrelser, idrotts- och friluftsstyrelser, kulturnämnder, barnavårdsorgan, ungdomsorganisationer och andra ideella föreningar. Denna samverkan bör även vara inriktad på elevernas fortsatta frivilliga studie- eller hobbyverksamhet efter skoltidens slut.

Vid planeringen är valet av handledande personal mycket betydelsefullt. För handledande uppgifter bör väljas personer som är kunniga

inom sitt område och lämpliga att handleda ungdom, dels personer med undervisande och andra uppgifter inom skolan, dels personer utanför skolan. I den förstnämnda gruppen ingår även elever med specialintressen och fallenhet för uppgiften.

Planeringen under arbetets gång bör i regel gå till så, att handledare tillsammans med elever bildar ett arbetslag, som i samråd diskuterar, väljer och planerar uppgifter som är av gemensam art. Individuella uppgifter planeras av eleven i fråga och handledaren gemensamt.

Arbetsätt

Arbetsättet bör anpassas till elevernas önskemål och förutsättningar och till de resultat som man vill söka uppnå. Betydelsefullt är att varje elev aktivt engagerar sig i arbetet och gör sitt bästa inom ramen för sin fallenhet och sina förutsättningar. En strävan bör vara att leda eleverna till att med ökande ålder ställa ökade krav på sig själva i fråga om arbetets kvalitet och att inte betrakta det som tillfyllest att år efter år syssla med något som så småningom bara blir ett enahanda tidsfördriv.

Arbetet kan bedrivas individuellt eller i grupp. Det kan innebära att en enskild elev eller en grupp av elever utför exempelvis *studieuppgifter* eller *konkreta uppgifter i fråga om praktiskt arbete* eller bedriver *hobbybetonade fritidssysselsättningar*.

Studieuppgifter kan vara dels allmänt orienterande eller specialisera- de, dels inriktade på att grundlägga och uppöva färdigheter. Som exempel inom den förra gruppen kan nämnas: studier av foto, film, radio och television, undersökning av något på egen hand ("unga forskare"), konst och konsthantverk, naturiakttagelser, navigation, problem på andra håll i världen i fråga om sociala, ekonomiska och politiska förhållanden, reklam i tidningar och television, rymdfärder, svagströmsteknik, trafik och motorer (körkortsteori), varukän- nedom. Som exempel inom den sena-

re gruppen kan nämnas dramatik, dans och balett, läsning, maskin- skrivning, slöjd, idrott, sång och musik.

Konkreta uppgifter i fråga om praktiskt arbete kan exempelvis avse att arbeta i en förening, att göra något åt den egna miljön (hemma, i skolan, i närsamhället), att hjälpa andra (handikappade, ensamma, sju- ka, gamla, barn), att samla material för skolarbetet (aktuellt tidningsstoff, debattartiklar, utföra intervjuer och enkäter), att vårda djur och växter.

Inom gruppen *hobbybetonade sys- selsättningar* kan exempelvis näm- nas att bygga modeller, att göra film, att lyssna till musik, att samla saker och att spela schack.

Arbetet inom varje verksamhets- form måste givetvis varieras även med hänsyn till tillgängliga resurser i fråga om lokaler och utrustning. I varje verksamhet bör emellertid före- komma sådana arbetsmoment, som bidrar dels till att utveckla elevens självständighet, dels ökar elevens möjlighet att i arbetet nå kontakt med andra. Det innebär att plane- ringen och det självständiga arbetet bör kompletteras med olika sätt att förmedla arbetsresultaten till andra.

För uppslag och råd i övrigt be- träffande fritt valt arbete hänvisas till särskilt läroplanssupplement.

Förkortningar

Ämnen					
Barnkunskap	Bk	Konst	Ko	Tyska	Ty
Biologi	Bi	Maskinskrivning	Ms	Tyska. Allmän kurs	Tya
Ekonomi	Ek	Matematik	Ma	Tyska. Särskild kurs	Tys
Engelska	Eng	Matematik. Allmän kurs	Maa		
Engelska. Allmän kurs	Enga	Matematik. Särskild kurs	Mas	Övrigt	
Engelska. Särskild kurs	Engs	Musik	Mu	arbetsområde	ao
Finska	Fi	Naturkunskap	Na	elev	E
Franska	Fr	Orienteringsämnen	Oä	grupp	gr
Franska. Allmän kurs	Fra	Praktisk yrkesorientering	Pry	hösttermin	ht
Franska. Särskild kurs	Frs	Religionskunskap	Re	lärare	L
Fritt valt arbete	Fva	Samhällskunskap	Sk	läsår	lå
Fysik	Fy	Slöjd	Sl	resurstimme(-ar)	rt
Geografi	Ge	Textilslöjd	Slt	varannan vecka	vv
Gymnastik	Gy	Träslöjd. Metallslöjd	Sltm	veckoperioder (-er)	vp
Hembygdskunskap	Hb	Svenska	Sv	veckotimmar	vtr
Hemkunskap	Hk	Teckning	Te	veckotimme	vte
Historia	Hi	Teknik	Tk	vårtermin	vt
Kemi	Ke	Tillvalsämnen	Tä	årskurs(-er)	åk

Sakregister

Registret omfattar huvudsakligen avdelningarna Mål och riktlinjer och Allmänna anvisningar för skolans verksamhet. Hänvisningar beträffande enskildheter i avdelningarna Timplaner och Kursplaner med anvisningar och kommentarer förekommer i begränsad omfattning.

A

A och a, klasstyp
— definition 110
— kursplaner 127
— timplaner 109
ADL-träning 115
aggressivitet 92
aktivitet 16, 58
alkohol
— allmänt 93
— undervisning om 54
— i biologi 193
— i hembygdskunskap 179
— i hemkunskap 162
— i naturkunskap 190
i samhällskunskap 182
allmänna anvisningar för skolans verksamhet 19
allmän kurs

— i engelska 145
— i franska 145
— i matematik 139
— i tyska 145
alternativa kurser 111
anpassningssvårigheter 90
arbetslag 106
arbetsområde 171
arbetsresultat, bedömning av elevernas 100
arbetssätt, undervisningsformer och assistent 15, 55
avvikande klasstyp 74, 110

B

B och b, klasstyp
— definition 110
— kursplaner 127
— planering av arbetet 73
— timplaner 116, 118
barnvårdsnämnd 24, 86
barnkunskap 164
bedömning av elevernas arbetsresultat 71, 100
beteendestörningar 92
betyg 71, 100
betygsformulär 104
bibliotek, se läromedelscentral 83
bildstudium
— i konst 206
— i svenska 133

— i teckning 151
biologi 192
biträde 56
boksamlingar 134 se även läromedel 78
byte
— av alternativa kurser 35, 37
— av fritt valt arbete 35
— av tillvalsämnen 35, 37

D

danska 136
delningstal, se resurstimmar
demokrati i skolan 17, 27, 183
det fria valet 11, 34, 37
diagnostiska prov 88
diskretion 28, 90
dramatisk verksamhet
i engelska 142
— i finska 216
i franska 202
— i konst 206
— i musik 148
— i svenska 132
i tyska 202

E

ekonomi (tillvalsämne) 203
ekonomiska frågor
— allmänt 45
— i hembygdskunskap 180
— i hemkunskap 162

i samhällskunskap 182
elevens medansvar
— allmänt 17, 26, 85, 105
— i samhällskunskap 182
elevföreningar 31
eleviakttagelser 86, 78
elevkort 40
elevråd 30, 183
elevtimme 110
elevvård 85
elevvårdsfunktionär 29, 86
elevvårdskonferens 89
engelska 142
enskilda samtal 39
enskild undervisning 55
enskilt arbete 55
evaluering 71
exkursioner
— allmänt 52, 58, 61
— i biologi 193
— i geografi 188
— i hembygdskunskap 181
— i naturkunskap 191
expert 56

F

familjefrågor
— allmänt 47
— i hemkunskap 162
film
— läromedel 78
— i konst 206
— i svenska 134
— i teckning 153
finska 111, 136, 215
flyttning 104
foto
— läromedel 78
— i konst 206
— i svenska 134
— i teckning 153
franska 202, se även 142
fria läroböcker 46
fria valet 34, 11, 37
friluftsverksamhet
— allmänt 68
— i gymnastik 168
fritidsledare 32
fritidsverksamhet, elevernas 30
fritt valt arbete 219, 12, 35, 122
frivillig undervisning 111
frånvaro 21, 93
fysik 197
fysisk utveckling (gymnastik) 167
förberedande undervisning
— i svenska 131
— i matematik 137

föräldraförening, hem- och skolförening
23
föräldramöte, allmänt 22, 46

G

gemensamma aktiviteter 67
gemensam samling 68
gemensamt arbete 55, 67
gemenskap 16, 26
geografi 186
glidande betygskala 102
grundkurs 44, 172
grupparbete 55, 64
gymnastik 166

H

handskrivning
— i svenska 134
— i teckning 151
hemarbete 71
hembygdskunskap 178
hemkunskap 161
hem- och skolförening, föräldra-
förening 23
hem-skola-samhälle 20, 11
historia 184
hjälpmedel se läromedel 78
hjälpundervisning 76
huvudmoment 44
hushållsteknik
— i ekonomi 205
— i hemkunskap 162
hygien, undervisning om
— i biologi 192
— i hembygdskunskap 179
— i hemkunskap 162
— i naturkunskap 110
— i gymnastik 167
håltimme 32
hälsokort 97
hälsovård
— allmänt 96
— i biologi 192
— i gymnastik 167
— i hembygdskunskap 179
— i naturkunskap 190
hörselsvårigheter 76

I

individualisering 62, 17
individuellt arbete 55
individuell utveckling 12
information om skolan 22
instrumentalmusik 111
integritet 28, 90
intellektuell utvecklingshämning 76

internationella frågor
— allmänt 15, 48
— i geografi 186
— i hembygdskunskap 178
— i historia 184
— i samhällskunskap 182
intervjuer 132, 216
intresseområde 171

J

jämkning i studiegång 95, 110, 122
— förlängd praktisk yrkesorientering
201, 122
jämkning i timplan 110

K

kemi 195
klassförening 183
klasskonferens 107, 29
klassmöte 21
klassråd 29, 183
klassstyp (definitioner) 110
klassundersökning (hälsovård) 96
kollegium 107, 29
kollektiv undervisning 55
konferens 107, 29
konkretion och åskådighet 60, 16
konst (tillvalsämne) 206
konsumentfrågor
— allmänt 49
— i ekonomi 204
— i hemkunskap 162
— i slöjd 156
kontakt och samverkan 20, 39
kontakt, skolans
— med arbetsmarknadsverket 40
— med barnavårdsnämnd 24
— med förskola 88, 20
— med hemmen 20, 103
— med kommunala myndigheter 23
— med polisen 24
— med pressen 24
— med ungdomsorganisationer 24
kontaktarbete i studie- och yrkes-
orientering 39
kontaktsvårigheter 21, 92
kontorsteknik, se tillvalsämnet ekonomi 205
kontrollelev 96
kurativ verksamhet 98
kursplanering klasstyp b och B 74
könsrollsfrågor
— allmänt 14, 37, 42, 47, 49
— i barnkunskap 164
— i hemkunskap 162
— i praktisk yrkesorientering 200
— i samhällskunskap 182

— i slöjd 157
körsång 111

L

lag och rätt, polisens medverkan 24
lokal
— upplåtelse av 25
— uppehållsrum 32
lägerskola 61, 68
lärlarlag 56
lärtimme 110
läromedel 78
läromedelscentral 83
läroplanens roll 15
lärostoff
— inom flera ämnen 45
— gruppering 43
— studieplaner 108
läs- och skrivvårigheter 90, 103
lästeknik, se studieteknik

M

maskinskrivning 218
matematik 137
metallslöjd 156
medansvar, se elevens medansvar
miljökunskap och miljövård
— allmänt 51
— i biologi 192
— i geografi 186
— i hembygdskunskap 180
— i kemi 195
— i konst 206
— i orienteringsämnena 170
— i samhällskunskap 182
— i teckning 153
minoritetsspråk 111, 216
morgonsamling 67
motivation 57, 16
mottagningstid 21, 22
musik 146
mål och riktlinjer 9
mängdlära (matematik) 138

N

narkotika
— allmänt 94
— undervisning om 54
— i biologi 193
— i hemkunskap 162
— i naturkunskap 190
— i samhällskunskap 182
naturkunskap 189
naturorientering 170
— i hembygdskunskap 179

naturtyper
— i biologi 192
— i naturkunskap 189
naturvård, se miljökunskap och miljövård
nedsättning av undervisningen 110
Norden, språken i 136
norska 136

O

objektivitet
— allmänt 12, 41, 49
— i historia 185
— i religionskunskap 177
— i samhällskunskap 182
obligatoriska ämnen 128
observationsundervisning 76, 90
olycksfall
— i barnkunskap 164
— i gymnastik 168
orienteringsämnena 170

P

pedagogiska hjälpmedel 60 se även
läromedel 78
periodläsning 44
personlighetsutveckling 12
planering 105, 58
planeringsdag 107
politisk förening 31
praktisk yrkesorientering 199, 38, 62, 122,
182
pressen 24
prov, muntliga och skriftliga 71, 100
psykiska barna- och ungdomsvården 95
psykologisk verksamhet 97
pubertet 94

R

radio (läromedel) 78
rast 110
redovisningar, muntliga och skriftliga 100
relativa betyg 100
religionskunskap 175
resurstimmar
— allmänt 106, 110, 117, 121
— ekonomi 121, 122
— engelska 119
— finska 121, 122
— franska 121, 122
— hemkunskap 111, 121
— konst 121, 122
— matematik 112, 117
— orienteringsämnena 113, 117, 121
— slöjd 111, 112, 115, 117, 119, 121
— svenska 113, 115, 117, 119, 121
— teknik 121, 122

— tyska 121, 122
röstrubbningar 132
röstvård, tal och
— i musik 147
— i svenska 132

S

samarbete 17, 26, 64, 94
samarbetsformer 29
samarbetsnämnd 29
samhällskunskap 182
samhällsorientering 170
— i hembygdskunskap 179
samlade områden 172
samlad undervisning 44, 172
samlevnadsfrågor 52, 175
samlevnadsfrågor 52, 175, 179, 183, 190,
193
samordnad specialundervisning 75
samtalsrum 21
samverkan 17, 26
sexual- och samlevnadsfrågor
— undervisning om (allmänt) 52
— i biologi 193
— i hembygdskunskap 179
— i naturkunskap 190
självverksamhet 16, 58
skolförening 31, 183
skolhälsovård 96
skolk 93
skolklinik 76
skolkurativ verksamhet 98, 32
skolledningens planering 105
skolläkare 96
skolmognadsundersökning 76, 88
skolpsykologisk verksamhet 97
skolskjuts 32
skolsköterska 96
skolsparverksamhet 47
skolstart 88, 113, 117, 131, 137
skolvårigheter 90, se även specialunder-
visning 75
skoltidning 31
skolvägran 93
slöjd 156
snatteri 92
social utveckling 14, 17, 26, 64
specialklass 75
specialundervisning 75
standardprov 102
storgrupp 515
studiebesök
— allmänt 23, 61
— i biologi 192
— i fysik 198
— i geografi 188
— i hembygdskunskap 181

— i hemkunskap 163
— i praktisk yrkesorientering 199
— i kemi 196
— i religionskunskap 177
— i samhällskunskap 182
— i slöjd 156
studie- och yrkesorientering 37, 13, 34, 182
 se även praktisk yrkesorientering 199
studieplaner (allmänt) 107
studiernas uppläggning och inriktning 70
studieteknik
— allmänt 70, 16
— i svenska 133
stödundervisning 122
stödåtgärder 34
svenska 128
synsvårigheter 76
särskild kurs
— i engelska 145
— i franska 145
— i matematik 139
— i tyska 145
T
tal- och röstvård
— i finska 215
— i musik 147
— i svenska 132
talrubbnings 76, 132
tandhållsovård 97
teater
— i konst 206
— i musik 148
— i svenska 132
teckning 151, se även hembygdskunskap
 180

teknik (tillvalsämne) 211
teknik i vardagslivet (hemkunskap) 180
television
— läromedel 78
— i konst 206
— i svenska 134
textilslöjd 156
tillvalsämnen 12, 34, 37, 122, 202
timplaner 109
tobak
— allmänt 94
— undervisning om 54
— i biologi 193
— i hembygdskunskap 179
— i naturkunskap 190
— i samhällskunskap 182
trafikundervisning
— allmänt 53
— i gymnastik 168
— i hembygdskunskap 179
— polisens medverkan 24
trivsel i skolan 27
träslöjd 156
tyska 202 se även 142
tystnadsplikt, se diskretion 28, 90

U
undervisning 41
undervisningens innehåll 41
undervisning i klasstyp b och B 73
undervisningsformer och arbetsätt 15, 55
undervisningsprinciper 16, 57
uppflyttning 104
upplåtelse av skollokaler 25

urval och behandling av lärostoff 41
utredning 75, 95
utvecklingsländer, undervisning om, 48,
 182
utställning 21, 153
utvärdering 71, 100, 174

V

val av alternativa kurser 34, 37, 111
— fritt valt arbete 12, 35, 122, 219
— tillvalsämnen 12, 34, 37, 122, 202
väntetider (skolskjutsar) 32
värderingar 14, 41, 42, 53, 59, 200
växellov 110

Y

yrkesorientering 38, 61, 122, 182, 199
yrkesvalslärare 39

A

åhörardag 21
åskådlighet 16, 60

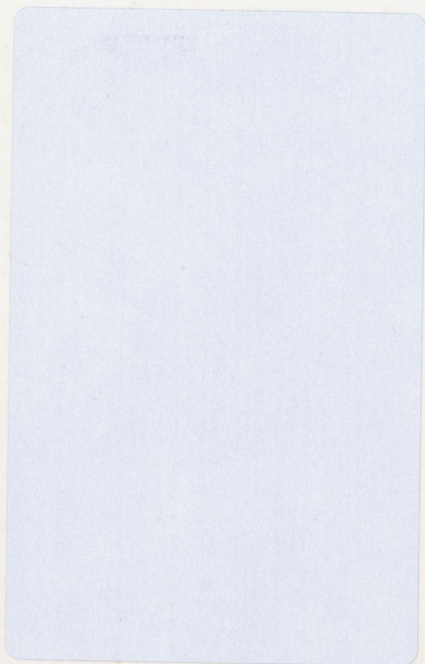
Ä

ämbetsbunden undervisning 173
ämbetsbundna områden 172
ämbetskonferens 107, 29
ämbetsområde 43
ämbetsundervisning 43

Ö

överkurser 45, 172
övriga ämnen 215

BIBLIOTEKET
LÄRARHÖGSKOLAN
I MÖLNDAL

TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÄNAS EJ

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

I Allmän del

Allmän del (Lgr 69 I)

Supplement (Lgr 69 II)

1969 UTKOMMER

Svenska
Matematik
Främmande språk. Engelska
Främmande språk. Franska. Tyska
Musik
Teckning
Slöjd
Hemkunskap. Barnkunskap
Gymnastik
Orienteringsämnen. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Orienteringsämnen. Högstadiet
Ekonomi
Konst
Teknik
Fritt valt arbete
Undervisning i klasstyp b och B
Specialundervisning
Planering

1970 BERÄKNAS UTKOMMA

Planeringsexempel. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Praktisk yrkesorientering
Maskinskrivning